

PETRAS
STANKERAS
LIETUVIŲ
POLICIJA
1941-1944
METAIS

PETRAS STANKERAS

LIETUVIŲ POLICIJA 1941–1944 METAIS

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS
1998

UDK 351.74/.76(474.5)(091)
St74

Recenzavo
dr. Arūnas Bubnys

ISBN 9986-757-17-7

© Petras Stankeras, 1998
© Meninis apipavidalinimas,
Alfonsas Žvilius, 1998

Įvadas

Kiekvienos tautos dabartis ir ateitis glaudžiai siejasi su praeimi. Todėl tautos, žengdamos pirmyn, jokių būdu negali nutraukti ryšių su ja, negali pamesti iš akių praeityje nustatytų kultūrinių, ekonominių ir politinių gairių. Nuodugnesnis ir platesnis savosios praeities pažinimas padeda sudaryti tvirtesnę pagrindą ateičiai kurti. Lietuviams savo praeities pažinimas visuomet buvo vienas stipriausių tautinio atgimimo veiksmų.

Beveik penkis dešimtmečius neturėjome teisės į savo istorijos pažinimą, ištisus dešimtmečius įvairiomis priemonėmis buvo ribojamos kiekvieno iš mūsų galimybės, ugdomas paklusnumas, buvome verčiami daryti savo tautos istorijos „klasinę“ reviziją ir buvome atskirti nuo pasaulio kultūros. Tik visai neseniai pradėjome skaityti skaudžius, tačiau tikrovę liudijančius praeities puslapius, nagrinėti problemiškesnius Lietuvos istorijos epizodus. Mūsų tautos praeitis vis dar nėra pakankamai ir objektyviai nušviesta, nėra plačios, išsamios mūsų krašto istorijos studijos, o praeities liudininkai – istorijos šaltiniai išblaškyti po svetimus kraštus. Likimas taip lėmė, kad mūsų tautos istoriją kūrė patys lietuviai, bet ją rašė svetimi, todėl ir visas žinias apie savo praeitį mes daugiausia ėmėme iš svetimų, ne visuomet objektyvių informacijos šaltinių. Sovietiniai mitai apie Lietuvos istoriją dažniausiai kaip diena nuo nakties skiriasi nuo tikrosios mūsų praeities, tačiau nuoširdžiai išsiaiškinus teisybę anksčiau ar vėliau visa grįžta į savo vietas. Didi ir

garbinga mūsų tautos praeitis, gana ilgai lėmusi Rytų Europos likimą, mus įpareigoja grįžti prie užmirštų istorijos puslapių, suabejoti dogma tapusia vertybių sistema, geriau pažinti ir tinkamai įvertinti savo šalies praeitį.

Antrojo pasaulinio karo įvykiai dar ilgai trauks istorikų dėmesį. Šis baisus karas nuniokojo ir Lietuvą. Mūsų žemėje žuvo daug beginklių žmonių, mirtis pakirto karius, kovojusius abiejose pusėse, puoselėjusius įvairius idealus ir tapusius jų aukomis. Hitlerinės Vokietijos 1941–1944 metais valdyta Lietuva – ši tema lietuvių istorikų iki šiol tyrinėta labai vienpusiškai. Žinant, kokia mokslinė atmosfera Sovietų Lietuvoje buvo 1945–1990 metais, vargu ar galima tikėtis, kad sovietiniai autoriai savo darbuose būtų įstengę objektyviai nušviesti to laikotarpio įvykius ar procesus. Beveik buvo nutylėtas 1941 metų birželio sukilimas prieš atsitraukiančią Raudonąją armiją, o ką jau kalbėti apie sukilimo priežastis. Dėmesio susilaukė tik VKP(b) vadovaujamų partizanų pasipriešinimas.

Sovietinėje pusės amžiaus istoriografijoje Lietuvos savivaldos, o konkrečiai – lietuvių policijos, vokiečių valdymo laikotarpiu klausimas beveik nenagrinėtas. Iki šiol mokslinėje istorinėje literatūroje iš esmės neišnagrinėti ir nuodugniai nenušviesti tokie klausimai kaip Lietuvos valdymas vokiečių administravimo metu (teisiniu atžvilgiu), valdymo organizacinė sistema, vokiečių karinė, policinė ir civilinė administracija, teismai, lietuvių policijos santykiai su vokiečiais ir jos vieta vokiečių valdžios įstaigų sistemoje.

Sovietiniai istoriografai, vadovaudamiesi klasiniu požiūriu ir pamiršdami, kad lietuviai buvo pirmoji Europos tauta, kuri 1934–1935 metais ryžosi valstybiniame teisme viešai teisti hitlerinės Vokietijos piliečius (Klaipėdos nacių Neumanno–Sasso grupę), Lietuvos laikinąją vyriausybę (LLV) vaizdavo buvus nacių kolaborantę, o visas vietos savivaldos įstaigas, ypač policiją, šabloniškai priskirdavo prie vokiečių administracijos talkininkų. Sovietinis istorijos mokslas vengė objektyviai analizuoti (kadangi netilpo į klasių kovos teorijos rėmus) lietuvių savivaldos įsteigtos policijos veiklą. Rašant tokiomis temomis svarbiausia buvo kuo mažiau

savarankiškai mąstyti. Kūrybingumas čia buvo pats didžiausias sėkmės priešas. Dabar preciziškai nagrinėjant dokumentus matyti, kad dauguma karo meto lietuviškų įstaigų ir jų valdininkų tarnavo Lietuvos interesams. Tai pasakytina ir apie lietuvių policijos veiklą vokiečių valdymo metais.

Apie lietuvių policijos ir jos rikiuotės padalinių veiklą Antrojo pasaulinio karo metais iki šiolei nėra parašyta nė vienos rimtos istorinės monografijos. Humanitarinių mokslų daktaras Arūnas Bubnys kone vienintelis yra paskelbęs rimtų mokslinių straipsnių apie lietuvių saugumo ir viešąją policiją bei policijos batalionus¹. Sovietiniais laikais buvo išleista keletas propagandinių brošiūrų, kuriose Lietuvos policija, ypač jos batalionai, nupiešta juodžiausiomis ir niūriausiomis spalvomis: naciai, kolaborantai, baltaraiščiai, žydšaudžiai ir t. t. Komunistiniams „istorikams“ ir publicistams kiekvienas, kuris bendradarbiavo su fašistais, nepriklausomai nuo motyvų privalėjo būti išdavikas; jie naiviai aiškindavo, kad šie žmonės leidosi aprengiami vokiečių policijos mundurais grynai iš baimės vėl atsidurti vokiečių karo belaisvių stovykloje ir ten alkti.

Dauguma darbų, išleistų Sovietų Lietuvoje ir aptariančių paskutinio karo laikotarpį Lietuvoje apskritai bei atkurtos lietuvių policijos veiklą konkrečiai, turi menką mokslinę vertę. Ypač uoliai ir sistemingai sovietų propagandos samdyti autoriai siekė sukompromituoti 1941–1944 metų lietuvių policiją, vaizduodami ją buvus nacių kolaborantę ir nacių vykdyto žydų naikinimo Lietuvoje bendrininkę². Ypač daug tokio pobūdžio „veikalų“ buvo išleista septintojo dešimtmečio pradžioje³. Karo meto lietuvių policijos veikla buvo „demaskuojama“ valdančiosios komunistų partijos užsakymu, todėl Lietuvos SSR mokslų akademijos išleisti archyvinių dokumentų

¹ A. Bubnys, „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1; A. Bubnys, „Lietuvių viešoji policija ir policijos batalionai (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3).

² M. Eglinis, *Mirties fortuose*, Vilnius, 1958; S. Bistrickas, *Ir sušaudytieji prabyla*, Vilnius, 1960 ir kt.

³ Z. Kontratas, *IX fortas*, Vilnius, 1961; *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961; J. Vicas, *SS tarnyboje*, Vilnius, 1961 ir kt.

rinkiniai, redaguoti saugumiečio ir aukšto rango LKP funkcionieriaus Boleslovo Baranausko, byloja apie ideologinius dokumentų atrinkimo kriterijus, o tai lėmė ir padarytas atitinkamas išvadas⁴.

Kolaboravimu dabar paprastai yra vadinamas bendradarbiavimas su priešu. Visuose okupuotuose kraštuose atsirasdavo, atsiranda ir atsiras žmonių, kurie su okupantu bendrauja oportunistiniais sumetimais, siekdami sau naudos, tačiau netrūksta ir tokių, kurie „kolaboruoja“ tikėdamiesi išgelbėti tautai tai, ką iš viso esant tokiai būklei išgelbėti įmanoma. Kolaborantas panašus į varžytinėms skirtą turto valdytoją: jo nekenčia buvę savininkai, juo nepasitiki ir kreditoriai – okupantai. Kolaboravimo problema, nesvetima ir dvi okupacijas išgyvenusiai Lietuvai, yra labai komplikuota, ir, deja, ją sprendžiant paprastai sunku išlikti ramiems ir santūriems. Tuo tarpu tarptautinė teisė leidžia tokį bendradarbiavimą su okupantu, kuris minimaliai identifikuojamas su atėjūno tikslais. Šis bendradarbiavimas apima komunikacijos, komunalinių, bankų, vietinės administracijos tarnybų veiklą ir viešosios tvarkos bei saugumo laidavimą. Milijonai europiečių per Antrąjį pasaulinį karą ir iš dalies iki jo rėmė nacionalsocializmą ir Adolfą Hitlerį. Jų simpatijų skalė plati – nuo palankumo, žavėjimosi iki karingo fanatizmo. Iki šiol apie tai rašyta ir kalbėta nedrąsiai. Dabar, po karo praėjus daugiau kaip pusei amžiaus, ryškėja tendencija pripažinti tikrą tiesą apie kolaboravimą. Istorikai tyrinėja vieną europiečių bendrybę: su naciais kolaboruota dažniau negu iki šiol buvo pripažįstama.

Tai, kad lietuvių policijos daliniai buvo integravęsi į vokiečių policiją, kuri buvo SS sudedamoji dalis, leido pokariniams sovietiniams ideologams apkaltinti tautinę lietuvių policiją glaudžiu bendradarbiavimu su vokiečiais ir taip palengvinti okupantams skleisti propagandą, nukreiptą prieš lietuvių nepriklausomybės siekius. Šią

⁴ Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą, Vilnius, 1961; Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje, Vilnius, 1961; Hitleriniai parašiutininkai,

Vilnius, 1966; Nacionalistų talka hitlerininkams, Vilnius, 1970; Masinės žudynės Lietuvoje, d. 1, Vilnius, 1965; d. 2, Vilnius, 1973 ir kt.

valdančiosios ideologijos nuostatą savo darbuose bandė pagrįsti istorikas Algirdas Rakūnas⁵, filologas Kazys Rukšėnas⁶ ir kt.

Tendencingumo bacilų bei kritiškos analizės stokos rašant apie lietuvių policijos veiklą karo metais esama ir išeivijos autorių – Juozo Brazaičio⁷, Stasio Raštikio⁸, Kazio Škirpos⁹ ir kt. – darbuose. Svariai lietuvių policijos istoriografiją papildė mokslinių knygų kategoriją nepretenduojantys Čikagoje išleisti policijos pareigūnų atsiminimai¹⁰. Nors knygoje pateikti faktai nėra paremti autentiškų dokumentų nuorodomis, tačiau to laiko įvykių gyvų liudininkų atsiminimai leidžia objektyviai įsivaizduoti lietuvių policijos veiklą.

Pastaruoju metu ne vienas užsienio mokslininkas grįžta prie šios nesenstančios temos ir stengiasi pažvelgti į ją iš nūdienos pozicijų. Teigiamai paminėtinas lenkų profesorius Jerzis Turonekas, parašęs precizišką ir gan objektyvią monografiją¹¹. Kadangi Baltarusija buvo vokiečių įsteigto administracinio vieneto Ostlando sudedamoji dalis, karo metais joje vykę politiniai ir kariniai procesai beveik sutapo su tais, kurie vyko Lietuvos teritorijoje. Profesorius J. Turonekas teigia, kad steigiant savivaldos administracinį aparatą ir nacionalinius policijos dalinius Lietuvoje bei kituose Ostlando kraštuose buvo siekiama, pasinaudojus karo sąlygomis, suaktyvinti tautą ir po karo atgauti nepriklausomybę.

Kitas lenkų profesorius Czesławas Madajczykas savo kiek anksčiau, dar komunistų valdomoje Lenkijoje išleistoje dvitomėje studijoje „Fašizmas ir okupacijos“¹² teigia, kad „vokiečių tarnyboje esantys lietuvių buržuazinių nacionalistų policijos daliniai,

⁵ A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970; A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius, 1976.

⁶ K. Rukšėnas, *Į vergovę*, Vilnius, 1966.

⁷ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990.

⁸ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, d. 1–2, Vilnius, 1990.

⁹ K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suve-*

renumui atstatyti, Vašingtonas, 1973.

¹⁰ *Lietuvos policija: įstatymų ir tvarkos tarnyboje*, Čikaga, 1974.

¹¹ J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa, 1993.

¹² Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje: 1938–1945. Wykonanie okupacji przez państwa osi w Europie*, t. 1, Poznań, 1983; t. 2, Poznań, 1984.

turintys savo gretose 16 tūkstančių narių, kartu su vokiečiais išžudė tūkstančius komunistinių aktyvistų, dešimtis tūkstančių žydų bei grupes čigonų“. Stebėtina, „tiksliai“ profesorius suskaičiavo ir drąsiai teigia, kad „per visą okupacijos laikotarpį lietuvių policijos batalionai išžudė 50 tūkstančių žmonių“. Oficialūs sovietiniai istorikai šiuos skaičius ir „faktus“ paprasčiausiai persirašydavo vienas iš kito, kol pagaliau jie tapo absoliutūs ir nenuginčijami.

JAV išleistos brošiūros „Hitlerio Rytų legionai“¹³ autorius Antonio Mūnozas labai glaustai apžvelgia nacionalinių policijos dalinių steigimo ir veiklos trijose Baltijos valstybėse karo metais istoriją. Nebūdamas istorikas, jis neišvengė netikslumų, klaidų, nes rašydamas knygelę nesirėmė jokiais pirminiais archyviniais šaltiniais, o tikrai pasinaudojo žiupsneliais žinių, paimtų iš įvairių autorių knygų, skirtų Antrojo pasaulinio karo istorijai. Laimė, autorius, gyvendamas Amerikos žemyne, susilaikė nuo vertinimų, komentarų ir išvadų, o vien išdėstė datas, įvykius ir faktus.

Tuo tarpu arti mūsų esantis vokiečių „mokslinis“ bendradarbis Knutas Stangas išleido monografiją tendencingu ir labai sudėtingu pavadinimu: „Kolaboravimas ir masinės žudynės. Lietuvos pagalbinė policija, Hamanno motorizuotoji policinė grupė ir Lietuvos žydų žudynės“¹⁴. Joje autorius skelbia beveik dviejų tūkstančių Lietuvos žydų genocido vykdytojų lietuvių pavardžių sąrašą. Stebina knygoje paskelbtų pavardžių skaičiaus priskyrimas vienam Tautinės darbo apsaugos (TDA) batalionui. Tai beveik keturių to meto policijos batalionų karių skaičius: tokio didelio bataliono lietuvių policijoje karo metais nebuvo. Vargu ar K. Stangas lankėsi Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) Vilniuje, nes sugebėti paskelbti 1834 asmenų pavardes, visus juos, be išimties, priskirti „žydšaudžių“ kategorijai ir nesu-

¹³ J. Antonio Muñoz, *Hitler's Eastern Legions*, Vol. 1: *The Baltic Schutzmannschaft*, Axis Europa, New York, 1997.

¹⁴ K. Stang, *Kollaboration und Massen-*

mord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden, Frankfurt am Main, 1996.

rasti bataliono vado pulkininko Andriaus Butkūno vardo gali tik ne visai preciziškai į rimtos temos nagrinėjimą žiūrintis autorius. Tokiais kaip K. Stango „moksliniais“ darbais Vokietijoje bando dengti nacių nusikaltimus juos priskiriant okupuotų valstybių gyventojams.

„Lietuvių policija 1941–1944 metais“ – tai tik nedidelė plačios temos – Lietuvos teisinis valdymas Antrojo pasaulinio karo metais – dalis. Pagrindinis šio darbo uždavinys – bent šiek tiek „nuspelvinti“ vieną iš Lietuvos istorijos „baltųjų dėmių“. Remdamasis įvairiuose Lietuvos archyvuose esančiais to laikotarpio lietuviškais ir vokiškais dokumentais (įsakymais, potvarkiais, raportais, skelbimais, raštais ir statistikos šaltiniais), karo meto įvairiakalbiais periodiniais leidiniais, Lietuvos ir užsienio šalių moksline bei memuarine pokario literatūra, autorius siekė atskleisti vokiečių karinio bei civilinio administracinio režimo ir valdymo Lietuvoje mechanizmą, parodyti lietuvių savivaldos bei nacionalinės policijos struktūrų atkūrimo ir veiklos peripetijas, jos teisinę vietą vokiečių valdžios mechanizmo sistemoje 1941–1944 metais. Knygoje pirmą kartą Lietuvos istorinėje literatūroje yra pateikiama Lietuvos vidaus reikalų sistemos 1941–1944 metų organizacinė struktūra, kurią autorius sudarė remdamasis įvairiais archyviniais šaltiniais. Be to, pridedamos Lietuvos generalinės srities vokiečių bei lietuvių administracijos ir policijos struktūrinės schemos. Lietuvių policijos batalionų karių šmeižikams, lietuvių SS legiono steigimo priešininkams nutildyti ir lietuvių policijos veteranams, dalyvavusiems Antrajame pasauliniame kare, nuraminti pateikiamos ištraukos iš JAV perkeltųjų asmenų komisijos (*Displaced Persons Commission*) (Vašingtonas) 1950 metų rugsėjo 13 dienos dokumento. Svariai darbą papildė Ostlando ir Lietuvos generalinės srities civilinės ir karinės administracijos, kariuomenės, SS bei policijos svarbesnių vokiečių ir lietuvių pareigūnų biografijų duomenys.

Nušviesdamas šį ne visai preciziškai išnagrinėtą mūsų istorijos puslapį, autorius tikisi nors iš dalies visuomenės akyse rehabilituoti

ne visados pagrįstai apkaltintus Antrojo pasaulinio karo laikotarpio lietuvių policijos pareigūnus.

Netgi praėjus šešiams dešimtmečiams po šiame darbe aprašomų įvykių negalima išsamiai istoriškai ir moksliskai aprašyti lietuvių policijos atkūrimo karo metais peripetijų. Pagrindinė priežastis – originalių šaltinių stoka. Nebuvo galimybės ir tikslo panaudoti visus turimus dokumentus, tad panaudoti tik tie, kurie, autoriaus manymu, yra vertingesni. Be to, kai kuriems įvykiams nušviesti trūko archyvinės medžiagos, labai daug svarbių autentiškų dokumentų sunaikinta, dingę karo bei pokario chaose. Nemažai dokumentų, susijusių su vokiečių policijos, o kartu, kaip sudedamosios jos dalies, ir lietuvių policijos veikla karo metais, vokiečiai išsivežė į Vakarų ir dalis jų saugoma Koblenco federaliniame archyve (*Bundesarchiv Koblenz*). Sovietai savo ruožtu nemažai jų išsivežė į Rytus ir dalis jų yra Maskvoje, Istorinių dokumentinių kolekcijų saugojimo centre (buvusiame SSRS centriniame valstybiniame ypatingajame archyve)¹⁵, į kuri mūsų istorikams vis dar sunku patekti.

Nors prieinami šaltiniai leido suprasti, kokia buvo vokiečių ir lietuvių savivaldos organizacinė struktūra, jos teisinė padėtis, kompetencija bei svarbiausi veiklos uždaviniai, tačiau lyginant įvairius šaltinius, rašytus skirtingu laiku, gan dažnai buvo randama prieštarų to paties fakto duomenų. Dėl šios priežasties buvo nelengva atrinkti teisingiausią, labiausiai atitinkantį tiesą variantą, todėl darbe gali pasitaikyti netikslumų.

Dėl temos opumo ši knyga sulauks priekaištų ir iš dešinės, ir iš kairės, bet abiem atvejais pagrindinė kritikos versmė būtų išankstinė nuostata, kurios neparemia nei racionalūs argumentai, nei konkretūs duomenys. Tačiau darbas pravers visiems, kurie nori susipažinti su šiuo išskirtiniu Lietuvos valstybės istorijos tarpsniu. Autoriaus pateikti lietuvių policijos atkūrimo ir veiklos Antrojo pasaulinio karo metais apibendrinimai nėra galutiniai, jie bus toliau gvildenami.

¹⁵ S. Jegelevičius, „Ypatingasis archyvas Maskvoje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1996, p. 144.

Pirmos Antrojo pasaulinio karo dienos Lietuvoje ir Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarymas

Lietuvos geopolitinė padėtis yra pavojinga, nes visuomet, kai tarp Vidurio ir Rytų Europos galingųjų valstybių kyla karas, ji tampa jų kovos lauku. Lietuva buvo karo vieškelis 1812, 1914 metais ir vėl juo tapo 1941 metais. Nors pati Lietuvos valstybė nebuvo aktyvi tų karų dalyvė, jos teritorijoje vykdavo žiaurios kautynės ir civiliai gyventojai nukentėdavo nė kiek ne mažiau nei reguliariosios kariuomenės kariai. Nedaug Europoje rasime tautų, kurios šiame amžiuje būtų taip skaudžiai nukentėjusios nuo svetimų šalių agresijos, okupacijos ir represijų, kaip lietuvių. Tačiau šie nuostolingi karai turi ypatingą reikšmę ir yra padarę nemažą įtaką Lietuvos istorijai. Turbūt niekuomet lietuviai nebuvo taip nekantriai laukę kitos valstybės kariuomenės įsiveržimo tikėdamiesi išsigelbėti nuo sovietų okupantų, kaip Antrojo pasaulinio karo metais. Vermachto (Vokietijos ginkluotųjų pajėgų) karių lietuviai iš tikrųjų negali laikyti savo išlaisvintojais, tačiau būtent vokiečių „Raudonbarzdžio operacija“ (*Fall Barbarossa*) buvo laikinai išgelbėjusi lietuvių tautą nuo sovietinio genocido.

Pirmieji 1941 metų birželio 22 dienos šūviai ir bombų sprogimai lietuviams nuskambėjo kaip laisvės varpas. Visa tauta, o ypač politikų pasmerkta paniekai kovinė jos dalis – buvę kariai ir policininkai, pajuto, kad laisvė – čia pat. Troškimas atgauti nustotąją laisvę ir atkeršyti raudoniesiems engėjams slapta degino ne vieno lietuvio

krūtinę. Deja, tuomet jie dar nežinojo, kad „išlaisvintojas“ bus toks pat okupantas, tik prisidengęs kita spalva. Pasak poeto Leonardo Žitkevičiaus, „viens raudonas kaip šėtonas, kitas rudas kaip šuva“.

Prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui, visame krašte pakilo trišpalvės ir vyrai ėmė vyti lauk sovietus bei jų pakalikus. Pagrindinė sukilimo jėga – Lietuvių aktyvistų frontas (LAF'as)¹, kuris vienijo visus ryžtingesnius, seniau priklausiusius įvairioms politinėms partijoms žmones ir turėjo apie 25 tūkst. narių. Paskelbus sukilimą, šis lietuvių laisvės kovotojų branduolys staiga išaugo į stiprią sukilėlių armiją (maždaug 13 tūkst. vyrų). Ginklo griebėsi visi, kurie tik pajėgė jį valdyti, nes visa lietuvių tauta buvo vieningai pasiryžusi greičiau nusikratyti sovietų jungo ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Tai buvo efektingas, nebeatšaukiamas ir niekuo nebepaneigiamas didvyriškas lietuvių tautos atsakymas į Maskvos melą apie tariamai laisvą Lietuvos prisijungimą prie Sovietų Sąjungos. Lietuva tapo antrąja Europos šalimi (po Suomijos 1939 metais), ginklu pasipriešinusia stalininei agresijai (nors ir metus pavėlavusi), ir pirmąja, sukilusia prieš okupantus. Labai svarbi moralinė ir psichologinė sukilimo reikšmė: tauta atgavo pasitikėjimą savo jėgomis.

Lietuvių tautos sukilimo prieš sovietų okupaciją reikšmė yra neįkainojama:

1. Pasaulis atkreipė dėmesį į Lietuvos problemą. Buvo įrodyta, kad Lietuva ne savo noru, o ginkluota prievarta buvo įjungta į SSRS.

2. Pasaulis pamatė, kad lietuvių tauta, negailėdama nei jėgų, nei aukų, yra pasiryžusi ginti savo laisvę.

¹ 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne įsteigta organizacija. LAF'o steigimo iniciatorius buvo Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje pulkininkas K. Škirpa. LAF'o nariai buvo visų politinių srovių atstovai – tautininkai, voldemarininkai, krikščionys demokratai, liaudininkai, socialdemokratai. LAF'o organizacinė struktūra vadovavosi kariniais

valdymo principais – visų organizacijos grandžių vadai buvo skiriami aukštesnių institucijų. Pagrindinis organizacijos tikslas – išvaduoti Lietuvą iš sovietų okupacijos ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę. 1941 m. rudenį vokiečių uždrausta. Jos vietoje įsisteigė Lietuvių fronto ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos organizacijos.

3. Buvo nuplauta gėda dėl to, kad 1940 metų birželio 15 dieną Lietuva ginklu nepasipriešino Raudonosios armijos intervencijai.

4. Visai tautai buvo parodyta, kaip reikia vienytis ir ginti tėvynės laisvę ir kad galima nugalėti daug gausingesnį priešą.

5. Tai buvo pavyzdys, paskatinęs lietuvių partizanus tolesnei kovai.

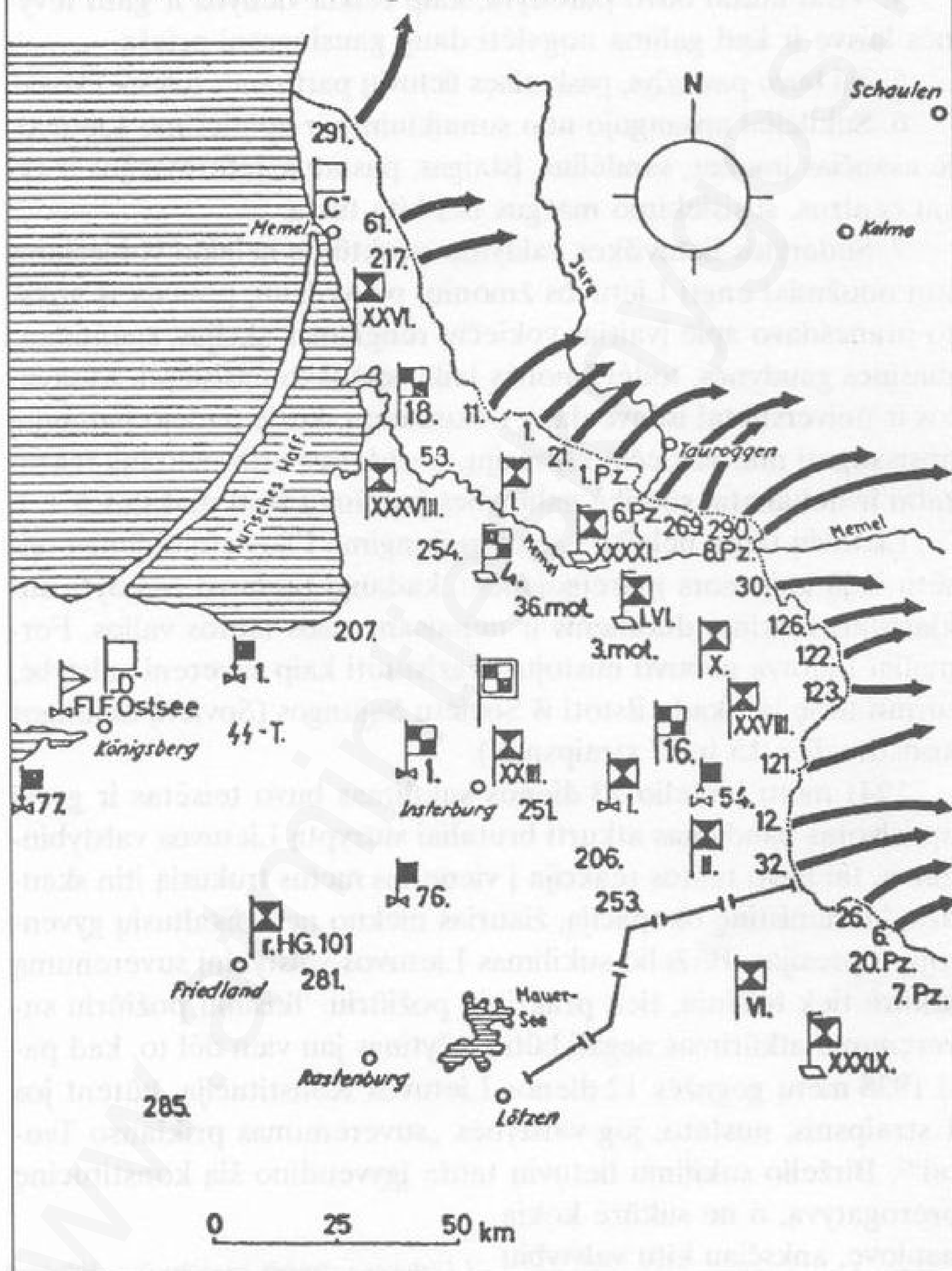
6. Sukilėliai apsaugojo nuo sunaikinimo ir apiplėšimo Lietuvoje esančias įmones, sandėlius, įstaigas, pastatus, informacijos ir ryšių centrus, susisiektimo mazgus bei kitą turtą.

7. Sudarytos lietuviškos valdymo struktūros neleido vokiečiams itin nuožmiai engti Lietuvos žmonių; pavyzdžiui, policija iš anksto pranešdavo apie įvairias vokiečių rengiamas akcijas, suėmimus, masines gaudynes, todėl žmonės laiku spėdavo pasislėpti. Mokyklos ir universitetai išdavė daug dokumentų, kurie padėjo jaunimui apsisaugoti nuo vokiečių represijų, o uždarius universitetus rektoratai ir dekanatai suteikė galimybes jaunimui tęsti mokslus ir t. t.

Lietuvių tauta nelaikė Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą teisėtu ir ją kaip nors įpareigojančiu, kadangi tai buvo įvykdyta suklautojus rinkimų duomenis ir nepaisant visos tautos valios. Formaliai Lietuva nebuvo nustojusi egzistuoti kaip suvereni valstybė, turinti teisę bet kada išstoti iš Sovietų Sąjungos (Sovietų Sąjungos konstitucijos 15 ir 17 straipsniai).

1941 metų birželio 23 dienos sukilimas buvo teisėtas ir gerai apgalvotas bandymas atkurti brutaliai sutryptą Lietuvos valstybingumą, tai buvo tautos reakcija į vienerius metus trukusią itin skaudžią komunistinę okupaciją, žiaurias niekuo nenusikaltusių gyventojų represijas. Birželio sukilimas Lietuvos valstybinį suverenumą atkūrė tiek teisiniu, tiek praktiniu požiūriu. Teisiniu požiūriu suverenumo atkūrimas negali būti ginčytinas jau vien dėl to, kad pati 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucija, būtent jos 1 straipsnis, nustato, jog valstybės „suverenumas priklauso Tautai“². Birželio sukilimu lietuvių tauta įgyvendino šią konstitucinę prerogatyvą, o ne sukūrė kokią naujovę, anksčiau kitų valstybių niekad nepripažintą. 1938 metų

² Lietuvos valstybės konstitucijos, Vilnius, 1989, p. 58.

Karte 4:**Aufmarsch und Angriff 22.6.1941.**

Vokietijos armijų dislokacija 1941 metų birželio 22 dieną

Lietuvos Konstituciją gerbė ne tik dauguma Europos valstybių vyriausybių, priiminėjusių jos pagrindų akredituojamus visateisius Lietuvos diplomatinis atstovus bei įgaliotuosius ministrus, bet ir A. Hitlerio vadovaujama Vokietija, su Lietuva, kaip su savo tiesiogine kaimyne, Konstitucijos pagrindų pasirašiusi ne vieną sutartį ir susitarimą. Birželio sukilimas panaikino visus pirmosios sovietų okupacijos padarinius, ir vokiečiai nebegalėjo laikyti Lietuvos okupavimo Sovietų Sąjungos teritorijos dalies užėmimu, o privalėjo paisyti tarptautinės teisės nustatytų normų.

Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad okupacija okupacijai nelygi. Pirmoji sovietų okupacija – tai taikos meto okupacija, taip pat ir per antrąją, pokarinę, okupaciją sovietai su niekuo nekariavo, o vokiečių okupacija įvykdyta karo metu. Visos kariaujančios valstybės ne tik okupuotiems kraštams, bet ir savo vidaus reikalams leido laikinus potvarkius, vadinamuosius karo meto įstatymus. Todėl negalima abiejų okupacijų lyginti vienodai griežtai. Lietuvos Respublikos teisinė padėtis 1941 metų vasarą iki šiol tebėra viena didžiausių neišspręstų tarptautinės teisės problemų. Tų laikų įvykiai kelia daugybę klausimų dėl tarptautinės teisės normų galiojimo ir efektyvumo, kai kalbama apie tokias pagrindines sąvokas kaip suverenumas, sutarčių įsipareigojimai, teritorijų įsigijimas ir karinės jėgos panaudojimas.

Praktiniu požiūriu Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo per Birželio sukilimą taip pat neįmanoma kvestionuoti, nes sukilimas visų pirma sudarė sąlygas valstybės – vienintelės iš Pabaltijo kraštų – priešakyje atsistoti naujai tautinei vyriausybei vietoj tos, kurią sovietai, 1940 metų birželio 15 dieną įvykdę agresiją, buvo fiziškai sunaikinę. Šios vyriausybės sudarymas yra reikšmingas faktas, iki šiol keliantis nemažai ginčų. Antra, naujoji krašto vyriausybė nedvejodama atnaujino 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos, kuri galiojo 1940 metais sovietams įvykdžius agresiją prieš Lietuvą ir buvo įteisinta tarptautiniuose santykiuose, galiojimą; trečia, beveik visa lietuvių tauta, išskyrus keletą išimčių, entuziastiškai pritarė naujosios Lietuvos vyriausybės suda-

rymui ir besąlygiškai ją palaikė; ketvirta, naujoji Lietuvos vyriausybė tuoj pat panaikino sovietinę santvarką, primestą Lietuvai Raudonosios armijos ir NKVD durtuvų, išleido įstatymus, kuriais atšaukė sovietų okupacijos metais padarytus pakeitimus; penkta, vienas svarbiausių to meto laimėjimų buvo tai, kad naujoji vyriausybė nedelsiant perėmė krašto valdymą ir visoje Lietuvos teritorijoje sukūrė administracinį valdymo aparatą (apskričių, miestų ir valsčių savivaldybes), taip pat policines struktūras, – tas aparatas vėliau švelnino nacių vykdytą krašto išnaudojimo politiką. Lietuvių policijos struktūros, daug kur išsilaikiusios per visą vokiečių valdymo laikotarpį, ne kolaboravo su vokiečiais, o padėjo tautai įveikti karo meto sunkumus.

Birželio 23 dieną vienas iš LAF'o vadovų Leonas Prapuolenis³ per Kauno radiją paskelbė apie Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarymą. Pranešimas buvo pakartotas vokiečių ir prancūzų kalbomis, sugiedotas Lietuvos himnas. LLV suformavimas ir viešas paskelbimas visam pasauliui apie ją buvo stiprus politinis smūgis tiek Vokietijai, tiek Sovietų Sąjungai. Vyriausybė manė, kad jos pirmasis uždavinys yra prisistatyti tautai anksčiau, nei kraštą spės užimti kitos valstybės kariuomenė.

Iš pradžių Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaras Viačeslavas Molotovas per Maskvos radiją iškoneveikė lietuvių sukilimą ir visai grasino Lietuvos „fašistams“. Tačiau šis neapgalvotas V. Molotovo išpuolis neišgąsdino sukilėlių, tik visam pasauliui pagarsino sukilimą. Po poros dienų jis susigriebė taisyti klaidą. Per savo padėjėją Abramą Lozovskį spaudoje paaiškino, kad jo puolimas buvęs klaidingai suprastas ir kad lietuviai savo sukilimą nukreipę ne prieš sovietus, bet prieš vokiečius.

Pirmajame LLV posėdyje, įvykusiame birželio 24 dieną „Žaibo“ spaustuvėje (K. Doneičio gatvėje), buvo paskelbta apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir kartu buvo išblašky-

³ L. Prapuolenis gimė 1913 m. 1938–1939 m. Klaipėdoje buvo Lietuvių aktyvistų sąjungos dalyvis. LAF'o vado pavaduotojas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, vėliau persikėlė gyventi į JAV. Mirė 1972 m.

tos bet kokios abejonės dėl Lietuvos priklausymo Sovietų Sąjungai. Sovietų Sąjunga šiam LLV aktui neprieštaravo. Posėdyje daugelis ministrų nedalyvavo, todėl į vyriausybę teko kooptuoti naujus narius. Nebuvo ir K. Škirpos, paskelbto ministru pirmininku (jam vokiečiai neleido išvykti iš Berlyno). Jam neatvykus, ministru pirmininku ir švietimo ministru buvo paskirtas literatūros profesorius Juozas Ambrazevičius, vidaus reikalų ministru – generolinio štabo pulkininkas Jonas Šlepetys, viceministru – pulkininkas Juozas Narakas ir t. t. Pačiame pirminiame LLV sudėties projekte, kurį parengė Berlyno LAF'o štabas, vidaus reikalų ministru buvo numatytas advokatas P. Gužas. Tačiau jam dėl objektyvių priežasčių pareigų eiti neteko, ir tarp birželio 23 dienos rytą Kaune paskelbtos sukilėlių vyriausybės narių vidaus reikalų ministru buvo nurodytas advokatas Vladas Nasevičius⁴. Netrukus buvo sužinota, kad jis sovietų suimtas ir ištremtas į Rusiją.

LLV skubėjo sudaryti administracinį aparatą, kad vokiečiai rastų jį veikiantį. Be to, reikėjo kuo greičiau likviduoti per sąmyšį kilusią ginkluotų grupių savivalę ir terorą. Įvairiose Lietuvos vietose besikuriantiems ginkluotiems lietuvių daliniams vadovauti bei jų veiklai koordinuoti LLV įsteigė Krašto gynimo tarybą, kurią sudarė Kauno miesto ir srities karo komendantas Jurgis Bobelis, Kauno miesto burmistras Kazimieras Palčiauskas, generolai Stasys Pundzevičius, Mikas Rėklaitis ir pulkininkas Juozas Vėbra. Kaune gaivališkai susidaręs Vietinės apsaugos štabas ėmėsi vadovauti partizanų būriams. Miestas su visais priemiesčiais buvo padalytas į dešimt rajonų. Turtui saugoti buvo išstatyta per 30 sargybų. Be to, buvo organizuotas partizanų patruliavimas miesto gatvėse. Ši veikla – tai būsimųjų policijos struktūrų užuomazga. Vietinės apsaugos štabas veikė tol, kol susikūrusi ir pradėjusi dirbti LLV sudarė savo valdžios struktūras ir paskyrė atitinkamus pareigūnus.

Birželio 25 dieną LLV paskelbė atsišaukimą „Į tautą“. Jame pasmerkta sovietų okupacija

⁴ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, d. 2, p. 158.

ir komunistinė sistema, padėkota Vokietijai už išvadavimą, pareikšta pagarba saviems žuvusiems kovotojams ir deklaruota, kad „norime būti nepriklausomi, pasiryžę aukotis ir viską atiduoti Lietuvai“⁵. Deklaratyvūs pasisakymai už nepriklausomą Lietuvą, už sovietinės priklausomybės ir komunistinio režimo, buvusio autoritarinio režimo atsisakymą toliau buvo sukonkretinti tam tikrais įstatyminiais potvarkiais.

LLV Lietuvoje, o Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas Vilniaus krašte⁶ per kelias savaites iš dalies atkūrė ankstesnę nepriklausomos Lietuvos konstitucinę padėtį. Teisinei padėčiai Lietuvoje atkurti liepos 2 dieną LLV ministrų kabinetas patvirtino tam tikras nuostatas⁷, pagal kurias visi sovietų okupacijos metu išleisti įstatymai bei potvarkiai neteko galios, o atkurtos įstaigos bei tarnybos vėl ėmė dirbti pagal nepriklausomos Lietuvos įstatymus, priimtus iki 1940 metų birželio 15 dienos. Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto vidaus reikalų valdytojas Kostas Kalendra liepos 30 dieną pasirašė aplinkraštį Nr. 143, kuriame dar kartą pažymėjo, kad „Vilniaus mieste ir srityse veikia įstatymai ir nuostatai, kurie galiojo Lietuvoje 1940 06 15 d., jei jie neprieštarauja karo meto santvarkai“⁸.

Lietuvos gyventojai atėjusius vokiečius sutiko įvairiai: būta ir draugiško neutralumo, ir entuziastiško džiaugsmo dėl išvadavimo iš sovietų okupacijos. Birželio 25 dieną į Kauną įžengęs avangardinis vermachto dalinys rado miestą visiškai LLV kontroliuojamą. Kaip pripažino K. Škirpa, LLV išsprendė daug organizacinių uždavinių, kurių neįgyvendinus Vokietijos kariuomenės žygis per Lietuvą būtų buvęs gerokai sunkesnis. Tikėdamasi užsigarantuoti Vokietijos pripažinimą, LLV ėmė bendradarbiauti su vokiečių laikinąja karine administracija. Vietinės apsaugos štabo viršininkas

⁵ *Lietuvių enciklopedija*, penkioliktas tomas: *Lietuva*, Vilnius, 1990, p. 371.

⁶ *Naujoji Lietuva*, 1941, birželio 29, Nr. 1.

⁷ Lietuvos centrinis valstybės archyvas

(toliau – LCVA), f. R-496, ap. 1, b. 2, l. 12–16.

⁸ K. Kalendros pasirašytas 1941 m. liepos 30 d. aplinkraštis Nr. 143, *ibid.*,

f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 13.

A. Zemribas, tuomet turėjęs A. Kauno slapyvardį, birželio 27 dieną buvo paskirtas ryšio karininku tarp LLV ir vermachto vadovybės Kaune, o istorikas Zenonas Ivinskis buvo atsakingas už ryšius su kitomis vokiečių įstaigomis.

Ilgus šimtmečius tęsėsi lietuvių ir vokiečių santykiai, apie kuriuos tiek daug rašė Vydūnas, paskutinio karo metu buvo daug komplikuočiau. Nereikia painioti lietuviams šioje teritorijoje „gyvybinės erdvės“ nepalikusių nacizmo ideologų ir vokiečių, kurie jautė simpatijų mūsų kraštui ir žmonėms. Ne visi vokiečiai buvo nacistai, ir ne visi nacistai buvo vokiečiai. Reikia pripažinti, kad kai kurie vokiečių karinės vadovybės atstovai buvo palankūs Lietuvos autonomijos idėjai, – tai generolai Karlas von Roques'as, Emilis Justas, pulkininkas leitenantas Kriegsheimas ir kt.

Nors Trečiojo reicho politiniai vadovai oficialiai *de jure* nepripažino LLV, o vokiečių karo lauko komendantas generolas majoras Robertas von Pohlis atsisakydavo kalbėtis su jos atstovais, reikalavo oficialiuose raštuose ir skelbimuose nevartoti žodžių „Lietuvos Respublika“, „nepriklausomybė“, „ministrai“, įvedė cenzūrą ir kitus suvaržymus, tačiau J. Ambrazevičiaus vyriausybės iš karto nelikvidavo ir priskyrė jai vokiečių karinės valdžios pagalbininkės funkcijas. Lietuvoje susidarė tokia padėtis, kad Vokietijos vermachto vadovybė laikė LLV faktiškai egzistuojančia ir pradėjo su ja bendradarbiauti. To paskatinta, LLV sunkiomis aplinkybėmis per labai trumpą laiką atkūrė valstybės ir vietos savivaldos įstaigas. Teritoriniu atžvilgiu LLV veiklą riboja Vokietijos kariuomenės armijų grupės „Nord“ („Šiaurė“) (vadas generolas feldmaršalas Vilhelmas von Leebas) veikimo Lietuvoje teritorija, kuri neapėmė visos Rytų Lietuvos, priklausiusios vokiečių armijų grupės „Mitte“ („Centras“) (vadas generolas feldmaršalas Fedoras von Bockas) veikimo teritorijai, tad Vilniuje civilių gyventojų reikams tvarkyti ir santykiams su vokiečių karine valdžia užmegzti buvo sudarytas Miesto ir srities piliečių komitetas, vadovaujamas Vilniaus universiteto docento Stasio Žakevičiaus. Iki 1941 metų rugpjūčio mėnesio tai buvo antra po LLV vyriausioji lietuvių sa-

vivaldos įstaiga Lietuvoje, savo veiklą organizavusi pagal bendrus LLV nurodymus. Iš tiesų abi šios lietuvių savivaldos institucijos buvo tiesiogiai pavaldžios vokiečių karinei administracijai: LLV – vokiečių Kauno karo lauko komendantui, komitetas – vokiečių Vilniaus karo lauko komendantui.

Keletą pirmų karo dienų Vilniuje ir Kaune karinės valdžios funkcijas vykdė vermachto atitinkamų karinių dalinių vadai, bet greitai buvo įsteigtos vokiečių karo lauko komendantūros (*Feldkommandanturen*): 749-oji⁹, paskui 814-oji Vilniuje ir 821-oji¹⁰ Kaune. Joms priklausė skubiai organizuotos vietos komendantūros (*Ortskommandanturen*). Prie karo lauko ir vietos komendantūrų taip pat veikė ir vokiečių lauko policija (lauko žandarmerija). Vokiečių karo komendantūrų pagrindinė paskirtis buvo kartu su vietine nacionaline policija užimtoje teritorijoje garantuoti rimtį ir saugumą.

Taigi Vilniuje, Kaune ir atitinkamose jų teritorijose veikė nors ir ne tų pačių karinių įstaigų, bet iš esmės tokio pat turinio įsakymai ir buvo tokia pat vokiečių karinė valdymo tvarka. Iš esmės tokiais pat teisinės priklausomybės santykiais vokiečių karinėms įstaigoms buvo pajungtos visos lietuvių policijos institucijos tiek Vilniuje su visa rytine Lietuvos dalimi, tiek Kaune su Užnemune ir visa teritorija į Vakarus nuo Kauno–Zarasų plento, apimančia ir Kaišiadorių, Ukmergės, Utenos bei Zarasų apskritis.

Lazdijuose vokiečių karo komendantas įsakė nuo birželio 24 dienos organizuoti lietuvių pagalbinę policiją¹¹. Utenos, Zarasų, Ukmergės, Rokiškio apskrityse vermachto komendantai aprobavo lietuvių policijos dydį ir jos veiklos ribas¹².

Vermachto daliniai ir kartu su jais atvykusios vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės (*SS-Einsatzgruppe*) stengėsi subordinuoti ginkluotus lietuvių būrius, atsikuriančią lietuvių saugumo ir viešąją policiją, tvarkyti jų veiklą norima linkme. Atvykęs

⁹ Šios komendantūros įstaigos buvo Alytuje, Švenčionyse, Gardine, Lydoje ir kai kuriose Baltarusijos vietovėse.

¹⁰ Šios komendantūros įstaigos buvo Pa-

nevėžyje, Utenoje, Ukmergėje, Marijampolėje, Vilkaviškyje, Jonavoje.

¹¹ LCVA, f. R-1613, ap. 1, b. 1, l. 2.

¹² Ibid., f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 166.

į Kauną 3/A operatyvinis būrys (*SS-Einsatzkommando 3/A*) (vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris) ėmė komanduoti vietiniams ginkluotiems būriams. 9/B operatyvinis būrys (*SS-Einsatzkommando 9/B*) (vadas SS štandartenfiureris dr. Oswaldas Schaeferis) birželio mėnesį Vilniuje perėmė iš vermachto žinios vietos savivaldybės sukurta policiją.

Vilniuje pirmuoju karinės administracijos viršininku tapo miestą užėmusio vokiečių karinio dalinio vadas pulkininkas leitenantas Karlas von Ostmanas, kuris viešuose skelbimuose buvo vadinamas Vilniaus karo vadu. Apie savaitę jis buvo aukščiausias ir neribotas Vokietijos valdžios reiškėjas Vilniuje ir jo srityje. Pirmuoju savo 1941 metų birželio 25 dienos įsakymu K. von Ostmanas įvedė karo padėtį¹³ ir uždraudė bet koki gyventojų judėjimą bei susisiekimą nuo 9 valandos vakaro iki 5 valandos ryto (Vokietijos laiku) Vilniaus mieste ir nusileidus saulei iki saulės patekėjimo – kaimuose. Sykiu buvo deklaruotas vokiečių karinės valdžios ir Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto bendradarbiavimas leidžiant įsakymus bei potvarkius. Buvo paskirti atsakingi už tvarkos palaikymą policijos pareigūnai ir lietuvių aktyvistų apsaugos būrys.

Naujasis Vilniaus karo lauko komendantas pulkininkas Adolfas Zehnpfennigas savo 1941 metų liepos 8 dienos nurodyme teigė, kad įžengus Vokietijos kariuomenei visa „įsakymo galia“, t. y. visa valdžia, pereina vokiečių karinėms struktūroms, kurioms priklauso ir „galutinė teismo galia“. Visiems gyventojams buvo įsakyta paklusti ne tik vokiečių karinės administracijos, bet ir jos paskirtų vietos savivaldos institucijų, taip pat ir lietuvių pagalbinės policijos įsakymams, juos vykdyti. Papildydamas šį nurodymą, vokiečių karinės administracijos viršininkas Vilniuje generolas majoras Wolfgangas von Dittfurthas savo liepos 16 dienos įsakyme nurodė, kad Vilniaus miesto ir srities administravimą laikinai, iki atšaukimo, vykdo Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas, kontroliuojamas vokiečių karo įstai-

¹³ Lietuvos TSR istorijos chrestomatija, Kaunas, 1964, p. 183–184.

gu¹⁴. Be to, jis apibrėžė komiteto veikimo teritoriją, sutapatindamas ją su Vilniaus vokiečių karo komendantūros veikimo teritorija, ir nurodė, kad kiti vokiečių karo lauko komendantūrų vietiniai padaliniai, taip pat ir lietuvių pagalbinė policija, veikia vokiečių prižiūrimi, kiekvienas atitinkamos vietinės vokiečių karo lauko komendantūros nustatytoje teritorijoje¹⁵. Generolo majoro W. von Ditfurtho įsakymu ypatinga apsauga teikta asmenims, kurie tarnavo vokiečių karinėse ir kitokiose įstaigose ar veikė jų paveldimu. Buvo draudžiama skriausti tokius asmenis ar jiems kenkti net kai jie jau būdavo atlikę pavestą darbą. Be to, generolas uždraudė vietos valdžios institucijoms (lietuvių policijai) suimti gyventojus ne žydus, jei nėra iš anksto gauta vokiečių karinių ir policijos įstaigų raštiško sutikimo¹⁶. Tokios pat pagalbinės policijos pareigos ir pavaldumas vokiečių administracijos įstaigoms buvo nustatytas ir Kauno srityje.

Vienas iš svarbiausių vietos valdymo įstaigų uždavinių, iškeltų minėtame pulkininko A. Zehnpfennigo nurodyme, – atkurti šalyje saugumą ir tvarką, organizuoti „atstatymo tarnybą“, „savisaugos tarnybą“, policiją įvedant darbo prievolę ir jas pasitelkus įgyvendinant visas reikalingas priemones. Vietos lietuviškų įstaigų, tarp jų ir nacionalinės policijos, santykiai su vokiečių administracijos struktūromis buvo apibrėžti taip: aukščiausioji teisė ir vykdomoji galia karo lauko komendantūros teritorijoje priklauso karo lauko komendantui, o šis Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetui yra perdavęs „žemesnės valdymo įstaigos uždavinius“. Apskričių ir valsčių valdymas subordinuotas Vilniaus komitetui. Visų apskrities vietinių įstaigų vadovas – apskrities viršininkas, valsčių – viršaitis (ir burmistras), pavaldus savo apskrities viršininkui. Visos vietinės įstaigos šiuo įsakymu buvo įpareigosios ištikimai bendradarbiauti

¹⁴ W. von Ditfurtho 1941 m. liepos 16 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 38, l. 81.

¹⁵ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.)*, Vilnius, 1969, p. 54.

¹⁶ W. von Ditfurtho 1941 m. liepos 16 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 38, l. 81.

su vokiečiais ir „visus vokiškų įstaigų įsakymus tuojau ir tiksliai išpildyti, visiškai neatsižvelgiant į bet kurių kitų įstaigų nurodymus“¹⁷.

Vokietijos buvo numatyta visą Pabaltijį – Lietuvą, Latviją ir Estiją – okupuoti, kolonizuoti, o jo gyventojus suvokietinti, iškelti ar sunaikinti, todėl Trečiasis reichas nesileido į kalbas apie jokią Lietuvos nepriklausomybę. Vokiečiai Berlyne sulaukė LLV ministrą pirmininką K. Škirpą ir paskyrė jam namų areštą, nebuvo leista atvykti į Lietuvą LLV užsienio reikalų ministrui advokatui Rapolui Skipičiui. Visiems vokiečių pareigūnams ir įstaigoms Lietuvoje buvo įsakyta boikotuoti Lietuvos vyriausybę ir nepalaikyti su ja jokių oficialių santykių. Dar 1941 metų birželio 14 dieną Vokietijos saugumo tarnybos iš K. Škirpos pareikalavo, kad kilus karui nebūtų skelbiama Lietuvos nepriklausomybė ir sudaroma vyriausybė. Vokietiją labai erzino tai, kad lietuviai vis dėlto nepakluso šiems reichs reikalavimams. Ypač reichą nervino tai, kad nei Latvijoje, nei Estijoje¹⁸, kur situacija iš esmės nesiskyrė, nebuvo paskelbtos tautinės vyriausybės ir neturėta pretenzijų į valstybingumo tęstinumą. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus vedėjas SS šturmabanfiureris dr. Peteris Bruno Kleistas, keliskart specialiai atvykęs į Kauną, įtikinėjo prof. J. Ambrazevičių LLV narius vadinti ne Lietuvos ministrais, o vokiečių civilinės valdžios tarėjais¹⁹. Nuo birželio 25 iki liepos 17 dienos LLV darė įvairiausių diplomatinis ėjimus ir stengėsi išgauti reichs vyriausybės pripažinimą, kad Lietuva egzistuoja kaip suvereni ir nepriklausoma valstybė. Iki liepos 17 dienos okupacinės Vokietijos pareigūnai stengėsi pajungti LLV saviems interesams. Ypač didelį spaudimą darė Lietuvoje gerai žinomas Vyriausiosios reichs saugumo valdybos (*Reichssicherheitshauptamt, RSHA*) IV valdybos (gestapo) valdininkas

¹⁷ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 167, l. 71.

¹⁸ Estijoje panaši vyriausybė sudaryta tik 1944 m., traukiantis vokiečiams.

¹⁹ A. Damušis, *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940–1959 metais*, Čikaga, 1988, p. 38.

SS oberšturmabanfiureris dr. Heinzas Gräfe. Liepos 1 dieną kalbėdamas su generolu S. Raštikiu jis aiškiai pareiškė, kad LLV esanti sudaryta be vokiečių žinios. Tokios formos, nors prieš atskirus asmenis ir nėra nusistatyta, ji vokiečiams esanti nepriimtina. H. Gräfe reikalavo, kad LLV arba pati išsiskirstytų, arba būtų performuota į tautinį komitetą, arba sutiktų bendradarbiauti kaip pagalbinė tarnyba, pavadinta Pasitikėjimo taryba (*Vertrauensrat*), pavaldi vermachto vadovybei. Jeigu LLV nepaisys dr. P. Kleisto pageidavimų, teigė H. Gräfe, vokiečiai turi pakankamai priemonių jai likviduoti, ir jis atvirai grasino jos narius ištremti į koncentracijos stovyklą. Tačiau LLV nusistatymas ir sąlygos buvo nepakeičiamos ir bekompromisinės – Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas.

Nelengvą LLV padėtį sunkino Lietuvos politinių jėgų vidaus nesutarimai, ypač kilusieji tarp LAF'o ir „Geležinio vilko“. Voldemarininkai reikalavo likviduoti LAF'ą, įkurti naują politinę nacionalistinę organizaciją ir pradėjo rengtis perversmui. Neprieštaraudama tokios organizacijos kūrimui, LLV neįstengė surasti bendros pozicijos, kuri patenkintų abi puses. Be to, LLV savo žinioje turėjo iš Tautinės darbo apsaugos kuopų sudarytą komendantūros batalioną ir policiją, kurių būtų visiškai pakakę keliui perversmininkams užkirsti, tačiau ji ne visai pasitikėjo ir batalionu, ir policija. Kaune vadovaujantys policijos pareigūnai su savo vadu Antanu Žarskumi buvo kaip tik voldemarininkai. Buvusiose Lietuvos vidaus reikalų ministerijos (VRM) patalpose Policijos departamentą organizavo kitas jų veikėjas Povilas Dirkis, iš kurio pulkininkas Antanas Michelevičius visko dar nebuvo spėjęs perimti. Perversmo išvakarėse vyriausybės nariai sužinojo, jog majoras Juozas Pyragius ir kiti perversmo rengėjai A. Žarskų paraginę pasirūpinti, kad naktį iš liepos 23-iosios policijos nuovadose budėtų jų patikimi pareigūnai.

LLV dėjo visas pastangas, kad išvengtų šūvių ir bereikalingo kraujo praliejimo. Šiuo tikslu Policijos departamento direktorius pulkininkas A. Michelevičius, paskambinęs į visas Kauno policijos

nuovadas, pranešė, kad prieš LLV esąs rengiamas perversmas, ir įsakė policijos pareigūnams į jį jokių būdu neišivelti. Tačiau netrukus pats Kauno policijos vadas A. Žarskus atvyko į A. Michelevičiaus butą ir jį suėmė. Veikiai buvo suimtas ir vidaus reikalų ministras pulkininkas J. Šlepetys. Vyriausybėje neliko kam įsakinėti policijai. Naktį iš liepos 23-iosios į 24-ąją voldemarininkai, vadovaujami majoro J. Pyragiaus, jėga paėmė į savo rankas Kauno komendantūrą, batalioną ir lietuvių policiją.

Vokiečių civilinės valdžios struktūra

Lietuvoje buvo tikėta, kad antrasis kitatautis atėjūnas leis lietuviams savarankiškai tvarkytis, kad vokiečiai bus sukalbamesni ir žmoniškesni, kad bus sudarytos palankios sąlygos atkurti sovietų okupacijos ir karo veiksmų sugriautą Lietuvos žemės ūkį, pramonę, prekybą, susisiekimą. Bet, deja... Nors tarptautinės teisės normos griežtai reikalauja, kad okupantas gerbtų užimtos valstybės įstatymus, vietos valdymą, laikytusi valdymo kontinuiteto principo, t. y. užimtoje teritorijoje paliktų vietinę teisėtvarką (įstatymus, teismus, policiją ir kitą administracijos aparata), tačiau vokiečiai pradiniam karo etape energingai ėmėsi slopinti visas lietuvių tautos valstybingumo apraiškas. Pažeisdami tarptautinės teisės normas, kurių turėjo būti laikomasi okupuotose teritorijose, absoliučiai ignoruodami 1907 metų spalio 18 dienos IV Hagos tarptautinės konvencijos 43 straipsnio reikalavimus¹, įvedė gan griežtą ir bekompromisinį režimą, paskyrė vietos gyventojams priverstinių darbų prievolę², kai kada prievarta įtraukdavo jaunimą į pagalbinius karinius dalinius. Vietos gyventojams, savivaldos institucijoms bei lietuvių policijai įsakė vadovautis tik vokiečių administracinių įstaigų išleistais potvarkiais ir jų nustatyta bei leistąja teise.

Užimta Lietuvos teritorija vokiečių karinės administraci-

¹ *Documents on the Laws of War*, Oxford, 1994, p. 55–56. Vokietija šią konvenciją pasirašė 1907 m. spalio 18 d., o ratifikavo 1909 m. lapkričio 27 d.

² LCVA, f. R-634, ap. 1, b. 1, l. 277.

jos – karo lauko komendanto buvo valdoma iki 1941 metų liepos 28 dienos. Buvo vadovautasi Trečiojo reicho sausumos kariuomenės vyriausiojo vado generolo feldmaršalo Heinricho Walterio von Brauchitscho 1941 metų balandžio 3 dienos potvarkiu dėl užimtos Rytų teritorijos karinio administravimo³. Paskui buvo sukurta vokiečių civilinė administracija, kurios kompetencijai, be kitų valdymo uždavinių, netiesiogiai buvo priskirti ir policiniai. Hagos tarptautinė konvencija užėmusiai priešų teritoriją kariuomenei kategoriškai draudžia bet kam perduoti valdžią, taip pat atsakomybę už paskesnius įvykius šioje teritorijoje. Taigi Vokietijos ginkluotosios pajėgos, t. y. *vermachtas*, Lietuvoje perduodamas valdžią civilinei administracijai, šiurkščiai pažeidė minėtosios konvencijos reikalavimą. Liepos 17 dieną A. Hitleris pasirašė dekretą dėl naujų užimtų Rytų sričių valdymo ir administravimo bei Reicho užimtų Rytų sričių ministerijos (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, RMbO*) įsteigimo (182 etatai). Reicho ministru užimtoms Rytų sritims buvo paskirtas vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partijos (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP*) reichsleiteris, SA ir SS obergruppenfiureris Alfredas Rosenbergas. Jo pavaduotoju tapo Vestfalijos krašto NSDAP gauleiteris dr. Alfredas Meyeris. Šiai teritorijai tvarkyti A. Rosenbergas jau liepos 14 dieną išleido laikinuosius politinio civilinio valdymo nuostatus. Buvo įkurtas Rytų krašto, t. y. Ostlando⁴, reicho komisariatas (*Reichskommissariat Ostland, RKO*), kurį sudarė keturios generalinės sritys (*Generalbezirk*) – Lietuva, Latvija, Estija ir didelė Baltarusi-

³ J. Turonek, *Białoniś pod okupacją niemiecką*, Warszawa, 1993, s. 60.

⁴ Iš pradžių planuota iš buvusių Baltijos valstybių sudaryti reicho komisariatą Baltenlandą, bet prijungus dalį Baltarusijos jis buvo pavadintas Ostlandu. A. Rosenbergas 1942 m. gegužės 8 d.

A. Hitleriui pasiūlė Ostlandą iš reicho komisariato pertvarkyti į reicho protektoratą, nes tikėjosi vietos gyventojus paskatinti aktyviau remti karą. A. Hitleris tą pasiūlymą atmetė ir komisariatas egzistavo iki 1944 m. lapkričio 10 d., o paskui buvo panaikintas.

jos⁵ dalis, apėmusios 500 tūkst. km² teritoriją, kurioje gyveno 19 mln. gyventojų⁶.

Ostlando reicho komisaru (*Der Reichskommissar für das Ostland*) liepos 25 dieną buvo paskirtas SA obergruppenfiureris, NSDAP gauleiteris Hinrichas Lohse. Lietuvai, kaip vienai Ostlando sričių, valdyti buvo paskirtas generalinis komisaras (*Generalkommissar*) dr. Adrianas Theodoras von Rentelnas, kuris tapo aukščiausiu vokiečių civilinės valdžios reiškėju Lietuvos teritorijoje ir jam – sulig fiurerio principu (*Führerprinzip*) – buvo pavaldžios visos administracinio aparato šakos. Iš pradžių ketinta Lietuvos generaliniu komisaru paskirti buvusį Vokietijos pasiuntinį Lietuvoje dr. Erichą Wilhelmą Zechliną, bet jo kandidatūra netiko. Liepos 28 dieną dr. A. T. von Rentelnas pradėjo eiti savo pareigas ir įsteigė savo būstinę Kaune, Prekybos ir pramonės rūmuose (K. Donelaičio g. 24). Jo vadovaujamame Generaliniame komisiariate, kuriame buvo daugelis skyrių bei poskyrių, tvarkiusių politinius, administracinius, ūkinius ir kitus reikalus, dirbo 435 vokiečių pareigūnai ir tarnautojai⁷. Tą pačią dieną reicho komisaras H. Lohse atsisaukime į gyventojus oficialiai paskelbė apie vokiečių civilinės valdžios (*Zivilverwaltung*) įvedimą Ostlande⁸. Ši val-

⁵ Nei archyvų dokumentuose, nei mokslinėje istorinėje literatūroje neteko rasti paaiškinimo, kodėl darinį *Ostland* sudarė tokie kultūriniai politiniai požiūriai skirtingi kraštai: vienintelis O. Bräutigamas (RMbO Politinio skyriaus vedėjas) teigia, kad tai buvo padaryta siekiant Rytuose sukurti vienodo dydžio – atsižvelgiant į Ukrainos reicho komisariatą – administracinius vienetus.

⁶ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 1, s. 602. Tuo tarpu vokiečių dokumentuose nurodoma Ostlando plotas – 398 150 km² ir gyventojų – 16 mln. Žr.: LCVA, f. R-615, ap. 1, b. 1, l. 1.

⁷ A. Rakūnas, *Lietuvių liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, p. 32.

Pagal reicho kanceliarijos (H. Lammerso) projektą Ostlando generaliniame komisiariate turėjo būti ne daugiau kaip 200 etatų vienetų. Žr.: Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 1, s. 565.

⁸ Žr.: LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 38, l. 84.

Vokiečiai Pabaltijo kraštus laikė provokiškos orientacijos, todėl buvo nuspręsta čia įvesti civilinį valdymą, skirtingai nuo Belgijos ir Prancūzijos, kur valdė *vermachtas*.

džia Rytų krašte pradėjo funkcionuoti palaipsniui, priklausomai nuo atstumo (mažiausiai 200 km) iki fronto linijos: rugpjūčio 1 dieną – Lietuvoje ir tik gruodžio 5 dieną – Estijoje. Rugsėjo 1 dieną reicho komisaro H. Lohse's įsakymu vokiečių kalba buvo paskelbta oficialia Rytų krašto kalba. Kaip jau minėta, LLV buvo paskelbusi nuostatą dėl sovietinių įstatymų negaliojimo. Vokiečių civilinė valdžia šią nuostatą toleravo ir paliko veikti, bet deklaravo ir savo nuostatą, kad kai kurie sovietų palikti įstatymai tebeveikia. Šiuo laikotarpiu susidarė tokia padėtis, kad vokiečių civilinė valdžia palaikė žemės, prekybos ir pramonės nacionalizaciją, valstybinius ūkius (sovchozus), sovietines profesines sąjungas, sovietinį draudimą ir kt. Generalinis komisaras dr. A. T. von Rentelnas dar LLV atstovams pareiškė, kad sovietinė teisė būsimi iš lėto pakeista. Komisaras taip pat pažymėjo, kad naikinant sovietinius įstatymus ankstesnė nepriklausomos Lietuvos teisinė sistema nebūsi atkurama, – ji iš dalies būsimi pakeista nauja sistema.

Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į keturias kaimiškas apygardas (*Landgebiet*) – Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių, dvi miestų apygardas – Vilniaus ir Kauno, 25 apskritys ir 290 valsčių⁹. Kiekvienos apygardos visoms vokiečių ir lietuvių civilinėms valdžios institucijoms vadovavo generaliniam komisarui pavaldūs apygardų (arba miestų) komisarai (*Gebietskommissar*). Vilniaus apygardos komisarą (*Gebietskommissar Wilna-Land*) buvo paskirtas SS šturmbanfiureris Horstas Wulffas, Vilniaus miesto komisarą (*Gebietskommissar Wilna-Stadt*) – SA šturmbanfiureris Hansas Hingstas, Kauno apygardos (*Gebietskommissar Kauen-Land*) – SA oberfiureris Arnoldas Lentzenas, Kauno miesto (*Gebietskommissar Kauen-Stadt*) – SA oberfiureris Hansas Crameris, Šiaulių apygardos (*Gebietskommissar Schaulen*) – NSDAP kreisleiteris Hansas Gewecke. Vėliau, 1941 metų lapkričio mėnesį, sudarytos Panevėžio apygardos komisarą (*Gebietskommissar Panewesch*) buvo paskirtas SS šturmbanfiureris Walteris Neumas. Iki to laiko visos Šiaurės Lietuvos reikalus tvarkė

Šiaulių apygardos komisariatas. ⁹ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 124, l. 1.

1942 metų sausio 17 dienos duomenimis, Lietuvos generaliniame komisariate dirbo 275 vyrai ir 150 moterų, apygardų ir miestų komisariatuose – 285 vyrai ir 200 moterų¹⁰.

Pradėjusios Lietuvą valdyti vokiečių civilinės administracijos pagrindinė funkcija buvo lietuvių savivaldos priežiūra (*Aufsichtsverwaltung*). Apygardų komisarai, dėmesingai prižiūrėdami apskričių viršininkus ir valsčių viršaičius, privalėjo laiduoti Lietuvos generalinės srities valdymą atsižvelgiant į vokiečių vadovavimo tikslus. Tai pasiekti jiems aktyviai padėjo vokiečių SS ir policijos vadovybė. Užimtose Rytų srityse aukščiausioji policinė institucija buvo aukštesnysis SS ir policijos vadas (*Höhere SS und Polizeiführer*), kuriam buvo pavaldūs apsauginiai SS kariniai daliniai, tvarkos policija (*Ordnungspolizei*, arba *Orpo*) (o per jos vadovybę – ir nacionalinė užimtų sričių policija) ir tam tikru mastu – saugumo policija bei saugumo tarnyba. Pagal A. Hitlerio 1941 metų liepos 17 dienos administracinio valdymo dekretą, Ostlando aukštesnysis SS ir policijos vadas buvo pavaldus Ostlando reicho komisarui, Generalinio komisariato SS ir policijos vadas – generaliniam komisarui, o žemesnio rango policijos vadai – apygardų komisarams. Be to, minėtasis A. Hitlerio dekretas nustatė, kad užimtų sričių policinę apsaugą laiduoja SS reichsführeris ir vokiečių policijos vadas (*SS-Reichsführer und Chef der Deutschen Polizei*) Heinrichas Himmleris, kuris savo ruožtu buvo įgaliotas tuo klausimu skirti komisarams atitinkamus pavedimus. Taigi situacija susiklostė tokia, kad SS ir policijos vadai buvo įtraukti į komisarų štabus, bet formaliai. Specialūs policiniai įgaliojimai, gauti iš H. Himmlerio, vadams sudarė įspūdį, kad komisarai turi būti pavaldūs jiems, o ne atvirkščiai. Taigi policinis valdymo tinklas praktiškai sukūrė antrą, nepriklausomą nuo civilinės administracijos, valdymo sistemą. Ne išimtis buvo ir Lietuvos generalinė sritis. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad H. Himmleris ir A. Rosenbergas lapkričio 19 dieną pasirašė susitarimą, pagal kurį, jei nėra civilinės administracijos vadovo

¹⁰ K. Rukšėnas, „Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1945 metais“, LMAB RS, f. 26-1475, p. 86.

(komandiruotė, mirtis, nušalinimas ir t. t.), jį pavaduoja atitinkamos teritorijos SS ir policijos vadas¹¹. Tuo pačiu susitarimu buvo apibrėžta SS ir policijos vadų kompetencija Ostlande: jiems ne tik vokiečių policinės formuotės buvo pavaldžios, ne tik bendras policinis vadovavimas nustatytoje teritorijoje priklausė, bet ir buvo atskaitingos vietinės policijos pajėgos (*Schutzmannschaften*, sutrumpintai *Schuma*)¹².

Ostlande, išskyrus Baltarusiją, vokiečių policijos nebuvo gausiai. Lietuvos generalinėje srityje vokiečiai buvo sutelkę įvairias policines pajėgas: saugumo policiją¹³ ir saugumo tarnybą – SD (*Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst*) (jos centras buvo Kaune, o skyriai – Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje, Kretingoje ir Marijampolėje), tvarkos (viešąją) policiją, kurią sudarė miestų policija (*Schutzpolizei*) Kaune bei Vilniuje ir apskričių žandarmerija. Vokiečių policijos dydis Lietuvoje nebuvo pastovus ir kasmet priklausomai nuo politinės bei karinės situacijos kito. Pavyzdžiui, aukštesnysis SS ir policijos vadas Ostlande SS obergruppenführeris ir policijos generolas (*Der Höhere SS- und Polizeiführer für das Ostland*) Friedrichas Jeckelnas savo 1943 metų balandžio 2 dienos laiške SS reichsfiureriui H. Himmleriui teigė, kad „<...> Lietuvoje turime tikrai 233 žemesnio laipsnio karininkus ir policijos vyrus“¹⁴. Lietuvoje dar veikė karinės žvalgybos ir kontržvalgybos (*Abwehr*) punktai, slaptoji lauko policija (*Geheim Feldpolizei, GFP*) (jie buvo karinės valdžios žinioje)¹⁵, geležinkelių policija ir kitos policinės įstaigos. Minėtosioms vokiečių policijos struktūroms buvo pavaldūs atitinkami lietuvių policijos padaliniai.

Iš SS A operatyvinės grupės 3/A operatyvinio būrio buvo sudarytos vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje įstaigos. Iš LCVA esančių dokumentų sunku nustatyti, kodėl nuo 1941 metų

¹¹ J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, s. 195–196.

¹² Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 1, s. 566.

¹³ Saugumo policija – tai Gestapo (*Geheime Staatspolizei*) ir Kripo (*Kriminalpolizei*).

¹⁴ A. Damušis, *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940–1959 metais*, p. 42.

¹⁵ 1942 m. GFP perėjo vokiečių saugumo policijos pavaldumui.

liepos iki 1942 metų balandžio 24 dienos buvo vartojami du pavadinimai: vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, 3/A operatyvinis būrys. Matyt, taip norėta pabrėžti dvejopą šios formuotės priklausomybę: formalų pavaldumą generaliniam komisariui Kaune ir tikrąjį – Vyriausiajai reicho saugumo valdybai Berlyne. Vėliau liko tik vienas pavadinimas – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje. Kaip matyti iš dokumentų, dauguma 3/A operatyvinio būrio valdininkų perėjo dirbti į vokiečių saugumo policijos ir SD vado įstaigas Lietuvoje. Vokiečių saugumo policijos ir SD Kauno skyriuje 1943 metų gruodžio 1 dieną buvo 112 valdininkų, Panevėžio apygardoje – 6, Šiaulių – 7, Vilniaus mieste – apie 40¹⁶.

1941 metų rugpjūčio 26 dieną 71 vokiečių policininkas buvo komandiruotas iš Dresdeno policijos skyriaus į Vilnių, o iš Viener Noištato – į Kauną. SS ir policijos vadas Lietuvoje, atvykęs anksčiau, pradžioje su savo štabu apsistojo Vilniuje. Jo įstaigai priklausė viešosios ir saugumo policijos darbuotojai. Vėliau, atvykus daugiau policininkų, buvo sudarytos vokiečių viešosios (tvarkos) policijos įstaigos Lietuvoje. SS ir policijos vado štabe dirbo 12 žmonių.

Pradėdamas eiti savo pareigas Lietuvos generalinis komisaras dr. T. A. von Rentelnas pirmoje savo kalboje apibūdino susidariusią teisinę situaciją. Jis išleido potvarkį, kuris suvaržė LLV valstybinę veiklą: uždraudė švęsti tautines šventes, iškabinti tautines vėliavas¹⁷ bei Vytį ir pasiūlė vyriausybės nariams užimti komisarinių generalinių tarėjų (*Generalraete*) postus. LLV šio pasiūlymo atsisakė. Pagaliau 1941 metų rugpjūčio 5 dieną dr. A. T. von Rentelnas oficialiai pareiškė, kad nuo šios dienos Lietuvos laikinoji vyriausybė nustoja veikti, kadangi Vokietijos vyriausybė, atsižvelgdama į karo eigą, įsakė Vokietijos pareigūnams ir civilinės valdžios atstovams perimti visą civilinę valdžią Lietuvoje.

¹⁶ K. Rukšėnas, „Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 metais“, LMAB RS, f. 26-1475, p. 82–83.

¹⁷ Vėliau šis draudimas buvo panaikintas

laikantis nuostatos, kad keliant valstybines vėliavas pirmenybė teikiama vokiečių vėliavai. Žr.: LCVA, f. R-409, ap. 2, b. 1, l. 91.

Lietuvos laikinoji vyriausybė, rugpjūčio 5 dieną Kaune susirinkusi į paskutinį posėdį, savo nutarimu Nr. 35 pirmiausia panaikino vokiečių nemėgstamą ir ignoruojamą Krašto apsaugos ministeriją ir visas apskričių bei miestų komendantūras, o komendantūrų dalinius ir apsaugos štabus su jiems priklausančiais daliniais nuo rugpjūčio 5 dienos perdavė Vidaus reikalų ministerijos žinion¹⁸. LLV konstatavo, kad savo misiją ji atliko, – visuotinio lietuvių sukilimo paakinta, atkūrė nepriklausomą Lietuvos valstybę. Per šešias LLV gyvavimo savaites priimta 100 įstatymų, nutarimų bei potvarkių (miestų namų ir žemės sklypų denacionalizacijos įstatymas, prekybos ir viešojo maitinimo įmonių denacionalizacijos įstatymas, pramonės įmonių denacionalizacijos įstatymas, įstatymas žemės valdymui tvarkyti, teismų santvarkos įstatymo pakeitimas, universiteto ir kitų mokyklų įstatymai ir t. t.), apskrityse ir valsčiuose atkurti ryšiai su vietos valdžios įstaigomis. Buvo atkurta valstybės aparatas, panaikinti visi sovietų išleisti ir paskelbti įstatymai, Lietuvos gyventojams gražintos pilietinės laisvės ir teisės, įgyvendinta tokia santvarka, kokia turėta nepriklausomoje Lietuvos valstybėje. O dabar, neturėdama fizinių jėgų pasipriešinti, nesutikdama bendradarbiauti su vokiečių valdžia kitokiu kaip lygiateisiu pagrindu, prieš savo ir visos tautos valią LLV yra priversta savo veiklą sustabdyti.

Ministrų kabineto narių atsisakymas savo valia perduoti prerogatyvas vokiečių administracijai ir tapti jos tarėjais turėjo ir tebeturi didelę politinę reikšmę. Paskutinis Laikinosios vyriausybės protokolinis tekstas su memorandumu vokiečių valdžios institucijoms buvo notifikuotas ir pasiųstas buvusiam ministrui pirmininkui K. Škirpai. Šį LLV 1941 metų rugpjūčio 5 dienos memorandumą (Pro Memoria)¹⁹ apie teisinę Lietuvos būklę ir faktinius santykius sovietų okupacijai pasibaigus, įteiktą generaliniam komisarui dr. A. T. von Rentelnui su prašymu perduoti Vokie-

¹⁸ Ibid., f. R-1476, ap. 1, b. 2, l. 32.

¹⁹ LLV einančio ministro pirmininko pareigas J. Ambrazevičiaus kalba, 1941 m. rugpjūčio 5 d. pasakyta vokiečių civilinės valdžios generaliniam komisarui, ibid., f. R-1549, ap. 1, b. 27, l. 1.

tijos vyriausybei, reikia laikyti diplomatine nota siekiant juridinio nepriklausomybės pripažinimo. Šio memorandumo atmetimą galima traktuoti ne kitaip, kaip Vokietijos agresijos prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę aktą. Kartu šis dokumentas konstatavo karo padėtį tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Vokietijos pusėje.

Lietuvių nacionalistų partijos (LNP) vadovybės rengto memorandumo Vokietijos vyriausybei metmenyse buvo sakoma, kad vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje nėra būtina, nes Lietuva nebuvo ir nėra integrali Sovietų Sąjungos dalis. „Lietuvių tauta laukia, kad artimiausioje ateityje Didžiosios Vokietijos jai bus pripažintas ir leistas atstatyti bei realizuoti jos suverenitetas šiuo metu bent Lietuvos–Rusijos 1940 m. sutarties nustatytose rytinėse ir pietinėse sienose bei nusistovėjusiose vakarinėse Lietuvos sienose, kartu įgalinant ją atitinkama ir sutarta forma pakelti savo ūkinį pajėgumą, skirtą talkininkauti Didžiosios Vokietijos karui ir jį užbaigti“²⁰.

Lietuvių tautos valstybingumo panaikinimas ir jos pavertimas beveik beteise Ostlando generaline sritimi sudarė vokiečiams palankesnes politines prielaidas savo kolonizaciniams siekiams įgyvendinti. Paskirtas Lietuvos generalinis komisaras dr. A. T. von Rentelnas buvo visateisis jam pavestos teritorijos valdytojas ir jam buvo suteikta ne tik vykdomoji, bet ir įsakomoji galia, praktiškai pakeitusi įstatymų leidybos galią, taip pat ir teisminę galia. Prie jo įstaigos buvo įsteigtas Vokiečių teismas (*Deutsches Gericht*) ir prokuratūra. Be to, egzistavo ir buvo jam pavaldūs vadinamieji ypatingieji teismai (*Sondergericht*)²¹. Kiekvienam iš minėtųjų apygardos komisarų buvo tiesiogiai pavaldūs žandarmerija, ūkio vedėjai, pramonės ir prekybos įmonių kontrolieriai bei jų patikėtiniai, darbo jėgos verbavimo įstaigos, vadinamieji arbeitsamtai (*Arbeitsamt*) ir vietinė lietuvių policija. Generaliniame komisariate svarbų vaidmenį įgyvendinant vokiečių režimą vaidino Teisės

²⁰ L. Truska, „Lietuva bolševikų ir nacių metais“, *Lietuvos rytas*, 1993, vasario 27, Nr. 38.

²¹ E. Lichtenstein, „Teismai, jų rūšys ir bylų priklausomybė“, *Policija*, 1943, gruodis, p. 11.

skyrius, kurio žinioje buvo vokiečių ir vietiniai lietuvių teismai. Vokiečių civilinė valdžia iš Lietuvos teisminių organizacijų perėmė kai kurias bylas: komunistų, sabotažo, spekuliacijos ir visas politines. Šios bylos buvo nagrinėjamos specialių vokiečių teismų su jų teisėjais ir jų prokuratūra. Visos bylos, iškeltos vokiečių kilmės arba italų tautybės asmenims, buvo perduodamos karo lauko komendantūros teismui²². Netiesiogiai komisariatui pavaldus buvo visoje Lietuvoje sukurtas platus, sudėtingas ir labai efektyvus vokiečių policijos tinklas. Visose apygardose, be apygardų komisarų, buvo organizuotos vokiečių saugumo policijos įstaigos ir vokiečių žandarmerija, kurioms buvo pavaldi lietuvių saugumo, kriminalinė ir pagalbinė policijos.

Ostlando reicho komisariato administravimo tikslai ir tai, kad trūko vokiečių personalo, vertė vokiečius kuo plačiausiai į bendradarbiavimą sprendžiant iškeltus administravimo uždavinius įtraukti patikimus ir norinčius dirbti vietos gyventojus. Todėl 1941 metų rugpjūčio antroje pusėje dr. A. T. von Rentelnas devyniems lietuviams patarėjams suteikė komisarinių generalinių tarėjų titulus. Vienos centrinės kolektyvinės lietuvių savivaldos įstaigos sukurta nebuvo. Buvo įsteigtos tik atskiros lietuvių savivaldos centrinės įstaigos, vadinamos vadybomis (vidaus reikalų, pramonės, žemės ūkio, finansų, susisiekimo, teisingumo, švietimo reikalų), kurioms vadovavo šie generaliniai tarėjai. Žemesni vietos savivaldos pareigūnai ir struktūros buvo miestų (apskrities pavaldumo) burmistrai, apskričių viršininkai, valsčių viršaičiai, lietuvių policija, teismai, kurie sudarė vokiečių prižiūrimą vadinamąją pagalbinę tarnybą (*Nebenverwaltung*). Jie visi buvo pavaldūs atitinkamiems Generalinio komisariato skyriams.

Generolas leitenantas Petras Kubiliūnas buvo paskirtas pirmuoju generaliniu tarėju²³ ir generaliniu tarėju vidaus reikalams. Vėliau vidaus reikalų generaliniu tarėju buvo paskirtas

²² 814-osios karo lauko komendantūros (V) komendanto 1941 m. liepos 9 d. nurodymo nuorą šas Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto pirmininkui, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 28, l. 2.

²³ Generolas S. Raštikis atsisakė eiti šias pareigas, nes dalis jo šeimos narių buvo likę Sovietų Sąjungoje.

J. Narakas (buvęs LLV vidaus reikalų viceministras). Pirmasis generalinis tarėjas buvo ne kitų generalinių tarėjų viršininkas, o tik pirmas tarp lygių. Jeigu generaliniai tarėjai šaukdavo bendrus pasitarimus, vadovaudavo pirmasis generalinis tarėjas. Bet, deja, pradiniam etape generaliniai tarėjai negalėjo spręsti ne tik principinių klausimų, bet ir menkesnių reikalų. Visuomet reikėjo atsiųsti vokiečių generalinio komisaro įgaliotinių. Lietuviai tarėjai išties galėjo atlikti tik techninį darbą, bet vėliau jų funkcijos ir kompetencija gerokai išsiplėtė.

Nederėtų smerkti generolo P. Kubiliūno bei kitų tarėjų ir kaltinti jų kolaboravimu su vokiečiais. Atvirkščiai, reikia įvertinti sąmoningą jų pasiaukojimą dėl Lietuvos žmonių gerovės. Generolas gerai žinojo, kad bolševizmas – tai Lietuvos ir kitų laisvų valstybių mirtis, todėl ir pasirinko aktyvų kovos kelią – eiti kartu su vokiečiais. Pirmasis generalinis tarėjas buvo tarsi amortizatorius tarp atėjūno grobuoniškų tikslų ir kenčiančios karo sunkumus lietuvių tautos. Jei Lietuvoje nebūtų atsiradę kandidatų į tarėjų postus, vokiečiai nebūtų įsteigę civilinės valdžios, ir mūsų tėvynę, kaip ir Prancūziją, tuo sunkiu laikotarpiu būtų tvarkęs *vermachtas* arba dar blogiau – vokiečių SS ir policija.

1944 metų gegužės 29 dieną per savo jubiliejų generolas P. Kubiliūnas kalbėjo, kad jam reikėjo dirbti nepaprastai sunkiomis sąlygomis. Tikriausiai taip ir buvo. Tačiau neteko girdėti, kad generolas būtų pataikavęs vokiečiams ar jiems nuolaidžiavęs. Jis nepasikeitė, buvo santūrus, mažakalbis, stengdavosi kiek įmanoma sušvelninti gestapo ir kitų vokiečių institucijų veiklą²⁴.

Nors pavadinimas „lietuvių savivalda“ plačiau imtas vartoti tik Lietuvos teritorijoje atsiradus vokiečių civilinei administracijai ir taikytas generalinių tarėjų vadovaujamai vietinių įstaigų sistemai apibūdinti, bet iš esmės taip vadinti tinka visų vietinių valdžios įstaigų, taip pat ir policijos, veikusių nuo pat vokiečių administravimo pradžios, sistemą, neišskiriant iš jų nei

²⁴ P. Sasnauskas, „Niekuomet nedvejojęs generolas“, *Lietuvos aidas*, 1997, gegužės 23.

J. Ambrazevičiaus vyriausybės, nei Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto.

Kalbėdamas apie savivaldos naudingumą reichui politiniu, saugumo, kariniu bei ūkiniu požiūriu, Reicho užimtų Rytų sričių ministerijos pareigūnas dr. P. B. Kleistas slaptame valstybinės svarbos dokumente pažymėjo, kad Ostlando tautų bendradarbiavimas su vokiečiais yra naudingas, nes nereikia skirti labai daug aukščiausios, vidurinės ir žemesnės kategorijos vokiečių pareigūnų bei tarnautojų ir apie 120 tūkst. policininkų. Oficialios vokiečių statistikos duomenimis, 1942 metų spalio mėnesį Ostlando reichio komisariato tvarkos policijoje tarnavo 4428 vokiečiai ir 55 562 vietos gyventojai²⁵, t. y. santykis buvo 1:13. Palyginkime: Generalinėje gubernijoje ir Norvegijoje – 1:1, Čekijoje, Moravijoje ir Olandijoje – 1:4, Serbijoje – 1:6, Prancūzijoje – 1:15, Rusijoje – 1:20²⁶.

Vokiečiams Lietuvoje įsteigus civilinę administraciją, generalinis komisaras dr. A. T. von Rentelnas 1941 metų rugpjūčio pabaigoje savo potvarkiu likvidavo ir Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetą, o jo funkcijas paskirstė naujai sudarytoms atskiroms lietuvių savivaldos vadyboms, tiesiogiai tvarkomoms bei prižiūrimoms jo paties bei vokiškųjų sričių komisarų. Komiteto, kaip papildomos tarpinės institucijos tarp vietinių administracinių įstaigų (apskričių viršininkų, policijos, burmistrų) ir jas tiesiogiai prižiūrinčių sričių komisarų, nebereikėjo. Kad ir nenoromis, komitetas turėjo likviduotis. Tačiau dėl komiteto narių anksčiau vokiečiams duoto pasižadėjimo „nepasitraukti iš užimamos tarnybos be išankstinio atitinkamo vokiečių kariuomenės organo sutikimo“ savo rugpjūčio 27 dienos raštu Nr. 1896 komitetas šiuo reikalu kreipėsi į Vilniaus karo lauko

814-ąją komendantūrą. Komendantas pulkininkas A. Zehnpfennigas rugpjūčio 30 dienos raštu komiteto pirmininką S. Žakevičių informavo, kad įsteigus

²⁵ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944): Сборник документов и материалов, Иерусалим, 1992, с. 8.

²⁶ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 2, s. 104.

vokiškąjį „zivilverwaltung“ ir jam perėmus iš karinių institucijų atitinkamas funkcijas, į komiteto vietą Kaune stojo generalinis komisaras dr. A. T. von Rentelnas, o Vilniuje – apygardos komisaras SS šturmbanfiureris H. Wulffas. Todėl visi numatyti santykiai turi būti derinami su jais ir, kadangi jų iniciatyva komitetas likviduojamas, reikia manyti, jog pasižadėjime nurodyti reikalavimai yra patenkinti. Šia proga karo lauko komendantas pareiškė komiteto pirmininkui ir nariams padėką „už atliktą vokiečių kariuomenei darbą“²⁷. Rugsėjo 3 dieną Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas, netekęs administravimo teisių, vokiečių komendantūrą raštu informavo, kad savo veiklą nutraukia²⁸. Rugsėjo 24 dieną vietoje Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto buvo įsteigta Vilniaus apygardos komisarinio tarėjo įstaiga²⁹, kurios vadovu nuo spalio 17 dienos dr. A. T. von Rentelnas paskyrė pulkininką K. Kalendrą³⁰.

Iki rugsėjo mėnesio lietuvių policijos apskričių vadai priklausė apskričių viršininkams. SS ir policijos vado Lietuvoje (*SS- und Polizeiführer Litauen*) SS brigadefiurerio ir policijos generolo majoro Luciano Wysockio rugsėjo 25 dienos potvarkiu visa lietuvių policija drausmės, valdymo bei komplektavimo atžvilgiais, išskyrus ūkio reikalus, buvo išskirta iš apskričių viršininkų pavaldumo³¹. Dabar jų tiesioginiu viršininku tapo vokiečių SS ir policijos vadas Lietuvoje³². Dėl tokios padėties apskričių viršininkų valdžia buvo labai apribota, ir jie nebeįstengė tinkamai vykdyti savo apskrities valdymo funkcijų, todėl tokia padėtis privalėjo keistis. SS ir policijos vado Lietuvoje SS brigadefiurerio ir policijos generolo majoro L. Wysockio gruodžio 30 dienos įsakymu³³ Lietuvos generalinės

²⁷ LMAB RS, f. 167, l. 117.

²⁸ *Karys*, 1989, Nr. 8, p. 357.

²⁹ L. Wysockio 1941 m. rugsėjo 25 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 101.

³⁰ *Ibid.*, l. 180.

³¹ L. Wysockio 1941 rugsėjo 25 d. įsaky-

mo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, l. 101.

³² *Ibid.*, l. 159–160, 299.

³³ L. Wysockio 1941 m. gruodžio 30 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-1476, ap. 1, b. 1, l. 380–382; *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 274, l. 1.

srities apskričių viršininkai bei burmistrai, o jei jų nėra – jų pavaduotojai turėjo visą teisę duoti nurodymus apskričių ir miestų policijos vadams, o šie savo ruožtu duodavo nurodymus jiems pavaldžioms žinyboms.

Vokiečių civilinės įstaigos, piktnaudžiaudamos savo prerogatyvine padėtimi, mėgino nurodinėti ir įsakinėti lietuvių policijai. Taip buvo pakertamas pasitikėjimas policija, keliamas tam tikras chaosas. Siekdamas sklandaus vokiečių įstaigų bei lietuvių policijos bendradarbiavimo ir norėdamas laiduoti planingą ir nekliudomą policijos veiklą, Kauno apygardos komisaras SA brigadefiureris A. Lentzenas 1942 metų gegužės 6 dienos įsakymu sričiai Nr. 24 uždraudė visų vokiečių civilinių įstaigų vadovams kištis į lietuvių policijos reikalus³⁴.

Pačiame pradiniam karo etape, vaduojant Lietuvą iš sovietų okupacijos, Lietuvos gyventojai parodė daug draugiškumo Vokietijos *vermachtui* ir geros valios bendradarbiauti, todėl plačiausia savivalda Lietuvos generalinei sričiai buvo suteikta ne be pagrindo. Reicho ministras užimtoms Rytų sritims NSDAP *reichsleiteris* A. Rosenbergas, suprasdamas, kad vietos gyventojų bendradarbiavimas su vokiečiais savanorišku pagrindu ir kuo savarankiškesne forma duos daugiau naudos, 1942 metų kovo 7 dieną paskelbė direktyvas dėl liberalesnio administracijos tvarkymo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje ir dekretą dėl administracinės savivaldos įvedimo *Ostlande*³⁵. Vokiečių vadovybė iš esmės tapo „priežiūros administracija“ techniniu atžvilgiu, tuo tarpu tiesioginį administravimo darbą atliko vietinės krašto administracijos įstaigos. Generaliniams tarėjams buvo suteikta teisė pagal savų žinybų kompetenciją leisti kai kuriuos įstatymus. Šios savivaldos suteikimas Lietuvai laikytinas buvusių lietuviškų įstaigų, kaip pagalbinio vokiečių administracijos aparato, teisiniu patvirtinimu. Suteiktoji savivalda nieko naujo Lietuvai neatnešė, nes iš tikrųjų visas ūkinis

³⁴ A. Lentzeno 1942 m. gegužės 6 d. įsakymo Nr. 24 vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-409, ap. 2, b. 1, l. 101–102.

³⁵ *Ibid.*, f. R-614, ap. 1, b. 20, l. 42–48.

gyvenimas liko įvairių vokiečių bendrovių rankose. Slaptame nurodyme prie savo direktyvos A. Rosenbergas pabrėžė, kad generaliniai tarėjai turi būti vokiečių prižiūrimi ir kontroliuojami. Jie negalėjo daryti nieko, kas prieštarautų vokiečių interesams, sudaryti vyriausybės kolegijos ir kt.³⁶ Kita vertus, žemesniąją lietuvių administracijos grandį – apskričių viršininkus, viršaičius, policijos vadus – vokiečiams kontroliuoti buvo sunkiau, ir ji veikė savarankiškiau.

1942 metų pavasarį Lietuvos generalinės srities apygardų komisarai išleido atitinkamus potvarkius šiuo klausimu. Kauno apygardos komisaras SA brigadefiureris A. Lentzenas balandžio 18 dienos įsakyme sričiai nustatė, kad apskričių viršininkai ir burmistrai, o jei jų nėra – jų padėjėjai turi faktiškąją įsakymo teisę savo sričių, apskričių bei miestų policijos vadams³⁷. Apskričių policijos vadai privalėjo duoti atitinkamus įsakymus žemesnėms įstaigoms.

Lietuvos generalinis komisaras dr. A. T. von Rentelnas gegužės 7 dienos rašte nustatė apskričių viršininkų darbo organizaciją ir kompetenciją³⁸. Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio miestuose apskričių viršininkų funkcijas atliko ir jų teisėmis naudojosi tų miestų burmistrai.

Pagal administracijos vieningumo principą visa apskrities valdžia buvo sutelkta apskrities viršininko rankose. Jam buvo subordinuotos visos vietinės administracijos įstaigos, esančios jo apskrityse, taip pat lietuvių policija, jei aiškiai nenustatyta kitaip. Apskrities viršininkas kartu buvo ir apskrities savivaldybės vedėjas. Apskrities viršininkų tarnybinę priežiūrą vykdė generalinis tarėjas vidaus reikalams.

³⁶ Ibid., I. 49–51.

³⁷ A. Lentzeno 1942 m. balandžio 18 d. įsakymo sričiai Nr. 19 vertimas į lietuvių kalbą, *ibid.*, f. R-409, ap. 2, b. 1, l. 87–89.

³⁸ Dr. A. T. von Rentelno 1942 m. gegužės 7 d. rašto Nr. 2V1222–42 vertimas į lietuvių kalbą, *ibid.*, f. R-620, ap. 1, b. 478, l. 6–7.

Pagal reicho komisaro H. Lohse's 1942 metų gegužės 15 dienos potvarkį visų apskričių, miestų ir valsčių savivaldybių, taip pat ir lietuvių nacionalinės policijos darbas turėjo būti derinamas su veikiančiąja vokiečių teise ir su „valdančios vokiečių administracijos tikslais“. Tuo pačiu potvarkiu vietos „savivaldybės įstaigų priežiūra buvo pavesta valdančiajai vokiečių administracijai laikantis nuostatų“³⁹.

Kaip jau minėta, lietuvių generalinių tarėjų teisės vietos gyventojų atžvilgiu labai išsiplėtė. Remdamiesi generalinio komisaro dr. A. T. von Rentelno 1942 metų rugsėjo 8 dienos potvarkiu⁴⁰, pagal jiems nustatytą kompetenciją jie galėjo net „leisti potvarkius ir vykdomuosius nuostatus, turinčius įstatymo galią“. Kita vertus, jie buvo taip subordinuoti Generalinio komisariato atitinkamiems skyriams, kad be jų sutikimo negalėdavo nei atleisti jiems pavaldžių tarnautojų, nei daryti kokių nors personalo pakeitimų. Kiekvieną jų potvarkį galėjo panaikinti ar pakeisti atitinkamas vokiškojo Generalinio komisariato skyriaus vedėjas.

Iš vietinių valdžios pareigūnų svarbiausias vaidmuo teko apskričių viršininkams ir policijos vadams. Jie buvo laikomi vokiečių apygardų komisarų vietininkais apskrityse. Jiems buvo pavaldūs valsčių viršaičiai, miestų burmistrai (išskyrus Vilniaus ir Kauno miestų burmistrus, kurie buvo tiesiogiai pavaldūs vidaus reikalų generaliniam tarėjui) ir policijos nuovadų viršininkai. Jie turėjo vietose rūpintis tvarka ir ramybe. Bet ne visados lietuvių savivaldos institucijų ir lietuvių policijos įstaigų bendradarbiavimas buvo idealus. Į tai ne kartą atkreipė dėmesį Šiaulių apygardos komisaras H. Gewecke⁴¹ ir kiti aukšti vokiečių valdininkai. 1943 metų sausio 25 dieną Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytis pasirašė visiems apskričių policijos vadams skirtą aplinkraštį, kuriame dar kartą primygtinai priminė, kad policija privalo vykdyti visus apskričių viršininkų tarnybinius potvarkius⁴².

³⁹ *Amtsblatt der Generalkommissars in Kauen*, 1942, Nr. 28.

⁴⁰ *Ibid.*, Nr. 49.

⁴¹ LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 62, l. 311.

⁴² V. Reivyčio 1943 m. sausio 25 d. aplinkraščio apskričių policijos vadams kopija, *ibid.*, f. R-729, ap. 1, b. 23, l. 18.

Lietuvos generalinės srities SS ir policijos vadas SS brigadeführeris ir policijos generolas majoras L. Wysockis, remdamasis Ostlando reicho komisaro 1943 metų sausio 30 dienos potvarkiu dėl vietinių policijos organų, nustatė, kad „apskrities policijos organas yra apskrities viršininkas. Apskrities policijos uždavinių atlikimas priklauso apskrities policijos vadui (*Kreispolizeiführer*), kuris sulig tuo yra nuolatinis apskrities viršininko pavaduotojas jo įstaigoje. Nepriklausančiuose prie apskrities miestuose apskrities policijos organas yra burmistras. Apskrities policijos uždavinius atlieka miesto policijos vadas (*Stadtpolizeiführer*), kuris sulig tuo yra nuolatinis burmistro pavaduotojas jo įstaigoje. Vietos policijos organas yra valsčiaus viršaitis. Priklausančiuose prie apskrities miestuose vietos policijos organas yra burmistras“⁴³.

Teisę bausti gyventojus turėjo ne tik vokiečių bei lietuvių civilinei administracijai pavaldūs teismai, ne tik pagrindiniai vokiečių civilinės administracijos pareigūnai – reicho komisaras, generalinis komisaras ir apygardų komisarai, bet ir jų pagalbiniai lietuvių savivaldos pareigūnai – generaliniai tarėjai, apskričių viršininkai, vietinės policijos vadai – (iki 500 reicho markių (RM) pinigais ir keturias savaites arešto)⁴⁴. Be to, lietuvių policijai buvo suteikta teisė savo nuožiūra kiekvieną vietos gyventoją uždaryti darbo stovykloje⁴⁵. Bet kartu lietuvių policijai buvo kategoriškai uždrausta imtis bet kokių priemonių prieš vokiečių kariškius⁴⁶.

Be vokiečių civilinės administracijos ir lietuvių savivaldos įstaiigų išleistų potvarkių, nutarimų, įsakymų ir kitų aktų, teisinį veiklos pagrindą sudarė ir kai kurie Trečiojo reicho baudžiamosios ir civilinės teisės nuostatai, taikyti ne tik Lietuvos teritorijoje apsi-

⁴³ L. Wysockio 1943 m. gegužės 7 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-655, ap. 1, b. 5, l. 64; *ibid.*, f. R-729, ap. 1, b. 23, l. 56.

⁴⁴ *Ibid.*, f. R-655, ap. 1, b. 13, l. 62; *ibid.*, f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 262.

⁴⁵ *Das Recht der besetzten Ostgebiete*, München und Berlin, 1943.

⁴⁶ Vilniaus miesto vokiečių tvarkos policijos vado 1941 m. gruodžio 2 d. nurodymo lietuvių policijos vadui vertimo nuorašas, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 28, l. 30.

gyvenusiems vokiečiams, bet ir vietos gyventojams⁴⁷, tai – „Potvarkis dėl vokiečių teismų užimtose Rytų srityse įsteigimo ir sutvarkymo“ ir „Potvarkis dėl vokiečių baudžiamosios teisės taikymo užimtose Rytų srityse“ (abu 1941 metų gruodžio 19 dienos)⁴⁸. A. Rosenbergas 1942 metų balandžio 27 dieną pasirašė potvarkį „Apie vokiečių teisės taikymą Vokietijos piliečiams užimtose Rytų srityse“⁴⁹, kuriame teigiama, kad remiantis fiurerio 1941 metų liepos 17 dienos įsakymu dėl naujai užimtų Rytų sričių administravimo šiose srityse nuolat ar laikinai gyvenančių Vokietijos piliečių asmeniniai, šeimyniniai ir paveldėjimo santykiai tvarkomi pagal vokiečių teisę.

Vokiečių administravimo sistemoje būta paralelizmo – Lietuvos generalinio komisaro įstaiga ir lietuvių tarėjų įstaigos. Tai ne tik liudijo didesnę autonomiją, bet ir turėjo praktinės reikšmės. Komisariate dirbo po referentą kiekvieno tarėjo įstaigai. Referentas su tarėju tardavosi, kaip praktiškai įvykdyti tam tikrus komisariato reikalavimus. Tarėjai turėjo teorinę teisę nesutikti su atitinkamo referento reikalavimais, daryti įtaką, kad jie būtų pakeisti palankiai Lietuvai. Tai atsiliepė ir komisariato bei tarėjų tarpusavio trintčiai. Įstaigų paralelizmo būta tik Lietuvoje. Estijoje ir Latvijoje komisariatai ir vietos savivaldos buvo sujungti. Net ir pavadinimai ten buvo kiti – ne tarėjai, o generaliniai direktoriai Latvijoje ir tiesiog direktoriai Estijoje. Lietuvos valdymo sistema iš tikrųjų turėjo praktinės reikšmės – tarėjas savo įstaigoje, pasirinkdamas administracinį personalą, buvo laisvesnis. Tai – esminis sistemos skirtumas, jei lyginsime sovietinį ir vokiečių režimą. Sovietai įstaigose ir įmonėse pakeitė visą administracinį personalą nuo viršaus iki apačios, jie likvidavo senuosius pareigūnus, paskyrė naujus, ištikimus jų režimui. Vokiečiai tenkinosi tuo, kad jiems priklausė valdžios viršūnės. Visi žemesnio administracinio aparato žmonės buvo trejopos kilmės. Mažuma jų buvo vokiečių paskirti lietu-

⁴⁷ *Amtsblatt der Generalkommissar in Kaun-*
en, 1941, Nr.1.

⁴⁸ LCVA, f. R-634, ap. 1, b. 1, l. 273–276.

⁴⁹ A. Rosenbergo 1942 m. balandžio 27 d. įsakymo vertimo iš vokiečių kalbos nuorašo kopija, *ibid.*, l. 266–269.

viai. Antra grupė – iš Vokietijos grąžinti buvę Lietuvos vokiečiai, 1941 metų pradžioje repatrijavę į Vokietiją. Jais vokiečių aparatas labiausiai rėmėsi ir nuo jų lietuviams teko labiausiai nukentėti, nors kai vokiečių valdžia apeidavo savivaldos įstaigas, vokiečių represijos pasiekdavo tik dalį gyventojų. Tačiau didžiausia administracinio personalo dalis – apskričių viršininkai, burmistrai, policijos vadai, policininkai, taip pat švietimo įstaigų direktoriai, rektoriai ir kt. – buvo paskirta Laikinosios vyriausybės. Lietuvių administracijos pareigūnai, veikdami drauge su lietuvių pogrindžiu, suvaidino itin svarbų vaidmenį pasyviojoje rezistencijoje prieš svetimtaučių valdymą.

Pabrėžtina, kad vieną iš jau minėtų vokiečių ir vietos savivaldos mechanizmų politiškai vienijo ir jį veikti hitlerinės Vokietijos interesams orientavo NSDAP. Jos vadovavimas reiškėsi tuo, kad ji buvo visų Vokietijos valstybinių institucijų ir visų organizacijų planų įkvėpėja ir jų veiklos vairuotoja. Jos direktyvinė įtaka tiek visoms valstybės įstagoms, tiek vietiniams valdžios padaliniais tiesiogiai ir centralizuotai reiškėsi per NSDAP reichsleiterio A. Rosenbergo vadovaujamą Reicho užimtų Rytų sričių ministeriją, per Ostlando reicho komisarą NSDAP gauleiterį H. Lohse, generalinį komisarą Kaune, aktyvų NSDAP narį dr. A. T. von Rentelną ir t. t.

Kad Ostlando reicho komisariatas buvo dirbtinis, nevisiškai vykęs administracinis darinys, suprato ir patys aukštieji vokiečių pareigūnai. 1942–1943 metais buvo numatyta Reicho užimtų Rytų sričių ministerijos reorganizacija (ne daugiau kaip 290 etatų ir dar 60 – techninė valdyba), o kartu ir Ostlando reicho komisariato⁵⁰. 1943 metų vasario pradžioje reicho ministras užimtoms Rytų sritims NSDAP reichsleiteris A. Rosenbergas referavo savo idėją A. Hitleriui. Ją parėmė vermachto vadovybė ir Berlyno politikos veikėjai⁵¹. Idėjos esmė ta, kad A. Rosenbergas pasiūlė panaikinti Ostlando reicho komisariatą ir Lietuvoje, Latvijoje bei Estijoje sudaryti savo vyriausy-

⁵⁰ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 1, s. 565.

⁵¹ J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, s. 132.

bes ir administracijas. Baltarusija liktų tiesiogiai pavaldi Reicho užimtų Rytų sričių ministerijai. Pralaimėjimo prie Stalingrado ir nesėkmių Kaukaze paveiktas, A. Hitleris neatmetė reicho ministro pasiūlymų ir pavedė jam sukonkretinti projektą. Tuo metu reicho kancleris buvo pasirengęs aprobuoti ribotą Baltijos kraštų autonomiją ir ribotą politinį bendradarbiavimą. Tokios nuomonės formavimuisi įtakos turėjo ir kritiškas SS vadovybės nusistatymas dėl Rytuose vietos gyventojų atžvilgiu vykdomos politikos. Galų gale 1943 metų pavasarį A. Hitleris sutiko šiek tiek modifikuoti Rytų politiką. Svarbiausias „naujojo kurso“ niuansas buvo tas, kad fiureris sutiko Lietuvoje ir Ukrainoje formuoti SS prižiūrimus nacionalinius karinius dalinius, o Latvijoje ir Estijoje juos smarkiai padidinti. Tačiau 1943 metų vasarą A. Hitlerio pozicija šiuo klausimu vėl tapo bekompromisė. Kaip jau minėta, galutinai Ostlando reicho komisariatas buvo panaikintas 1944 metų lapkričio 10 dieną.

Baigiant šį skyrių reikėtų pabrėžti, kad vokiečių administracija per Antrąjį pasaulinį karą elgėsi kitaip negu per Pirmąjį pasaulinį karą, kai visa valdžia buvo sutelkta tik vokiečių rankose. Jokių savivaldos teisių, net ir valsčiuose, tada nebuvo suteikta. Iš lietuvių tarnautojų buvo tik seniūnas, turėdavęs išnešioti skiriamų rekvizicijų ir pastočių lapelius. Dabar vokiečių primestoje savivaldoje jau būtų daugelio administracinių teisių bent švietimo srityje ir kultūriniame gyvenime. Taip pat buvo suteikta ir šiokių tokių pilietinių teisių bei laisvių. Tad jei nebūtų įvykęs sukilimas ir jei nebūtų buvęs atkurtas nepriklausomos valstybės laikų aparatas, nebūtų buvęs keliamas nė pats savivaldos klausimas, ir Lietuva būtų buvusi valdoma taip pat, kaip per Pirmąjį pasaulinį karą.

Lietuvių policijos struktūrų atkūrimas ir jų teisinis statusas

Lietuvių policijos struktūros imtos atkurti dar prieš prasidedant Vokietijos ir SSRS karui. 1941 metų kovo 30 dieną Lietuvių aktyvistų frontas įkūrė Tautinę darbo apsaugą. Ši organizacija turėjo tapti LAF'o ginkluotų būrių užuomazga. TDA tikslas, kaip buvo skelbiama laikinuosiuose nuostatuose, – „kovoti už lietuvių tautos gyvybinius interesus, iš kitos pusės – laiduoti Lietuvių Aktyvistų Frontui visišką saugumą jo politinėje veikloje“¹.

Birželio 24 dieną įvyko pirmasis Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdis. Jame buvo priimtas nutarimas panaikinti LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo 1940 metų lapkričio 12 dienos įsaką dėl vietinių valstybės valdžios struktūrų sudarymo LSSR apskrityse, miestuose, valsčiuose, miesteliuose ir apylinkėse. Pagal šį ministrų kabineto nutarimą vėl ėmė veikti iki okupacijos priimtas Vietos savivaldybių įstatymas (su pakeitimais bei papildymais)². Be to, LLV posėdyje buvo ne tik sudarytos atskiros ministerijos ir paskirti ministrai – svarbiausių iš jų net buvo patvirtinta struktūra. Tą pa-

čią dieną ministrų kabinetas nutarė patvirtinti teisinės padėties atkūrimo Lietuvoje nuostatas, panaikinti LSSR liaudies

¹ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 40.

² LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 54–55; *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 24.

komisariatų ir valdybų, taip pat ir Vidaus reikalų liaudies komisariatą, o jų vietoje įsteigti ministerijas, tarp jų – Vidaus reikalų ministeriją³.

Vidaus reikalų ministerijai buvo perduoti LSSR vidaus reikalų liaudies komisariatas (be Plentų valdybos, Kalėjimų valdybos ir Archyvų įstaigos) ir Saugumo komisariatas su visomis įstaigomis ir tarnautojais. Vėliau, per ministrų kabineto liepos 2 dienos popietinį posėdį, buvo pertvarkytas Lietuvos administracijos aparatas. Buvo patvirtinta, kad yra įsteigta ir veikia 14 ministerijų, tarp jų ir VRM, bei Valstybės kontrolė⁴. Vidaus reikalų ministerija, kuri, jos pastatą užėmus vokiečiams, tuo metu glaudėsi 3-iosios policijos nuovados patalpose, buvo suskirstyta į tris valdybas, nuo liepos 15 dienos pavadintas departamentais: Saugumo, Policijos ir Kalėjimų. Nuo liepos 26 dienos vidaus reikalų ministro įsakymu Policijos departamento direktoriumi buvo paskirtas V. Reivytiš⁵. Prieš tai šias pareigas trumpai ėjo P. Dirkis, A. Michelevičius, Alfonsas Senkevičius ir P. Erdvys. Iš pradžių Valstybės saugumo departamentas, nors formaliai ir priklausė LLV VRM, buvo aukščiausia policinė instancija. Jam buvo pavaldi lietuvių saugumo ir kriminalinė policija. LLV pakvietė visus buvusius darbuotojus grįžti į anksčiau eitas pareigas ir sąžiningai dirbti naujomis sąlygomis. Atsiliepdami į šį kvietimą, į tarnybą atgimusioje policijoje grįžo daugiau kaip 40 proc. buvusių policininkų, t. y. apie 3 tūkst. žmonių⁶. Detaliai buvo reglamentuojama, kas turi vadovauti policijos nuovadai, jei nėra senųjų nuovados viršininkų.

Liepos 10 dieną VRM Policijos valdybos vadovybė išplatino apskričių policijos vadams aplinkraštį, kuriame reglamentavo, kokio principo reikia laikytis komplektuojant apskričių policines pajėgas:

„1. Etatinis policijos pareigūnų skaičius neturi viršyti etatų, buvusių iki 1940 metų birže-

³ Ibid., f. R-496, ap. 1, b. 2, l. 9–10.

⁴ Ibid., f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 26 – 28.

⁵ Vidaus reikalų ministro 1941 m. liepos 24 d. įsakymo nuorašas, ibid., f. R-729, ap. 1, b. 1, l. 1.

⁶ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 3.

lio 15 dienos. Esant reikalui ir galimybei turėti ginkluotų asmenų, – pritraukti iš susidariusių gynimo organizacijų.

2. Gaivalingai susidariusios policijos asmeninį sąstatą reikia peržiūrėti. Nuovados viršininkus ir policijos valdininkus prašau pristatyti tvirtinti Policijos valdybai. <...>

3. Komplektuojant asmeninį policijos pareigūnų sąstatą, pirmoj eilėj skirti asmenis, tarnavusius iki 1940 metų birželio 15 dienos visų rūšių policijos tarnyboj ir okupacijos metu nesusikompromitavusius. Antroj eilėj priimami buvę policijos pareigūnai ir dėl įvairių priežasčių išėję iš policijos tarnybos prieš 1940 metų birželio 15 dieną. Apie šiuos asmenis turi būti surinktos žinios ir įsitikinta, ar išnyko priežastys, privertusios išeiti iš policijos tarnybos. Trečioj eilėj į policijos tarnybą priimami visi kiti asmenys bendra tvarka, laikantis veikusių prieš 1940 metų birželio 15 dieną komplektavimo taisyklių. Vienok reikia žiūrėti, kad policijos tarnybon patektų asmenys galimai aukštesnio išsilavinimo. <...>

4. Visi policijos pareigūnai, eidami pareigas, turi dėvėti uniformą, buvusią prieš 1940 metų birželio 15 dieną. Kaskių nedėvėti. Uniformos rūbai turi būti visai švarūs ir suprosyti. Išviršinė pareigūnų išvaizda turi būti visada švari ir žvali. Neturint uniforminių rūbų, laikinai leisti dėvėti tarnyboje civilinius rūbus. Civiliniai rūbai turi būti švarūs ir tvarkingai palaikomi. Uniformuoti ar neuniformuoti policijos pareigūnai visada turi turėti išviršinius ženklus (raiščius), pažymėjimus ir leidimus ginklui turėti. Ženklus, pažymėjimus ir leidimus gauti pas vietos vokiečių kariuomenės komendantus.

Policijos pareigūnai visada turi būti blaivūs, o ypatingai eidami tarnybos pareigas ir būdami uniformuoti. Atskiri girtavimo atsitikimai turi būti tuojau užkirsti ir girtavusieji pašalinti iš policijos tarnybos be teisės kada nors grįžti⁷.

LAF'as išplatino atsišaukimą dėl turto ir viešosios tvarkos apsaugos Kaune ir šalyje. Jau birželio 23 dieną tvarkai Kaune

⁷ VRM Policijos valdybos 1941 m. liepos 10 d. aplinkraščio Nr. 31 kopija, *ibid.*, b. 1, l. 1.

palaikyti buvo pradėta organizuoti pulkininko Liudviko Butkevičiaus vadovaujama vietinė apsauga. Jos štabas per Kauno radiją paskelbė keliolika potvarkių ir įsakymų, iš kurių vienas buvo skirtas net visam kraštui. Jame įsakoma:

„<...> a) visur suorganizuoti vietinės apsaugos dalinius, kurie rūpintųsi gyventojų bei valstybinio turto apsauga;

b) išlikusiems nepriklausomos Lietuvos pareigūnams perimti administraciją bei policiją, kur tokių nėra, vietinės apsaugos dalinio vadovybei juos laikinai paskirti;

c) Kauno apsaugai mieste buvo paskelbta visų išlikusių karininkų ir puskarininkių mobilizacija“⁸.

Kauno miesto ir apskrities karo komendantas pulkininkas J. Bobelis birželio 24 dieną išleido įsakymą Nr. 1⁹, kuriame, be kita ko, pasakyta: „<...> 2. Policijos nuvadų viršininkams ir policijos valdininkams tučtuojau grįžti į tas pareigas, kuriose jie buvo 1940 metų birželio 15 dieną. Vykti į policijos nuovadas <...>. 5. Visi Kauno miesto ir apskrities priešgaisrinės apsaugos pareigūnai privalo tuojau grįžti į savo pareigas.“ Buvo numatyta, kad Kauno policija oficialiai pradės darbą liepos 7 dieną. Tą dieną policijos darbuotojai privalėjo vilkėti lietuviškas uniformas, o tie, kurie jų nebeturėjo, tarnybą turėjo atlikti civiliais rūbais, ant rankovės užsirišę raiščius. Visi Kauno miesto ir Kaunui priklausančių 16 valsčių viešosios policijos tarnautojai ant kairės rankovės turėjo ryšėti žalią raištį su užrašu „Pagalbinė policija“. Raiščius reikėjo nugabenti į SS ir policijos vado štabą, kad užantspauduotų. Viesiems viešosios policijos tarnautojams buvo išduodami pistoletai.

Analogišką įsakymą birželio 27 dieną išleido Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto Vidaus reikalų valdybos valdytojas pulkininkas K. Kalendra, kuriam buvo pavesta organizuoti policiją Vilniaus krašte, t. y. Vilniaus, Švenčionių ir Trakų apskrityse. Įsakyme pasakyta: „Įsakau visiems buvusiems Vilniaus srities

⁸ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse: 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 114.

⁹ J. Bobelio 1941 m. birželio 24 d. įsakymo Nr. 1 nuorašas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 8, l. 7.

(Vilniaus, Trakų, Švenčionėlių bei Švenčionių apsk.) policijos pareigūnams, valsčių viršaičiams, valsčių sekretoriams ir kitiems tų įstaigų tarnautojams, kurie dirbo tose pareigose bei įstaigose Lietuvos Respublikos ribose iki 1940 metų birželio 15 dienos, tučtuojau, nedelsiant, grįžti į savo buvusias pareigas, organizuoti įstaigas ir perimti iš buvusios milicijos ir kitų įstaigų visą turtą savo žinion ir už jį atsakyti.

Policijos įstaigose darbui vadovauja policijos pareigūnai, pagal laipsnių vyresniškumą (jei į tas nuovadas policijos nuovadų viršininkai, jų padėjėjai ir vachmistrai dar neatvyko, tad tas pareigas vykdo vyr. policininkai arba eiliniai policininkai).

Tose vietovėse, kur tos įstaigos ligi 1940 metų birželio 15 dienos nebuvo organizuotos, jas organizuoja vietos inteligentai lietuviai ir jiems palankūs patikimi asmenys.

Pareigūnai, negalį dėl kurių nors priežasčių atvykti į savo buvusias įstaigas, vyksta į artimiausias įstaigas dirbti.

Vykdant savo pareigas, visi turi vadovautis ligi atskiros paliepimo veikiančiais ligi 1940 metų birželio 15 dienos nepriklausomos Lietuvos Respublikos įstatymais. Apie atliktą organizacinį darbą pranešti Vidaus reikalų valdytojo įstaigai Vilniuje, Magdalenos g. 2¹⁰.

Buvę policininkai tuojau susirinko į 1-ąją policijos nuovadą Trakų gatvėje. Grįžusius policininkus registravo buvęs Vilniaus rezervo viršininkas Jonas Eigelis ir buvęs policijos vado padėjėjas Antanas Iškauskas. Be to, buvo įsteigtos kelios žvalgybinio pobūdžio ir teisminės įstaigos. Atkurtos pagalbinės policijos vadu buvo paskirtas prieškarinės Lietuvos mokyklų inspektorius ir Vilniaus aktyvistų vadas Mykolas Gudėnas.

Apie policijos ir savivaldybės įstaigų kūrimą K. Kalendra liepos 8 dieną vokiečių karo lauko komendantui Vilniuje pulkininkui A. Zehnpfennigui pateikė tokią informaciją: steigiant savivaldybių ir policijos įstaigas pagrindu imamas senasis administracinis-teritorinis Lietuvos suskirstymas apskritimis ir valsčiais. Numaty-

¹⁰ K. Kalendros 1941 m. birželio 27 d. įsakymo nuorašas, *ibid.*, f. R-1476, ap. 1, b. 2, l. 16.

ta tokia policijos organizacija: apskrities centre – apskrities policijos vado įstaiga, o miestuose ir valsčiuose – policijos nuovados. Valsčių ir miestų policijos nuovadų pareigūnų skaičius – nuo 10 iki 20 asmenų. Vilniaus mieste steigama miesto ir apskrities policijos vado įstaiga, kuriai priklauso ir miesto, ir apskrities valsčių nuovadų viešoji policija. Į darbą policijoje pirmiausia buvo pakviesti tie policijos pareigūnai, kurie lietuvių policijoje dirbo iki sovietų okupacijos. Vilniaus policijos vadu po keleto dienų vokiečiai patvirtino A. Iškauską, pavaduotoju – J. Eigelį. Iš vokiečių pusės vyriausiuoju policijos vadu Vilniaus srityje buvo paskirtas SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras L. Wysockis¹¹.

Policija greitai susitvarkė ir įvedė mieste tvarką, kuri sovietų okupacijos metu buvo visai pašlijusi. Pirmosios policijos sargybos buvo išstatytos prie Lietuvos banko ir kitų svarbesnių įstaigų. Netrukus buvo organizuota ir 1-oji miesto policijos nuovada (Gedimino ir Totorių gatvių kampas). Nemažai Lietuvos policijos darbuotojų grįžo į ankstesnį darbą ir, nepaisydami sunkesnių darbo sąlygų, sąžiningai ėjo savo pareigas, saugojo piliečių ir jų turto neliečiamybę. Antai Vilniuje, Trakų, Švenčionių ir Švenčionėlių apskrityse iki liepos 8 dienos į senąjį darbą grįžo apie 25 proc. buvusių policininkų. Tačiau pati Vilniaus miesto policija buvo komplektuojama gan sunkiai. Iki lapkričio mėnesio į tarnybą grįžo vos apie trečdalis senųjų pareigūnų. Lapkričio 26 dieną V. Reivytiš viems policijos vadams išsiuntė raštą, kuriame prašė atliekamus kandidatus tarnybai lietuvių policijoje siųsti Vilniaus miesto policijos vado žinion¹².

Vokiečių vermachto 403-iosios apsauginės divizijos (vadas generolas majoras W. von Dittfurthas) karinės administracijos viršininkas Dengelis liepos 4 dienos potvarkiu Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto teisinę padėtį apibūdino taip: komiteto darbą prižiūri vokiečių karinė administracija (vokiečių 749-oji karo lauko komendantūra, va-

¹¹ Ibid., f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 19.

¹² Policijos departamento direktoriaus 1941 m. lapkričio 26 d. aplinkraščio nuorašas, ibid., f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 10.

dovaujama karo komendanto pulkininko Neymanno, kuris pakeitė K. von Ostmaną). Kad būtų garantuota nuosekli subordinacija ir atsakingumas, visos viešojo valdymo šakos, tarp jų ir policija, apibrėžtoje teritorijoje yra pavaldžios komitetui. Savo ruožtu šis komitetas privalo vykdyti 749-osios karo lauko komendantūros nurodymus. Vokiečių karinės administracijos pareigūnas Dengelis įpareigojo komitetą tuojau pat reorganizuoti policiją, vadinti ją „Pagalbine Vilniaus ir srities policija“¹³ ir įsteigti vietines teismo įstaigas. Jis pabrėžė, kad vokiečių valdžia ypač suinteresuota steigti baudžiamuosius teismus. Netrukus organizuotiems vietiniams teismams buvo pavesta veikti vadovaujantis iki 1940 metų birželio 15 dienos galiojusia teise, kai ji neprieštarauja vokiečių interesams.

Vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros, pakeitusios 749-ąją, komendantas pulkininkas A. Zehnpfennigas ir karo lauko teismo tarėjas liepos 25 dieną Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto pirmininkui doc. S. Žakevičiui raštu pranešė apie Lietuvos teismo įstaigų veiklos suvaržymą. Dokumente rašoma:

„1. Vokietijos piliečiai ir vokiečių tautiečiai Lietuvos teisingumo įstaigoms yra neteisingi.

2. Vokiečių kariuomenės, vokiečių įgulos saugumo policijos ir SD veiksmai turi pirmenybę prieš Lietuvos teismo įstaigų veiksmus.

3. Kariuomenei, įgulos saugumo policijai arba SD pareikavus, suimtieji nusikaltėliai turi būti išduodami.

4. Visi baudžiamieji veiksmai, nukreipti prieš Vokietijos Reichą ar vokiečių kariuomenę (kaip šarlatanavimas, sabotažas, komunistinis veikimas), ar nusikaltimai prieš Valdytojo [Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto Vidaus reikalų valdybos valdytojas K. Kalendra. – P. S.] parėdymus turi būti pranešti drauge su nusikaltimo aktais atitinkamai vietos arba lauko komendantūrai, arba esamam įgulos saugumo policijos ir SD skyriui“¹⁴.

¹³ Ibid., f. R-677, ap. 1, b. 47, l. 46.

¹⁴ Užfrontės kariuomenės Vidurinio rajono vado pėstininkų generolo M. von Schenckendorffo raštas 403-iosios apsauginės divizijos vadui, ibid., f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 2; ibid., f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 44–45.

Po mėnesio komendantas pulkininkas A. Zehnpfennigas rugpjūčio 25 dienos rašte Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto Vidaus reikalų valdybos valdytojui K. Kalendrai dar kartą pabrėžė, kad vokiečių kariuomenės, policijos ir kitų įstaigų veiksmai turi pirmenybę lietuvių įstaigų veiksmų atžvilgiu¹⁵.

Panašiai lietuvių policija buvo atkuriamą ir kituose Lietuvos miestuose bei apskrityse. Alytaus apskrities viršininkas Stasys Maliauskas 1941 metų liepos 1 dieną išleido slaptą aplinkraštį dėl lietuvių policijos atkūrimo apskrityje. Tose policijos nuovadose, į kurias senieji pareigūnai dar nebuvo grįžę, policijos organizavimo darbo turėjo imtis šauliai, partizanai arba vietiniai lietuviai patriotai. Policijos pareigūnams buvo išduodami specialūs leidimai ginklams laikyti. Be to, policijos pareigūnai ant kairės rankovės privalėjo ryšėti platų baltą kaspiną su užrašu „Polizei – Policija“. Išvykstant už miesto ar miestelio ribų ant šautuvų vamzdžių reikėjo pririšti baltą skepetaitę ar nosinę, kad vokiečių kariai žinotų, jog tai nėra komunistai ar besislapstantys persirengę raudonarmiečiai. Policininkams vilkėti uniformas laikinai buvo uždrausta¹⁶. Jiems buvo nurodyta sveikintis su vokiečių karininkais, puskarininkiais ir netgi su kareiviais nusiimant kepurę arba pakeliant ištiestą dešinę ranką pirmyn, truputį aukščiau dešiniojo peties lygio¹⁷. Vokiečių karo lauko komendantas leido apginkluoti 25 šaulius, kurie aktyviai padėjo policijai gaudyti besislapstančius vietos komunistus ir palaikyti viešąją tvarką¹⁸. Iki liepos 4 dienos visuose Alytaus apskrities valsčiuose jau buvo įsteigtos ir sėkmingai funkcionavo policijos nuovados. Apskrities policininkų buvo 200: Alytaus mieste – 50, Varėnoje, Rudnioje, Marcinkonyse, Druskininkuose – po 20, Merkinėje, Butrimonyse, Seirijuose ir Simne – po 10, kitur dar mažiau – po 5 policininkus¹⁹.

Šiauliuose tuoj po išvadavimo iš sovietų buvo pradėta organizuoti Apsaugos tarnybos

¹⁵ A. Zehnpfennigo rašto vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 2.

¹⁶ *Ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 7, l. 12.

¹⁷ *Ibid.*, l. 19.

¹⁸ *Ibid.*, b. 9, l. 2.

¹⁹ *Ibid.*, b. 29, l. 14–15.

valdyba, turėjusi „apsaugoti Šiaulių m. nuo plėšimų, kurie tuoju prasidejo, ir nuo visokio kitokio nelemto elemento <...>“²⁰.

VRM Policijos valdybos viršininko liepos 10 dienos įsakymu policijos pareigoms pavadinti buvo nustatyti šie laikini pareiginiai laipsniai: policijos vadas, policijos vado padėjėjas, policijos nuovados viršininkas, policijos valdininkas, vachmistras²¹.

VRM Administracijos departamento direktorius Jonas Undraitis liepos 23 dieną pranešė, kad finansų ministro Jono Matulionio patvirtintoje VRM išlaidų sąmatoje yra nustatyti tokie apskričių policijos vadų ir jų įstaigų tarnautojų atlyginimai:

Vilniaus miesto policijos vado	1000 rub.
Vilniaus miesto policijos vado padėjėjo	800 „
Kauno miesto policijos vado	900 „
Kauno miesto policijos vado padėjėjo	700 „
Kitų apskričių policijos vadų	750 „
I eilės nuovados viršininko	600 „
II eilės nuovados viršininko	500 „
policijos valdininko	500 „
policininko	450 „ ²²

Nuo spalio 1 dienos lietuvių policijos tarnautojams atlyginimus imta mokėti pagal naujai nustatytą tarnybinių kategorijų lentelę ir naujus etatus. Šios tarnybų vietos buvo prilygintos atitinkamoms kategorijoms:

1) Kauno, Vilniaus miestų policijos vadai ir geležinkelių policijos viršininkas – XIV;

2) Kauno, Vilniaus miestų policijos vadų ir geležinkelių policijos vado padėjėjas – XIII;

3) aps. policijos vadai – XIII;

4) apskričių policijos vadų padėjėjai – XIII;

5) Kauno, Vilniaus ir tų miestų geležinkelių policijos nuovadų viršininkai ir policijos rezervų viršininkai – XII;

²⁰ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, p. 90.

²¹ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 1.

²² J. Undraičio 1941 m. liepos 23 d. aplinkraščių nuorašai, *ibid.*, f. R-402, ap. 2, b. 1, l. 56–57; *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 309.

- 6) apskričių miestų (centrinių) nuovadų viršininkai – XI;
- 7) Kauno, Vilniaus ir tų miestų geležinkelių policijos nuovadų viršininkų pavaduotojai, taip pat policijos rezervų būrio vadai – X;
- 8) apskričių miestų nuovadų viršininkų padėjėjai – IX;
- 9) visų kitų nuovadų viršininkai (valsčiuose) – X;
- 10) visų kitų nuovadų viršininkų padėjėjai – IX;
- 11) policijos stovyklų (punktų) vedėjai ir vachmistrai – VII;
- 12) vyresnieji policininkai – VI;
- 13) policininkai – V²³.

Be to, visos policijos įstaigos privalėjo turėti vertėjus. Visiems lietuvių policijos pareigūnams dar buvo griežtai nurodyta, kad jie privalo gerai atsiminti ir žinoti visų vokiečių ir lietuvių aukštesnių policijos viršininkų laipsnius, pavardes ir einamas pareigas²⁴.

Karo metais Lietuvos valdymas buvo dualistinis: civilinė administracija priklausė Trečiojo reicho A. Rosenbergo vadovaujamai Užimtų Rytų sričių ministerijai, tuo tarpu visa policija, taip pat ir vietinė nacionalinė, buvo pavaldi SS reichsfiureriui ir vokiečių policijos vadui H. Himmleriui.

Vokiečiams likvidavus Lietuvos laikinąją vyriausybę ir įsteigus savivaldos įstaigas, vadovaujamas lietuvių tarėjų, Vidaus reikalų ministerija buvo panaikinta ir Lietuvos generalinės srities komisarо dr. A. T. von Rentelno įsakymu rugpjūčio 5 dieną įsteigta Vidaus reikalų vadyba²⁵, kurią sudarė penki departamentai (Policijos, Saugumo, Administracijos, Savivaldybių, Visuomenės reikalų) ir trys valdybos (Priverčiamojo darbo, Sveikatos, Statybos).

Vidaus reikalų generalinis tarėjas P. Kubiliūnas ir Policijos departamento direktorius V. Reivytiс rugpjūčio 8 dieną pasirašė įsakymą apskričių viršininkams, kad remiantis LLV ministrų kabineto nutarimu ir krašto apsaugos ministro rugpjūčio 5 dienos įsakymu Nr. 2 visos apskričių ir miestų komendantūros, jų daliniai, apsaugos štabai, taip pat partizanų, aktyvistų ir kitos ginkluotos organizacijos nuo 1941 metų

²³ Policijos departamento aplinkraštis Nr. 1500/23 (be datos), *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 28.

²⁴ *Ibid.*, l. 30.

²⁵ *Ibid.*, f. R-617, fondo bylos pažyma.

rugpjūčio 5 dienos išformuojamos. Jei likvidavus minėtas įstaigas policijai atsirastų papildomų pareigų, kurių etatiniai policijos tarnautojai nebeįstengtų atlikti, arba jei kiltų pavojus viešajai tvarkai ir rimčiai, tuomet apskričių viršininkams leidžiama priimti pagalbinių policijos tarnautojų. Šie tarnautojai visais atžvilgiais traktuojami kaip viešosios policijos tarnautojai, jie pavaldūs policijos vadui ir atitinkamam nuovados viršininkui, bet laikomi laisvai samdomais darbuotojais²⁶. Pagalbinės policijos tarnautojams atlyginimas buvo mokamas kaip ir viešosios policijos tarnautojams.

Nuo rugsėjo 14 dienos Lietuvos generalinės srities lietuvių policija buvo perduota vokiečių SS ir policijos vadui Lietuvoje SS brigadefiureriui ir policijos generolui majorui L. Wysockiui, kurio vadavietė buvo įsikūrusi Kaune, „Pienocentro“ pastate (Laisvės alėjos ir S. Daukanto gatvės kampas). Jis ją valdė per savo (vokiečių) tvarkos policijos vadą Lietuvoje policijos majorą A. Engelį, kurio žinioje buvo visa (vokiečių ir lietuvių) Lietuvos generalinės srities uniformuota tvarkos policija, ir lietuvių ryšių karininką – lietuvių apsaugos policijos reikalų tvarkytoją (*Der litauische Verbindungsoffizier der Schutzmannschaft der Einzeldienster im Stabe des Kommandeurs der Ordnungspolizei Litauen*)²⁷. Juo nuo rugsėjo 15 dienos, pavadintas policijos inspektoriumi (*Inspekteur der Schutzmannschaften*), buvo paskirtas V. Reivytis²⁸, baigęs Berlyno policijos mokyklą ir nepriklausomos Lietuvos policijoje ėjęs įvairias pareigas. Jo pareigos prilygo Policijos departamento direktoriaus pareigoms. Vokiečių saugumo policijos vadai jį tiesiog vadino *Reichsdeutsche* („Reicho vokietis“) *Witold Reiwyt*²⁹.

Prisimindamas tuos kupinus įvykių laikus V. Reivytis taip apibūdino atgimstančios lietuvių policijos padėtį pirmaisiais karo metais: „1941 metais išvijus bolševikus iš Lietuvos, Laikinoji Lietuvos Vyriausybė bandė atstatyti Lietuvos nepriklausomybę ir vėl įsakė visiems policijos tarnautojams, išlikusiems gyviems po komunistinių skerdynių, grįžti į se-

²⁶ Rašto Nr. 400/11a nuorašas, *ibid.*, f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 55.

²⁷ *Ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 31.

²⁸ *Ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 4, l. 1.

²⁹ *Ibid.*, f. R-1399, ap. 1, b. 72, l. 153.

nas darbo vietas ir pareigas. Ir visi kaip vienas likusieji gyvi grįžo savo pareigosna. Bet vokiečių okupantai neleido Laikinajai vyriausybei atkurti nepriklausomybės ir Lietuvos policija buvo paversta beteisiais ginkluotais okupantų vergais. Ir čia rašančiajam teko būti tų beteisių ginkluotų vergų vyriausiu beteisiu vergu³⁰.

Vis dėlto vokiečių policijos vadovybė V. Reivyčiui suteikė teisę skirti, atleisti ir perkelti visus lietuvių policijos tarnautojus iki policijos karininko. Lietuvių policijos karininkus V. Reivyčio teikimu skyrė, atleido bei perkėlinėjo vokiečių tvarkos policijos vadovybė Lietuvoje³¹.

Lietuvių policijos pareigūnų interesus gynė 1942 metų vasario 17 dieną reicho ministro A. Rosenbergo pasirašytas potvarkis³², papildantis baudžiamosios teisės nuostatas užimtoms Rytų sritims. Jame teigiama, kad baudžiamas mirtimi, lengvesniais atvejais – sunkiųjų darbų kalėjimu tas, kuris ryžtasi pavartoti prievartą prieš Vokietijos kariuomenės, vokiečių policijos kartu su jos pagalbinėmis jėgomis, Reicho darbo tarnybos (*Reichsarbeitsdienst, RAD*), vokiečių valdžios įstaigų arba NSDAP formacijų karius.

Spalio 31 dieną Lietuvos generalinės srities komisaras dr. A. T. von Rentelnas nustatė, kad „sekantieji Vidaus Reikalų Vadybos lietuviai valdininkai skiriami mano įsakymu:

1. Pirmasis Generalinis Tarėjas ir Vidaus Reikalų Generalinis Tarėjas.
2. Generalinio Tarėjo pavaduotojas.
3. Pirmojo Generalinio Tarėjo Reikalų Vedėjas.
4. Apygardų Tarėjai.
5. Apskričių Viršininkai ir Vyr. Burmistrai.
6. Viršaičiai ir Burmistrai.
7. Departamentų vedėjai prie Vidaus Reikalų Vadybos.
8. Vyr. patarėjai, patarėjai ir referentai.
9. Juridiniai patarėjai, juriskonsultai, kanceliarijos šefas.

³⁰ Lietuvos policija: įstatymų ir tvarkos tarnyboje, p. 144.

³¹ LCVA, f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 127.

³² Ibid., f. R-634, ap. 1, b. 1, l. 28, 282.

Sekantieji Vidaus Reikalų Vadybos lietuviai valdininkai skiriami Apygardos – Miesto Komisarų:

1. Seniūnas.
2. Apygardų Tarejų, apskričių viršininkų, burmistrų ir viršaičių pavaduotojai.
3. Apskričių viršininkų valdininkai.
4. Apskričių savivaldybių valdininkai.
5. Burmistrų ir viršaičių valdininkai³³.

Lietuvių saugumo departamento, policijos ir pagalbinės policijos batalionų tarnautojai profesinėms sąjungoms nepriklausė ir atitinkamų mokesčių nemokėjo, tuo tarpu kiti Vidaus reikalų valdybos centro ir vietos įstaigų tarnautojai privalėjo būti profesinių sąjungų nariai ir mokėti atitinkamus mokesčius³⁴.

Lietuvių policijos įstaigos kartu su vokiečių karine bei civiline administracija Lietuvoje sudarė bendrą vokiečių valdymo aparatą, tiktai vokiečių policijos pajėgos buvo vadovaujančioji institucija, o lietuvių policija – vykdomoji. Svarbiausia lietuvių policijos įstaiga buvo Policijos departamentas. Policija savo veikloje vadovavosi Lietuvių tvarkos policijos statutu³⁵. Lietuvių policijos štabas (Policijos departamentas) dislokavosi Kaune, Vidaus reikalų vadybos patalpose (Gedimino g. 29). Lietuvių policijos štabui (Policijos departamentui) buvo skirti 36 etatai³⁶. Policijos departamento aplinkraštis nuo 1941 metų spalio 1 dienos nustatė policijos įstaigų Lietuvoje etatus³⁷, dėl to lietuvių policija buvo suskirstyta į miestų, apskričių, geležinkelių policijas. Miestų policiją sudarė Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio įgulos. Vilniaus ir Kauno policija buvo suskirstyta į nuovadas. Šiauliuose ir Panevėžyje buvo po vieną nuovadą. Vilniuje ir Kaune buvo įsteigti policijos rezervai. Visų miestų policija turėjo atskirus miesto policijos vadus, kuriems tiesiogiai buvo pavaldūs

³³ Dr. A. T. von Rentelno 1941 m. spalio 31 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 294–295.

³⁴ *Ibid.*, l. 99.

³⁵ *Ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 4, l. 5–15.

³⁶ *Ibid.*, l. 37.

³⁷ Policijos departamento aplinkraščio Nr. 1500/23 kopija, *ibid.*, f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 59.

miestų nuovadų viršininkai ir policijos rezervo viršininkai. Visi miestų, apskričių ir geležinkelių policijos vadai turėjo tik po vieną pavaduotoją. Kiekvienoje Lietuvos apskrityje buvo įsteigta apskrities policijos vado įstaiga, apskrities policijos nuovada ir valsčių policijos nuovados. Pastarosios pagal tą patį raštą nuo spalio 1 dienos buvo pavadintos policijos punktais. Kaune buvo Kauno miesto policijos vado įstaiga, aštuonios policijos nuovados, policijos rezervas ir judėjimo nuovada. Vilniuje buvo Vilniaus miesto policijos vado įstaiga, septynios policijos nuovados, policijos rezervas (raitųjų rezervo viršininkas Stasys Jagutis, pėsčiųjų – Kazys Ramonas), judėjimo nuovada ir policijos kainų priežiūros įstaiga³⁸. Kainų priežiūros policija Vilniuje buvo įsteigta rugsėjo 24 dieną. Pagrindinė jos funkcija – kontroliuoti viešąją prekybą ir kainų laikymąsi. Kainų priežiūros policijos įstaigai buvo nustatyti tokie etatai:

Viršininkas	1
Viršininko padėjėjas	1
Vachmistras	1
Vyresnysis policininkas	10
Policininkas	6
Raštininkas (policininko etatas)	2
Mašininkė	2
Vertėjas	2
Iš viso:	25

Nuo kainų priežiūros policijos įsteigimo dienos jos vadu buvo paskirtas nuovados viršininkas Stasys Strimaitis³⁹. Vilniaus mieste 1-osios nuovados viršininku tapo Vincas Miškinis, 2-osios – Jonas Vaišnys, 3-iosios – Jonas Tamulevičius, 4-osios – Bronius Utenis, 5-osios – Petras Fataras, 6-osios – Jonas Gončerauskas, 7-osios – Justas Strimaitis. Be to, kiekviename mieste buvo arešto namai.

Buvęs pavaldus kriminalinei policijai Vilniaus miesto adresų biuras su visais tarnautojais ir inventoriumi nuo lapkričio 1 dienos perėjo Vil-

³⁸ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 21–23.

³⁹ Vilniaus miesto policijos vado 1941 m. spalio 15 d. įsakymo Nr. 12 nuorašas [Archyvinių dokumentų analizė rodo,

kad tuo metu buvo įprasta steigimus, pakeitimus, skyrimus daryti atgaline data. – P. S.], ibid., f. R-691, ap. 1, b. 34, l. 25.

niaus miesto policijos vado žinion ir buvo pavadintas Vilniaus miesto policijos centraline registracijos įstaiga (vedėjas Vladas Masionis)⁴⁰.

Spalio 14 dieną Vilniaus miesto policiją inspektavo Trečiojo reicho uniformuotosios policijos vadas SS obergruppenfiureris ir policijos generolas Kurtas Daluege'as, tvarkos policijos vadas Ostlande SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras Georgas Jedicke bei SS ir policijos vadas Lietuvoje SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras L. Wysockis. Policijos vadai gėrėjosi gražia lietuvių policininkų išvaizda, buvo patenkinti, kad jie tinkamai eina tarnybos pareigas. Ypač gerai pasirodė judėjimo reikalų policija, vadovaujama Broniaus Matulaičio⁴¹.

1941 metų pabaigoje buvo priimtas sprendimas miestuose reorganizuoti Lietuvos generalinės srities lietuvių policiją ir patvirtinti tokius etatus⁴²:

Miestas	Miesto policijos vadas	Miesto policijos vado pavaduotojas	Policijos vado sekretorius	Miestų nuovadų viršininkai	Miestų nuovadų viršininkų pavaduotojai	Vyresnieji vachmistrai	Vachmistrai	Policininkai	Iš viso
Vilnius	1	1	1	15	15	110	150	597	890
Kaunas	1	1	1	11	11	75	100	456	656
Šiauliai	1	1	1	1	1	6	6	54	71
Panevėžys	1	1	1	1	1	6	7	29	47
Iš viso:	4	4	4	28	28	197	263	1136	1664

Atsižvelgiant į neramų karo meto gyvenimą, kitais metais lietuvių policija buvo padidinta beveik iki 7 tūkst. žmonių⁴³. 1941 metų gruodžio 3 dieną V. Reivytiš visiems policijos vadams ir geležinkelių policijos vadui išsiuntė nurodymą, draudžiantį savo noru atleisti iš tarnybos policininkus bei aukštesnius pareigūnus⁴⁴. Buvo išleistas potvarkis, draudžiantis vilkėti įvairiausias

⁴⁰ Vilniaus miesto policijos vado 1941 m. gruodžio 8 d. įsakymo Nr. 28 nuorašas, *ibid.*, l. 52.

⁴¹ *Ibid.*, l. 28.

⁴² Lietuvių policijos vado 1941 m. gruodžio 17 d. įsakymo Nr. 10 nuorašas,

ibid., f. R-683, ap. 2, b. 4, l. 37.

⁴³ K. Uoginius, „Lietuvos policija“, *Karys*, 1967, Nr. 8, p. 243.

⁴⁴ V. Reivyčio aplinkraščio Nr. 2321/41 nuorašas, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 49.

uniformas. Jas galėjo vilkėti tik policijos, pašto, geležinkelių, ugniagesių ir miškų žinybų pareigūnai⁴⁵.

Netrukus tankus lietuvių policijos įstaigų tinklas buvo aprėpęs beveik visą šalies teritoriją, suskirstytą į 25 apskritis. Kiekvienoje jų buvo lietuvių policijos vado įstaiga. Beveik visų apskričių centruose (išskyrus Kauno ir Vilniaus) buvo įsteigtos apskrities policijos nuovados. Didesniuose apskrities miesteliuose ir kiekviename valsčiuje veikė policijos punktai, vadovaujami vedėjų, mažesnėse gyvenvietėse – policijos punktai, turėję 1–2 policininkus be vedėjų⁴⁶, o iš viso buvo 404 įvairaus tipo punktai.

Eil. Nr.	Apskrities policijos vado įstaiga	Apskrities policijos nuovada	Policijos punktų skaičius su vedėjais	Policijos punktų skaičius be vedėjų
1.	Alytaus	Alytaus	11	6
2.	Ašmenos	Ašmenos	7	–
3.	Biržų	Biržų	9	2
4.	Eišiškių ⁴⁷	Eišiškių	5	–
5.	Kauno	Jonavos	15	7
6.	Kėdainių	Kėdainių	11	3
7.	Kretingos	Kretingos	11	6
8.	Lazdijų	Lazdijų	6	1
9.	Marijampolės	Marijampolės	13	2
10.	Mažeikių	Mažeikių	8	4
11.	Panevėžio	Panevėžio	16	7
12.	Raseinių	Raseinių	11	9
13.	Rokiškio	Rokiškio	9	8
14.	Svyrių	Svyrių	9	–
15.	Šakių	Šakių	11	7
16.	Šiaulių	Šiaulių	23	4
17.	Švenčionių	Švenčionių	11	7
18.	Tauragės	Tauragės	13	14
19.	Telšių	Telšių	8	2
20.	Trakų	Trakų	9	12
21.	Ukmergės	Ukmergės	17	13
22.	Utenos	Utenos	10	5
23.	Vilkaviškio	Vilkaviškio	10	2
24.	Vilniaus	N. Vilnios	9	8
25.	Zarasų	Zarasų	9	4
Iš viso:			271	133

⁴⁵ Ibid., f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 39.

⁴⁶ *Teisininkų kalendorius 1943 metams*, p. 287–301.

⁴⁷ Naujai sudarytoje Eišiškių apskrityje

policijos vado įstaiga buvo įsteigta 1942 m. balandžio 1 d. Žr.: V. Reivyčio įsakymo Nr. 41 nuorašas, LCVA, f. R-692, ap. 3, b. 40, l. 81.

Lietuvių policijos pagrindinė paskirtis ir funkcijos karo metais:

- 1) palaikyti viešąją tvarką krašte;
- 2) rūpintis gyventojų saugumu, rimtimi ir gyvybės apsauga;
- 3) kovoti su komunizmu;
- 4) kovoti su banditais, priešo agentais, parašiutininkais, diversantais;
- 5) kovoti su nusikalstamais kriminaliniais elementais;
- 6) kovoti su degtindaryste;
- 7) kovoti su spekuliacija;
- 8) saugoti valstybinį ir privatų turtą;
- 9) rūpintis sveikatos ir sanitarijos reikalų priežiūra;
- 10) tvarkyti darbo jėgos telkimo reikalus;
- 11) vykdyti potvarkius dėl valstybės prievolės;
- 12) vykdyti vokiečių civilinės, karinės ir policinės valdžios, taip pat lietuvių savivaldos įstaigų potvarkius ir rūpintis jų vykdymo priežiūra⁴⁸.

Bene svarbiausia darbo sritis tuomet buvo kova su banditizmu. Policija, kiek jos jėgos, ginkluotė ir dydis leido, su juo kovojo visoje Lietuvos generalinėje srityje, ypač rytinėse apskrityse.

Kol bus įvesti lietuvių policijos pareigūnų laipsniai, policijos tarnautojai buvo vadinami pagal einamas pareigas, kurios buvo tokios⁴⁹:

Miestuose	Apskrityse	Geležinkelių policija
Miesto policijos vadas	Apskrities policijos vadas	Geležinkelių policijos vadas
Miesto policijos vado pavaduotojas	Apskrities policijos vado pavaduotojas	Geležinkelių policijos vado pavaduotojas
Miesto nuovados viršininkas	Apskrities nuovados viršininkas	Geležinkelių policijos nuovados viršininkas
Miesto policijos nuovados viršininko pavaduotojas	Apskrities policijos nuovados viršininko pavaduotojas	Geležinkelių policijos nuovados viršininko pavaduotojas
	Policijos punkto vedėjas	Geležinkelių policijos punkto vedėjas
Vyresnysis vachmistras	Vyresnysis vachmistras	Vyresnysis vachmistras
Vachmistras	Vachmistras	Vachmistras
Policininkas	Policininkas	Policininkas

⁴⁸ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 102–103.

⁴⁹ Ibid., l. 56–57.

Iš pradžių aukščiausia lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos įstaiga buvo Valstybės saugumo departamentas (Kaunas, Vytauto pr. 67), formaliai priklausęs LLV Vidaus reikalų ministerijai. Jo direktorius pradžioje buvo V. Reivytiš, po jo – S. Čenkus. Paskui vietoje Vidaus reikalų vadybos Valstybės saugumo departamento vokiečiai įsteigė lietuvių saugumo policijos skyrių (*Litauische Abteilung*) prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje (viršininkas S. Čenkus). Šis skyrius iš tikrųjų veikė gan savarankiškai. Vokiečių vadovybė lietuvių saugumo policijai jokių užduočių karo metais nekėlė⁵⁰. Pagrindinės jos funkcijos buvo kovoti su sovietiniu bei lenkų pagrindžiu ir kriminaliniais nusikaltėliais. Visos komunistų kvotos, kurių neatliko vokiečių SD, priklausė lietuvių saugumo policijai. Tuo tarpu vokiečių kriminalinė policija įsikišdavo tik tais atvejais, kai kriminalinį nusikaltimą padarydavo arba dėl jo nukentėdavo vokiečiai, taip pat esant didesnio masto nusikaltimui karo ūkiui. 1941 metų pabaigoje lietuvių saugumo policijos skyriuje dirbo apie 400 žmonių (iš jų 250 Kaune, 107 – Vilniuje⁵¹). Lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos įstaigų tinklas buvo išsiplėtęs labiau negu vokiečių saugumo policijos. 1943 metais visoje Lietuvoje lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos padaliniuose dirbo 886 įvairių kategorijų darbuotojai⁵².

Centrinė lietuvių saugumo policijos (LSP) įstaiga buvo Kaune, ją sudarė Organizacinė direkcija, Žinių direkcija su Spaudos, informacijos ir žinių telkimo dalimi ir Bendroji direkcija⁵³. Organizacinė direkcija (vadovas Povilas Žičkus) buvo įsteigta 1942 metais, ir jos pagrindinė funkcija – atrinkti darbuotojus tarnybai. Žinių direkcija (vadovas Juozas Jucius) tvarkė gaunamas operatyvi-

⁵⁰ A. Lileikio teiginys. Žr.: *Respublika*, 1996, liepos 17, Nr. 192(1907).

⁵¹ A. Lileikis tai neigia ir tvirtina, kad Vilniuje dirbo maždaug 50 lietuvių saugumo tarnautojų. Žr.: F. Kauzonas, „Pakarti ar palcisti. Aleksandras Lileikis – tarp kartuvių ir išteisini-

mo“, *Respublika*, 1996, liepos 17, Nr. 192(1907).

⁵² LCVA, f. R-969, ap. 2, b. 11, l. 20.

⁵³ A. Bubnys, „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 170.

nes ir agentūrinės žinias, priešiškų elementų apskaitą ir kaupė archyvą. Bendroji direkcija (vadovas Pranas Nenorta) rūpinosi ūkiniais ir finansiniais reikalais.

Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į šešias saugumo ir kriminalinės policijos apygardas (Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės ir Ukmergės), o apygardos – į rajonus. Kiekvienoje apygardoje buvo saugumo policijos valdyba. Apygardos valdyba paprastai būdavo padalyta į septynis skyrius (komisariatus):

- 1) budėtojų skyrius (saugojo valdybų pastatus ir vidaus kalėjimus);
- 2) bendrasis skyrius (vykdė finansines ir ūkines funkcijas);
- 3) žinių skyrius (tikrindavo į valdžios įstaigas priimamus asmenis, kaupė operatyvinę ir agentūrinę informaciją, sudarinėjo esamai valdžiai priešiškų asmenų kartotekas, rinko duomenis apie gyventojų politines nuotaikas, rengdavo pranešimus ir leido biuletenius);
- 4) komunistų skyrius (sekė slaptų komunistų, sovietinių partizanų bei pogrindininkų ir žydų veiklą, verbavo agentus, be to, atlikdavo areštus, darydavo kratas ir tardydavo suimtus žmones);
- 5) lenkų skyrius (demaskavo nelegalių lenkų organizacijų veiklą, atlikdavo areštus, kratas ir kvotas, turėjo agentūrinį tinklą);
- 6) tautinių mažumų skyrius (dirbo agentūrinį darbą tarp tautinių mažumų, t. y. rusų, baltarusių ir kt.);
- 7) išorinio sekimo skyrius.

Vykstant karui, ypač pradiniam jo etape, lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos struktūros nuolat kito. Kai kur saugumo ir kriminalinės policijos apygardose buvo įsteigtos saugumo policijos rajonų viršininkų įstaigos. Pavyzdžiui, 1941 metų liepos 28 dieną buvo įsteigtas Valstybės saugumo policijos Tauragės rajonas, kuris apėmė visą Tauragės apskritį. Saugumo policijos įstaigą sudarė aštuoni etatiniai vienetai (rajo viršininkas, viršininko pavaduotojas – agentūros vedėjas, kvotų valdininkas, žinių dalies vedėjas, bendrosios dalies vedėjas, jaunesnysis valdininkas, vyresnysis raštininkas ir du policininkai)⁵⁴.

⁵⁴ LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 116.

LSP Vilniaus apygardos kompetencijai priklausė dešimt rajonų (Eišiškių, Maišiagalos, Trakų, Kaišiadorių, Švenčionių, Pabradės, Jasiūnų, Naujosios Vilnios, Ašmenos, Svyrių), o Vilniaus miestas savo ruožtu buvo suskirstytas į septynis rajonus⁵⁵. Iš pradžių ši apygarda buvo vadinama lietuvių pagalbinės valstybės saugumo policijos Vilniaus apygarda (viršininkas Norbertas Mikšys)⁵⁶ ir ją sudarė penkios dalys: kvotų, žinių, agentūrinė, operatyvinė ir ypatingoji. Apygardoje dirbo vyresnieji valdininkai ir I, II bei III eilės valdininkai.

1941 metų pabaigoje Šiaulių saugumo apygardai (36 saugumiečiai) priklausė Šiaulių, Tauragės ir Raseinių miestai bei apskritys, o pats miestas buvo padalytas į du rajonus, Telšių apygardai (28 valdininkai) – Telšių, Kretingos ir Mažeikių miestai bei apskritys⁵⁷. Nuo 1942 metų lapkričio kriminalinės policijos Šiaulių apygarda buvo panaikinta, prijungta prie lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos ir pavadinta saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygarda (viršininkas Juozas Pakulis). Ji apėmė Šiaulių, Tauragės, Telšių, Kretingos ir Mažeikių apskritis⁵⁸.

LSP Kauno apygardos valdybą sudarė kanceliarija, I (komunistų), III (lenkų), IV (dešiniųjų srovių), V (ekonominis) komisariatai ir sekimo dalis. Šiai apygardai buvo pavaldūs Kėdainių, Vilkiškos, Jonavos, Raseinių rajonai ir Gudžiūnų punktas. Kiekviename rajone dirbo po 2–3 saugumiečius. Kauno miestas buvo suskirstytas į aštuonis rajonus, kuriuose dirbo 1–2 saugumiečiai.

LSP Vilniaus apygardos valdybą sudarė kanceliarija, žinių dalis, komunistų, lenkų, tautinių mažumų komisariatai ir sekimo dalis. Lietuvių saugumui dirbti Vilniaus apygardoje buvo ypač sunku. Čia veikė stiprios lenkų ir bolševikų organizacijos, o nuo 1943 metų vasaros – gausios sovietinių partizanų gaujos, Armijos krajobos būriai ir kt.

LSP Panevėžio apygardoje (viršininkas Antanas Liepa) 1942 metų vasario mėnesį dirbo

⁵⁵ A. Bubnys, „A. Lileikio veiklą liudija archyvai“, *Respublika*, 1996, rugsėjo 25, Nr. 225 (1940).

⁵⁶ LCVA, f. R-681, ap. 2, b. 32, l. 1–2.

⁵⁷ Ibid., f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 111–112.

⁵⁸ Ibid., f. R-1099, ap. 1, b. 62, l. 22.

35 saugumo pareigūnai ir jai priklausė Rokiškio, Biržų, Kupiškio bei Pasvalio rajonai. LSP Marijampolės apygardoje (viršininkas Petras Banys, vėliau Juozas Andrašūnas) tuo laiku dirbo 37 valdininkai ir jai priklausė Alytaus, Vilkaviškio, Šakių, Lazdijų, Prienų, Suvalkų Kalvarijos bei Marijampolės rajonai. LSP Ukmergės apygardoje (viršininkas Aleksas Braziukaitis) dirbo 24 saugumiečiai, jai priklausė Utenos, Zarasų bei Dūkšto rajonai⁵⁹.

Vokiečių saugumas nepasitikėjo lietuvių saugumo policija ir ketino visiškai ją likviduoti. LSP viršininkas S. Čenkus 1943 metų rugpjūčio 27 dieną parašė argumentuotą tarnybinį pranešimą vokiečių saugumo policijos ir SD vadui Lietuvoje SS štandartenfiureriui K. Jägeriui dėl lietuvių saugumo policijos skyriaus išsaugojimo. Savo rašte jis įrodė, kad lietuvių saugumas aktyviai kovojo ir ateityje kovos su bolševizmu bei prisidės prie krašto ramybės palaikymo. S. Čenkui pavyko vokiečiams įrodyti lietuvių saugumo policijos naudą palaikant krašte rimtį ir saugumą, ir ji liko veikti iki karo pabaigos⁶⁰. Latvijoje ir Estijoje tokių policijos skyrių nebuvo. Lietuvių saugumo policijos darbą lengvino tai, kad ši institucija Lietuvoje nuo seno turėjo gerą vardą ir susilaukė nemenkos antisovietiskai nusiteikusių lietuvių visuomenės paramos. Lietuvių policijos struktūros buvo įpareigosios glaudžiai bendradarbiauti su lietuvių saugumu ir teikti jam visokeriopą pagalbą bei informaciją. Antai Vilniaus saugumo policijos politinės srities viršininkas N. Mikšys Vilniaus miesto pagalbinės policijos vado prašė, kad policijos nuovadų viršininkai informuotų saugumą apie nuovadose įvykstančius politinio pobūdžio ekscesus⁶¹.

1941 metų liepos 22 dieną Valstybės saugumo departamento direktorius S. Čenkus kreipėsi į Policijos departamento direktorių su slaptu prašymu, kad viešojo ir geležinkelių policija gautų nuro-

⁵⁹ A. Bubnys, „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 171.

⁶⁰ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 47–51.

⁶¹ N. Mikšio 1941 m. liepos 17 d. rašto nuorašas, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 28, l. 1.

dymą kasdien Saugumo departamentui teikti trumpus ir aiškius duomenis apie visus politinius, kriminalinius bei kitus tuo laiku svarbius ir būdingus įvykius⁶².

Saugumo departamento direktoriaus S. Čenkaus įsakymu nuo 1941 metų lapkričio 1 dienos kriminalinės policijos Kauno ir Vilniaus padalijimas rajonais buvo panaikintas, o kai kurių rūšių nusikalstamoms veikoms nustatyti buvo įsteigti devyni komisariatai.

1-asis komisariatas: žmogžudystės, savižudybės, kūno sužalojimai, dingę be žinios asmenys ir neatpažinti lavonai, plėšimai, gaisrai ir padegimai, abortai, susisiekiimo katastrofos ir nelaimingi atsitikimai, susiję su gyvybės atėmimu;

2-asis komisariatas: kvalifikuotos vagystės;

3-iasis komisariatas: vagystės ir pasisavinimai, savavališkas svetimo turto naudojimas;

4-asis komisariatas: apgavystės, klastojimai, šantažas ir prievartavimai, tarnautojų nusikaltimai įstaigose;

5-asis komisariatas: spekuliacija, juodoji birža, atsargų sudarymas ir kiti karo meto nusikaltimai;

6-asis komisariatas: seksualiniai nusikaltimai ir mažamečių nusikaltėlių reikalai;

7-asis komisariatas: identifikacija;

8-asis komisariatas: paieška;

9-asis komisariatas: raštinė⁶³.

Tirti kitokius nusikaltimus apygardos viršininkas privalėjo skirti komisariatams savo nuožiūra.

Lietuvių kriminalinei policijai buvo nustatyti tokie pareiginiai laipsniai: kriminalinis asistentas, kriminalinis vyresnysis asistentas, kriminalinis sekretorius, kriminalinis inspektorius, kriminalinis vyresnysis inspektorius, kriminalinis valdininkas, kriminalinis vyresnysis valdininkas, kriminalinis komisaras, kriminalinės policijos apygardos viršininkas⁶⁴.

⁶² Valstybės saugumo departamento 1941 m. liepos 22 d. slapto rašto Nr. 22 nuorašas, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 3.

⁶³ S. Čenkaus 1941 m. lapkričio 1 d. įsakymo nuorašas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 100, l. 25–39.

⁶⁴ *Ibid.*, f. R-1216.

Karo metu nebuvo sąlygų ir galimybių turėti specialią mokyklą, rengiančią kriminalinės policijos tarnautojus, todėl kriminalinės policijos Kauno apygarda ne tik atliko savo tiesioginius uždavinius, bet ir teoriškai bei praktiškai rengė šios policijos rūšies tarnautojus. Be tiesioginių pareigų, kriminalinės policijos viršininkas Petras Pamataitis dar vadovavo ir kriminalinės policijos tarnautojų mokymui.

Veikė kriminalinės policijos šunų mokykla (vedėjas kriminalinis sekretorius Juozas Sadauskas).

Karo metais vokiečių kriminalinės policijos vadovybė labai dažnai keitėsi (Domke, dr. Barthmannas ir kt.). Kiekvienas naujas vadovas stengėsi įvykdyti vienokią ar kitokią lietuvių kriminalinės policijos reformą, padaryti ką nors nauja, pakeisti esamą tvarką. Nepaisant daugelio pertvarkymų, ji išsilaikė ir buvo pajėgi pagal to meto sąlygas atlikti jai keliamus didžiulius uždavinius. Lietuvių kriminalinė policija nusikaltimus aiškino vadovaudamasi Lietuvos įstatymais, atliktas kvotas perduodavo lietuviškiems teismams ir buvo kontroliuojama lietuviškos prokuratūros. Visos kvotos buvo atliekamos lietuvių kalba, todėl jų kontroliuoti vokiečių kriminalinės policijos vadovybė negalėjo.

1943 metų pabaigoje–1944 metų pradžioje Kaune veikė Kriminalinės technikos institutas prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje. Jis buvo įsikūręs buvusiuose Valstybės saugumo departamento rūmuose (Vytauto pr. 67). Institute buvo Rašysenos, Technikos, Biologijos, Fotochemijos ir Chemijos skyriai, kurie atlikdavo rašysenos ir mašinraščio, ginklų, šaudmenų, išilaužimo žymių bei įrankių, kraujo, spermos, plaukų, dokumentų klasavimo, rašalo, įvairių pėdsakų ir kitokius reikalingus tyrimus⁶⁵.

Vokiečių saugumo policija ir SD griežtai kontroliavo ir savais tikslais tvarkė lietuvių saugumo bei kriminalinės policijos įstaigų darbą. Kaip matyti iš dokumentų, ši kontrolė ypač sustiprėjo nuo 1941 metų liepos pabaigos. Vokiečių saugumo policija ir SD turėjo būti informuojama apie visus suėmimus ir sankcionuo-

⁶⁵ E. Palskys, „Mokslinė teismo ekspertizė prieškario Lietuvoje“, *Kriminalinė justicija*, Vilnius, 1995, t. 4, p. 53.

davo lietuvių saugumo policijos vykdomus atleidimus. Nuo 1942 metų vokiečių saugumo policijos ir SD vado įstaiga Kaune visai Lietuvos generalinei sričiai leido „Kriminalinės policijos žinias“ dviem kalbomis (redaktorius P. Pamataitis). Iki tol šį leidinį nuo 1941 metų spalio 1 dienos leido Saugumo departamentas. 1942 metų rugsėjo 3 dieną vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje SS štandartenfiurerio ir policijos pulkininko K. Jägerio reikalavimu visų kalinių bylos baigus tardymą ir paskyrus bausmę buvo perduodamos tvirtinti jam arba jo įstaigos IIF skyriui. Jie visuomet paskirdavo didesnę bausmę⁶⁶. Gestapo sprendimų negalėjo pakeisti netgi Vokietijos aukščiausiasis teismas.

Iki 1944 metų kovo 1 dienos visos Lietuvos generalinės srities kriminalinių įvykių tyrimu, kriminalinių nusikaltėlių (įtariamųjų) sekimu ir kriminalinės statistikos kaupimu užsiėmė centrinė kriminalinės policijos įstaiga, buvusi Kaune, o vėliau šį darbą atliko apygardų kriminalinės policijos įstaigos⁶⁷.

Sunkiomis karo sąlygomis saugumo ir kriminalinės policijos lietuviškasis skyrius daug prisidėjo prie rimties palaikymo krašte. Jo pareigūnai nepriekaištingai tarnavo ne dėl geresnio atlyginimo ar aprūpinimo, bet dėl to, kad buvo pasišventę kovai su nusikaltamumu ir bolševizmu. Lietuvių saugumo policijos tarnautojai kartu su kitų policijos rūšių pareigūnais aktyviai prisidėdavo prie sovietinių partizanų gaudymo miškuose⁶⁸. Be to, nors vokiečiai ir griežtai kontroliavo, lietuvių kriminalinė policija, surinkusi ginklus iš kriminalinių nusikaltėlių, rasdavo būdų perduoti juos į lietuvių rezistencijos kovotojų rankas⁶⁹.

Kaltinimai, kad lietuvių saugumo policija aktyviai prisidėjo prie žydų naikinimo – tai daugiausia sovietinių „istorikų“ tendencingos insinuacijos siekiant pridengti pačių sovietų vykdytą įvairių tautų genocidą. Lietuvių saugumo policija žydų tautybės gyventojų atžvilgiu vykdė tokias funkcijas: surinkdavo ir konvojuodavo žydus į getui skirtą teritoriją,

⁶⁶ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 71, l. 16.

⁶⁷ Ibid., f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 53.

⁶⁸ Ibid., f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 100.

⁶⁹ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 13, p. 254.

gaudydavo iš getų pabėgusiuosius, saugodavo žydų priverstinai paliktą nekilnojamąjį turtą ir kt. Be to, LSP kova su sovietiniu bei lenkų pogrindžiu neprieštaravo lietuvių tautos interesams. Tad nereikia kurti netikroviško lietuvių saugumo policijos įvaizdžio.

Karo metais nusikalstamumo kreivė pašėlusiai šoktelėjo aukštin. Vokiečių ir lietuvių administracija kiek tik pajėgdamos stengėsi pažaboti nusikalstamumo augimą. Už įvairius administracinius ir kriminalinius nusižengimus atsižvelgiant į karo metą buvo numatytos griežtos bausmės. Ypač klestėjo spekuliacija. Prekės brangiau buvo pardavinėjamos ne tik juodojoje rinkoje. Prekybos ir pramonės įmonės, amatininkai ir įvairius viešuosius patarnavimus atliekantys asmenys taip pat dažnai nepaisė vokiečių nustatytų kainų. Lietuvių kainų priežiūros policija buvo įpareigota griežtai kovoti su spekuliacija ir kontroliuoti, kaip laikomasi nustatytų kainų⁷⁰. Vokiečių ir lietuvių policija dažnai atlikdavo bendras nelegalios prekybos vietų tikrinimo akcijas. 1942 metų vasarą bendros vokiečių ir lietuvių policijos pajėgos atliko gan sėkmingą operaciją Kauno senamiesčio žuvų turguje. Ja buvo siekiama apginti išimtinai lietuvių gyventojų interesus. Kadangi akcijai buvo gan rūpestingai pasirengta, tai ir rezultatai gauti neprasti. Kruopštesniam tikrinimui ir baudimui buvo sulaikyta per pusę tūkstančio asmenų. Lietuvių kriminalinė policija taip pat dalyvavo šioje akcijoje ir sulaikė visus, kurie neturėjo asmens dokumentų. Buvo suimta 11 paieškomų pavojingų kriminalinių nusikaltėlių⁷¹.

Kadangi vagysčių ir plėšimų vis daugėjo, tai prieš šio pobūdžio nusikaltėlius buvo imtasi griežtesnių priemonių. Šiuo atveju labiau reikėsi lietuvių teisėsaugos institucijos, nes kone visas turtinių nusikaltimų bylas vokiečiai perduodavo spręsti lietuvių teismams. Jau 1942 metų vasarą generalinis teisingumo tarėjas išleido prokurorams aplinkraštį, kuriuo juos įpareigojo šiuos nusikaltimus skubiai ištirti ir nusikaltėlius nedelsiant atiduoti teismui. Be to, šiems nusikaltėliams teismai privalėjo skirti griežtas kardomasias prie-

⁷⁰ LCVA, f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 22.

⁷¹ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse: 1940–1944*, p. 287.

monės ir bausmės. Plėšikams galėjo būti skiriama mirties bausmė, o vagims – kalėti. Tačiau vokiečių policija daugeliui smulkesnių vagių skyrė administracines bausmes, dažniausiai siųsdavo į priverčiamųjų darbų stovyklas.

Ypač energingai lietuvių ir vokiečių policija kovojo su naminės degtinės gamyba, kuri karo metais itin suklestėjo. Pavyzdžiui, vien per 1942 metų birželio mėnesį Kauno apskrityje buvo iškeltos 67 baudžiamosios bylos naminės degtinės gamintojams, kurie laikė 168,5 litro degtinės. Tačiau tuo metu policija sugaudavo ne daugiau kaip 10–15 proc. visų degtindarių⁷². Kadangi vokiečiai Lietuvos generalinėje srityje savosios policijos ištisinio tinklo neturėjo, tai pagrindinis kovos su šiuo tautos gaivalu krūvis teko lietuvių policijai⁷³. Generalinis teisingumo tarėjas išleido aplinkraštį, kuriame teismo organams įsakė sugriežtinti kovą su degtindariais. Tos rūšies bylų nagrinėjimui pagreitinti buvo nustatyta, kad apylinkių teismai kvotas perima tiesiai iš jas atlikusių policijos įstaigų be Mokesčių departamento tarpininkavimo.

Kad būtų patogiau valdyti ir geriau prižiūrėti Vilniaus miesto policiją, nuo 1942 metų vasario 12 dienos Vilnius buvo padalytas į dvi dalis, pavadintas apylinkėmis (*Abschnitt*). 1-oji, 4-oji, 5-oji ir 7-oji nuovados sudarė Rytinę apylinkę (būstinė Vilniaus miesto policijos vado įstaigoje, Magdalenos g. 2), 2-oji, 3-ioji ir 6-oji nuovados – Vakarinę apylinkę (būstinė Z. Sierakausko g. 24). Apylinkių įstaigų etatai buvo nustatyti tokie:

	Rytinė apylinkė	Vakarinė apylinkė
Apylinkių viršininkai	1	1
Adjutantai	1	1
Vyresnieji vachmistrai	1	1
Vachmistrai	1	1
Policininkai	2	2
Iš viso:	6	6
Dviračių	2	2

Rytinės apylinkės viršininku nuo vasario 2 dienos buvo paskirtas Vytautas Graužinis (bu-

⁷² Ibid., p. 288, 289.

⁷³ LCVA, f. R-680, ap. 2, b. 17, l. 1.

vęs Vilniaus miesto nuovados viršininkas), Vakarinės apylinkės – buvęs 4-osios nuovados vyresnysis vachmistras Juozas Vygantas⁷⁴. Nuo 1942 metų balandžio 21 dienos apylinkių viršininkai buvo vadinami vadais.

Nuo 1943 metų gruodžio 1 dienos Rytinės ir Vakarinės apylinkių ribos buvo pakeistos⁷⁵.

Panašiai buvo reorganizuota ir Kauno miesto lietuvių policija. Miestas padalytas į dvi apylinkes: Rytinę (viršininkas Vincas Dubauskas) ir Vakarinę (viršininkas Feliksas Delbogas). Be miesto policijos vado įstaigos, dar buvo kainų priežiūros įstaiga, policijos etapo areštinė, policijos rezervas (vadas Stasys Jagutis) ir judėjimo reikalų policija (vadas Bronius Steponavičius). 1-osios policijos nuovados viršininkas buvo Mykolas Zakaras, 2-osios – Juozas Girdvainis. 3-iosios – Vincas Stasiūnas, 4-osios – Mykolas Glinskis, 5-osios – Vladas Jankauskas, 6-osios – Leonardas Čeplinskas, 7-osios – Antanas Kiesilius, 8-osios – Juozas Gajauskas⁷⁶.

Be lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos, buvo atkurta lietuvių tvarkos policijos tarnyba (viešojoji policija), geležinkelių, priešgaisrinės apsaugos policija ir policijos rikiuotės padaliniai – policijos batalionai. Dėl susiklosčiusios karinės ir politinės padėties atkurti Lietuvos pasienio policijos nebereikėjo, nors ketinimų būta. Lietuvos generalinės srities vidaus reikalų generalinio tarėjo pavaduotojas pulkininkas J. Narakas buvo paskelbęs visų buvusių pasienio policijos tarnautojų registraciją⁷⁷, siūlydamas jiems atvykti į jo įstaigą Kaune (Gedimino g. 29). Kai kuriose apskrityse (pvz., Eišiškių ir kt.) buvo įsteigtos rezervinės policijos struktūros, visiškai pavaldžios vokiečių žandarmerijai. Rezervinė policija buvo naudojama renkant žemės ūkio mokesčius, SD pavedimu suimant žmones ir kt.

⁷⁴ Vilniaus miesto policijos vado 1942 m. balandžio 21 d. įsakymo Nr. 31 kopija, *ibid.*, f. R-692, ap. 3, b. 40, l. 46.

⁷⁵ Vilniaus miesto policijos vado 1943 m. gruodžio 1 d. įsakymo Nr. 84 kopija, *ibid.*,

f. R-690, ap. 1, b. 30, l. 9.

⁷⁶ Lietuvių policijos įstaigų, nuovadų ir punktų sąrašas, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 30, l. 1–3.

⁷⁷ *Į laisvę*, 1941, gruodžio 30, Nr. 160.

Atkurtoji lietuvių tvarkos policija (LTP) buvo „krašto valdžios vykdomasis organas, skirtas <...> krašto bei visuomenės tvarkai palaikyti ir piliečių asmens bei turto saugumui laiduoti“⁷⁸. Tarnauti LTP policininkais buvo priimami ne jaunesni kaip 21 metų ir ne vyresni kaip 30 metų amžiaus gero kūno sudėjimo ir išvaizdos asmenys, ne žemesni kaip 170 cm ūgio, gerai mokantys lietuvių kalbą ir skaičiuoti žodžiu bei raštu. Karininkų pareigoms buvo priimami gero kūno sudėjimo ir žvalios išvaizdos bei sveikatos lietuviai, turintys ne žemesnį kaip 4 klasių viduriniojo mokslo arba tolygios mokyklos cenzą. LTP buvo pavaldi vokiečių tvarkos policijos vadui Lietuvoje. LTP pareigūnai, eidami tarnybos pareigas, vilkėjo specialių taisyklių nustatytą uniformą ir buvo ginkluoti. LTP visoje Lietuvos generalinėje srityje vadovavo ir jos reikalus tvarkė lietuvių tvarkos policijos viršininkas, tiesiogiai pavaldus vokiečių tvarkos policijos vadui Lietuvoje. Apskričių ir miestų lietuvių tvarkos policijai vadovavo:

- a) Vilniaus ir Kauno apskrityse bei miestuose – lietuvių tvarkos policijos miesto ir lietuvių tvarkos policijos apskrities vadai atskirai;
- b) kitose apskrityse – lietuvių tvarkos policijos apskričių vadai;
- c) Vilniaus, Kauno ir apskričių centrų miestų policijos nuovads – policijos nuovadų vedėjai;
- d) valsčiuose – valsčių policijos vedėjai;
- e) punktuose – punktų policijos vedėjai.

Geležinkelių policija, kuriai vadovavo geležinkelių policijos vadas, buvo suskirstyta į keturias geležinkelių policijos nuovadas: Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Radviliškio. Nuovads vadovavo geležinkelių policijos nuovadų viršininkai, pavaldūs geležinkelių policijos vadui. Atsižvelgiant į geležinkelių policijos nuovadų apimamą ruožą buvo steigiamas reikiamas kiekis atskirų policijos punktų.

Tuose punktuose, kuriuose dirbo daugiau kaip du tarnautojai, buvo punkto vedėjo etatas⁷⁹.

⁷⁸ Lietuvių tvarkos policijos statusas, LCVA, f. R-972, ap. 1, t. 2, b. 544, l. 1–4; *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 4, l. 5–15.

⁷⁹ *Ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 56.

Geležinkelių tvarkos policijai (GTP) vadovavo geležinkelių policijos vadas, kuris buvo tiesiogiai pavaldus lietuvių tvarkos policijos viršininkui. GTP buvo suskirstyta geležinkelių tvarkos policijos ruožais, kuriems vadovavo GTP ruožų viršininkai, tiesiogiai priklausę geležinkelių policijos vadui.

1941 metų pabaigoje lietuvių geležinkelių policijai buvo nustatyti tokie etatai:

Vadas	1
Vado pavaduotojas	1
Vado sekretorius	1
Nuovadų viršininkai	4
Nuovadų viršininkų pavaduotojai	4
Geležinkelių punktų policijos vedėjai	9
Vyresnieji vachmistrai	7
Vachmistrai	62
Policininkai	19
Iš viso:	108 ⁸⁰

SS ir policijos vado Lietuvoje SS brigadefiurerio ir policijos generolo majoro L. Wysockio 1942 metų birželio 11 dienos įsakyme Nr. 7 buvo nustatyta:

„1. Viešosios policijos ir Lietuvos Savisaugos batalionų ryšių vadų, Kauno ir Vilniaus miestų ir apskričių policijos vadų ir jų pavaduotojų paskyrimus, pakėlimus, perkėlimus, galimas drausmės atostogas, pašalinimą iš užimamos vietos ir baudas sprendžiu tik aš.

Visus panašius reikalus tų vadų ir asmenų, kurie priklauso aukščiau minėtiems pareigūnams tiesiogiai, tvarkomi savistoviai pasiūlymą duodančios vokiečių įstaigos, susitarus su atitinkama Lietuvos įstaiga.

2. Tarpininkauti, t. y. pasiūlymus gali duoti: viešosios policijos ir Lietuvos Savisaugos batalionų ryšių vadų atžvilgiu – Tvarkos policijos vadas, miestų Lietuvos policijos vadų ir pavaduotojų – SS ir vietos policijos vadas (*Standortführer*) ir apskr. Policijos vadų – žandarmerijos vadas per Tvarkos policijos vadą. <...>

4. Visi pirmame punkte minimi Lietuvos vadai vadovauja

⁸⁰ Lietuvių policijos vado 1941 m. gruodžio 17 d. įsakymo Nr. 10 nuorašas, *ibid.*, b. 4, l. 37.

jiems skirtoms įstaigoms ir įvertinant jų veiklą, žinojimą ir sugebėjimą, po 6 mėnesių, ilgiausiai vieno metų laikotarpyje, aukščiau išvardintiems atitinkamiems vokiečių viršininkams pasiūlius, aş juos jų pareigose tvirtinu“⁸¹.

Viešajai tvarkai Lietuvoje palaikyti vokiečiams trūko savo žmonių, todėl greta palyginti negausios vokiečių viešosios policijos jie paliko ir lietuvių viešąją policiją, tikėdamiesi, kad lietuviai padės jiems spausti ir išnaudoti krašto gyventojus. Vokiečių civilinė administracija lietuvių policijai pavedė verbuoti darbininkus darbams į Vokietiją. Prie visų policijos nuvadų buvo įsteigtos komisijos, kurias sudarė miesto savivaldybės atstovai, gydytojai ir policijos nuvadų viršininkai. Daugelis gyventojų registruotis nėjo, ypač tie, kurie jautė, kad gali būti paimti. Tačiau vokiečių viltys nepasiteisino. Policijos darbuotojai lietuviai, kiek jiems leido sąlygos, stengėsi ignoruoti arba bent vangiai vykdyti vokiečių nurodymus. Pavyzdžiui, 1942 metų gegužės 13 dieną Marijampolėje įvyko didžiulė moterų ir merginų demonstracija prieš darbo prievolininkų išsiuntimą iš Lietuvos. Atvykę lietuviai policininkai stengėsi švelniai nuraminti demonstrantes. Išskyrus vieną pistoleto šūvį, energingai nebuvo veikta. Giedant lietuvių tautos himną policininkai atidavė pagarbą, o du jų verkė. 1-osios lietuvių policijos bataliono kuopos Marijampolėje pareigūnai minios atžvilgiu laikėsi visiškai pasyviai. Lietuvių policijos bataliono kuopos vadas vyresnysis leitenantas Valenta atvyko tik tada, kai demonstracija peržengė kulminacinį tašką. Taip apie šiuos įvykius Kauno apygardos SS ir policijos vadą informavo vokiečių žandarmerijos Marijampolės pareigūnas Schwarzas⁸².

„Menkiausias valstybės instrumentas yra lietuvių policija. <...> Policininkai stoviniuoja, rūko ir nepajėgia atlikti nė mažiausios tvarkos tarnyboje“⁸³, – 1943 metais skundėsi raporte valdžiai arklių registracijos karininkas Lietuvai.

⁸¹ L. Wysockio 1942 m. birželio 11 d. įsakymo Nr. 7 vertimo iš vokiečių kalbos nuorašas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 19.

⁸² *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 91–93.

⁸³ LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 7.

Be jau minėtų funkcijų, lietuvių viešajai policijai buvo pavesta kontroliuoti, kaip gyventojai vykdo nurodymą, draudžiantį laisvai laikyti pašto karvelius⁸⁴, kaip paiso draudimo fotografuoti ir piešti už namo ribų⁸⁵. Girtuokliams ir chuliganams buvo numatytos griežtos sankcijos. Vilniaus miesto policijos vado įsakymu už triukšmo kėlimą ir pasirodymą viešoje vietoje girtam buvo skiriama bauda iki 100 RM arba, nesumokėjus piniginės baudos, iki vieno mėnesio arešto⁸⁶.

Viešajai policijai nemokamai padėjo garbės policininkai⁸⁷. Jų per visą karo laikotarpį iki 1943 metų spalio 1 dienos buvo apie 7740⁸⁸.

Nemokama pagalbinė policija buvo verbuota iš visais atžvilgiais patikimų vietos gyventojų, kurie ne tik dirbo savo tiesioginį darbą, bet ir padėjo policijai kovoti su banditais, parašiutininkais, šnipais ir pan. Praktinės, apčiuopiamos naudos iš jų neturėta, nes jie nebuvo ginkluoti⁸⁹. Lietuvos generalinės srities pirmasis generalinis tarėjas ir generalinis tarėjas vidaus reikalams generolas P. Kubiliūnas, susitaręs su Lietuvos generalinės srities komisaru dr. A. T. von Rentelnu bei SS ir policijos vadu Lietuvoje SS brigadefiureriu ir policijos generolu majoru Hermannu Harmu, 1943 metų rugsėjo 15 dieną paskelbė apie esamos garbės policijos reorganizavimą į vietinius savisaugos būrius (VSB), patvirtino jų steigimo taisykles⁹⁰. Pagrindinis VSB tikslas – Lietuvos gyventojų gyvybės ir turto apsauga, taip pat kova su sovietinių elementų banditizmu, prieš parašiutininkais, šnipais, teroristais, pabėgusiais karo belaisviais. Organizacinis VSB steigimo darbas buvo pavestas apskričių viršininkams, ir įsteigti būriai liko jų žinioje. Valsčiuose jiems vadovavo apskrities viršininko paskirtas vadas. VSB nariais galėjo būti tik tie lietuviai, ne jaunesni kaip 16 metų, nebausti už kriminalinius nusikaltimus, tarnavę kariuomenėje arba ne, bet gerai mokantys naudotis ginklu. Tarnyba VSB buvo garbinga ir privaloma visiems Lietuvos

⁸⁴ Ibid., f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 23.

⁸⁵ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 25.

⁸⁶ *Naujoji Lietuva*, 1941, lapkričio 30, Nr. 132.

⁸⁷ LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 56, l. 2–3.

⁸⁸ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 102.

⁸⁹ Ibid., l. 119.

⁹⁰ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 1, l. 2; ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 141.

generalinės srities gyventojams. Policijos departamento direktoriaus V. Reivyčio pasirašytoje VSB komplektavimo pareigų ir teisių instrukcijoje⁹¹ buvo teigiama, kad į savisaugos būrius pirmiausia turi būti paskirti garbės policijos nariai. Šie būriai valsčiuose buvo suskirstyti į skyrius ir grandis. Skyrių skaičius turėjo atitikti valsčiuose esančių seniūnijų skaičių, t. y. kiekvienoje valsčiaus seniūnijoje turėjo būti ne mažiau kaip po vieną savisaugos skyrių, o kiekviename seniūnijos kaime – ne mažiau kaip po vieną savisaugos grandį, susidedančią iš ne mažiau kaip 5 vyrų. Savisaugos būrių tarnyba buvo nemokama, tačiau jos nariai, atlikę tarnybą už savo valsčiaus ribų, gaudavo tokius pat dienpinigius, kokie buvo mokami policininkams. VSB nariai, žuvę ar praradę sveikatą eidami tarnybines pareigas, socialinės globos atžvilgiu buvo traktuojami kaip policininkai. VSB instrukcijos 14 punkte sakoma, kad savisaugos būrių nariai yra ginkluoti kariniais šautuvais ar kitais ginklais, juos laiko savo žinioje ir už jų tvarkingumą bei priežiūrą asmeniškai atsako. Šios instrukcijos 5 punkte nurodoma, kada savisaugos būrio narys gali panaudoti ginklą⁹². VSB nariai gaudavo apygardos komisaro arba SS ir policijos vado pasirašytus leidimus šaltiesiems ir šaunamiesiems ginklams laikyti. Tarnybos metu ant kairės rankovės jie ryšėdavo raištį su raidėmis „ST“ ir vokiečių policijos antspaudu.

Rūpintis VSB komplektavimo ir organizavimo reikalais pirmojo generalinio tarėjo įsakymu buvo paskirtas Vidaus reikalų vadybos pareigūnas P. Dirkis⁹³, o VSB štabo viršininku – P. Erdvys. Pastebėtina, kad iš VSB steigimo nieko gero neišėjo ir faktiškai šie padaliniai iki karo pabaigos funkcionuoti nepradėjo. Policijos įstaigose, nuovadose, punktuose sumažėjus tarnautojų, Policijos departamento direktorius V. Reivytis 1944 metų vasario 7 dieną pavedė policijos vadams atgaivinti nemokamą pagalbinę (garbės) policiją ir aktyviai naudotis jos paslaugo-

mis. Kadangi ji nebuvo tinkamai mokyta, jai buvo skiriamos grynai pagalbinės funkcijos. Tik kai kuriose Lietuvos apskrityse karo

⁹¹ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 1, l. 4–6.

⁹² „Savisaugos būrių narių pareigos ir teisės“, *Karys*, 1943, spalio 2, Nr. 40(1202), p. 251.

⁹³ LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 1, l. 1.

pabaigoje garbės policija buvo naudojama kovai su lenkų bei sovietiniais partizanais⁹⁴. Pavyzdžiui, Trakų apskrities policijos Onušio nuovados viršininkas 1944 metų birželio mėnesį iš garbės policininkų sudarė pagalbinės nemokamos policijos skrajojantįjį būrį, susidedantį iš 50 policininkų, ir gan sėkmingai triuškinio Lietuvos priešus⁹⁵.

Vokiečių policinė vadovybė, siekdama kuo daugiau lietuvių jaunimo pajungti savo interesams, mėgino kurti įvairias naujas policijos struktūras. Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininkas Wolfgangas Denicke 1942 metų liepos 23 dieną pasirašė nutarimą įsteigti SS ir policijos vado Lietuvoje policinį rezervą⁹⁶. Pagrindinė rezervo funkcija – teikti pagalbą vietiniams policijos padaliniais palaikant ramybę, tvarką ir gyventojų saugumą. Į rezervo dalinius buvo priimami tiksliai lietuviai, politiškai patikimi, tinkami karinei tarnybai ir mokantys naudoti ginklą. Rezervo nariai ant kairės rankovės ryšėjo raištį su užrašu vokiečių ir lietuvių kalbomis „Policinis rezervas“ ir vokiečių tvarkos policijos įstaigos antspaudu.

Priklausomai nuo specifinių karo meto sąlygų lietuvių policijos dydis bei dislokacija nuolat kito. Štai kaip atrodė lietuvių policijos pajėgos 1943 metų spalio 1 dieną:

	Etatinė policija	Pagalbinė policija	Iš viso
Lietuvių policijos štabas	46	–	46
Kauno miestas	371	124	495
Vilniaus miestas	484	10	494
Policijos orkestras	48	–	48
Iš viso miestuose:	949	134	1083
Apskričių policija	2437	1206	3643
Geležinkelių policija	222	–	222
Komandiruota:			
1-oji policijos kuopa	121	–	121
Vilniaus policijos mokykla	108	–	108
3-ioji policijos kuopa	110	–	110
Dvarų apsauga	160	154	314
Prienų mokomasis dalinys	10	231	241
Iš viso komandiruota:	509	385	894
Iš viso policijos:	4117	1725	5842 ⁹⁷

⁹⁴ Ibid., f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 32.

⁹⁵ Ibid., f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 230, 233.

⁹⁶ W. Denicke's 1942 m. liepos 23 d. ap-

linkraščio vertimo į lietuvių kalbą nuorą, ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 22–26.

⁹⁷ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 102.

Mokama pagalbinė policija daugiausia buvo naudojama tiltų, karinių sandėlių ir kitokių karinių objektų apsaugai, taip pat kovai su banditizmu ir valstybinių ūkių apsaugai. Jos nariai neturėjo ne tik policinio, bet ir karinio pasirengimo (nebuvo tarnavę kariuomenėje).

Svarbų vaidmenį Lietuvos generalinės srities teisėsaugos sistemoje vaidino Lietuvos vidaus reikalų vadybos Priverčiamojo darbo valdyba ir jai pavaldžios įstaigos. Valdybos viršininkas buvo Bronius Aušrotas. Jau 1941 metų rudenį veikė Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Ukmergės, Švenčionių ir Telšių kalėjimai, Raseinių, Alytaus ir Utenos arešto namai, Kalnaberžės nepilnamečių auklėjimo įstaiga. Be to, Vidaus reikalų vadybos sprendimu buvo atkurtos Pravieniškių (Kauno aps.), Dimitravos (Kretingos aps. – veikė nuo 1941 metų rugsėjo 4 dienos) ir Pabradės (Švenčionių aps., 1943 metais suaktyvėjus sovietiniams partizanams perkelta į Vilnių) priverčiamojo darbo įstaigos⁹⁸. Svarbiausia jų buvo Pravieniškių stovykla, nes ji pagal vokiečių klasifikaciją atitiko I laipsnio KZ (*Konzentrationslager* – „koncentracijos stovykla“). Šiose stovyklose buvo laikomi administracine tvarka nubausti asmenys⁹⁹. Pirmasis ir vidaus reikalų generalinis tarėjas P. Kubiliūnas 1941 metų spalio 21 dieną patvirtino Vidaus reikalų vadybos Priverčiamojo darbo įstaigų statutą¹⁰⁰:

„1. Administracinės valdžios nubaudžiamų ir sulaikytų asmenų darbo jėgai naudoti reikalingiems darbams steigiamos priverčiamojo darbo įstaigos.

2. Priverčiamojo darbo įstaiga yra Vidaus Reikalų Vadybos savarankus ūkio ir administracijos vienetas ir betarbiai priklauso VRV Priverčiamojo darbo įstaigų inspekcijai.

3. Priverčiamojo darbo įstaigų administraciją sudaro:

- a) įstaigos vadovybė (viršininkas, jo padėjėjas ir ūkio vedėjas);
- b) įstaigos sargyba (valdininkai, I ir II eilės prižiūrėtojai);
- c) įstaigos raštinės personalas;
- d) įstaigos padedamasis personalas.“

⁹⁸ Ibid., f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 120.

⁹⁹ Ibid., f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 185.

¹⁰⁰ Ibid., l. 186–192.

Ypatingą statusą turėjusi Pravieniškių priverčiamojo darbo įstaiga (*Zwangsarbeitslager (ZAL) Prowenischken*), būdama Vidaus reikalų vadybos žinioje, iki 1942 metų antros pusės priklausė Kauno kalėjimui. Dauguma jos prižiūrėtojų vokiečių buvo parinkti iš rusų tautybės žmonių. 1942 metų antroje pusėje ši įstaiga perėjo vokiečių saugumo tarnybos žinion. Jos viršininkai buvo vokiečiai: Schreiberis, po jo – Apellis, Andersenai. Tuo pačiu metu ir kitas panašaus pobūdžio įstaigas (Pabradės, Dimitravos, Pagelažių) bei žydų getus pradėjo tvarkyti centrinės vokiečių policijos įstaigos administracijos (*Verwaltung*) skyrius, vadovaujamas SS oberšturmfiurerio Heinricho Grotho.

Karo metais Lietuvoje vidutiniškai buvo apie 750 kalėjimo prižiūrėtojų ir apie 450 kalėjimo tarnautojų, priskirtų policijos struktūroms. Kauno kalėjimą saugojo 150 prižiūrėtojų, Vilniaus – 155, Šiaulių – 105. Lietuvių policijos batalionai iki 1941 metų liepos 16 dienos tiesiogiai saugojo Kauno kalėjimą, o iki rugsėjo 1 dienos – Vilniaus kalėjimą. Formaliai kalėjimus tvarkė Vidaus reikalų vadybos Priverčiamojo darbo valdyba. Vėliau kalėjimai perėjo vokiečių saugumo policijos ir SD žinion, ir jų pavedimu nuo lapkričio 6 dienos visus kalėjimus prižiūrėjo Lietuvos generalinio komisarato Teisės skyriaus valdininkas A. Deinertas. Tačiau jam buvo leista kontroliuoti tik lietuvių administracijos veiksmus. Vokiečiai uždraudė be vokiečių saugumo policijos ir SD žinios imti kalinius iš Kauno, Vilniaus ir Šiaulių kalėjimų.

Per visą karą kalėjimus iš išorės, taip pat į darbą ir iš jo vedamus kalinius saugojo lietuvių policija. Policininkai šias pareigas atliko nerūpestingai, dėl to nemažai suimtųjų pabėgdavo. Prasikaltę policininkai buvo baudžiami gan švelniai, todėl 1944 metų vasario 18 dieną Policijos departamento direktorius V. Reivytis savo rašte nurodė, kad ateityje atmestinais savo pareigas einantys policininkai bus traukiami teisminėn atsakomybėn¹⁰¹.

1941 metų liepos 7 dieną aukštesnysis SS ir policijos va-

¹⁰¹ V. Reivyčio 1944 m. vasario 18 d. pasirašyto aplinkraščio nuorašas, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 46.

das prie Vokietijos kariuomenės armijų grupės „Nord“ užnugario srities kariuomenės vado SS obergruppenfiureris ir policijos generalas F. Jeckelnas savo aplinkraštyje Nr. 41 „Dėl vietinės policijos organizavimo Kauno mieste ir 16 Kaunui priklausančių valsčių“ nurodė, kad „iš įtrauktų į sąrašą 203 policijos tarnautojų reikia atrinkti tinkamus žmones į eismo nuovadą“¹⁰². Vėliau eismo judėjimo policija buvo įsteigta kiekviename didesniame Lietuvos generalinės srities mieste prie policijos vado įstaigos¹⁰³. Vilniuje 1941 metų rugpjūčio mėnesį įsteigtoje vadinamojoje judėjimo reikalų policijoje (Magdalenos g. 2) (viršininkas B. Matulaitis, pavaduotojas Jurgis Kezys) tarnavo 45 policijos pareigūnai, tarp jų buvo 2 viršininko pavaduotojai, 3 vachmistrai, 7 vyresnieji policininkai ir 32 policininkai. Ši policija vadovavosi vokiečių įstatymais, o jos darbą kontroliavo vokiečių paskirtas pareigūnas Paulius Bierigas.

Karo veiksmų zonai nutolus ir Vilniuje vėl sunormalėjus gyvenimui, padaugėjo susisiekimo priemonių, suintensyvėjo judėjimas. Ypač padaugėjo dviratininkų ir vežimų. Tačiau dėl to daugėjo ir judėjimo tvarkos pažeidimų. Policija buvo įpareigota aiškinti žmonėms eismo taisyklės ir bausti jų pažeidėjus¹⁰⁴.

Nuo 1941 metų rugpjūčio 7 dienos įsigaliojo susisiekimo automašinomis Lietuvoje nuostatai, kuriuos pasirašė Lietuvos generalinis komisaras dr. A. T. von Rentelnas. Nuosavų automobilių eksploatacija draudžiama, o didžiausias važiavimo greitis miestuose nustatomas 40 km per valandą, už miesto ribų – 60 km per valandą¹⁰⁵.

1941 metų spalio 22 dieną buvo paskelbtos laikinosios susisiekimo viešais keliais, gatvėmis ir aikštėmis taisyklės. Autotransporto priemonėms, tarp jų ir motociklams, buvo pakeisti numeriai.

¹⁰² F. Jeckelno 1941 m. liepos 7 d. aplinkraščio Nr. 41 vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 62.

¹⁰³ *Ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 23–24.

¹⁰⁴ Vilniaus miesto policijos vado 1941 m. spalio 20 d. įsakymo Nr. 14 nuorašas, *ibid.*, f. R-91, ap. 1, b. 34, l. 29.

¹⁰⁵ *Ibid.*, f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 30; *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 77.

Už laikinųjų taisyklių nesilaikymą automobiliai ir motociklai buvo konfiskuojami, o nusižengę vairuotojai baudžiami iki 1500 rub. (150 RM) pinigėmis bandomis arba iki 14 dienų kalėjimo¹⁰⁶.

Nors vyko karas, transporto priemonių buvo mažai, jos eksploatuotos ribotai, tačiau automobilių eismo nelaimių įvykdavo gan daug. Vien Kaune 1941 metais iki liepos 15 dienos įvyko 123 eismo nelaimės, kurių metu žuvo 12 žmonių, 18 buvo sunkiai ir 63 – lengvai sužaloti. 1942 metais Kauno miesto policijos judėjimo nuovadoje užregistruota 214 eismo nelaimių, kurių metu žuvo 17 žmonių, 35 buvo sunkiai ir 89 lengvai sužeisti. 1943 metais Kaune per 192 eismo nelaimes žuvo 19 žmonių, 24 buvo sunkiai ir 66 lengvai sužeisti¹⁰⁷. Ištyrus tuos įvykius buvo matyti, kad pagrindinė nelaimių priežastis – neblaivūs vairuotojai, antroje vietoje – netinkama techninė automobilių būklė, trečioje – saugaus eismo taisyklių nesilaikymas. Vien 1943 metais už šių taisyklių nesilaikymą Kauno miesto policijos judėjimo nuovados pareigūnai automobilių, motociklų ir dviračių vairuotojams surašė 350 protokolų.

Lietuvių eismo policijos pareigūnų teisės buvo suvaržytos, kadangi jiems buvo draudžiama vokiečių karinius automobilius ir motociklus stabdyti¹⁰⁸ netgi tada, kai jie akivaizdžiai pažeidžia eismo taisykles. Tik 1942 metų kovo 6 dieną Ostlando reicho komisaras H. Lohse pasirašė potvarkį dėl laikinos susisiekimo tvarkos Rytų krašte¹⁰⁹, kuriuo vietinė policija buvo įpareigota sugriežtinti eismo saugumo kontrolę. 1944 metų sausio 1 dieną buvo atšauktos užtemdymo lengvatos susisiekimo priemonėms Ostlande, taigi ir Lietuvoje¹¹⁰.

Vykdamas Lietuvos laikinosios vyriausybės nutarimą dėl sovietų likviduotų įstaigų ir organizacijų atkūrimo ir vidaus reikalų mi-

¹⁰⁶ *[laisvę*, 1941, spalio 24, Nr. 106.

¹⁰⁷ *Policija*, 1944, sausis.

¹⁰⁸ LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 23.

¹⁰⁹ H. Lohse's 1942 m. kovo 6 d. aplin-

kraščio vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-634, ap. 1, b. 1, l. 129–131.

¹¹⁰ *Ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 11–12.

nistrui leidus, nuo 1941 metų birželio 27 dienos buvo atkurta Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjunga (LUOS; pirmininkas Vitalius Baltrimas)¹¹¹. 1941 metų gruodžio 1 dieną paskelbtame LUOS aplinkraštyje Nr. 1-366 buvo nustatyta, kad kol bus išleisti krašto priešgaisrinės priežiūros juridiniai nuostatai, Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungai yra pavesta ugniagesybos reikalus tvarkyti visoje Lietuvos generalinėje srityje. Vyriausioji priešgaisrinės priežiūros kontrolė buvo generalinio tarėjo vidaus reikalams žinioje.

Vokiečių valdymo metais buvo įsteigta priešgaisrinės apsaugos policija (PAP). Jos paskirtis – glaudžiai susiejant ugniagesių komandų veiksmus su tvarkos (viešąja) policija saugoti ir gelbėti Lietuvos valstybės bei gyventojų ūkį nuo dažnų gaisrų. Prie vidaus reikalų generalinio tarėjo buvo paskirtas priešgaisrinės apsaugos policijos vadas (Jonas Janulaitis), apskrityse – apskričių vadai. 1941 metų rudenį pradėjusi veikti Vilniaus ugniagesių mokykla jau lapkričio 29 dieną išleido 40 kursantų iš 60 įstojusiųjų. Nauji ugniagesiai buvo paskirti į Vilniuje buvusias ir provincijoje organizuotas priešgaisrinės apsaugos komandas¹¹². Lapkričio mėnesį pirmasis generalinis tarėjas patvirtino naują PAP uniformą¹¹³. 1942 metais Vilniuje buvo įsteigta Priešgaisrinės apsaugos policijos vado štabas, centrinė ir šešios ugniagesių komandos¹¹⁴. Tarp vilniečių buvo labai populiarius Vilniaus miesto priešgaisrinės apsaugos dūdų orkestras (vadovas Julius Sinius). 1942 metų kovo pradžioje į Lietuvą atvyko Trečiojo reicho ugniagesybos policijos kapitonas Petersenas, kuris privalėjo rūpintis priešgaisrinės apsaugos reikalais Lietuvos generalinėje srityje.

1943 metais vokiečių tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje (*Der Kommandeur der Ordnungspolizei beim*

¹¹¹ *Ugniagesys*, 1942, Nr. 1, p. 17.

Vilniuje.

¹¹² *Naujoji Lietuva*, 1941, lapkričio 27, Nr. 129. Šis dienraštis ėjo nuo 1941 m. birželio 29 d. iki 1944 m. liepos 7 d.

¹¹³ *Ugniagesys*, 1943, Nr. 3–4, p. 17.

¹¹⁴ *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 18, Nr. 41.

SS- und Polizeiführer in Litauen) įstaigoje buvo įsteigtas ugniagesybos F skyrius¹¹⁵. Lietuvos ugniagesiai buvo laikomi atskira lietuvių policijos rūšimi¹¹⁶. Ugniagesių komandų nariai neturėjo teisės be vietos policijos ar priešlėktuvinės apsaugos viršininko leidimo pasišalinti iš gyvenamosios vietos¹¹⁷. Už nusižengimus šiam potvarkiui buvo baudžiama neribota pinigine bauda ir kalėjimu arba viena iš šių bausmių. Ypač sunkiais atvejais buvo baudžiama sunkiųjų darbų kalėjimu arba mirties bausme¹¹⁸. Be to, nuo 1943 metų vidurio PAP pareigūnams įsigaliojo SS reichsfiurerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio pasirašytas įsakymas „Laikinoji tarnybinės baudos tvarka policijos daliniams“¹¹⁹. 1943 metų birželio 7 dieną Ostlando tvarkos policijos vadas SS grupenfiureris ir policijos generolas leitenantas G. Jedicke patvirtino „Ugniagesių tarnybos statutą“ (*Ausbildungsvorschrift für den Feuerwehrdienst*), kuris įsigaliojo nuo tų pačių metų liepos 1 dienos.

Tobulinant priešgaisrinės apsaugos valdymo struktūras 1943 metų lapkričio pabaigoje buvo pradėta organizuoti Lietuvos generalinės srities priešgaisrinės apsaugos vado įstaiga prie Vidaus reikalų vadybos. 1944 metų kovo 10 dieną generalinis tarėjas vidaus reikalams pasirašė potvarkį „Dėl priešgaisrinės apsaugos“. Jame teigiama: „Vidaus Reikalų Generalinis Tarėjas yra aukščiausia krašto valdžios priešgaisrinės apsaugos policijos įstaiga. <...> Prie Vidaus Reikalų Generalinio Tarėjo priešgaisrinės apsaugos reikalams tvarkyti veikia Lietuvos Generalinės srities Priešgaisrinės Apsaugos Policijos vado įstaiga“¹²⁰. Vado žinioje buvo visos ugniagesių komandos, tarp jų ir savanorių ugniagesių. 1944 metais lietuvių ugniagesiai įgijo lygias teises su vokiečių policija.

¹¹⁵ LCVA, f. R-617, ap. 1, b. 8, l. 2.

¹¹⁶ Kad ugniagesiai buvo laikomi atskira policijos rūšimi, savo aplinkraščiu patvirtina ir vokiečių tvarkos policijos vadas pulkininkas leitenantas dr. W. Musilis. Žr.: ibid., f. R-729, ap. 2, b. 3, l. 143.

¹¹⁷ Ibid., f. R-617, ap. 1, b. 8, l. 8.

¹¹⁸ Ibid., f. R-659, ap. 1, b. 5, l. 10.

¹¹⁹ *Ugniagesys*, 1943, Nr. 3–4, p. 26.

¹²⁰ *Lietuviškosios savivaldos administracijos žinios*, 1944, kovo 20, Nr. 18, p. 252–255.

Remiantis 1943 metų balandžio 5 dienos potvarkiu dėl priešlėktuvinės apsaugos užimtuose Rytų kraštuose¹²¹ PAP pareigūnams buvo pavesta vadovauti gyvenviečių civilinei priešlėktuvinei apsaugai. Rygoje buvo įsteigtas Ostlando įmonių priešlėktuvinės apsaugos centras¹²². 1943 metų balandžio 16 dieną buvo patvirtinta „Instrukcija orinio puolimo atveju“¹²³. Ypač griežtai buvo kontroliuojama, kaip laikomasi reikalavimo aptemdyti miestus bei gyvenvietes. Nusizengusiesiems buvo taikomos griežtos sankcijos.

Kad neliktų neaiškumų baudžiant nusizengusiuosius aptemdyimo taisyklėms, SS ir policijos vadas Lietuvoje SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras H. Harms 1944 metų kovo 23 dieną išleido potvarkį, kuriame pažymima, kad teisinį baudimo pagrindą sudaro reicho ministro užimtoms Rytų sritims A. Rosenbergo 1943 metų potvarkis dėl priešlėktuvinės apsaugos. Pagal potvarkį, apygardų komisarams pirmiausia priklauso bausti reicho vokiečius. Vietos gyventojus, nusizengusius aptemdyimo taisyklėms, paprastai baudžia vietinė policijos įstaiga. SS, tvarkos ir kitos vokiečių policijos įstaigos neturi teisės bausti. Apygardos komisarai galėjo skirti bausmes iki 6 mėnesių kalėjimo ir piniginę baudą iki 10 000 RM (Ostlando reicho komisaro 1941 metų spalio 6 dienos potvarkis dėl apygardų komisarų policinės baudžiamosios galios). Vietinės policijos įstaigos galėjo skirti pinigines baudas iki 100 RM, o apskričių policijos organai – iki 300 RM ir bausti laisvės atėmimu iki 4 savaičių¹²⁴.

Lietuvos generalinėje srityje buvo įsteigta pasyvioji priešlėktuvinė apsauga (PPA). Jos pareigūnams kaip skiriamasis ženklas buvo išduodami specialūs raiščiai su atitinkamais užrašais ir vokie-

¹²¹ Reicho ministro A. Rosenbergo 1943 m. balandžio 5 d. potvarkiu žinios užimtiems Rytų kraštams Nr. 8, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 5, l. 10; *ibid.*, f. R-685, ap. 5, b. 18, l. 28–29.

¹²² *Ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 138, l. 17.

¹²³ *Ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 247, l. 3.

¹²⁴ Ostlando reicho komisaro 1943 m. sausio 30 d. potvarkio dėl vietinių policijos organų baudimo teisių vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 105.

čių policijos antspaudu. Raiščiai buvo ryšimi ant kairės rankos, aukščiau alkūnės. Jie buvo tokių rūšių:

- 1) mėlyno fono plačiais baltais kraštais – I laipsnis, skiriamas PPA tarnybų viršininkams;
- 2) mėlyno fono siaurais baltais kraštais – II laipsnis, skiriamas žemesniems PPA pareigūnams;
- 3) mėlynas raištis – skiriamas eiliniams PPA pareigūnams¹²⁵.

1944 metų balandžio 20 dieną buvo įsteigta Lietuvos priešlėktuvinės apsaugos sąjunga, patvirtintas jos statutas¹²⁶. Tačiau iki galo šių priešgaisrinės ir priešlėktuvinės tarnybų reforma nebuvo įgyvendinta. Grįžus senajam okupantui, už Lietuvos ribų atsidūrusių kelių miestų ugniagesių rinktinė buvo vadinama Lietuvos priešgaisrinės apsaugos policijos rinktine, tačiau vokiečiai, vengdami Lietuvos vardo, ją paprastai vadino *Feuerschutzmannschaft*.

Išskirtinio dėmesio susilaukė getuose įsteigta žydų policija. Tai buvo visiškai naujas dalykas žydų bendruomenėje. Ne išimtis buvo ir Lietuva. Lietuvos generalinės srities teritorijoje (Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose) veikė žydų geto policija, kurią kuravo atitinkamų apygardų komisariatų referentai žydų klausimams (Franzas Mureris, Fritzas Jordanas, Bucalskis). Žydų geto policijos steigimo klausimas buvo aptartas apygardų komisarų pasitarime, sušauktame 1941 metų liepos 27 dieną Kaune¹²⁷. Pasirodė, kad judenratai (žydų tarybos) negali egzistuoti nenaudodami jėgos, ir vokiečiai netrukus po jų įsteigimo davė nurodymą organizuoti getuose tvarkos tarnybą. Žydų policijos komplektavimui įtakos turėjo ir vokiečiai, ir judenrato vadovai; vadovo pareigas dažniausiai ėjo judenrato narys.

Vilniaus geto policija turėjo I ir II nuovadas, kriminalinį ir registracijos skyrius, arešto namus. Policijai priklausė vadina-
mosios darbo ir sanitarinė policijos, policijos stovykla, teisėjas (*Polizeirichter*), prokuroras prie

¹²⁵ Ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 138, l. 29.

¹²⁶ *Lietuviškosios savivaldos administracijos žinios*, 1944, balandžio 27, Nr. 21, p. 301–305.

¹²⁷ A. Jakubčionis, „Kitoje ribos pusėje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 3, p. 178.

Vilniaus geto policijos valdybos, vartų sargyba¹²⁸. Getas buvo padalytas į tris policijos rajonus, policininkai ryšėjo baltą raištį su mėlyna Dovydo žvaigžde. Tik įsteigus geto policiją kilo prieštara-
vimų tarp judenrato, kur įtaką turėjo Bundas, ir policijos, kurios daugumą sudarė Betar grupuočių nariai. Vilniaus geto policijos vadu buvo paskirtas Jakobas Gensas. Jo įtaka dar padidėjo po 1942 metų liepos 11 dienos, kai vokiečiai jį paskyrė geto igalio-
tiniu. Jo vadovaujami žydai policininkai atrinkdavo savo tėvynainius naikinti Paneriuose. 1941 metų gruodžio 24 dieną, valant Vilniaus 1-ąjį getą, J. Gensas pateikė sušaudytinų žmonių sąrašą. Kai kada ir žydų policininkai prisidėdavo prie žydų egzekucijų vykdymo. Antai 1942 metų spalio 27 dieną Ašmenoje vykdant masinį žydų šaudymą dalyvavo ir septyni žydų policininkai, vadovaujami Vilniaus geto policijos vado pavaduotojo Saleko Deslerio¹²⁹. Nuo 1943 metų liepos 1 dienos žydų geto policija atsakė už visą tvar-
ką getuose, siūsdavo sargybas, patrulius, mobilizavo geto gyvento-
jus darbams¹³⁰.

Vilniaus geto organizatorius ir administratorius F. Mureris 1942 metų balandžio 29 dieną paskelbė žydų policijos veiklos tai-
sykles, kuriose rašoma:

„Pagal principą, kad žydų tauta turi pati tvarkyti savo reikalus, visi Vilniaus miesto Gebietskomisaro įsakai bus įgyvendinti su žy-
dų policijos pagalba. Lietuvos apsauga funkcionuos tik kaip prie-
žiūros organas. Žydų policijos veiklos taisyklės yra šios:

1. Žydų policija yra pavaldi žydų policijos viršininkui Jacobui Gensui.

2. Žydų policija, vadovaudamasi žydų policijos viršininko nu-
rodymais, kontroliuos tvarką ir saugumą gete.

3. Pagrindinė šios policijos funkcija bus be jokių išlygų vykdyti Vilniaus miesto Ge-
bietskomisaro įsakus ir in-
strukcijas. Žydų policijos virši-
ninkas <...> bus atsakingas
man <...>.

¹²⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 31.

¹²⁹ Informacija iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus.

¹³⁰ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 15, l. 16.

4. Mirties bausmė bus taikoma visais atvejais, kai <...> žydų policija pažeis Vilniaus miesto Gebietskomisaro įsakymus¹³¹.

1941 metų rugpjūčio 15 dieną buvo įsteigta Kauno geto policija. Ji buvo pavaldi žydų komitetui ir turėjo savo įstatus, kuriuose nusakomos policijos funkcijos: palaikyti gete vidaus tvarką. 1941 metų lapkričio 28 dieną atrenkant 10 tūkst. Kauno geto žydų sušaudyti, geto gyventojus rikiavo ir tvarką palaikė Kauno žydų geto policija.

Geto policijos struktūra buvo tokia: vadovybė, baudos skyrius, kriminalinis skyrius, kalėjimo ir dirbtuvių sargyba, darbų ir arešto namų sargyba, policijos namai, sanitarijos tarnyba, telefono centrinė. Be to, buvo I, II ir III nuovados. 1942 metų kovo mėnesį buvo įsteigta policijos inspektorius tarnyba darbo prievolės reikalams, o tų pačių metų liepos mėnesį iš trijų policijos tarnautojų (policijos sprendėjų) sudaryta kolegija konfliktams spręsti, vykdžiusi teismo funkcijas. Kauno geto policijai vadovavo Moisejus Kopelmanas. 1944 metų kovo mėnesį geto policija buvo išvaikyta ir įsteigta nauja vadinamoji tvarkos tarnyba (*Ordnungsdienst*), kurią sudarė jau ne žydų taryba, bet vokiečių komendantūra. Likviduodami žydų getus, vokiečiai žydams saugoti ir varyti panaudojo patikimesnius latvių ir estų policijos batalionų narius.

Ne paslaptis, kad žydų geto policija padėjo atrinkti savo tėvynainius į vadinamąsias mirties kolonas, kurios buvo formuojamos ir siunčiamos į egzekucijų vietas, tačiau jie stengdavosi mirti siųsti senyvo amžiaus, ligotus, nedarbingus ir nepatikimus žydus.

Policijos departamento direktorius V. Reivytiš kreipėsi į vokiečių tvarkos policijos vadą Lietuvoje su prašymu neatsisakyti tarpininkauti atitinkamose vokiečių įstaigose, kad būtų gautas formalus leidimas atgaivinti prieškarinį žurnalą „Policija“, ir pats sutiko būti žurnalo atsakinguoju redaktoriumi¹³². Leidimas buvo

¹³¹ A. Yitzhak, *Ghetto in Flames*, NY, 1982, p. 287–289.

¹³² LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 42.

gautas, ir žurnalas 1942–1944 metais buvo leidžiamas kaip neperiodinis leidinys, skirtas lietuvių policijos, ugniagesybos ir priešlėktuvinės apsaugos reikalams. Atsakinguoju redaktoriumi buvo paskirtas V. Reivytis, o redaktoriumi – Bronius Kviklys, kuris kartu buvo ir Policijos departamento spaudos vadovas. B. Kviklys rūpinosi žurnalo „Policija“ leidimu ir techniską spausdinimo priežiūrą, vadovavo žurnalo ekspedicijai. Jis privalėjo sekti viešąją spaudą, įstaigų leidžiamus viešuosius potvarkius, rinkti laikraščių komplektus ir aprūpinti policijos tarnautojus reikalingomis knygomis bei laikraščiais, taip pat prižiūrėti policijai reikalingos profesinės literatūros spausdinimą. Be to, B. Kviklys rinko lietuvių policijos istorinę medžiagą, tvarkė statistikos duomenis apie sovietų terorą lietuvių policijos atžvilgiu ir t. t.¹³³

Prieš išleidžiant kiekvieną „Policijos“ numerį visą pateiktą medžiagą patikrindavo trys cenzūros: generalinio komisaro, vokiečių SS ir policijos vado Lietuvoje ir vermachto įstaigos. Žurnalas buvo spausdinamas daugiau kaip 6 tūkst. egzempliorių tiražu¹³⁴. Be žurnalo „Policija“, nuo 1941 metų gruodžio 23 dienos iki 1944 metų liepos 8 dienos buvo leidžiamas laikraštis „Karys“. Jo leidėjas buvo nurodomas Lietuvos apsaugos dalių štabas, vyriausiasis redaktorius – Simas Urbonas. Savaitraštis visą laiką buvo leistas Vilniuje, tik paskutinis, 25/1944 numeris, išspausdintas Kaune, „Varpo“ spaustuvėje.

Redakcijai pasitraukus iš Kauno buvo išleisti du mimeografu spausti „Žygio kario“ numeriai: vienas – 6 puslapių, žymėtas 1944 metų liepos 15 dienos data, Sūduvoje (prie Pilviškių), antras – 4 puslapių, 1944 metų rugpjūčio 3 dieną, Rytprūsiose (miške, netoli Skaigirių). Abiejų leidėju pasirašė „Kario“ redakcija, redaktorius nenurodytas¹³⁵.

Vokiečių tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininkas W. Denicke 1942 metų gegužės 15 dienos rašte nurodė visuose

¹³³ Ibid., I, 73.

¹³⁴ Lietuvos policija: įstatymų ir tvarkos tarnyboje, p. 86.

¹³⁵ Karys, 1987, Nr. 7, p. 296.

lietuvių policijos batalionuose ir visose lietuvių policijos įstaigose paskirti kompetentingą karininką, kuris vykdytų žiniasklaidos atstovo funkcijas¹³⁶. Kartu buvo nurodyta nekrologinių skelbimų viešojoje spaudoje tvarka. Spaudos pranešimuose apie lietuvių policijos junginių judėjimą buvo kategoriškai uždrausta nurodyti išvykos vietą, laiką ir vietovių pavadinimus.

Nepaisydamos to, kad grįžta frontas, vokiečių civilinė administracija ir Vyriausioji reicho saugumo valdyba rūpinosi Lietuvos policijos reikalais, nuolat ją reorganizuodavo, tobulino struktūriškai, stiprino techniškai. Tuo laiku lietuvių policijos karininkų laipsnių nebuvo, o buvo tik pareigybiniai laipsniai: nuovados viršininkas, policijos vadas ir t. t., todėl lietuvių policijos pareigūnus pagal laipsnius prilyginti vokiečių policijos karininkams buvo labai sunku. SS ir policijos vado Lietuvoje SS brigadefiurerio ir policijos generolo majoro Kurto Hintze's 1944 metų kovo 9 dienos įsakymu buvo nustatyti ir įsteigti nauji lietuvių policijos etatai. Šiuo įsakymu visi lietuvių policijos darbuotojai buvo įpareigoti nuo birželio 1 dienos nešioti nustatytus laipsnių skiriamuosius ženklus. Lietuvių policininkų ir žemesniųjų vadų laipsniai buvo šie: jaunius, policininkas, vyresnysis policininkas, saugūnas, vyresnysis saugūnas, vyrūnas, o policijos karininkų – policijos leitenantas, policijos vyresnysis leitenantas, policijos kapitonas, policijos majoras, policijos pulkininkas leitenantas. Visų laipsnių rikiuotės policijos (taip pat ir geležinkelių policijos) pareigūnų antpečių apvadaai prie įvairių uniformų buvo raudonos spalvos. Geležinkelių policijos darbuotojams ant rankovės buvo leidžiama prisisiūti geležinkelininkų ženklą – sparnelius. Antpečių spalva privalėjo atitikti uniformos spalvą. Naujame lietuvių policijos etatų sąrašė buvo išskirti administracijos policijos karininkai (greta rikiuotės policijos karininkų): ūkio srities darbuotojai, sekretoriai ir vertėjai. Jų antpečių apvadas buvo baltas.

Laikui bėgant lietuvių policijos teisinė priklausomybė ne sumažėjo, o priešingai – buvo vis

¹³⁶ Rašto vertimo nuorašas, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 45.

konkrečiau apibrėžiama ir griežčiau kontroliuojama. Lietuvių policijai dirbti karo metais buvo labai sunku. Ji turėjo ir paisyti vokiečių iškeltų uždavinių, ir lietuvių sąžinės.

Įgyvendinant Trečiojo reicho aukščiausiosios valdžios planus intensyviai buvo vykdoma Lietuvos kolonizacija. Tačiau vokiečių administracija Lietuvoje visomis priemonėmis stengėsi sudaryti ispūdį, ypač kolonizuojamiems piliečiams, kad ji yra vykdoma Lietuvos valstybės iniciatyva. Lietuvoje kolonizavimo reikalus tvarkė Generalinio komisariato Kaune Politikos skyrius (kolonizacijos referentūra), vadovaujamas generalinio komisaro asmeninio referento barono SS hauptsturmfürerio Wendto von der Roppo. Be to, į Lietuvą atkeliamiems vokiečių tautybės asmenims įkurdinti 1942 metų sausio mėnesį prie Generalinio komisariato Kaune buvo sudarytas SS Kolonizacijos štabas (*SS-Ansiedlungsstab*) su pagalbinėmis įstaigomis vietose, vadovaujamas SS šturbanführerio dr. Duckarto (pavaduotojas SS obersturmführeris Hinrichas Abelis) ir pavaldus tiesiogiai SS reichsführeriui H. Himmleriui¹³⁷. 1942 metų gegužės 19 dieną abi įstaigos buvo sujungtos. Dr. Duckartas privalėjo vokiečių kilmės buvusius Lietuvos Respublikos piliečius, repatrijavusius 1940–1941 metais, grąžinti į Lietuvą. Tai buvo atliekama tokiu būdu, kad nedviprasmiškai pabrėžė tendenciją aneksuoti Lietuvą. Iškeldinti lietuvius ir įkurdinti kolonistus vokiečių administracija vertė vietos įstaigas ir pareigūnus – apskričių viršininkus, lietuvių policiją ir net policijos batalionus¹³⁸. Vokiečių persikėlėliai pirmiausia buvo apgyvendinami Marijampolės apskrityje, prie Šešupės. Paskui vokiečiai apgyvendino dar vieną rajoną nuo Marijampolės Nemuno link. Šis ruožas toliauėjo per Kėdainius iki Panevėžio, o paskui – dar toliau, iki pat Latvijos sienos. Tai buvo pietinis kolonizavimo ruožas. Šiaurinis ruožasėjo nuo Jurbarko per Raseinius–Kelmę–Šiaulius Latvijos link. Dauguma grįžtančių vokiečių priklausė SS rezervui. Šie potencialūs esesininkai dirbo ūkiuose, gautuose iš SS valdžios.

¹³⁷ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 1, s. 610.

¹³⁸ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1991, Nr. 2, p. 84–85.

Kolonistai kartu ėjo ir tarnybą kaip SD ir gestapo vietiniai postai, taip sukurdami Lietuvoje vietinį tokių postų tinklą. Jie buvo gerai ginkluoti, reguliariai mokomi per pratybas.

Bolševikų agitatoriai, siekdami pakirsti lietuvių policijos batalionų narių moralę bei kovingumą ir sustiprinti antivokišką nusistatymą, skleidė gandus, kad jų šeimos iškeldinamos iš ūkių, iš namų, o miestuose – iš butų ir visa tai perduodama grįžusiems vokiečių repatriantams. Be to, moterys su vaikais gaudomos arbaitsamtų ir išvežamos darbams į Vokietiją. Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje dr. Hansas Hachtelis, pasitaręs su SS Kolonizacijos štabo Lietuvoje vadovu dr. Duckartu, lietuvių policijos batalionų kariams garantavo, kad nė vienas lietuvių ūkininkas, turėjęs ūkį iki 1940 metų sovietmiečio, nebus išvarytas. Iškeldinami tik tie valstiečiai, kurie žemę bei ūkį iš sovietų gavo 1940 metais. SS Kolonizacijos štabas laidavo, kad jei pasitaikys toks atvejis, kai policijos bataliono kario ūkis atiduodamas vokiečių kolonistui, lietuviui bus gražintas lygiavertis ūkis kitoje vietoje, o jei tai bus frontininkas, tai jam bus skirtas dar geresnis iškeldinto lenko ūkis¹³⁹.

Jau 1942 metų spalio mėnesį Lietuvoje buvo 7,9 tūkst. įvairias tarnybines pareigas ėjusių reicho vokiečių ir 16,8 tūkst. ūkininkų kolonistų¹⁴⁰, vadintų „rytų fazanais“ (*Ostfasanen*). Vien 1942–1943 metais į Lietuvą buvo atkelta 30 tūkst. kolonistų, daugiausia vokiečių¹⁴¹.

Lietuvių savivaldos įstaigos, tarp jų ir lietuvių policija, tapo savotiška pirmąja linija priešinantis vokiečių savivalei, prasidėjusiai germanizacijai ir vykdomam negailestingam Lietuvos plėšimui. Lietuvių tautinis pasipriešinimas vengė partizaninių veiksmų prieš vokiečius, nes jie tik būtų padėję sovietų valdžiai, kurios grįžtant laukė nedaugelis. Todėl neginkluotas pasipriešinimas, pavadintas rezistencija, kuris iki

¹³⁹ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 55–57.

¹⁴⁰ L. Truska, „Lietuva bolševikų ir nacių metais“, *Lietuvos rytas*, 1993, kovo 13, Nr. 48.

¹⁴¹ S. Buchaveckas, *Šalčios žemė*, Vilnius, 1992, p. 147.

šiol dar Lietuvos istorikų nėra pakankamai ištirtas, buvo apėmęs plačius gyventojų sluoksnius. Į šį pasipriešinimą buvo aktyviai įsitraukę daugelis įvairaus rango savivaldos pareigūnų, lietuvių policijos valdininkų bei paprastų policininkų.

Nemaža lietuvių policijos darbuotojų buvo aktyvūs lietuvių pagrindinio nariai. Gestapo buvo suimti ir išsiųsti darbams į Vokietiją Švenčionių, Trakų, Varėnos policijos vadai. Už atsisakymą vykdyti vokiečių įsakymus 1944 metų kovo mėnesį SS teismas mirties bausme nuteisė Ašmenos apskrities Krėvos policijos punkto vedėją, Gražiškių punkto vachmistą Ūsą, policininką Ūsorių¹⁴². Nelegalią rezistencinę spaudą platino netgi atsakingi lietuvių saugumo policijos darbuotojai. Pavyzdžiui, Kėdainių mieste ir apskrityje šios literatūros platinimui vadovavo pats šios apskrities lietuvių saugumo policijos viršininkas. Vilniaus lietuvių saugumo vadas Aleksandras Lileikis aktyviai dalyvavo Lietuvos antinacinio pagrindinio veikloje. Be to, jis žinojo, kad jo pavaduotojas Kazys Gimžauskas palaiko ryšius su pagrindiniu, tačiau apie tai niekam nepranešė. Pats A. Lileikis teigia teikęs slaptą informaciją Kaune veikusiam pagrindinio radijui, kuris ją transliuodavęs į Švediją¹⁴³. Kad tarp lietuvių saugumo policijos pareigūnų buvo tautos patriotų, liudija ir šis gestapo informatoriaus pranešimas: „Lietuviško saugumo tarnautojai platina slaptus atsišaukimus. Areštavus ką nors iš lietuvių, visi bėga pas lietuviško saugumo tarnautojus, kad šie eitų pas vokiečių saugumo valdininkus užtarti. Vokiečių saugumas tegu būna su lietuvišku saugumu atsargus, nes lietuviai dirbdami saugume viską perduoda visuomenei. Pavyzdžiui, platino praeitą savaitę laikraštukus saugumo tarnautojas Pakarna“¹⁴⁴. Aktyvius Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) narys buvo Saugumo

¹⁴² *Karys*, 1967, Nr. 8, p. 243.

¹⁴³ A. Bubnys, „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 173.

¹⁴⁴ A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, Vilnius, 1991, p. 26–27.

policijos departamento tarnautojas P. Žičkus¹⁴⁵ (1944 metų gegužės 14 dieną gestapo suimtas ir išvežtas į Vokietijos kalėjimą). Nelegalią LLKS spaudą platino Šakių ir Marijampolės policijos viršininkai Alfonsas Erštikaitis ir Balys Pupalaigis¹⁴⁶. 1942 metų kovo 16 dieną vokiečių policijos buvo suimtas ir pasodintas į kalėjimą Vilniaus miesto 5-osios policijos nuovados viršininkas P. Fataras. 1943 metų balandžio 23 dieną gestapas už LLKS laikraštėlių platinimą suėmė lietuvių policijos batalionų štabo ūkio dalies vedėją Vladą Čekauską, intendantą Joną Balčaitį, kriminalinės policijos vyresnįjį inspektorių Povilą Janeliūną¹⁴⁷. Nemažai lietuvių policijos pareigūnų priklausė Lietuvos laisvės armijai (LLA)¹⁴⁸.

Vokiečių valdymo laikotarpio lietuvių savivaldos įstaigų darbuotojai sovietinėje istoriografijoje buvo nepelnytai vadinami hitlerininkų talkininkais. Iš tikrųjų daugelis jų, netgi nebūdami rezistencijos organizacijų nariai, vykdė pasipriešinimo funkcijas. Tai vyko ne tik priešinantįs germanizavimui ir kolonizavimui. Savivaldos pareigūnai, policijos ir įvairių įstaigų darbuotojai stengėsi sušvelninti primestą svetimą režimą, gelbėti žmones nuo persekiojimo, smurto, vežimo į Vokietiją, žudynių. Savivaldos pareigūnų ir policijos darbuotojų humanizmas padėjo išlikti gyviems daugeliui nepasitraukusių buvusių sovietinių aktyvistų ir komjaunuolių, nors vokiečių įsakymai ir potvarkiai reikalavo juos visus išžudyti. Dalis šių žmonių buvo paleista iš kalėjimų, areštinių. Kitų, iš pradžių besislapsčiusių, o vėliau grįžusių į namus, lietuvių policija dažniausiai neliesdavo¹⁴⁹. Už tai vokiečiai prasi-kaltusiuosius negailestingai bausdavo. Pavyzdžiui, už rezistenciją Vilniaus apskrities viršininkas Petras Kerpė atsidūrė Štutholfo koncentracijos stovykloje. Neretai humaniškai buvo elgiama-si ir su žydų tautybės žmonė-

mis. Antai žydų tautybės Lietuvos pilietis Jokūbas Šapiro buvo suimtas lietuvių policijos, tačiau ištardžius ir paaiškėjus,

¹⁴⁵ Ibid., p. 43.

¹⁴⁶ Ibid., p. 63.

¹⁴⁷ Ibid., p. 64.

¹⁴⁸ Ibid., p. 75.

¹⁴⁹ LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 1, l. 31.

kad sovietų valdymo laikais jis buvo enkavėdistų suimtas ir tardomas kaip antikomunistinis elementas, nedelsiant buvo paleistas namo¹⁵⁰.

Dėl to lietuvių administracija, o ypač policija, vokiečių akyse autoriteto neturėjo: jie ją menkino ir kur tik galėjo žemino. Pavyzdžiui, vokiečių arklių tikrinimo ir atrinkimo komisijos nariai labai šiurkščiai elgėsi ne tik su ūkininkais, bet ir su lietuvių policijos pareigūnais. Kauno apskrities Rumšiškių valsčiuje šios komisijos nariai labai atžariai ir griežtai elgėsi su policijos nuovados viršininku, aprėkė ir grasino jam. Tos pačios apskrities Aukštosios Panemunės valsčiuje vokiečių puskarininkis botagu ir botkočiu mušė valstiečius ir reikalavo, kad šitaip darytų ir policijos vachmistras Telesforas Kisielius. Kadangi šis nepasekė jo pavyzdžiu, jis T. Kisielių ėmė čaižyti botagu ir nešvankiais žodžiais iškoneveikė. Vokiečių karininkas, taip pat komisijos narys, rėkė ir grasino pistoletu. Šiuos negražius vokiečių elgesio su lietuvių policijos pareigūnais faktus Kauno apskrities policijos vadas Juozas Dženkaitis 1942 metų birželio 4 dieną slaptu raštu pranešė Kauno apygardos SS ir policijos vadui¹⁵¹.

Buvo nemažai atvejų, kai lietuvių policija atsisakydavo vykdyti vokiečių administracijos įsakymus, nes manė, kad Lietuvos gyventojai tremiami neturint teismo pagrindo. Vokiečių reikalavimų buvo labai daug ir griežtų, juos visada reikėdavo skubiai vykdyti. Užuoat saugojusi, globojusi piliečius ir jų turtą, lietuvių policija vokiečių administracijos buvo verčiama kenkti savo tautiečiams – „medžioti“ jaunos vyrus reicho darbams, „šluoti“ savo žmonių aruodus, rekvizuoti gyvulius, pašarą, maistą ir t. t. Vokiečių įsakymų vykdymas buvo tolygus savęs plakimui, todėl policininkai, sužinoję, kada ir kur vokiečiai vykdys tokius grobimo reidus, slaptai įspėdavo gyventojus, kad jie „susitvarkytų“, o paskui ramūs vykdavo su vokiečiais ten, kur būdavo įsakyta. Suprantama, tokios išvykos neduodavo laukiamų rezultatų, ir vo-

¹⁵⁰ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 204, l. 8.

¹⁵¹ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 94–95.

kiečiai grįždavo įsiutę. Ieškomi žmonės buvo slepiami netgi Vidaus reikalų vadyboje (generalinis tarėjas P. Kubiliūnas apie šią slėptuvę žinojo). Pavyduoliai, kerštaujuantys asmenys dažnai įskųdavo vokiečiams labiau pasiturinčius kaimynus, įduodavo ir policininkus, jei įtardavo juos įspėjant gyventojus apie būsimus reidus. Policininkai būdavo suimami, tardomi, teisiami ir kalinami.

Vykdamt priverstinę lietuvių mobilizaciją į SS legioną 1943 metais, Kauno apygardos komisaras SA brigadefiureris A. Lentzenas Kauno apskrities policijos vadui ir apskrities viršininkui rašė, jog lietuvių policija nerodanti geros valios, kad kiekvienas policininkas privalo surasti ir atgabenti į kalėjimą po tris asmenis, neatvykusius į mobilizacijos komisijas¹⁵². Laimė, kad aukštesnieji lietuvių policijos pareigūnai, kaip ir pats Policijos departamento direktorius V. Reivytiš, buvo sąmoningi, sąžiningi lietuviai, suprato laiko dvasią, gerai pažino aplinką, todėl kur galėdami ir kaip įmanydami gelbėjo bėdon įkliuvusius savo kolegas, per juos padėdavo gyventojams. Įvairiais būdais buvo stengiamasi nevykdyti daugelio vokiečių potvarkių ir įsakymų, bet kartu neerzinti reicho valdžios atstovų valsčiuose, apskrityse, Lietuvos generalinio komisaro įstaigoje Kaune. Viešas pasipriešinimas arba atsisakymas vykdyti vokiečių reikalavimus buvo motyvuojamas teisiniais argumentais, kuriems vokiečiai tradiciškai buvo itin jautrūs.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šovinistinių aistrų kurstymu ypač pasižymėjo lenkų reakcingieji nacionalistai, kurie Vilniuje gan plačiai veikė kai kuriose vokiečių įstaigose ir tam tikrose Vilniaus srities vietovėse buvo įsteigę vietinius „savivaldos organus“. Lietuvos apskrityse, kur daugumą gyventojų sudarė lenkai, buvo steigiami lenkų pagalbinė policija¹⁵³. Pavyzdžiui, tokią „savivaldą“ lenkų nacionalistai nuo 1941 metų rugpjūčio 8 dienos buvo suorganizavę Druskininkuose, kur perėmė į savo rankas burmistro, saugumo bei pagalbinės policijos ir kitas įstai-

¹⁵² LCVA, f. R-1474, ap. 1, b. 25, l. 30.

¹⁵³ Военно-исторический журнал, 1990, № 6, с. 30.

gas¹⁵⁴. Lietuvių savivaldos pareigūnų bei rezistencijos pagrindžio ir lenkų Armijos krajos prieštaraivimai ilgai nekėlė didesnės konfrontacijos, tačiau konfliktas nepaliaujamai brendo. Jau savo valdymo pradžioje vokiečiai siekė pasinaudoti lietuvių ir lenkų nesutarimais. Tai ypač išryškėjo reicho komisariato pareigūnams ir vermachto komendantams varžantis dėl teritorijos kontrolės į pietryčius nuo linijos Druja–Molėtai–Rumšiškės–Vištytis. 1941 metais Armijos krajos vadovybė pakeitė hitlerinių komisarų paskirtą Švenčionių burmistą, o Šalčininkų ir Dieveniškių policininkus lietuvius atleido ir į jų vietą paskyrė policininkus lenkus. Atsižvelgiant į vis didėjančią trintį tarp lenkų ir lietuvių, lenkų pagalbinė policija vokiečių sprendimu netrukus buvo paleista.

1942 metais vėl buvo siekiama sukiršinti lietuvius ir lenkus iškeldinant iš Rytų Lietuvos „statistinius lenkus“. Iškeldinimą savo parašais turėjo patvirtinti lietuvių pareigūnai, o jį atlikti – lietuvių policininkai.

Vokiečių administracija rėmė ir gerai apginklavo lenkų partizanus, kurie siautėjo Švenčionių apskrityje, lietuviškose vietovėse terorizuodami ir žudydami lietuvius bei užpuldinėdami lietuvių policiją¹⁵⁵. Nemažai lietuvių policininkų žuvo nuo lenkų partizanų, kurie siautėjo ne tik Vilniaus krašte (ypač Švenčionių apskrityje) terorizuodami lietuvius bei užpuldinėdami lietuvių policiją, bet ir Vilniaus mieste. Jie dažnai ateidavo į Vilnių ir be jokios priežasties nušaudavo vieną arba keletą policininkų. Iš pasalų buvo nužudytas kainų priežiūros policininkas Zaranka, kriminalinės policijos pareigūnas Juozas Prancevičius ir kt. Vieną policininką lenkų partizanai net dienos metu nušovė prie Aušros Vartų koplyčios. Taip pat buvo nušautas 7-osios nuovados policininkas Jakutis, o policijos vachmistru – peršautas kaklas. Kitą vachmistą išgelbėjo metalinė saga, į kurią atsimušė kulka. Laimė, laiku buvo sužinota, kad Armijos krajos vadų įsakymu turėjo būti nužudyti Vil-

¹⁵⁴ LMAB RS, f. 169, l. 64–65.

¹⁵⁵ *Karys*. 1989, Nr. 8, p. 358.

niaus miesto policijos vadas ir vienas pareigūnas, kilęs iš Varėnos krašto¹⁵⁶.

Lenkų partizanai buvo drąsūs, nes juos globojo vokiečių administracija. A. Lileikio liudijimu, lietuvių saugumas netgi turėjo nuotraukų, kuriose užfiksuota, kaip Šalčininkų rajone vokiečių policijos pareigūnai ginkluoja Armijos krajosvos būrius. Visi lenkų partizanų puolimai buvo atliekami su Vilniaus apygardos komisaro SS šturmbanfiurerio H. Wulffo žinia, nes svarbiausias jo tikslas buvo palaikyti nesantaiką tarp lietuvių ir lenkų. Jis nedėjo jokių pastangų, kad lenkų partizanai būtų likviduoti. Trakuose lenkų partizanai sumušė keletą lietuvių, nušovė lietuvi teisėją, apiplėšė banką ir puolė policiją, tačiau puolimas nepasisėkė, nes lietuvių policininkai davė jiems deramą atkirtį. Sadistiškai nusiėteikę lenkų partizanai pasirodė Turgeliuose. Ten jie suėmė pradžios mokyklos mokytoją, išbadė jai akis, nupjovė liežuvį ir mirtinai nukankintą pakišo po eglę. Žiaurūs lenkų partizanai neaplenkė ir Molėtų. Ten jie nušovė 14 lietuvių, o prie Nemenčinės užpuolė lietuvių policijos dalinį. Per kautynes žuvo 60 lietuvių vyrų, o paimtieji nelaisvėn buvo išrengti ir nuogi paleisti¹⁵⁷. Turgelių valsčiaus Mykoliškių kaime susikovus su lenkų Armijos krajosvos daliniu (200 vyrų) žuvo 19 lietuvių policininkų ir 7 vokiečių žandariai. Tai – tik keli pavyzdžiai, kaip lietuviai yra nukentėję nuo Armijos krajosvos karių. Kai lenkų kariai patekdavo į lietuvių policijos ar savisaugos dalinio rankas, juos globojęs H. Wulffas įsakydavo lenkus tuojau paleisti. Visiems lietuviams policininkams buvo žinomas griežtas apygardos komisaro H. Wulffo įsakymas: neliesti lenkų partizanų¹⁵⁸. Vilniaus apygardoje Armijos krajosvos ir vokiečių buvo susitarta, kad vokiečiai mokės Armijos krajosvos kariams tokias pat algas, kaip ir lietuvių policininkams, teks ginklus ir maistą. Už tai Armijos krajosvos kariai įsipareigojo aktyviau kovoti su sovietiniais partizanais, saugoti geležinkelius, iš gyventojų rinkti vokiečiams maisto

¹⁵⁶ Ibid., 1991, Nr. 6, p. 321.

¹⁵⁷ Ibid., 1989, Nr. 8, p. 358.

¹⁵⁸ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, p. 148.

produktų pyliavas, kurias sabotavo arba kurių neįstengė išreikauti lietuvių policijos pareigūnai. Neatsitiktinai vokiečių administracija, žinodama, kaip dislokuoti Armijos krajos daliniai, trukdė juos persekioti ir vokiečių kariuomenei, ir lietuvių policijai.

Siekdama sukiršinti lenkus ir lietuvius, vokiečių civilinė administracija ėmėsi ir provokacijų – paskleidė gandus, kad lietuviai keršija lenkams. Pogrindinė spauda informavo: „Paskutiniu metu vokiečiai sušaudė 10 Vilniaus krašto lenkų ir apie 100 išvežė į koncentracijos stovyklą, paskelbdami, kad tai padaryta už lietuvių kriminalinės policijos valdininko Padabos nužudymą, nors nužudytasis buvo vokiečių gestapo valdininkas“¹⁵⁹.

Iš tikrųjų Marianas Padaba buvo lietuvių policijos inspektorius ir nuolat palaikė tarnybinius ryšius su gestapo būstine Vilniuje. Būdamas baltarusių kilmės, gerai mokėdamas lenkų ir vokiečių kalbas, M. Padaba, 1939 metais perdavus Vilnių Lietuvai, tapo NKVD agentu. Į Lietuvą įžengus Vokietijos *vermachtui*, jis perėjo tarnauti į gestapą ir dažnai dalyvavo tardant suimtus lenkus. Už tai Armijos krajos vadovybės buvo nuteistas mirti ir 1943 metų rugsėjo 15 dieną einantis į darbą nušautas¹⁶⁰.

Vilniuje lenkų tautybės asmenys savo antipatiją lietuviams nesidrovėdami reiškė viešai ir netgi drįsdavo užkabinti uniformuotus savisaugos dalinių karininkus bei eilinius policininkus, pavyzdžiui, stovinčius eilėje prie kino teatro kasos. Vilniaus apygardos savisaugos dalinių vadas pulkininkas Izidorius Kraunaitis, siekdamas išvengti nesusipratimų su lenkais, buvo priverstas patarti pareigūnams ten, kur būna eilių, eiti apsirengus civiliais rūbais¹⁶¹. Tik karui artėjant į pabaigą šis antagonizmas šiek tiek sumažėjo. Daug kur, o ypač Vilniaus apygardoje, tarpininkaujant vokiečių pareigūnams, tarp lenkų partizanų ir lietuvių policijos netgi būta susitarimo nepulti vieniems kitų ir bendromis jėgomis kovoti su sovietinių partizanų gaujomis¹⁶².

¹⁵⁹ *Lietuva*, 1943, spalio 15.

¹⁶⁰ E. Banasikowski, *Na zew Ziemi Wileńskiej*, Warszawa-Paryż, 1990, s. 153.

¹⁶¹ LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 3.

¹⁶² *Ibid.*, f. R-685, ap. 5, b. 28, l. 1.

1943 metais Armijos krajos vadovybė buvo linkusi kartu su Raudonąja armija kovoti su Vokietijos vermachtu, o lietuvių rezistencija neatmetė galimybės drauge su Vokietijos kariuomene gintis nuo Raudonosios armijos invazijos, jeigu Vokietijos politinė vadovybė pripažintų lietuvių tautos teisę į savo valstybės ir kariuomenės atkūrimą. Lietuvių rezistencija karo metu laikėsi neginkluoto priešinimosi taktikos, o lenkų Armija krajo 1943 metais pradėjo ginkluotą kovą su vokiečiais ir lietuviais. Lietuvių ir lenkų priešiškus virto ginkluotais konfliktais tarp lietuvių policijos batalionų, o vėliau – tarp Lietuvos vietinės rinktinės ir lenkų partizanų būrių. Vis dėlto 1942–1944 metais lietuvių ir lenkų pogrindis daug kartų per slaptus pasitarimus bandė ieškoti būdų sušvelninti neapykantą ir eiti į kompromisus.

Policijos mokyklos

Lietuvių tvarkos policijos statuto 29 straipsnyje buvo teigiama, kad policijos kadrai komplektuojami per policijos mokyklas¹. Karo metu Lietuvos policijoje dirbo tik apie 40 proc. senų, patyrusių policininkų, o likusieji 60 proc. buvo jaunuoliai, nei teoriškai, nei praktiškai nepasirengę policijos darbui.

Lietuvių policijos pareigūnų sistemingas mokymas, tinkamas jų parengimas specifiniam darbui ir planingas auklėjimas policinė dvasia – tai buvo svarbiausi policijos organizacijos pagrindai. Policijos pareigūnų mokymo svarba ypač padidėjo karo metais. Pradiniame karo etape pakriko policininkų karinis mokymas, o to padariny – bereikalingos aukos ir smuktelėjusi moralė. Buvo atvejais, kai 36 lietuvių policininkai neįstengė įveikti 9 ginkluotų sovietinių partizanų².

Geriausiai lietuvių policijos eilinius ir puskarininkius parengdavo policijos mokyklos, kurios pagal tam tikrą planą ir programą suburdavo policijos pareigūnus aštuoniems mėnesiams arba vieneriems metams nustatytam kursui išeiti. Tačiau karo sąlygomis to įgyvendinti buvo neįmanoma, todėl reikėjo ieškoti kitos, tinkamesnės išeities, kuri labiau atitiktų gyvenimo realijas. Juo labiau kad Ostlando tvarkos policijos vadas

SS grupenfiureris ir policijos generolas leitenantas G. Jedicke

¹ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 4, l. 13.

² Ibid., f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 83.

savo 1942 metų rugsėjo 2 dienos įsakyme Nr. 1215/42 kategoriškai nurodė, kad mokslo trukmė neturi viršyti aštuonių savaičių.

Mokymai vykdavo:

1) periodiškai per policijos vadų suvažiavimus-konferencijas Kaune arba Vilniuje;

2) per nuovadų viršininkų ir punktų vedėjų susirinkimus miestuose ir apskrityse;

3) policijos nuovadų ir punktų policijos pareigūnų susirinkimus.

Policijos vadų suvažiavimus-konferencijas lietuvių Policijos departamentas organizuodavo kas šešias savaites po dvi dienas – iš viso per metus įvykdavo aštuoni suvažiavimai. Nuovadų viršininkų susirinkimus miestuose ir apskrityse policijos vadai šaukdavo kartą per mėnesį. Kiekvienam suvažiavimui ir susirinkimui buvo rengiama išsami ir nuosekli programa. Policijos vadai privalėjo sudaryti išsamų visų metų policininkų mokymo bei auklėjimo planą ir jį siųsti lietuvių Policijos departamentui tvirtinti. Be to, policijos vadai, sudarantys programas, buvo įpareigojami įtraukti į šį darbą ir kitus, pašalinius asmenis – teisės specialistus, saugumo ir kriminalinės policijos atstovus ir pan., kurie skaitytų paskaitas.

Policijos pareigūnų susirinkimus nuovadose ir punktuose nuovadų viršininkai ir punktų vedėjai privalėjo šaukti kartą per savaitę. Taigi per metus įvykdavo 30–40 susirinkimų. Nuovadų viršininkai ir punktų vedėjai sudarydavo ketvirčio ar pusmečio policininkų mokymo ir auklėjimo planus, kuriuos pateikdavo policijos vadui tvirtinti. Pavyzdžiui, 1942 metų gruodžio mėnesį Ukmergėje naujai priimtų policijos tarnautojų mokymui buvo surengti aštuonių savaičių kursai (vedėjas ir lektorius – Ukmergės apskrities policijos nuovados viršininkas Kazys Mažeika)³. Nuolatinių kursų klausytojų buvo 20, o su laikiniais – 50. Pagal kursams sudarytą programą 48 valandos buvo skirtos rikiuotei, 28 – ginklams, 48 – policinei tarnybai, 20 valandų – lietuvių kalbai.

Visų lietuvių policijos pareigūnų mokymo reikalus koregavo lietuvių Policijos departa-

³ Apskrities policijos vado raštas Lietuvių policijos štabui, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 79.

mento Mokymo skyrius⁴. Šio skyriaus vedėjas Ignas Tomaitis privalėjo rengti mokymo planus ir programas policijos mokykloms, policijos mokomosioms kuopoms, kursams ir pan. Jis turėjo rūpintis policijos mokyklų ir mokomųjų kuopų steigimu, mokymo personalo parinkimu, inspektuoti ir tikrinti policijos mokyklas bei mokomąsias kuopas, teikti atitinkamus nurodymus šių įstaigų vadovams. Vedėjas koordinavo visų policijos mokslo įstaigų darbą. Be to, jis rūpinosi profesine moksline literatūra ir spauda, policijai skirtu žurnalo leidimu, medžiagos jam rinkimu, taip pat profesine propaganda, teikė spaudai bei radiofonui atitinkamą medžiagą⁵.

Lietuvių policijos štabo sporto instruktorius vadovavo sporto, rikiuotės ir šaudymo reikalams lietuvių policijoje. Jis rengė fizinio lavinimo planus ir rūpinosi jų įgyvendinimu visoje policijoje, rengė rikiuotės, sporto ir šaudymo programas policijos mokykloms ir mokomosioms kuopoms, Kauno policijos daliniams vedė rikiuotės ir sportinių pratimų pamokas.

Kai kuriose Lietuvos generalinės srities apskrityse buvo kuriamos policijos mokomosios kuopos⁶. Jos per lietuvių policijos ryšių karininką tiesiogiai priklausė žandarmerijos vadui. Visas mokymo kursas buvo išeinamas per 270 valandų arba po 45 valandas per savaitę, kasdien dirbant po 8 valandas ir šeštadieniais – po 5 valandas.

Vienos mokomosios kuopos kursas buvo numatytas šešioms savaitėms. Per metus buvo numatyta vienoje mokomojoje kuopoje išleisti septynias laidas ir taip išmokslinti 840 pareigūnų.

Kuopai buvo numatyti minimalūs nuolatiniai etatai:

Mokomosios kuopos viršininkas	1
Būrių vadai	3
Kuopos sekretorius	1
Raštininkas	1
Ūkvedys-tiekėjas	1
Sargas	1
Iš viso:	8

⁴ Policinio mokslinimo ir auklėjimo planas 1942 metams, *ibid.*, l. 38–41.

⁵ *Ibid.*, l. 73.

⁶ V. Reivyčio 1942 m. liepos 28 d. raštas Nr. 6598 žandarmerijos vadui Lietuvoje, *ibid.*, l. 58–59.

Mokomoji kuopa buvo sudaroma iš 120 klausytojų, komplektuojamų pirmiausia iš policininkų kandidatų ir policininkų, anksčiau, iki sovietų invazijos, nesimokiusių policijos mokyklose, nebuvusių kursuose ir mokomuosiuose būriuose. Visa mokomoji kuopa buvo suskirstoma į tris būrius, suburiama vienoje vietovėje (mieste, apskrities centre – tai priklausė nuo turimų patalpų) ir gyveno bendrabutyje.

Lietuvių policijos pareigūnų mokomosioms kuopoms buvo parengtos specialios mokomosios programos, apimančios dešimt dalykų, tarp kurių buvo:

1. Politinis švietimas tema „Naujoji Europos linkmė ir kova su bolševizmu“ (4 val.).

2. Policinė ir administracinė teisė.

- 2.1. Policijos uždaviniai.

- 2.2. Policijos organizacija.

- 2.3. Policijos kompetencija ir pareigos.

- 2.4. Policijos teisės atliekant tarnybos pareigas, ginklo naudojimo teisė ir galia.

- 2.5. Policijos pareigūnų priklausomybė ir jų santykiai su vokiečių civilinės ir karinės valdžios įstaigomis bei pareigūnais.

- 2.6. Policijos drausmės nuostatai ir baudimo galia.

- 2.7. Vokiečių civilinės valdžios ir generalinių tarėjų potvarkiai, įsakymai ir policijos įpareigojimai.

- 2.8. Lietuvių policijos vado ir žandarmerijos vado įsakymai, nurodymai ir tarnybiniai patvarkymai lietuvių policijai.

- 2.9. Lietuvių policijos vadovybės esminiai aplinkraščiai, susiję su policijos pareigūnų teisėmis ir veikla.

(Iš viso šiai temai buvo skirta 40 val.)

3. Vokiečių policijos organizacija.

- 3.1. Organizacijos sistema.

- 3.2. Priklausomybė.

- 3.3. Komplektavimas.

- 3.4. Teisės ir pareigos.

- 3.5. Pareigūnų laipsniai ir ženklai.

(Iš viso – 6 val.)

4. Nusikalstamų darbų tyrimas ir aiškinimas.
 - 4.1. Kova su nusikaltimais.
 - 4.2. Nusikaltimų tyrimo ir bylų kėlimo instrukcija.
 - 4.3. Įvairūs skundai, protokolai, tikrinimo aktai, kvotos, nutarimai ir jų siuntimas.
 - 4.4. Bylų teisingumas.
 - 4.5. Daktiloskopija. Rankų, pirštų ir pan. atspaudai.
(Iš viso – 30 val.)
5. Praktiška policijos tarnyba.
 - 5.1. Tarnybos skirstymas ir tikrinimas.
 - 5.2. Budėjimas būstinėse ir gatvėse. Tarnybos perdavimas.
 - 5.3. Kreipimasis į viršininką. Komandos, raportai.
 - 5.4. Tarnybinė taktika sekant nusikaltėlius.
 - 5.5. Kova su spekuliacija.
 - 5.6. Kova su diversantais.
 - 5.7. Kova su apkrečiamomis žmonių ir gyvulių ligomis (pasiutlige, šiltine ir kt.).
 - 5.8. Gyventojų švara ir sanitarija (pirmoji pagalba).
 - 5.9. Priešlėktuvinė ir priešgaisrinė apsauga (policijos pareigos ir priemonės).
 - 5.10. Praktiškas judėjimo tvarkymas ir baudimas.
(Iš viso – 40 val.)
6. Tarnybinė etika.
 - 6.1. Atsakomybė, sąžiningumas ir pan.
 - 6.2. Vidinė ir išorinė pareigūno išvaizda.
 - 6.3. Elgsena tarnyboje, privačiai ir viešojoje vietoje.
 - 6.4. Švara, tvarkingumas, punctualumas.
(Iš viso – 10 val.)
7. Ginklų pažinimas.
 - 7.1. Granatų ardymas ir vartojimas.
 - 7.2. Šautuvų ir pistoletų dalinis ardymas, laikymas, valymas.
 - 7.3. Šaudymo pratimai.
(Iš viso – 20 val.)
8. Rikiuotė (70 val.).

9. Fizinis lavinimas.

9.1. Džiudžitsas.

9.2. Laisvi judesiai.

9.3. Gimnastika.

(Iš viso – 34 val.)

10. Bendrasis lavinimas.

10.1. Būtiniausios skaičiavimo, geografijos žinios ir bendro pobūdžio klausimai.

10.2. Kalbų mokymas.

(Iš viso – 16 val.)⁷

Policijos departamento direktoriaus, lietuvių policijos ryšių karininko V. Reivyčio iniciatyva dėta daug pastangų, kad būtų įsteigtos policijos mokyklos ir jose mokomi jaunuoliai, neturintys šiam darbui tinkamos kvalifikacijos. Jo 1941 metų gruodžio 17 dienos įsakymu Nr. 10 šiam kilniam reikalui netgi buvo skirti šeši etatai (policijos mokyklos viršininkas, jo pavaduotojas, du instruktoriai, sekretorius ir vyresnysis vachmistras)⁸. SS reichsfiureris ir vokiečių policijos vadas H. Himmleris 1942 metų rugpjūčio 19 dienos įsakymu Nr. 5-31/42 leido Lietuvos generalinėje srityje steigti policijos mokyklas⁹. Tiktai lapkričio 5 dieną tokios mokyklos buvo įsteigtos ir pradėjo veikti Kaune ir Vilniuje¹⁰. Baigusieji jas turėjo būti gražinti dirbti į savo nuovadas ir punktus. Tuo metu, SS reichsfiurerio H. Himmlerio paveiktas, A. Hitleris buvo pasirašęs įsakymą, kad nuo šiol kova su partizanais užimtose srityse perduodama išimtinai į SS ir policijos bei joms pavaldžių nacionalinių policijų rankas. Ginkluotosioms pajėgoms (vermachtui) beliko rūpintis transporto saugumu (geležinkelių ir plentų apsauga). Taigi po kelių mėnesių karinio mokymo vokiečiai lietuvių policijos mokykloms pranešė, kad jų abiturientai bus išsiųsti į Rytų Lietuvą kovoti su sovietiniais partizanais. Policijos vadams buvo palikta teisė atšaukti iš mokyklos besimokančius policininkus ir pakeisti juos kitais. Mokyklas

⁷ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 60–61.

⁸ Ibid., b. 4, l. 37.

⁹ Ibid., b. 28, l. 2.

¹⁰ Ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 61–62.

užplūdo pakaitalai, nes besimokantys policininkai pasijuto apgauti: užuot gražinti dirbti į nuovadas, jie buvo siunčiami į kovos lauką. Savaime suprantama, kad toks elgesys su jais neigiamai atsiliepė ir jų moralei. Nors mokinių sudėtis dažnai keitėsi, policijos mokyklose suorganizuoti daliniai buvo išsiųsti į Rytų Lietuvą vykdyti kovinių užduočių. Nemažai jų už narsumą buvo apdovanoti vokiečių Geležiniu kryžiumi.

Vilniaus ir Kauno policijos mokyklos išleido tris laidas, t. y. tris kuopas, kurios buvo išsiųstos į Rytų Lietuvą. Pradžioje jos veikė kaip atskiri daliniai, o 1943 metų pabaigoje susijungė į batalioną.

Vilniaus policijos mokykla (Šv. Jono g. 1) 1944 metų sausio 27 dieną išleido trečiąją laidą. Nuo 1944 metų vasario 6 iki gegužės 6 dienos šioje mokykloje nemokytiems policijos tarnautojams buvo organizuoti kursai, pavadinti „Vilniaus Policijos Mokyklos ketvirtaisiais kursais“¹¹. Į kursus pirmiausia buvo priimami nevedę policijos pareigūnai, pareiškę norą visam laikui likti policijos tarnyboje.

1-oji policijos kuopa Kauno policijos mokykloje buvo suformuota 1942 metų rudenį. Kuopos vadu buvo paskirtas tuometinis mokyklos viršininkas. Po kelių mėnesių karinio mokymo kuopa, kurią sudarė 127 policininkai, buvo išsiųsta į Šiaurės rytų Lietuvą kovoti su sovietiniais partizanais. Kuopoje buvo trys šaulių ir vienas sunkiųjų kulkosvaidžių (4 vienetai) būriai. Kuopa buvo ginkluota vokiškais ir čekiškais „Mauser“ sistemos šautuvais, angliškais (Pirmojo pasaulinio karo laikų) lengvaisiais ir rusiškais „Maksim“ tipo sunkiaisiais kulkosvaidžiais. 1943 metų sausio 20 dieną kuopa atvyko į Švenčionis ir iki birželio vidurio saugojo viešąją tvarką, kovojo su sovietiniais partizanais Daugeliškio, Adutiškio, Naručio ežero, Mykoliškių ir Švenčionių rajone. Birželio 14 dieną kuopa išvyko į Eišiškių rajoną, kur 16–18 dienomis dalyvavo Dubičių rajone prieš partizanus vykdytoje didelėje operacijoje. Po gana sėkmingos kovinės operacijos birželio 19 dieną kuopa atvyko į Konstantinavą (į šiaurės rytus nuo Svyrių), kur kovodama su

¹¹ *Policija*, 1944, vasaris, p. 2.

raudonaisiais partizanais sulaukė įsakymo, kad ji įtraukiama į 257-ojo policijos bataliono sudėtį¹².

2-oji policijos kuopa Kauno policijos mokykloje buvo suformuota 1943 metų pradžioje. Balandžio mėnesį iš Kauno ji buvo perkelta į Vilniaus policijos mokyklą, kur baigė karinį mokymą. Kuopa, vadovaujama leitenanto A. Tyrulio, buvo pasiųsta į Šiaurės rytų Lietuvą, kur Melagėnų, Tverečiaus, Vydžių rajonuose dalyvavo kovoje su sovietiniais partizanais. Gegužės 13–24 dienomis ji dalyvavo kovos veiksmuose Adutiškio–Kamajų, o birželio 16–18 dienomis – Dubičių rajonuose. Pasibaigus Dubičių operacijai, kuopa buvo perkelta į Svyrių rajoną, kur liepos 3–rugsėjo 10 dienomis kartu su vokiečių policija rajone gaudė sovietinius partizanus. Rugsėjo 10 dieną kuopa buvo perkelta į Mykoliškes. Spalio pabaigoje ji buvo įtraukta į 257-ojo policijos bataliono sudėtį ir persikėlė į Šemetavos dvarą¹³.

1943 metų kovo 22–23 dienomis Vilniaus policijos mokyklos kariūnai Dubičių rajone dalyvavo kovos veiksmuose prieš sovietinius partizanus. Operacijai pasibaigus visi grįžo į Vilnių.

1943 metų balandžio pradžioje iš baigusiujų Vilniaus policijos mokyklą ir gavusiųjų kovinį krikštą policininkų buvo suformuota 3-ioji policijos kuopa. Balandžio 11 dieną ji buvo išsiųsta į Smurgainius (į šiaurės rytus nuo Ašmenos) kovoti su sovietiniais partizanais. Gegužės 25 dieną kuopa buvo perkelta į Alšėnus (į pietus nuo Ašmenos) tų pačių uždavinių atlikti. Už sėkmingą vadovavimą kuopai jos vadas buvo paskirtas Vilniaus policijos mokyklos viršininku, o jo vietą užėmė kitas gabus karininkas. Spalio 24 dieną kuopa buvo įtraukta į 257-ojo bataliono sudėtį ir iš Alšėnų lapkričio pradžioje persikėlė į Michničės kaimą (8 kilometrai į pietryčius nuo Svyrių, prie Svyrių ežero). Lapkričio 22 dieną kuopai buvo įsakyta iš Michničės persikelti į Varnėnus ir sugaudyti Varnėnų–Gervėčių rajone veikusius lenkų partizanus¹⁴.

¹² *Karys*, 1979, Nr. 3, p. 95.

¹³ *Ibid.*, p. 96.

¹⁴ *Ibid.*

Vokiečių valdymo metais Lietuvoje veikė dvi karo lauko komendantūros – Vilniuje (814-oji) ir Kaune. Šiauliams ir Panevėžiui numatytos karo lauko komendantūros į Lietuvą atvyko tik 1944 metų pradžioje. Komendantūros operatyvinėse ir kariuomenės užnugario srityse turėjo maždaug dukart daugiau etatų ir savo valdymo skyrių, sudarytų daugiausia iš karinių tarnautojų; buvo netgi administracinės tarybos inspektoriai ir sekretorės, atlikę civilinės vadovybės uždavinius. Komendantūros turėjo policinius įgaliojimus ir jais aktyviai naudojosi.

Lietuvos karo lauko komendantūroms buvo pavesta:

- 1) geležinkelių ir automobilių kelių apsauga;
- 2) karinių dalinių įkurdinimas;
- 3) maitinimo punktų organizacija;
- 4) armijų grupės „Nord“ aprūpinimas maistu;
- 5) drausmės ir tvarkos palaikymas Vokietijos kariuomenės užnugaryje.

Vykdant šias funkcijas, ypač pirmą ir paskutinę, aktyviai talkino lietuvių policijos daliniai. Be to, komendantūrų žinioje buvo du užnugario apsaugos batalionai (*Landes-Schutzen-Batallion*) – 506-asis sargybos ir 307-asis krašto apsaugos, bendras karių skaičius juose buvo 1,5 tūkst. 1942 metų vasarą 307-asis batalionas buvo išvestas iš Lietuvos. 1943 metų pradžioje buvo gautas įsakymas, pranešęs, kad netrukus ir 506-asis batalionas paliks Lietuvos teritoriją. Dėl to vokiečių vyriausiasis karo komendantas Lietuvoje generolas majoras E. Justas nusprendė iš lietuvių užverbuoti ir kuo greičiau parengti keletą policijos kuopų objektams Lietuvoje saugoti. Vermachto vyriausiasis vadas Ostlande kavalerijos generolas Walteris Braemeris paprašė ir gavo Ostlando reicho komisaro H. Lohse's ir aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlande SS obergruppenfiurerio F. Jeckelno, kurie vieni turėjo teisę verbuoti savanorius, sutikimą. Į vietines komendantūras (*Ortskommandanturen*), kurių Lietuvoje buvo 21, taip pat į visas vietas, esančias netoli geležinkelio apsaugos postų, buvo išsiųstas aplinkraštis, skelbiantis, kad 1,5 tūkst. jaunų lietuvių, tarnavusių ar netarnavu-

sių policijoje arba kariuomenėje, tarp jų 150 puskarininkių ir maždaug 25 jaunesnieji karininkai, bus įdarbinti lietuvių kuopose geležinkelių ir kelių apsaugai Lietuvos teritorijoje. Priežiūra, atlyginimas, aprūpinimas ir t. t. toks pat kaip ir vokiečių policijos. Uniforma – vokiška su lietuvių herbais ant rankovių ir lietuviška kokarda ant kepurės. Registracijos biurai buvo visose vietinėse komendantūrose, tik Vilniaus apskrityje jaunuoliai nebuvo verbuojami. Registracijos laikas buvo nustatytas nuo 1943 metų kovo 15 iki 31 dienos. Iš miškų išėjusiems ir savo noru užsiregistravusiems vyrams buvo garantuotas visiškas nebaudžiamumas. Per šį gan trumpą laikotarpį užsiregistravo apie 1,2 tūkst. vyrų, tarp kurių buvo ne tiek jau mažai iš miškų išėjusiųjų.

Jaunuolių mokymui Prienuose, neužimtų kareivinių patalpose, tvarkos policijos vado pulkininko leitenanto dr. Walterio Musilio įsakymu buvo įkurta Prienų jaunesniųjų vadų policijos mokykla. Jos administracijos ir dėstytojų personalas buvo formuojamas iš Prienuose buvusio vokiečių policinio mokymo bataliono, kurio vadas kartu buvo ir mokyklos komendantas. Mokykloje buvo mokomi naujai sukurti lietuvių pagalbinės policijos batalionai, taip pat tie batalionai, kurie dalyvavo akcijose partizanų veiklos srityse, o čia atvykdavo pailsėti ir papildyti gretų. Joje buvo įsteigta lietuvių policijos bataliono mokomoji kuopa¹⁵ (*Ausbildungskompanie für litauische Schutzmannschafts Bataillon*), kurios mokymosi laikas buvo numatytas ne ilgesnis kaip keturios savaitės. Rūpin-tis kuopos steigimo reikalais buvo pavesta policijos pulkininkui I. Kraunaičiui. Iš 1,2 tūkst. atvykusiųjų po gydytojo apžiūros namo buvo išsiųsti visi dar neturėję 18 metų. Liko apie tūkstantis vyrų, iš kurių maždaug šimtas atkrito dar mokydami: dalis – dėl tarnautojų skundų, dalis – pačių prašymu, dalis – dėl to, kad jau nuo pat pradžių netinkamai elgėsi. Po gydytojo apžiūros ir vyrus aprengus, balandžio viduryje prasidėjo mokymai. Tam buvo sudarytos šešios kuopos po 150 žmonių. Nebuvo jokio rikiuotės muštravimo, o mokymosi pro-gramą sudarė šaudymas iš šau-

¹⁵ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 116–119.

tuvų, kulkosvaidžių, granatsvaidžių bei minosvaidžių, rankinių granatų mėtymas, patruliavimas ir rastų minų nukenksminimas.

1943 metų birželio 1 dieną mokymai buvo baigti. Bataliono štabas ir rezervinė 100 žmonių kuopa dislokavosi Kaune. Pagrindinė jų funkcija – visų iki šiol 506-ojo sargybos bataliono saugotų Kauno miesto objektų apsauga (išskyrus geležinkelio, tiltų ir tunelių). Be to, buvo saugomas ir vyriausiosios karo lauko komendantūros pastatas. Likusieji 800 policininkų buvo suskirstyti į penkias kuopas po 160 žmonių. Dvi kuopos geležinkeliu persikėlė į Vilnių, o viena liko Kaune saugoti Virbalio–Šiaulių geležinkelio ruožo iki vermachto Šiaulių apskrities komendantūros veikimo ribos. Kita kuopa dislokavosi Šiauliuose, jai buvo pavesta Šiaulių–Tauragės, Šiaulių–Kretingos ir Šiaulių–Latvijos sienos geležinkelio ruožų apsauga. Likusi kuopa dislokavosi Panevėžyje ir rūpinosi Šiaulių–Daugpilio geležinkelio ruožo iki Lietuvos sienos apsauga. Visos šios kuopos buvo pavaldžios vyriausiajai karo lauko komendantūrai arba vermachto komendantui Šiauliuose ir Panevėžyje. Vokiečių 506-asis sargybos batalionas paskyrus lietuvius atsitraukė. Kiekviename geležinkelio apsaugos poste dar 8–10 dienų liko vokiečių feldfebelis arba puskarininkis lietuviams instrukuoti.

Vykdamas tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininko leitenanto W. Musilio 1943 metų liepos 3 dienos įsakymą, rugsėjo 15 dieną Kaune buvo atrinkti 203 nemyti policininkai ir pasiųsti į Prienų policijos mokyklą. Mokslas turėjo trukti 6–8 savaites, tačiau tų pačių metų spalio 21 dieną jis buvo nutrauktas ir kursantai buvo paskirstyti į Kauno apskrities valsčių policijos dalinius darbo jėgai mobilizuoti. Į mokyklą grąžinti jie nebuvo.

Taip pat 1943 metų rudenį Prienų mokykloje buvo organizuotas „1-as policijos būrių viršininkų kursas Prienuose“. Kursai turėjo vykti nuo spalio 25 iki gruodžio 18 dienos, tačiau dėl organizacinių nesklandumų jie buvo pratęsti iki 1944 metų vasario 5 dienos. Per tą laikotarpį iš kurso dėl įvairių priežasčių buvo pašalinta

60 kursantų. Baigę kursus, kursantai nebuvo paskirstyti į dalinius, o liko uždaryti kareivinėse ant Žaliojo kalno (Kaune).

Panašus likimas ištiko ir iš Kauno miesto policijos pareigūnų sudarytą specialią komandą, atrinktą šešių savaičių mokymams (tvarkos policijos vado 1943 metų rugpjūčio 21 dienos įsakymas). Komandoje buvo 68 žmonės, daugiausia seni, patyrę policijos darbuotojai – puskarininkiai ir vyresnieji puskarininkiai, tarnaujantys policijoje 3–20 metų. Visi vyrai, išskyrus retas išimtis, buvo vedę ir turėjo vaikų. Dalis jų dėl ilgos tarnybos kentė reumatą, sirgo įvairiomis vidaus ligomis. Šie žmonės Prienų policijos mokykloje buvo mokomi vieno vokiečių feldfebelio kaip rekrūtai. Mokymo planas jau du kartus buvo įvykdytas, tačiau grąžinti į dalinius jie nebebuvo. Juos buvo ketinta panaudoti kaip policininkus naujai įsteigtuose atramos punktuose Panevėžio apskrityje¹⁶.

Be to, Kaune prie lietuvių savisaugos dalinių (LSD) ryšių karininko štabo veikė trumpalaikiai kandidatų į karininkus kursai, kurie rengė savisaugos batalionų būrių vadus. Kursantai – rinktiniai puskarininkiai iš įvairių dalinių, buvusių Rytuose ir Lietuvoje. Daugelis jų jau buvo išėję kietą karo mokyklą per ilgalaikius kautynių veiksmus prieš sovietus ir jų partizanus toli Rytuose¹⁷. Kursai prasidėjo 1943 metų gegužės 24 dieną, o liepos 31 dieną kursų programa jau buvo baigta ir kursantai išvyko į šaudymo ir taktinius pratimus poligone. Rugpjūčio 11 dieną įvyko iškilmingos naujų karininkų išleistuvės.

Kita policijos mokykla veikė Vilniaus apskrityje Postavų miestelyje. Tai – raitosios policijos ir policijos vairuotojų rengimo mokykla. Joje buvo mokomi jodinėti ir vairuoti tiek vokiečių, tiek lietuvių pagalbinės policijos pareigūnai. Tačiau aplink Postavus labai aktyviai veikė lenkų ir sovietiniai partizanai. Miestelis ir pati mokykla buvo nuolat puldinėjami, todėl

¹⁶ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 4–5.

¹⁷ *Karys*, 1943, liepos 17, Nr. 29(1191), p. 180.

¹⁸ LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 135.

¹⁹ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 23, l. 4.

iš čia reikėjo išsikelti. 1944 metų kovo 23 dieną mokykla buvo perkelta į Žagarę (Joniškio aps.) ir pavadinta Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokykla (*Polizei Schule fuer Reit- und Fahrwesen Žagarė*)¹⁸.

Lietuvos jaunuoliai, atlikę darbo prievolę Reicho darbo tarnyboje, galėdavo užsirašyti į policijos mokymo batalioną „Lietuva“, kuris buvo formuojamas Pomeranijoje (Vokietija). Apie šį skambiai pavadintą lietuvių policijos junginį yra mažiausiai išlikę archyvinų dokumentų. Jis vienintelis neturėjo numerio. Norinčiųjų jame tarnauti netrūko: vien 1943 metų lapkričio 23–27 dienomis į jį užsirašė 63 savanoriai¹⁹. Vėliau iš Keslino (Vokietija) jis buvo perkeltas į nuolatinę bazavimosi vietą, ir atskiri jo padaliniai buvo naudojami per policines operacijas Šiaurės Lietuvoje ir Pietų Latvijoje.

Lietuvių policijos batalionai ir kiti junginiai

1941 metų pabaigoje bendras Vokietijos policinių pajėgų deficitas buvo 69 tūkst., iš to skaičiaus užimtoje Sovietų Sąjungos teritorijoje – 43 tūkst.¹ Kovinės sėkmės laikotarpiu ši problema Berlynui mažai terūpėjo. Užėmus atitinkamas valstybes, vokiečių tvarkos policijos priežiūroje toliau likdavo funkcionuoti vietinė policija ir naujai suformuoti pagalbinės policijos daliniai, vokiečių vadinti *Schutzmannschaften*, juolab kad tarptautinė teisė įpareigojo vokiečius naudotis vietinės policijos, išskyrus politinės, paslaugomis. Čekijoje ir Moravijoje buvo palikta ligtolinė policija – 16 tūkst. žmonių. Generalinėje gubernijoje atkurtos vadinosios mėlynosios (*granatowa*) policijos gretose 1942 metais buvo 14 tūkst., ukrainiečių policiją sudarė 6 tūkst., o tvarkos tarnybą žydų getuose – 4–5 tūkst. žmonių. Olandijoje buvo palikta 13-tūkstantinė policija, Belgijoje – 11 tūkst. žandarų ir per 10 tūkst. municipalinės policijos, Prancūzijoje – 47-tūkstantinė policija, o Serbijoje sukurta nauja 20-tūkstantinė policija. Policijos daliniai Rytuose savo gretose turėjo apie 300 tūkst. žmonių, iš jų organizuotų į batalionus buvo 48 tūkst.² Bendras pagalbinės policijos dydis minėtuose kraštuose – 450 tūkst.

Karo metais iš Pabaltijo ir Ukrainos savanorių vokiečiai

¹ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 2, s. 104.

² Ibid., s. 105.

buvo suformavę beveik 200 policijos batalionų³. Jų šūkis: „Lojalus, karžygiškai drąsus, paklusnus!“ Viena pagrindinių jų funkcijų – kartu su vokiečių SS ir policijos daliniais kovoti su sovietiniais partizanais.

Ne išimtis buvo ir Lietuva, kur situacija klostėsi panašiai. Siekdama švelninti santykius su vokiečiais ir gauti iš jų ekonominių bei politinių nuolaidų ir privilegijų, Lietuvos laikinoji vyriausybė siūlėsi suorganizuoti jiems lietuvių tautinį korpusą, kuris dalyvautų bendrame žygyje prieš sovietus, juolab kad vienintelis A. Hitlerio šansas laimėti karą Rytuose buvo sąjunga su milijonais potencialių stalininio režimo priešininkų. Tačiau vokiečiai lietuvių pasiūlymą atmetė ir patarė steigti vokiečiams pavaldžius ir ištikimus policijos batalionus. Dar 1941 metų liepos 11 dieną NSDAP reichsleiteris A. Rosenbergas būsimajam Ostlando reicho komisarui H. Lohse'ei rašė: „Būtina formuoti patikimą estų, latvių, lietuvių policiją“⁴. LLV, neturėdama kitos išeities, nusprendė įkurti lietuvių policinės rikiuotės padalinius, juos apginkluoti ir laikyti krašto vidaus saugumui garantuoti. Vėliau lietuvių kariniai ir politikos veikėjai šiuos policijos batalionus vertino kaip savo pradines karines pajėgas, kurias reikia išlaikyti net griežto vokiečių valdymo sąlygomis ir išsaugoti ateičiai, kovai dėl nepriklausomybės. Vokietijos kariuomenės vadovybei buvo išaiškinti tuometiniai šių organizuojamų policijos batalionų uždaviniai ir tikslai, todėl organizotis buvo leista. Svarbiausi uždaviniai buvo saugoti strateginius tiltus, geležinkelio linijas, miškuose gaudyti užsilikusius sovietinės kariuomenės karius, kovoti su siautėjančiais plėšikais, o svarbiausia – garantuoti saugų ir ramų lietuvių ūkininkų gyvenimą. Šiems tikslams Vokietijos kariuomenės vadovybė pritarė. Be to, prie svarbių uždavinių buvo priskirtas vokiečių pareigūnų saugumo laidavimas, nes pagal pačioje karo pradžioje Vokietijos kariuomenės išleistus įsakymus už vieno vokiečio nušovimą buvo sušaudoma 100 vietos gyventojų (lietuvių) ir 500 žydų.

³ R. Lumsden, *SS Regalia*, London, 1996, p. 141.

⁴ „Вчера это было секретом“, *Известия ЦК КПСС*, 1990, № 10, с. 135.

Vokiečių valdymo metais savarankiškų lietuvių ginkluotųjų pajėgų nebuvo, todėl buvo leista sudaryti šias nuo vokiečių administracijos priklausančias lietuvių karines policines formuotes: lietuvių savisaugos dalinius (1941 metais), statybos batalionus (1943 metais) Lietuvos vietinę rinktinę (1944 metais), Tėvynės apsaugos rinktinę (1944 metais). Keičiantis vokiečių karinei ir policinei vadovybei, keitėsi ir naujai steigiamų lietuviškų policinių rinkuotės padalinių pavadinimai. Tai priklausė daugiausia nuo to, kokį pagrindinį uždavinį padalinys atliko ir kokia buvo jo pagrindinė funkcija. Šie mūsų policijos daliniai turėjo bendrą pavadinimą – savisaugos batalionai, bet pagal savo specifines funkcijas jie dar buvo vadinami Vilniaus ar Kauno atstatymo tarnybų batalionais, savisaugos-apsaugos batalionais, geležinkelių linijų ir tiltų apsaugos batalionais, fronto ir užfrontės batalionais, sargybų batalionais, statybos batalionais ir kitokios paskirties batalionais. Iš viso 1941–1944 metais lietuviai suformavo 25 policijos ir 5 statybos batalionus, be formuojamų, bet vėliau paleistų 301–310 serijos batalionų (estai suformavo 26 batalionus, o latviai – 51 batalioną)⁵.

Vokiečių SS ir policijos vado H. Himmlerio 1941 metų lapkričio 1 dienos nurodymu visa užimtų Rytų sričių policija, kurioje tarnavo vietos gyventojai, nuo lapkričio 6 dienos buvo sujungta į *Schutzmannschaft*⁶. Ji buvo taip skirstoma: miestų policija (*Einzeldienst*)⁷, apskričių *Schutzmannschaft* (*Einzeldienst*), *Schutzmannschaft* jungtiniai daliniai, ugniagesių *Schutzmannschaft*, pagalbinis *Schutzmannschaft*.

Schutzmannschaft (*Einzeldienst*) priklausė tuometinė miestų ir apskričių vietos policija (organizacijos forma nekeista), jeigu jos pareigūnai buvo lietuviai, latviai, estai ir ukrainiečiai.

Policijos jungtiniai daliniai buvo skirstomi į batalionus, būrius, kuopas, skyrius. Batalionams buvo suteikiami eilės numeriai. Tuo tikslu Šiaurės

⁵ A. Muñoz, *Hitler's Eastern Legions*, Vol. 1: *The Baltic Schutzmannschaft*, p. 11.

⁶ SS reichsführerio 1941 m. lapkričio 1 d. nurodymo vertimo iš vokiečių kalbos nuorašo nuorašas, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 28, l. 54–57.

⁷ Pavienė policijos tarnyba.

Rusijos ir Rytų krašto (Ostlando) aukštesniojo SS ir policijos vado dispozicijai buvo priskirti 1–50 numeriai, Vidurinės Rusijos – 51–100 ir Pietų Rusijos bei Ukrainos – 101–200.

Pagalbinė policija buvo sudaroma pagal specialius vietos poreikius (karo belaisvių apsaugai ir t. t.) Tuo pačiu H. Himmlerio nurodymu į policijos batalionus privalėjo būti skiriami priežiūros karininkai vokiečiai.

Aukštesnysis SS ir policijos vadas Šiaurės Rusijoje ir Ostlande SS obergruppenfiureris F. Jeckelnas jam skirtus batalionų numerius taip paskirstė:

Lietuvai – 1–15;
Latvijai – 16–28;
Estijai – 29–40;
Baltarusijai – 41–50⁸.

Be to, buvo patvirtinta bataliono struktūra:

1 grupė – 10 vyrų;
1 kuopa – 4 būriai;
1 būrys – 3 grupės;
1 batalionas – 4 kuopos.

Prie kiekvieno bataliono dar buvo priskirtos techninės ir specialiosios formuotės.

Pagal paskirtį policijos batalionai buvo skirstomi į policinius fronto kovinius batalionus (*Schutzmannschaft-Front-Bataillonen*, sutrumpintai *Schuma-F-Btl.*), policijos sargybos batalionus (*Schutzmannschaft-Wacht-Bataillonen*, sutrumpintai *Schuma-W-Btl.*), policijos atsarginius, arba rezervo, batalionus (*Schutzmannschaft-Ersatz-Bataillonen*, sutrumpintai *Schuma-E-Btl.*) ir pionierių (inžinerijos ar statybos) batalionus (*Pionier- und Bau-Bataillonen*).

Laikui bėgant kai kurių batalionų numeriai susipainiojo, ėmė dubliuotis, karių skaičius viename batalione viršijo 700, todėl buvo nuspręsta esamiems ir naujai Ostlande steigiamiems policijos batalionams patvirtinti ir perskirstyti turimus batalionų nu-

⁸ F. Jeckelno nurodymo (be datos) vertimo iš vokiečių kalbos nuorašo nuorašas, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 28, l. 63.

merius bei papildomai paskirti naujus numerius nuo 251. 1942 metų viduryje Ostlando generalinių sričių tvarkos policijos vadams policijos batalionų numeriai buvo taip paskirstyti:

Kaunas: Nr. 1–15, 251–265, 301–310;

Ryga: Nr. 16–28, 266–285, 311–328;

Talinas: Nr. 29–45, 50, 286–293;

Minskas: Nr. 46–49⁹.

Batalionai nuo 260 iki 262 numerio niekada nebuvo įsteigti. Už Lietuvos ribų esantiems policijos batalionams buvo suteikti lauko pašto numeriai: 2-ajam – 35990, 3-iajam – 36031, 4-ajam – 27383, 5-ajam – 40797, 8-ajam – 28488, vėliau – 58506, 11-ajam – 07215, 12-ajam 37822, 13-ajam – 12951, 15-ajam – 38069, 254-ajam – 56994, 255-ajam – 03506, 256-ajam – 35959.

Batalionų numeriai nuo 301 iki 310 buvo skirti Lietuvos vietinei rinktinei.

Iš pradžių lietuvių savisaugos daliniai buvo vadinami apsaugos batalionais. Jie vokiečių leidimu pradėti formuoti iš 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių, pasipriešinusių rusams ir pasilikusių Lietuvoje, ir lietuvių karių-partizanų, pirmomis karo dienomis veikusių Lietuvoje prieš sovietus. Jiems vokiečiai siūlė pasirinkti: arba stoti savanoriais į savisaugos batalionus, arba eiti į karo belaisvių stovyklas su rusais. Be to, 1941 metų vasarą Trečiojo reicho vyriausioji ginkluotųjų pajėgų vadovybė (*Oberkommando der Wehrmacht, OKW*) išleido įsakymą dėl lietuvių, latvių, estų, baltarusių, ukrainiečių ir vokiečių paleidimo iš karo belaisvių stovyklų. 1941 metų rugsėjo 8 dieną dar kartą buvo pareikalauta įvykdyti šį potvarkį¹⁰. Tokiu būdu kuriami policijos batalionai gana greitai buvo sukomplektuoti.

Vokietijos kariuomenei

1941 metų birželio 23–24 dienomis užėmus Varėnos poligoną, iš ten buvusios 184-osios lietuvių divizijos karių buvo suformuotas batalionas Vilniaus–

⁹ G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, Frankfurt/Main, 1965, S. 58.

¹⁰ J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, s. 76.

Varėnos geležinkelio ruožui saugoti. Šis batalionas buvo pavadintas geležinkelių apsaugos batalionu (*Eisenbahnschutz-Bataillon*) (vadas kapitonas Vincas Ruseckas)¹¹, o paskui, 1942 metų liepos mėnesį – 6-uoju geležinkelių apsaugos batalionu. Kiek vėliau, kai 184-osios ir 179-osios šaulių divizijų, buvusių Pabradės poligone, kariai grįžo į Vilnių, apsaugos daliniai buvo pradėti formuoti Vilniuje. Vilniaus vokiečių karo lauko komendantas (814-oji lauko komendantūra) pulkininkas leitenantas A. Zehnpfennigas 1941 metų liepos 14 dieną Vilniaus karinės įgulos viršininkui generalinio štabo pulkininkui leitenantui Antanui Špokevičiui pranešė, kad visi buvę lietuvių kariai priklauso vokiečių komendantūrai, ir įsakė iš jų sudaryti tris didelius batalionus (po 800 vyrų), kiekvieną iš keturių kuopų. Batalionai buvo pavadinti Vilniaus atstatymo tarnyba (VAT; *Wilnaer Aufbaudienst*)¹² ir dislokuoti Antakalnio kareivinėse. Kurį laiką VAT statusas nebuvo visiškai aiškus: ji vykdė ir policines, ir karinės apsaugos funkcijas. VAT 1-asis batalionas buvo apsaugos (sargybos), skirtas kovai su sovietiniais partizanais ir geležinkelių apsaugai, 2-asis – tarnybos (pagalbinės policijos funkcijos), 3-iasis – darbo (pionieriai), skirtas viešiesiems darbams atlikti. Kiekvienam VAT batalionui buvo paskirtas vokiečių karininkas – iš tikrųjų dalinio vadas: 1-ajam – kapitonas Schröderis, 2-ajam – kapitonas Ortas, 3-iajam – kapitonas Holzknechtas. Kiekvienas VAT karys pasirašydavo pasižadėjimo raštą:

„Pasižadu tarnauti „Vilniaus atstatymo tarnyboje“ ir įsipareigoju sąžiningai dirbti, nesipriešindamas Vokietijos kariuomenės įsakymams ir nekenkdamas jos interesams. Žinau, kad privalau klausyti Vokietijos karo įstatymų“¹³.

Remiantis buvusio 29-ojo teritorinio šaulių korpuso dalių ir daliinių perorganizavimo planu Nr. 14, iš buvusių 234-ojo ir 259-ojo šaulių pulkų, 179-osios šaulių divizijos prieštankinio diviziono ir 179-osios šaulių divizijos štabo karių buvo suformuotas 1-asis apsaugos pulkas. Pulko vadu buvo

¹¹ Batalione buvo 330 pareigūnų. Žr.: LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 28–31.

¹² Ibid., b. 248, l. 8–9.

¹³ Ibid., f. R-661, ap. 1, b. 10, l. 27.

paskirtas generalinio štabo pulkininkas leitenantas Juozas Giedra, o pulko štabo viršininku – generalinio štabo kapitonas Vincas Karalius.

SS ir policijos vado Lietuvoje SS brigadefiurerio ir policijos generolo majoro L. Wysockio įsakymu nuo 1941 metų rugpjūčio 1 dienos VAT, kaip pagalbinė organizacija, buvo priskirta Vilniaus miesto tvarkos policijai¹⁴. Vadovauti tvarkos policijai ir jos pagalbinėms organizacijoms Vilniaus mieste bei srityje buvo paskirtas apsaugos policijos majoras A. Engelis. VAT viršininku tapo buvęs Lietuvos kariuomenės generalinio štabo pulkininkas leitenantas A. Špokevičius, o štabo viršininku – generalinio štabo pulkininkas leitenantas Karolis Dabulevičius.

Liepos 31 dieną VAT viršininkas pulkininkas leitenantas A. Špokevičius ir štabo viršininkas pulkininkas leitenantas K. Dabulevičius pasirašė įsakymą Nr. 1, kuriame deklaravo VAT uždavinius. Jame rašoma:

„Brangūs Vilniaus atstatymo Tarnybos kariai. Adolfui Hitleriui vadovaujant, Didžiosios Vokietijos puikioms Armijoms sutriuškinus gausią žydų–bolševikų banditų kariuomenę ir naujai išlaisvinus Lietuvą iš pasaulyje negirdėto teroro ir žydiškos vergijos, Lietuvai kyla nauji uždaviniai, kurių įvykdymas iš kiekvieno lietuvio reikalauja didelio momento supratimo ir jėgų įtempimo. Jau mums teko istorinė garbė, kad ir partizanišku būdu, kautis greta geriausių pasaulyje Vokietijos karių. Ši kova – lemianti kova dėl viso pasaulio kultūros ir civilizacijos“¹⁵.

Tuo pačiu įsakymu buvo nustatyta VAT štabo struktūra ir patikslinta, kokios yra tarnybos (saugos, tvarkos, darbo) bei referentūros (saugumo, tvarkos, darbo).

Po kelių dienų buvo gautas naujas vokiečių komendanto įsakymas suformuoti dar vieną sargybos batalioną, numatytą išsiųsti į Gardiną. Jis vėliau buvo pavadintas 15-uoju batalionu. SS ir policijos vado Lietuvoje SS brigadefiurerio ir policijos generolo majoro L. Wysockio

¹⁴ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 262, l. 130.

¹⁵ VAT viršininko 1941 m. liepos 31 d. įsakymo Nr. 1 nuorašas, *ibid.*, b. 2a, l. 10–12.

įsakymu nuo rugpjūčio 1 dienos VAT buvo panaikinta, o visi lietuvių batalionai sujungti ir pavadinti lietuvių savisaugos daliniais (*Litauische Selbstschutz Abteilungen*, arba *Litauische Schutzmannschaften*). Kartu buvo daromi žygiai dalinių veiklos zonai išplėsti ir už Lietuvos ribų. Tokie pat LSD buvo formuojami Kaune bei kituose miestuose ir apskrityse: Trakų savisaugos dalis (vadas kapitonas Pranas Ambraziūnas), susidedanti iš I, II, III dalinio ir Naujojoje Vilnioje buvusio dalinio, Alytaus dalinys (vadas leitenantas Stepas Vaidakavičius), priskirtas rusų belaisvių stovyklai, Ašmenos dalinys (vadas leitenantas Antanas Danaitis), priskirtas Vilniaus rusų moterų stovyklai (stovyklos viršininkas kapitonas Pranas Počebutas), Lydos savisaugos kuopa (vadas majoras Leonardas Jurkšas), Gardino savisaugos batalionas (vadas kapitonas Levickas), Varėnos savisaugos dalinys (vadas leitenantas Balys Strazdas)¹⁶.

1941 metų rugpjūčio antroje pusėje Vilniuje pradėjo veikti Vilniaus apygardos lietuvių savisaugos dalinių štabas, kurio viršininku buvo paskirtas generalinio štabo pulkininkas I. Kraunaitis. Štabas buvo įsikūręs kareivinėse (Jėzuitų g. 3). Šio štabo pagrindinės funkcijos buvo tokios: ryšio palaikymas su vokiečių įstaigomis, komendantu ir vokiečių policijos vadu, informacija, registracija, ryšio palaikymas su išvykusiais iš Vilniaus ir su Vilniuje bei jo srityje esančiais batalionais, rūpinimasis policininkų šeimomis, Vilniaus lietuvių savisaugos batalionų aprūpinimas lietuviškomis uniformomis, avalyne ir kt.

Netrukus LSD štabas, kuriam pavaldūs buvo tiek Vilniaus, tiek Kauno policijos daliniai, buvo perkeltas iš Vilniaus į Kauną. 1941 metų rugsėjo 15 dieną vokiečių tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos majoro A. Engelio įsakymu LSD vadu buvo paskirtas A. Špokevičius¹⁷, o spalio 1 dieną įsteigto štabo viršininku vietoje Vilniaus miesto burmistru tapusiu K. Dabulevičiaus – ge-

¹⁶ Ibid., b. 3, l. 31–41.

¹⁷ A. Engelio 1941 m. rugsėjo 15 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, ibid., f. R-659, ap. 1, b. 4, l. 1.

neralinio štabo pulkininkas leitenantas Jonas Juknevičius¹⁸. Nuo lapkričio 3 dienos panaikintas savisaugos dalių vado institutas ir štabas pavadintas LSD inspektorius štabu (LSD inspektorius buvo A. Špokevičius)¹⁹. Taip buvo smarkiai susiaurintos lietuvių karininkų teisės, jiems paliekant tik inspekcinės pareigas. Štabas buvo įsikūręs buvusioje prieškarinėje miesto komendantūroje (Gedimino g. 29), priešais soborą, Vidaus reikalų vadybos patalpose.

Siekiant suvienodinti organizacinę struktūrą, visuose lietuvių savisaugos daliniuose buvo nustatytos tokios pareigos: Lietuvos apsaugos vadas, Lietuvos apsaugos štabo viršininkas, apygardos vadas, atskiro bataliono vadas, bataliono vadas, kuopos vadas, būrio vadas, kuopininkas (viršila), būrininkas (puskarininkis), skyrininkas (jaunesnysis puskarininkis), skyrininko pavaduotojas (grandinis), kovotojas²⁰.

Dislokacijos ir valdymo atžvilgiu LSD buvo suskirstyti į keturias apygardas: Vilniaus (vadas generalinio štabo pulkininkas I. Kraunaitis, štabo viršininkas pulkininkas leitenantas J. Juknevičius), Kauno (vadas pulkininkas leitenantas Kazys Labutis, štabo viršininkas pulkininkas leitenantas Juozas Jankauskas), Šiaulių (vadas generalinio štabo pulkininkas leitenantas Petras Vertelis, štabo viršininkas pulkininkas leitenantas Aleksandras Andriulaitis) ir Panevėžio (vadas pulkininkas Petras Genys, štabo viršininkas majoras Ernestas Bliudnikas)²¹. Apygardų vadai ir jų štabai buvo pavaldūs vietos vokiečių tvarkos policijos viršininkams. Buvusios VAT saugos, tvarkos ir darbo tarnybos ir jų referentūros buvo pavadintos 1-uoju, 2-uoju ir 3-uoju batalionais. Iki 1941 metų spalio Vilniuje buvo visiškai suformuoti penki savisaugos batalionai, visi jie turėjo savo numerius

(pvz., Vilniaus 1-asis savisaugos batalionas ir t. t.). Iš minėtų penkių batalionų Vilniaus 2-asis savisaugos batalionas, susidedantis iš 500 vyrų, ir 3-iasis batalionas, turintis 600 vyrų, buvo

¹⁸ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 11.

¹⁹ A. Engelio 1941 m. lapkričio 3 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 23.

²⁰ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 33.

²¹ Ibid., f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 109; ibid., f. R-660, ap. 2, b. 262, l. 25.

visiškai parengti ir laukė vokiečių įsakymo išvykti už Lietuvos ribų vykdyti apsaugos ar kautynių funkcijų. Vilniaus 5-asis savisaugos batalionas jau nuo seniau Vilniaus karo komendanto įsakymu priklausė geležinkelių apsaugai. Šis batalionas saugojo dviejų geležinkelio linijų ruožus: Vilniaus–Daugpilio ir Vilniaus–Molodečno, tuo tarpu 1-asis batalionas beveik per visą karą vykdė policines funkcijas Vilniaus mieste.

Nuo 1941 metų gruodžio 1 dienos visi lietuvių savisaugos daliniai, išskyrus Vilniaus ir Kauno įgulas, perėjo vokiečių žandarmerijos Lietuvoje vado žandarmerijos kapitono Nikolauso Brogmuso žinion²². Apygardai priklausiusių batalionų ir dalinių reikalus pradėjo tvarkyti ryšių karininko prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje štabas Kaune, kuris buvo įsteigtas panaikinus LSD inspektoriaus štabą. Ryšių karininko štabas palaikė glaudžius ryšius su batalionais, komplektavo kadrus, mokydavo naujokus, globojo karių šeimas. Tiesioginės įtakos vadovavimui daliniams ir užduočių skyrimui štabas neturėjo. Batalionams užduotis skirdavo ir juos aprūpindavo tos vokiečių policijos ir kariuomenės dalys bei įstaigos, kurioms jie buvo priskirti.

Tuo metu (1942 metų rudenį) LSD Vilniaus apygardoje jau buvo suformuoti septyni savisaugos batalionai, iš kurių 2-asis, 3-iasis, 4-asis ir 15-asis buvo iš Vilniaus išvykę, o Vilniaus mieste bei jo apylinkėse liko 1-asis sargybų, 6-asis geležinkelių ir naujai formuojamas naujokų batalionai. 1942 metų rugsėjo mėnesį naujokų batalionas mokymams buvo nusiųstas į rytines Vilniaus sritis, Švenčionių apskrities Pastovių miestelį. Čia jam buvo suteiktas nuolatinis numeris – 254E. Vadu buvo paskirtas kapitonas Povilas Bareišis. Netrukus batalionas buvo išsiųstas į Šarkovščynos miestelį (Baltarusija) ir perėjo tvarkos policijos vado Baltarusijoje žinion. Spalio 1 dieną vokiečių policijos vado įsakymu LSD Vilniaus apygarda buvo panaikinta²³.

²² Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 233, l. 30.

²³ Vokiečių policijos vado Lietuvoje 1942 m. spalio 1 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, ibid., b. 235, l. 9.

Skirtingose Lietuvos vietovėse susikūrę ginkluoti būriai įvairiai vadinti: aktyvistų, partizanų, apsaugos būriais, pagalbine policija (PP), o kai kur – Tautinės darbo apsaugos būriais. Dėl tokios painiavos tas pats dalinys dokumentuose dažnai skirtingai vadinamas. Daugelis tų būrių narių vokiečių nurodymu ant rankovių ryšėjo baltus raiščius. Tvarką palaikantys TDA pareigūnai ant kairės rankos privalėjo ryšėti raištį su užrašu „TDA. Nr. ...“²⁴. Pasitaikydavo atvejų, kai plėšikaujant buvo naudojamosi ir netikru TDA ženklu arba apsimetus kriminalinės policijos ar saugumo pareigūnais atliekamos kratos gyventojų butuose. Todėl Kauno miesto burmistras K. Palčiauskas 1941 metų liepos 8 dieną gyventojams pranešė, kad LAF'o štabo tikrasis ženklas yra „baltas raištis ant rankovės su juodomis TDA raidėmis ir Lietuvių aktyvistų fronto štabo antspaudu“²⁵. Vermachto vadovybės įsakymu visi ginkluoti būriai turėjo būti pertvarkyti į reguliariusiosios policijos dalinius. Pabrėžtina, kad vokiečiai iš pat pradžių, nenorėdami suteikti jiems garbingo, tik vokiečiams leistino policijos vardo, vadino juos tvarkos, apsaugos, savisaugos batalionais, galiausiai, perėmus būrius vokiečių tvarkos policijai, pagalbinės policijos batalionais. Pradiniame karo etape, iki 1941 metų lapkričio pradžios, Kaune buvo suformuoti penki policijos batalionai (juose buvo apie 3470 žmonių²⁶), Vilniuje – penki, o Šiaulių ir Panevėžio apygardose – po vieną batalioną.

Kadangi Kaunas buvo kitos negu Vilniaus kraštas vermachto armijos žinioje, tai čia policijos daliniai formuoti kitaip. Kauno miesto ir apskrities karo komendantas pulkininkas J. Bobelis Kaune paleido visus ginkluotus būrius ir 1941 metų birželio 28 dieną pradėjo organizuoti pirmąjį policijos batalioną²⁷, kuris iš pradžių (iki 1941 metų rugpjūčio 7 dienos) vadinosi Tautinės darbo apsaugos 1-uoju batalionu. Bataliono pagrindinė

²⁴ A. Iškausko 1941 m. birželio 24 d. įsakas.

²⁵ Kauno miesto burmistro 1941 m. liepos 8 d. aplinkraščio nuorašas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 13, l. 117.

²⁶ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 14, p. 263.

²⁷ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 8, l. 35.

funkcija – saugoti karinės reikšmės objektus, patruliuoti miesto gatvėse, saugoti sovietinių karo belaisvių stovyklas. Jis buvo įsikūręs Žaliakalnyje, Aukštaičių gatvėje. Bataliono vadu tapo buvęs Lietuvos kariuomenės pulkininkas A. Butkūnas, jo pavaduotoju – majoras Antanas Impulevičius. Liepos 24 dieną Kauno karo komendanto postą užėmė kapitonas Stasys Kviecinskas (pavaduotojas pulkininkas Mykolas Kalmantas), o TDA 1-ojo bataliono vadu buvo paskirtas majoras Kazys Šimkus²⁸. Tuo metu beveik visi bataliono kariai neturėjo uniformų ir, kad būtų galima juos atskirti nuo kitų piliečių ir kitų policijos darbuotojų, buvo liepta jiems ant kairės rankos ryšėti geltoną raištį su užrašu „L. N. P. Pagalbinė policijos tarnyba“ (*Polizeihilfsdienst*)²⁹. TDA batalionas liepos mėnesį ėjo sargybą prie VII forto, kur saugojo suimtuosius, prie Ministrų kabineto (Laisvės al. 70), prie Kauno karo komendantūros (Gedimino g. 34), prie sunkiųjų darbų kalėjimo (Mickevičiaus g. 9), prie Saugumo policijos rūmų (Laisvės al. 6), prie skystojo kuro sandėlių (Napoleono g. 5). Be to, jis saugojo sprogstamosios medžiagos ir izoliacijos fabriko sandėlius, vandentiekio stotį, elektros stotį, Kauno radijo stotį ir karo ligoninėje sergančius karo belaisvius, patruliavo prie Aukštosios Panemunės, Vytauto Didžiojo, P. Vileišio tiltų, VI forto ir kt.³⁰

Liepos 24 dieną Kauno miesto komendantas pulkininkas J. Bobelis per Policijos departamento direktorių kreipėsi į visus Kauno miesto ir apskrities partizanų būrių vadus jiems primindamas, kad liepos pradžioje Vokietijos karo vadovybės įsakymu visų partizanų, kaip savarankiškų vienetų, veikla yra baigta, todėl turimus ginklus jie privalo atiduoti vietos policijos nuovadoms arba komendantūroms³¹.

Liepos 30 dieną vokiečių kariuomenės Ostlande vado kavalerijos generolo Walterio Braemerio įsakymu visiems lietuvių ginkluotiems būriams vadovauti buvo paskirtas vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas policijos majoras Franzas

²⁸ Ibid., ap. 2, b. 1a, l. 39.

²⁹ Ibid., l. 42.

³⁰ Ibid., ap. 1, b. 1, l. 19.

³¹ Kauno komendantūros 1941 m. liepos 24 d. rašto Nr. 1378 nuorašas, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 4.

Lechthaleris³². Iš 1-ojo bataliono septynių kuopų rugpjūčio 7 dieną Kaune buvo sudaryti du batalionai, pavadinti pagalbinės policijos tarnybos batalionais. 1-ojo bataliono vadu liko K. Šimkus, 2-ojo bataliono vadu buvo paskirtas A. Impulevičius, po savaitės suformuoto 3-iojo – kapitonas Antanas Švilpa.

Rugpjūčio mėnesį buvo paskelbtas savanorių ėmimas į Kaune formuojamus pagalbinės policijos tarnybos batalionus. Savanoriais buvo priimami atsargos puskarininkiai, grandiniai ir eiliniai, geros sveikatos, tinkami rikiuotės tarnybai, sąžiningi, blaivūs ir ne vyresni kaip 35 metų amžiaus. Savanoris turėdavo parašyti pareiškimą, pridėti prie jo savo pasą arba asmens liudijimą ir pažymėjimą apie savo lojalią politinę praeitį. Tokį pažymėjimą išduodavo vietinės policijos įstaiga. Atlikęs visus formalumus, priimtasis policininkas būdavo mokomas kaip naujokas. Priimtieji savanoriai privalėjo tarnauti ne mažiau kaip 6 mėnesius ir gaudavo atlyginimą, kuris beveik atitiko viešosios policijos tarnautojo atlyginimą³³.

Kiekvienas bataliono savanoris privalėjo pasirašyti tokį pasižadėjimą:

„Aš, žemiau pasirašęs (laipsnis, pavardė, vardas), kilęs <...>, nuo 1941 <...> stoju savanoriu į Pagalbinį Policijos Batalioną šešiems (6) mėnesiams ir Didžiojo Vokiečių Reicho Vado Adolfo Hitlerio vadovybėje, kuriant naują Europą, pasižadu man uždedamas pareigas atlikti sąžiningai, pasiduoti karinei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti prieš Karo teismus, šventai laikyti paslaptis ir nepriklausyti prie draudžiamųjų organizacijų; priešams jokių žinių neteikti ir visą, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešti savo viršininkams.

(Pasižadėjimą davusio parašas) Parašą tvirtinu“³⁴.

Rugpjūčio 15 dieną visi Kaune buvę daliniai policijos majoro F. Lechthalerio įsakymu buvo suskirstyti į penkis batalionus. Be to, buvo sudarytos atskiros statybos, transporto (vadas vyresnysis leitenantas Karosas) ir technikos kuopos. Rugpjūčio 25 dieną 4-ojo bataliono vadu buvo pa-

³² Ibid., f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 68.

³³ Ibid., f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 173.

³⁴ Ibid., f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 254.

skirtas kapitonas Viktoras Klimavičius, o rugpjūčio 28 dieną pradėto formuoti 5-ojo bataliono vadu – kapitonas Juozas Kriščiūnas, štabo vadu – majoras Juozas Jurkūnas³⁵. Nuo rugsėjo 16 dienos savisaugos dalinių batalionų kuopos buvo taip suskirstytos (sunumeruotos):

- 1-asis batalionas – 1-oji–4-oji kuopos;
- 2-asis batalionas – 5-oji–8-oji kuopos;
- 3-iasis batalionas – 9-oji–12-oji kuopos;
- 4-asis batalionas – 13-oji–15-oji kuopos³⁶.

Rugsėjo 26 dieną buvo įsteigta Kauno Žaliakalnio pagalbinės policijos tarnybos dalinių įgula (viršininkas majoras K. Šimkus), kurią sudarė pagalbinės policijos 1-asis ir 3-iasis batalionai bei pagalbinės policijos tarnybos autokuopa (vadas kapitonas Meižys)³⁷. Kauno komendantūros įsakymu nuo spalio 8 dienos buvo pakeisti pagalbinės policijos tarnybos batalionų ir atskirų kuopų pavadinimai – jie tapo apsaugos batalionais ir kuopomis³⁸. Viešajai tvarkai tikrinti ir tam, kad kariai (policininkai) laikytųsi mandagumo taisyklių, lapkričio 13 dieną Kaune buvo įsteigta karo policijos tarnyba³⁹. Jos pareigūnai eidami tarnybines pareigas privalėjo ant dešiniojo peties prisisegti baltą akselbantą. Jiems buvo suteikta teisė netvarkingus ir pažeidžiančius viešąją tvarką policininkus sulaikyti ir pristatyti atitinkamo padalinio vadui. Buvo įsteigtas ir priskirtas prie Policijos departamento lietuvių policijos orkestras (vadovas Bronius Jonušas), kurį sudarė 48 policininkai muzikantai⁴⁰. Vėliau orkestro etatų padaugėjo iki 71:

Dirigentas	1
Dirigento pavaduotojas	1
Vyr. koncertmeisteris	1
Koncertmeisteris	2
Chormeisteris	1
Solistai	10
Vyresnieji muzikantai	30
Muzikantai	25 ⁴¹

³⁵ F. Lechthalerio pasirašyto 1941 m. rugpjūčio 29 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 235.

³⁶ *Ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 262, l. 70.

³⁷ *Ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 49.

³⁸ Kauno komendanto kapitono S. Kviecinso įsakymas Nr. 49, *ibid.*, l. 61.

³⁹ *Ibid.*, l. 90.

⁴⁰ *Ibid.*, f. R-729, ap. 1, b. 1, l. 11.

⁴¹ Lietuvos policijos vado 1941 m. gruodžio 17 d. įsakymo Nr. 10 nuorašas, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 4, l. 37.

1944 metų liepos mėnesį, artėjant sovietams, orkestras pats likvidavosi.

Vykdamas tvarkos policijos vado Ostlande potvarkį, 1941 metų spalio 5 dieną visi lietuvių policiniai rikiuotės padaliniai tapo pavaldūs: 1-asis, 2-asis bei 3-iasis batalionai perėjo 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado policijos majoro F. Lechthalerio žinion, o 4-asis ir 5-asis batalionai, taip pat statybos, transporto ir technikos kuopos – tvarkos policijos vado Lietuvoje policijos majoro A. Engelio žinion. Tuo pačiu įsakymu iš vieno policijos orkestro buvo sudaryti du ir paskirti kiekvienam vokiečių majorui po vieną⁴².

Policijos majoro F. Lechthalerio žinioje likę trys (1-asis, 2-asis, 3-iasis) pagalbinės policijos tarnybos batalionai spalio 8 dieną buvo pavadinti savisaugos batalionais, o Kauno karo komendantūra reorganizuota į ryšių karininko prie 11-ojo rezervinio policijos bataliono štabą. Ryšių karininku buvo paskirtas S. Kviecinskas, o nuo lapkričio 25 dienos – K. Šimkus. 1-ojo savisaugos bataliono vadu vietoj K. Šimkaus buvo paskirtas Norbertas Gasėnas. Gruodžio 10 dieną ryšių karininko prie 11-ojo rezervinės policijos bataliono štabas pavadintas 1-uoju lietuvių savisaugos dalinių štabu.

Vokiečių tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos majoras A. Engelis 1941 metų gruodžio 16 dieną patvirtino, kad Lietuvoje esantys 1-asis–3-iasis batalionai yra vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje žinioje, tačiau laikinai registruojami prie 11-ojo rezervinės policijos bataliono. Vokiečių policijos vadovybė Vilniuje turi nuo 4-ojo iki 7-ojo (įskaitant Liubline ir Minske esančius batalionus, kurie jau yra gavę 5-ąjį ir 6-ąjį numerius), o Kaune – nuo 8-ojo iki 11-ojo batalionus (įskaitant prie Ilmenio ežero esantį 8-ąjį batalioną), žandarmerijai pavaldūs tapo 12-asis (Šiauliai) ir 13-asis (Panevėžys) batalionai⁴³. Gruodžio 22 dieną policijos majorui F. Lechthaleriui pavaldūs lietuvių batalionai perėjo policijos

⁴² Ibid., f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 58.

⁴³ A. Engelio 1941 m. gruodžio 16 d. rašto vertimo iš vokiečių kalbos nuorašas, ibid., f. R-691, ap. 1, b. 28, l. 66.

majoro A. Engelio žinion⁴⁴ ir buvo pernumeruoti, o vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas paliko Lietuvos teritoriją ir buvo perdislokuotas į Baltarusiją.

Tam tikroms funkcijoms vykdyti vokiečių tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininko W. Denicke's 1942 metų birželio 18 dienos įsakymu iš 9-ojo policijos bataliono likučių (buvusios 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos) bei 252E bataliono pareigūnų buvo sukurta techninės pagalbos kuopa (*Technische Nothilfe*), susidedanti iš 102 karininkų, puskarininkių ir eilinių. Ši kuopa buvo pavaldi tiesiogiai W. Denicke'ei. Kol atvyko vokiečių kuopos vadas, jo pareigas laikinai ėjo leitenantas Jonas Ramanauskas⁴⁵. Dieną prieš tai W. Denicke pasirašė įsakymą dėl Vilniaus apygardos naujokų policijos bataliono pavadinimo 254E batalionu⁴⁶.

1942 metais Kauno apygardos žinioje jau buvo vienuolika savisaugos batalionų, iš kurių septyni buvo išsiųsti už Lietuvos ribų: Kauno 5-asis savisaugos batalionas, 7-asis, 8-asis⁴⁷, 11-asis, 12-asis, 13-asis ir 256-asis. Trys iš jų saugojo Baltarusijos užnugarį, trys, tarp jų ir 7-asis – strateginio kelio *Durchgangsstrasse IV (DG IV)* statybą Ukrainoje. Kiti keturi – 9-asis⁴⁸, 251-asis⁴⁹, 252-asis⁵⁰ ir 255-asis – liko Kaune ir sėkmingai vykdė policines funkcijas. Tik tai vėlai 1942 metų rudenį 255-asis batalionas buvo nusiųstas į armijų grupės „Mitte“ užnugarį kovoti su partizanais. 1943 metų pavasarį jis buvo perdislokuotas į Baltarusiją, į Staryj Bychovo

⁴⁴ Ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 20.

⁴⁵ Ibid., b. 93, l. 11–15.

⁴⁶ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 17.

⁴⁷ 1942 m. kovo mėn. suformuotas Kaune ir liepos mėn. išsiųstas į Ukrainos Umanės miestą. 1943 m. sausio mėn. šio bataliono štabas ir dvi kuopos buvo perkelti į armijų grupės „Nord“ IV tranzitinę stovyklą ir saugojo karo belaisvių stovyklą. 1943 m. lapkričio 20 d. išformuotas.

⁴⁸ 1942 m. liepos mėn. suformuotas Kaune ir buvo naudojamas objektų apsaugai. 1944 m. spalio mėn. atsidūrė Dancige ir buvo ketinta jį įtraukti į 2-ąją lietuvių savanorių pėstininkų pulką, tačiau gruodžio mėn. galutinai išformuotas.

⁴⁹ 1942 m. liepos mėn. suformuotas Kaune ir naudojamas objektų apsaugai.

⁵⁰ 1942 m. liepos mėn. suformuotas Kaune kaip atsarginis.

miestelį (į pietus nuo Mogiliovo), ir tapo pavaldus Mogiliovo SS ir policijos vadui.

Lietuvių policinių junginių reikšmė buvo didelė ne tik Lietuvos miestuose, miesteliuose ir kaimuose, bet ir už šalies ribų. 1941 metų rugsėjo pradžioje pradėjus siųsti pirmuosius lietuvių savisaugos (policijos) batalionus į Rytus ir į Vakarus – Baltarusiją⁵¹, Rusiją, Ukrainą, Lenkiją, lietuvių policijos batalionų Lietuvoje ėmė mažėti. Spalio 6 dieną 12-asis lietuvių pagalbinės policijos batalionas, sudarytas iš dviejų kuopų vokiečių ir dviejų kuopų lietuvių policininkų, vadovaujamas majoro A. Impulevičiaus, buvo išsiųstas į Baltarusiją kovoti su „bolševikų armija ir bolševikų partizanais“. 1942 metų gegužės mėnesį Vilniaus apygardos savisaugos dalinių vadas pulkininkas I. Kraunaitis pasirašė įsakymą Nr. 76 dėl 4-ojo bataliono, susidedančio iš 12 karininkų, 56 puskarininkų ir 418 eilinių, išvykimo gegužės 11 dieną „iš Vilniaus į Rytus vykdyti ypatingą uždavinį“⁵². Jis buvo nusiųstas į Ukrainą ir dislokuotas Stalino mieste. Tik tai 1943 metų rugsėjo mėnesį buvo skubiai išvestas iš Stalino miesto ir reorganizuotas į *Ost Ausbildungs Kompanie fur Sprachmittler* (Rytų sričių vertėjų rengimo kuopa) dalinį, kur buvo rengiami lietuvių policijos dalinių vadovaujantys pareigūnai ir policijos mokyklų instruktoriai⁵³. Bataliono likučiai tų pačių metų spalio mėnesį buvo nusiųsti į armijų grupės „Nord“ užnugario IV tranzitinę stovyklą. Lapkričio mėnesį batalionas oficialiai buvo išformuotas. 1943 metų vasarą dar vienas lietuvių policijos batalionas buvo komandiruotas į Baltarusiją kovoti su sovietiniais partizanais⁵⁴.

Vokiečių įsakymu išsiųsti iš Lietuvos lietuvių batalionai užėmė pozicijas fronto linijose, užfrontėje kovojo su sovietiniais partizanais, rūpinosi geležinkelio, tiltų, kitų karinių bei ūkio objektų apsauga nuo Ilmenio ežero šiaurėje iki Azovo jūros

⁵¹ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

⁵² Vilniaus apygardos savisaugos dalių vado 1942 m. gegužės 11 d. įsakymo Nr. 76 nuorašas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 12.

⁵³ A. Muñoz, *Hitler's Eastern Legions*, p. 31.

⁵⁴ J. Turonek, *Białorus pod okupacją niemiecką*, s. 200.

pietuose. Jie buvo vadinami fronto batalionais. Operatyviai jie priklausė Vokietijos kariuomenės fronto vadui, o aprūpinimo (apranaga, maistas, avalynė) atžvilgiu – vokiečių policijos vadovybei Minske, Rygoje, Kaune. Vokietijos–SSRS Šiaurės fronte 1943 metais buvo 5-asis, 13-asis ir 256-asis batalionai. Tai buvo bene labiausiai kovose užsigrūdinę lietuvių policijos batalionai Rytuose. Nuo 1942 metų pavasario dauguma užverbuotų naujokų pirmiausia buvo siunčiami į šiuos batalionus. Lietuvių policijos batalionų veiklos Rytų fronte pobūdį atskleidžia 5-ojo bataliono (vadas kapitonas Pranas Ambraziūnas), kuris buvo naudojamas vermachto 16-osios armijos užnugario apsaugai, veikla: 1-oji kuopa saugojo Ilmenio ežero vakarinę pakrantę, 2-oji – vokiečių armijos transportą, aptarnaujantį priešakines fronto linijas, 3-ioji – 20–25 kilometrų geležinkelio ruožą tarp Dedovičių ir Dno stočių.

Ypač sunkus išbandymas teko 7-ajam batalionui (vadas kapitonas Jonas Semaška). 1942 metais jis Ukrainoje saugojo nuo sovietinių partizanų puolimų plentus, o 1943-ųjų pradžioje su generolo feldmaršalo Friedricho Pauliaus grupute pateko į Stalingrado apsuptį. Bataliono vadas su savo kariais narsiai kovėsi pirmose fronto linijose, bet buvo aišku, kad F. Pauliaus armija pasmerkta žūti ir iš apsupties neišsiverš. Nepaprastai narsus 7-ojo bataliono vadas su savo kariais nutarė atlikti nepakartojamą žygdarbį, tapusį legenda. Gavęs F. Pauliaus štabo viršininko generolo leitenanto Arthuro Schmidto sutikimą, kapitonas J. Semaška su savo kariais įveikė tris apsupimo linijas ir kone vieninteliai išsiveržė iš „Stalingrado katilo“. Po kurio laiko susitiko su Stepių Perkūno – generolo feldmaršalo Ericho von Mansteino – daliniais. Už šį žygdarbį bataliono vadas kapitonas J. Semaška buvo pakeltas į majorus, jam įteiktas aukštas apdovanojimas – Geležinis kryžius. Batalionas kovo mėnesį buvo nusiųstas į armijų grupės „Nord“ užnugario IV tranzitinę stovyklą, o birželio mėnesį grąžintas į Lietuvą⁵⁵.

Karas su bolševizmu pašaukė lietuvių karius į mirtimi verdančius kautynių laukus, į Rytų

frontą. Daugelis lietuvių polici-

⁵⁵ Kardas, 1993, Nr. 1, p. 36–37.

jos batalionų, išsklaidytų po plačias Rusijos erdves, narsiai kovėsi kartu su vokiečiais ir kitų tautybių kariais, kantriai, sąžiningai, didvyriškai pakėlė fronto vargus, žvelgė mirčiai į akis ir laistė savo kraują, prakaitą po milžiniškas Rytų platybes. Yra buvę atsitikimų, kai vokiečių karo vadovybė, įvertindama lietuvių karininkų ir vadų išmintį, sugebėjimus vadovauti kautynėms, pavesdavo lietuvių karininkui vadovauti rinktinei, kurią sudarydavo įvairių tautų kariuomenės daliniai⁵⁶.

Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos 1942 metų birželio 7 dienos atvirame laiške vokiečių civilinės valdžios komisarams Lietuvoje buvo rašoma: „<...> A. Hitleris paskelbė, kad Rytuose Vokietijai talkininkauja beveik visos Europos tautos. Šalia jų jis paminėjo lietuvius, latvius, estus, ukrainiečius ir totorius. Mes manome, kad mūsų savanorių Rytuose yra apie 8000–10000 durtuvų<...>. Lietuvių tauta proporcingai savo gyventojų skaičiui jau davė daugiau nei visa eilė aukščiau išvardintų tautų“⁵⁷.

Tuo metu jau buvo perprasti naujųjų valdovų slapti kėsiai Lietuvos atžvilgiu, todėl lietuvių policijos daliniams buvo duoti slapti nurodymai be reikalo nekišti galvų į mirties kilpą, stengtis išsaugoti gyvybę ir kuo ilgiau išsilaikyti su ginklu rankose.

Lietuvių nacionalistų partijos⁵⁸ (generalinis sekretorius Zenonas Blynas) vadovybė 1941 metų lapkričio 11 dienos rašte⁵⁹ pirma-

⁵⁶ *Karys*, 1943, vasario 13, Nr. 7 (1169), p. 38.

⁵⁷ Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos 1942 m. birželio 7 d. laiško nuorašas, Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA), f. 3377, ap. 55, b. 10, l. 69.

⁵⁸ LNP 1941 m. birželio mėn. įsteigė „Geležinio vilko“ štabas ir Lietuvių aktyvistų frontas. Jos organizacinė struktūra buvo panaši į vokiečių ir italų fašistinių organizacijų struktūrą. Vienas iš LNP skyrių buvo pavadintas „Geležinio

vilko“ vardu. Vidaus reikalų generalinis tarėjas generolas P. Kubiliūnas 1941 m. rugpjūčio 19 d. pasirašė potvarkį Nr. 10, draudžiantį organizuotis ir veikti visoms politinio pobūdžio organizacijoms, išskyrus LNP. Vėliau, rugpjūčio 25 d., minėtojo potvarkio veikimas buvo sustabdytas. 1941 m. gruodžio 17 d. LNP buvo paleista. Dalis jos buvusių narių susibūrė į Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą. Žr.: LCVA, f. R.-1476, ap. 1, b. 2, l. 45–47.

⁵⁹ LVOA, f. 3377, ap. 55, b. 185.

jam generaliniam tarėjui ir generaliniam tarėjui vidaus reikalams generolui P. Kubiliūnui siūlė griežtai protestuoti prieš 2-ojo (12-ojo) policijos bataliono ir kitų padalinių siuntimą į Baltarusiją ir panaudojimą Baltarusijos ir Lenkijos žydų žudynėms. LNP įvertino šiuos faktus kaip Lietuvą kompromituojantį ir žeminantį aktą. LNP parengtame memorandume Vokietijos vyriausybei buvo nurodyta: „Iš Lietuvos teritorijos išvykusiems batalionams pavedama Lietuvą ir lietuvių žeminančios užduotys – Gudijos žydų ir civilių, rusų belaisvių šaudymas ir korimas. Jeigu lietuvių karininkai atsisako šaudyti, juos pačius grasoma sušaudyti. Egzekucijų metu yra fotografuojami ir filmuojami tik lietuvių daliniai, nes vokiečių daliniai tuo metu pasitraukia į šalį“⁶⁰. Vokiečiai, siųsdami latvių bei estų policininkus ir SS dalinius į Lietuvą, o lietuvių policininkus – į Baltarusiją, Rusiją, Ukrainą, norėjo įgyvendinti dar vieną savo užmačią – tarpusavyje supjudyti užgrobtų teritorijų tautas.

1941 metų rugsėjo 19 dieną Vilniaus apygardos komisaras SS šturmbanfiureris H. Wulffas vidaus reikalų valdytojui ir komisaro patarėjui pulkininkui K. Kalendrai įsakė visus Vilniaus srities žydus suvaryti į getus, o juos saugoti turėjo lietuvių policija. Tad ar galėjo lietuvių policija tam įsakymui pasipriešinti ir jo nevykdyti?

Įgyvendinant minėtąjį įsakymą Vilniaus miesto žydų perkėlimo į getą akcija buvo vykdoma pagal iš anksto sudarytą planą. Žydus iš butų iškeldino lietuvių policija, vadovaujama nuovadų valdininkų. Žydų turtas buvo paliekamas jų butuose, butai užrakinami ir užantspauduojami. Vilniaus gyventojai dėl žydų perkėlimo į atskirą gyvenamąją vietovę buvo patenkinti. Tik dalis lenkų labai apgailėjo žydų ir kai kurie iš jų žiūrėdami į vedamus žydus verkė. Kraustant žydus iš Žvėryno ir Lukiškių rajonų, gatves blokavo lietuvių policijos bataliono kariai (iš viso 49 žmonės), o iš butų juos kraustė 31 policijos tarnautojas⁶¹.

⁶⁰ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1994, Nr. 12, p. 189.

⁶¹ Vilniaus miesto policijos 2-osios nuovados viršininko J. Vaišnio 1941 m. rugsėjo 6 d. raportas Vilniaus miesto ir apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 4, l. 189–190.

Prie Vilniaus ir Kauno miestų savivaldybių buvo įsteigtos referentūros žydų reikalams. Referentas žydų reikalams Kaune buvo Mikas Kaminskas, Vilniuje – Petras Buragas.

Pokario metais komunistinė propaganda ir sovietiniai istoriografoi bandė sudaryti įspūdį, kad lietuvių policijos batalionai ne tiek kovojo dėl Lietuvos gerovės, kiek naikino savo valstybės piliečius – žydus, lietuvius, lenkus. Net buvo pareikštas kaltinimas, kad visa lietuvių tauta buvo įtraukta į žydų naikinimą⁶².

Pasaulio ir Europos politinėje istorijoje yra buvę ir esama nuolatinių gausių ir negausių tautų antagonizmo. Jis reiškėsi ir dažnai tebesireiškia karais, okupacijomis, aneksijomis, kultūrų niveliavimu ar net genocidu⁶³. Nuskriaustųjų ir pažemintųjų likimo dažniausiai susilaukdavo nekaltos tautos, ir tai tarsi patvirtindavo, kad šiame pasaulyje nusveria fizinė jėga. Brutali prievarta, o ne demokratinė politika tūkstantmečius lėmė tarptautinius santykius. Net dvidešimto amžiaus viduryje nedidelės tautos, patekusios į didelių valstybių įtakos sferą, patyrė jų agresiją. Žlugo ne viena valstybė, turėjusi menkesnę fizinę jėgą. Ir tai vyko Europoje – šiuolaikinės civilizacijos lopšyje. Europinio rasizmo viršūnė – žydų naikinimas, vadinamasis galutinis žydų klausimo sprendimas, kurio ėmėsi Vokietijos fašistai, vadovaujami savo lyderio A. Hitlerio⁶⁴.

Objektyvi tiesa apie lietuvių ir žydų santykius vokiečių administravimo metais dar nepasakyta, ir tai sudaro prielaidas sklisti

⁶² Romos teisėje buvo sąvoka: *Societas delinquere non potest* – „Visuomenė negali vykdyti nusikaltimų“. Dabartiniais laikais išliko mintis apie individualią atsakomybę.

⁶³ Kiekviename žodyne rasime paaiškinimą, kas yra genocidas. Autoritetingas „Webster“ žodynas šį žodį apibūdina taip: „Visų gyventojų ar tautos sisteminis žudymas arba išnaikinimas.“ Žodynas „The American College Dictionary“ pateikia tokį apibūdinimą: „Rasinių ir

tautinių grupių planingas naikinimas.“ Žodį *genocidas* pirmą kartą 1944 m. pavartojo Jeilio universiteto prof. dr. Raphaelis Lemkinas (Tarptautinės genocido konvencijos kūrėjas).

⁶⁴ Žydai šį reiškinį vadina „Katastrofa“, arba hebrajiškai SHOAH („sunaikinimas“), tačiau pasaulyje dažniausiai skamba žodis *Holocaust*. Biblijos vertime į senąją graikų kalbą žodis *Holocaust* reiškia aukojimą sudeginant.

subjektyvioms kalboms. Remiantis tais keliais procentais, skiriančiais Lietuvoje sunaikintų žydų skaičių nuo kitose šalyse sunaikintųjų, teigti, kad būtent Lietuva buvo žydų skerdykla, švelniai tariant, neetiška. Tačiau pažvelkime į faktus.

1941–1944 metais žydų likimą Lietuvoje lėmė ne jų santykiai su lietuviais, bet vokiečių vykdyta antižydiška politika. Jeigu žiūrėsime chronologijos, tai Lietuvoje žydų genocidą pradėjo ir jų žudymo sėklą pasėjo bolševizmas. Sunku šiandien pasakyti, ko karo metais būta daugiau – keršto buvusiems sovietų valdžios aktyvistams ar tiesiog kriminalinių nusikaltėlių nebaudžiamo siautėjimo. Aišku viena – savivalei bandyta užkirsti kelią, tačiau greitai ir efektyviai tai daryti nebuvo galima dėl daugelio priežasčių. Ir, žinoma, ne vien dėl prasidėjusio karo. Svarbu ir tai, kad pirmomis karo dienomis nefunkcionavo apskritai jokia valdžia, vėliau LLV įtaka stabdant negatyvius procesus Lietuvoje buvo silpna, vietinių valdžios įstaigų funkcijos buvo susipynusios ir t. t. Be to, Lietuvos valstybės Konstitucijos galiojimą okupantai sovietai buvo nutraukę, o vokiečiai visomis išgalėmis trukdė jį atkurti, todėl 1941–1944 metais Lietuva nebuvo visateisė valstybė ir ji nėra kalta dėl pavienių asmenų ekscesų. Nuo pat pirmų karo dienų vykdydama operaciją „Cotbus“ (t. y. žydų naikinimą Ostlande) Lietuvos žydų likimą į savo rankas buvo paėmusi ir pogromus organizavo vokiečių SS A operatyvinė grupė, susidėjusi iš 1a ir 1b ypatingųjų būrių (*SS-Sonderkommando 1a* ir *1b*) ir 2-ojo bei 3-iojo operatyvinių būrių (*SS-Einsatzkommando 2* ir *3*)⁶⁵. SS A operatyvinė grupė buvo bataliono dydžio ir turėjo 990 vyrų: 9 proc. – gestapo pareigūnai, 3,5 proc. – SD nariai, 4,1 proc. – kriminalinės policijos, 13,4 proc. – tvarkos policijos, 8,8 proc. – nacionalinės pagalbinės policijos nariai, 34 proc. – *Waffen-SS* (SS koviniai daliniai) kariai⁶⁶. Visi

⁶⁵ A. Mollo, *Uniforms of the SS*, Vol. 5: *Sicherheitsdienst und Sicherheitspolizei 1931–1945*, London, 1992, p. 19.

⁶⁶ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse: 1940–1944*, p. 135.

Prof. Cz. Madajczykas nurodo, kad

A operatyvinėje grupėje buvo 89 gestapo pareigūnai, 75 – SD, 41 – kriminalinės policijos, 133 – *Orpo*, 340 – *Waffen-SS*. Žr.: Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje <...>*, t. 1, s. 560.

jie buvo aprenkti SS dispozicinių dalinių (*SS-Verfügungstruppen*) pilkai žalsvais lauko mundurais su juoda SD juostele ant kairės rankovės. Pabaltijyje veikusiai A operatyvinei grupei iš pat pradžių vadovavo SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras Walteris Stahleckeris, paskui nuo 1942 metų kovo 24 dienos – SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras Heinzas Jostas. Šios grupės 3/A operatyvinis būrys, kuriam vadovavo SS štandartenfiureris K. Jägeris, 1941 metų liepos 2 dieną perėmė saugumo policijos funkcijas Lietuvoje. Pagrindinės 3/A operatyvinio būrio pajėgos ir štabas apsistojo Kaune, o į Vilnių, Šiaulius ir kitus Lietuvos miestus išvyko kiti šio būrio padaliniai. Vilniuje nuo birželio 26 dienos veikė iš Poznanės kartu su 9-osios armijos štabu atvykęs 7a ypatingasis būrys, vadovaujamas SS štandartenfiurerio Walterio Blume's. Vėliau šį būrį pakeitė iki rugpjūčio 2 dienos Vilniuje veikęs 9/B operatyvinis būrys (iš B operatyvinės grupės), vadovaujamas SS oberšturmibanfiurerio dr. O. Schaeferio ir SS oberšturmibanfiurerio A. Filberto, o Šiauliuose iki spalio 1 dienos – 2/A operatyvinis būrys, vadovaujamas SS oberšturmibanfiurerio E. Straucho. Galiausiai rugpjūčio 3 dieną Vilnių perėmė 3/A operatyvinio būrio padalinys (*Teilkommando 3/A*), vadovaujamas SS oberšturmfiurerio Ericho Wolffo, o vėliau – SS hauptšturmfiurerio Hermano Gertho. Šiame padalinyje tarnavo apie 40 pareigūnų. Apie 1942 metų vasario mėnesį šis padalinys buvo pavadintas vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriumi. Jam iš pat pradžių vadovavo minėtasis H. Gerthas, o po jo – SS oberšturmfiureriai Rolfas Neugebaueris ir Augustas Mülleris⁶⁷.

Naikinant žydus Lietuvos teritorijoje ypač pasižymėjo vokiečių policijos motorizuotasis būrys (*Rollkommando*), vadovaujama jo organizatoriaus SS oberšturmfiurerio Heinricho Hamanno. Šis būrys buvo judrus, greitai persikeldavo iš vienos vietos į kitą ir masiškai žudė užimtos teritorijos gyventojus žydus. Jam talkino vietiniai savanoriai (apie 80 lietuvių)⁶⁸.

⁶⁷ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 269–270.

⁶⁸ R. Korab-Żebryk, *Biała księga w obrobie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin, 1991, s. 12.

Lietuvos laikinoji vyriausybė atsiribojo nuo vokiečių politikos, vykdomos žydų atžvilgiu, ir nesiėmė jokių veiksmų, kurie Lietuvos piliečių žydų padėtį būtų sunkinę. 1941 metais Pirmojo generalinio tarėjo įstaiga atskiru rinkiniu išleido LLV įstatymus, potvarkius. Į rinkinį per klaidą pateko vyriausybės nepriimtų potvarkių projektai, tarp jų ir tariamasis potvarkis dėl žydų geto steigimo. Atvirkščiai, LLV buvo kreipusis į Vokietijos karinę vadovybę (vermachtą) su demaršu dėl prasidėjusių Lietuvos valstybės taikių piliečių žydų masinių žudynių, kurias vykdė vokiečių saugumo policijai pavaldūs daliniai, bet veltui – pafrontės karinė vadovybė negalėjo niekuo padėti, nes „galutinį sprendimą“ dėl žydų tautos buvo priėmusi SS reichsführerio H. Himmlerio žinyba. Fašistinėje Vokietijoje, kaip ir bolševikinėje Sovietų Sąjungoje, lemiamą žodį tardavo partija ir politinė policija.

Vėliau, 1942 metų antroje pusėje, trys nepriklausomos Lietuvos valstybės veikėjai – kunigas Mykolas Krupavičius, prof. Jonas Pranas Aleksa ir dr. Kazys Grinius pasirašė „Memorandumą vokiečių generaliniam komisarui Kaune“. Memorandume buvo nagrinėjama vokiečių vykdoma politika, neigiami jos padariniai Lietuvos ūkiui, aiškiai ir nedviprasmiškai smerkiami vokiečių policinės administracijos veiksmai, vykdomi žydų ir kitų tautybių piliečių atžvilgiu⁶⁹.

Žinoma, apmaudu ir gėda, kad buvo užkibta ant gėbelsinės propagandos kabliuko ir pirmuose LAF'o atsišaukimuose bei straipsniuose bolševikai ir žydai tapatinami, kartojamos nacių antisemitinės frazės. Didelė servilizmo kaina. Tačiau akivaizdu ir tai, kad sovietų okupacija buvo visiškai sugriovusi teisinę sistemą ir pilietinę visuomenę, sunaikinusi tautos elitą, sudariusi palankiausias sąlygas iškilti patologiškiems tipams, suvešėti nežmoniškiems jų instinktams, latentiniam antisemitizmui.

Pirmieji žydų pogromai buvo organizuoti ir įvykdyti pirmomis karo dienomis, kai krašte dar vyravo ūkinė ir politinė suirutė. Pirmasis iš lietuvių, Lietuvoje pasidavęs SS brigadeführerio

⁶⁹ *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 2, p. 83–88.

F. Stahleckerio kurstymui prieš žydus, buvo žurnalistas Algirdas Jonas Klimaitis su savo partizanų būriu (300 vyrų). Beje, įdomu tai, kad buvusio VDR saugumo STASI (*Staatssicherheit* – Valstybės saugumas) dokumentuose rašoma, kad A. J. Klimaitis „vadovavo baltarusių daliniui iš 300 banditų“⁷⁰. Jo būrį F. Stahleckerio štabas aprūpino įvairiais ginklais, jam suteikė privilegiją naudotis karinėmis transporto priemonėmis. A. J. Klimaitis su LLV ir LAF’u neturėjo nieko bendro, netgi atvirkščiai: LLV atstovai A. J. Klimaičio ir jo būrio veiksmus griežtai pasmerkė ir įsakė jam pasitraukti iš Kauno. Per pirmą didelį pogromą, naktį iš birželio 27-osios į 28-ąją, A. J. Klimaičio sėbrai Kaune nužudė daug žydų, sudegino kelias sinagogas ir žydų gyvenamajame rajone – daug namų⁷¹. Tuo metu Kaunas jau buvo vokiečių rankose, ir vokiečių saugumo policija stengėsi labai kruopščiai užmaskuoti savo vadovaujamąjį vaidmenį atliekant šią gėdingą akciją. Tai jai pavyko. Buvo specialiai renkamos nuotraukos ir kino filmai, „įrodantys“, kad pirmus gaivališkus žydų ir komunistų pogromus vykdo lietuviai. Tai patvirtina A operatyvinės grupės vadovų 1941 metų spalio 15 dienos visiškai slapta ataskaita Berlynui, kuri buvo viešai paskelbta tikrai per Niurnbergo procesą⁷². Daug kas žavisi žydų skrupulingumu tiriant savo tautos genocido istoriją, jų gebėjimu net po tiek metų „prisikapstyti“ prie anuometinių įvykių dalyvių, tačiau A. J. Klimaičio veikla garsusis Szymono Wiesenthalio centras niekad nesidomėjo⁷³.

Netrukus vokiečiai įsteigė getus⁷⁴ ir suvarė į juos žydus. Būtinę steigti getus vokiečiai aiškino tuo, kad tai esąs vienintelis

⁷⁰ Iš Vokietijos prokuratūros 1993 m. gegužės 10 d. atsakymo Lietuvos generalinei prokuratūrai.

⁷¹ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, p. 135.

⁷² *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*, т. 3, Москва, 1996, с. 321–332.

⁷³ Iš S. Wiesenthalio centro 1993 m. ge-

gužės 23 d. atsakymo, pasirašyto jo direktoriaus dr. Efraimo Zuroffo, Lietuvos generaliniam prokurorui Artūrai Paulauskui.

⁷⁴ Vilniaus žydų geto steigimas, veikla bei likvidavimas, LVOA, f. 3377, ap. 55, b. 10, l. 41–60.

įmanomas būdas apsaugoti Lietuvos gyventojus žydus nuo „blogų“ lietuvių. Po pirmo didesnio žydų pogromo Kaune (ten jų buvo apie 30 tūkst. iš 152,4 tūkst. gyventojų) buvo įsteigtas žydų komitetas, kuriam vokiečiai pareiškė, kad vokiečių vadovybė neketina kištis į žydų ir lietuvių tarpusavio konfliktą. Vienintelė galimybė normalizuoti padėtį – įsteigti žydų getus. Į komiteto protestus dėl tokių ketinimų buvo atsakyta, kad tai – vienintelis šansas sustabdyti tolesnius pogromus.

Žydų geto gyventojams naikinti, be vokiečių ypatingųjų būrių, buvo organizuoti specialūs lietuvių savanorių daliniai, vadovaujami vokiečių. Verbuojant lietuvius į tokius dalinius buvo renkami vyrai, kurių giminaičiai buvo sovietų nužudyti arba deportuoti. 1941 metų liepos viduryje buvo įsteigtas Vilniaus ypatingasis būrys (VYB), turėjęs apie 100–120 lietuvių tarnautojų, daugiausia buvusių sovietinių pareigūnų ir komjaunuolių. Vokiečių dokumentuose jis vadintas *Sonderkommando der Sipo und SD*. Nuo liepos 23 dienos iki lapkričio mėnesio būriui vadovavo vyresnysis leitenantas Juozas Šidlauskas, jo pavaduotojas buvo vokietis Fidleris. Būrio nariams buvo išduoti rusiški šautuvai ir antspauduoti balti raiščiai. Iš pradžių VYB bazavosi dabartiniuose Vidaus reikalų ministerijos rūmuose (Šventaragio g. 2), vėliau buvo perkeltas į Vilniaus g. 12. Nuo lapkričio mėnesio būrio vadu buvo paskirtas jaunesnysis leitenantas Balys Norvaiša. 1942 metų rudenį būrys iš Vilniaus gatvės persikėlė į Gedimino pr. 36 (po karo čia buvo KGB rūmai), Lietuvos kariuomenės uniformą pakeitė į SD lauko žalią uniformą, o būrio nariai gavo tarnybinius SD pareigūnų pažymėjimus. Būrio narių buvo sumažinta iki 40 žmonių. Dauguma jų – lietuviai, bet pasitaikė keletas lenkų ir rusų. Būrys buvo pavaldus tik vokiečių saugumo policijos vadovybei⁷⁵ ir vykdė tik jos nurodymus. VYB buvo įsteigtas specialiai žydams naikinti ir šias funkcijas vykdė per visą karo laiką. Kai buvo šaudoma ypač daug žmonių, VYB talkino vokiečių ir lietuvių policijos batalionų kariai, kurie dažniausiai padė-

⁷⁵ Э. Мартинсон, *Слуги свастики*, Таллин, 1962, с. 71.

davo varyti pasmerktųjų kolonas ir stovėdavo apsaugos žiede. Nuo 1943 metų rugpjūčio VYB ėmė vadintis Latvių SS legiono 11-ojo bataliono būriu. Senieji būrio narių pažymėjimai buvo pakeisti naujais Latvių SS legiono karių liudijimais. Tačiau ir pakeitęs pavadinimą būrys liko veikti vokiečių saugumo policijos ir SD dispozicijoje Vilniuje. Lietuviškoji Vilniaus miesto administracija neturėjo teisės kištis į būrio reikalus⁷⁶.

Šio VYB archyvas yra dingęs. Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomi tiksliai keli dokumentai: „Ypatingojo būrio Vilniuje tarnautojų, norinčių pirkti malkas, sąrašas“, „Vilniaus ypatingojo būrio tarnautojų sąrašas 1942 m. liepos 1 dienai“ ir trečias dokumentas vokiečių kalba, be datos, kuriame nurodyti būrio puskarininkiai ir eiliniai.

Lietuvių tautos nelaimė, kad joje atsirado žmonių, kurie dėl vieno ar kito priežasties savo noru prisidėjo prie nacių vykdytų nusikaltimų arba leidosi į juos įtraukiami. Tačiau kaip žydų tautos skausmo ir kančios neteršia pirmųjų sovietinių metų kagėbistai, taip lietuvių tautos antibolševikinio sukilimo – žydšaudžiai. Juo labiau kad nacių talkininkų Lietuvoje buvo nedaug, gerokai mažiau negu Olandijoje, kurioje buvo priskaičiuojama 200 tūkst. nacional-socialistų, arba Belgijoje, kurioje veikė gausūs reksistai, netgi Prancūzijoje ar Norvegijoje, kurioje buvo daug kvislingiečių. Atvirkščiai, vokiečių saugumo tarnyba (o SD savo raportuose negražino tikrovės) slaptuose pranešimuose Berlynui minėjo, kad, jų nuostabai, Lietuvoje sunku rasti talkininkų, „ne taip lengva suorganizuoti pogromus prieš žydus“⁷⁷.

Istorijoje nėra buvę švarių, sterilių revoliucijų, išsivaduojamųjų karų. Prie kilniausių sąjūdžių, ypač jiems laimint, prisiplaka karjeristai, avantiūristai, net visuomenės atmatos, žmonės, neturintys nieko švento, bet trokštantys prisitaikyti, iškilti, pasipelnyti. Esant teisiniam vakuumui visada atsiranda potencialių nusikaltėlių, kurie ima laisvai siautėti

⁷⁶ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 271–276.

⁷⁷ *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*, т. 3, с. 326.

ti, nes jiems nedraudžiama tenkinti savo sadistinių instinktų. Visada buvo, yra ir bus žmonių, kuriems moralinės, etinės normos egzistuoja tik tuomet, kai jos paremtos efektyviai veikiančiomis teisinėmis normomis, o jų veikimas ekstremaliomis sąlygomis yra labai komplikotas. Deja, 1941 metų vasarą Lietuvoje atsirado žmonių, kurie neatsispyrė pagundai „suvesti sąskaitas“, atkeršyti už sovietinio laikotarpio skriaudas, susigundė žydų turtu ir net susitepė rankas nekaltų žmonių krauju. Ar tai reiškia, kad buvo teisūs sovietiniai istorikai bei žurnalistai, kurie Lietuvių aktyvistų frontą laikė nacių agentūra, o lietuvių policiją prilygino žydšaudžiams?

Jautriausia ir kontroversiškiausia tema – tai lietuvių policijos pozicija tautinių mažumų, pirmiausia žydų, atžvilgiu. Nors žydų likimą Lietuvoje nulėmė vokiečių nacionalsocializmo ideologija, yra keliamas klausimas, – o ateity jis bus keliamas dar aršiau, – ar prie holokausto Lietuvoje prisidėjo oficialioji, pavaldi LLV lietuvių policija, o jei taip, tai kiek.

LAF'o sudėtis buvo labai mišri, jis trumpam suvienijo pačias įvairiausias politines jėgas, taip pat ir voldemarininkus. Tačiau LAF'o prieškarinėje programoje iš esmės nieko smerktino nebuvo. 1941 metų gegužės 1 dienos dokumento „Bendrieji nurodymai Lietuvai išlaisvinti“ 6 skirsnyje buvo nurodyta: „Reikia saugoti, kad areštuotieji nebūtų savavališkai nužudomi, bet kad būtų elgiamasi su jais humaniškai, nors ir su prideramu griežtumu“⁷⁸.

Jau pačią pirmą savo veiklos dieną LLV išleido atsišaukimą „Šaulių ir partizanų žiniai“, kuriame įspėjo: „<...> pastebėta, kad norima suvedinėti sąskaitas su nepatinkamais asmenimis. Griežtai draudžiama patiems vykdyti teismą. Visi gaivalai, kurie yra nusikaltę lietuvių tautai, susilauks savo atpildo teismo sprendimu“⁷⁹.

Pirmosios policinės rikiuotės buvo įspėtos nevykdyti savavališkų teismų, keršto veiksmų ir žudynių⁸⁰. Per pirmųjų karo die-

⁷⁸ K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, p. 204.

⁷⁹ *Į laisvę*, 1941, birželio 24.

⁸⁰ LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 15; *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 7, l. 10; taip pat kiti dokumentai kituose fonduose.

nų suirutę, be abejo, galėjo pasitaikyti nesusipratėlių ar apsišaukėlių spontaniškų išsišokimų. Aiškiausiai dokumentuotas lietuvių dalyvavimo masinėse žydų žudynėse už Lietuvos ribų pavyzdys yra 2-ojo (12-ojo) lietuvių policijos bataliono veiksmai Minsko–Baranovičių rajone 1941 metų spalį. Iš Kauno į Minską šis batalionas atvyko spalio pradžioje ir buvo pavaldus vokiečių 11-ojo policijos bataliono vadovybei, kuris savo ruožtu buvo pavaldus karo vadui Baltarusijoje generolui majorui Gustavui von Bechtholsheimui, vadovavusiam 707-ajai pėstininkų divizijai. Kadangi trūksta gyvų liudininkų parodymų, sunku tiksliai nustatyti, kiek bataliono policininkų dalyvavo žudynėse. Slucko apygardos komisaras Hinrichas Carlas spalio 30 dieną parašė raportą, kuriame protestavo prieš brutalias Slucko žydų žudynes ir ypač pabrėžė aktyvų lietuvių dalyvavimą jas vykdant⁸¹. Raporte jis maldavo „ateityje laikyti šį batalioną atokiau nuo manęs“. Po karo (1992 metais) buvęs šio bataliono karininkas leitenantas Antanas Gečas (karo metais leitenantas Antanas Gecevičius vadovavo 12-ojo bataliono specialiajam būriui (*Jagdkomanda*)) iškėlė bylą dėl šmeižto Škotijos televizijai, kuri mėgino nušviesti šio lietuvių bataliono veiklą Baltarusijoje⁸².

Pagal vokiečių dokumentus, 1942 metų rudenį ir 3-iasis, ir 15-asis lietuvių policijos batalionai dalyvavo Baltarusijos teritorijoje vokiečių vykdytoje plataus masto operacijoje koduotu pavadinimu „Pelkių karštinė“. Koks konkrečiai buvo abiejų lietuvių batalionų vaidmuo šioje akcijoje, sunku pasakyti, tačiau per operaciją „Pelkių karštinė“, vykusią nuo 1942 metų rugpjūčio 21 iki rugsėjo 21 dienos, buvo iššaudyta 8350 žydų⁸³. Kartu reikia turėti omenyje, kad 1942 metų rudenį Baltarusijos generalinėje srityje dislokuotas policijos pajėgas sudarė 1 tūkst. vokiečių ir 3 tūkst. lietuvių, latvių bei ukrainiečių policininkų⁸⁴.

⁸¹ *Akiračiai*, Chicago, 1998, Nr. 2(296), p. 6.

⁸² A. Lieven, *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995, p. 428.

⁸³ *Akiračiai*, 1998, Nr. 2(296), p. 7.

⁸⁴ J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, s. 112.

Buvo ir kitų atvejų, kai į žydų naikinimo akcijas buvo įtraukiami lietuvių viešosios policijos ir policijos batalionų pareigūnai, tačiau juos didesnė visuomenės dalis smerkė ir sudrausdavo. Atvirkščiai, yra žinoma daug atvejų, kai pavieniai policininkai ar jų grupės buvo gundomi ir jėga verčiami įsitraukti į holokaustą, tačiau jie kategoriškai atsisakydavo. Dauguma policijos batalionų narių smerkė žydų žudynes ir lietuvių dalyvavimą jas vykdančią. Kai kur dėl šios priežasties policininkai pasibaigus šešioms mėnesiams, kuriuos jie buvo įsipareigoję tarnauti, paduodavo raportus pasitraukti iš tarnybos (Marijampolė), o kai kur – dezertyruodavo. Tai atsispindi net sovietinių partizanų ir KGB dokumentuose: po vienos žydų žudynių akcijos Kauno IX forte savisaugos bataliono policininkų grupė atvirai reiškė nepasitenkinimą⁸⁵. Už tai keli policijos daliniai buvo išsiųsti į pavojingiausias fronto linijas, darbams į Vokietiją arba į Vokietijos koncentracijos stovyklas. Savisaugos bataliono kuopos vadas kapitonas A. Kirkilas, įsipainiojęs į žydų žudynes, 1941 metų liepos mėnesį nusišovė⁸⁶. Tas pats įvyko Kaune, kur vienas karininkas lietuvis, nenorėjęs žudyti žydų, nusišovė⁸⁷. Vilniuje ir Žagarėje lietuviai policininkai, atsisakę žudyti žydų tautybės žmones, buvo SS operatyvinės grupės karių sušaudyti ir užkasti duobėse kartu su žydais⁸⁸. Taigi vietiniams policininkams žudynių organizatoriai hitlerininkai daugiausia galėjo patikėti tik sargybos funkcijas.

1942 metų sausio 20 dieną Berlyno priemiestyje Vanzė įvyko Vyriausiosios reicho saugumo valdybos organizuota slapta konferencija (Ostlandui atstovavo SS oberšturmbanfiureris Rudolfas Lange), kurioje buvo priimta programa, pavadinta „Galutinis žydų klausimo sprendimas“ (*Endlösung der jüdischen Frage*). Nuo tada Lietuvoje žydų likimą lėmė tik nacių institucijos, t. y. SS ir policija. Tačiau siekdami sukompromituoti lietuvių savivaldą ir lietuvių policiją vokiečių SD pareigūnai šaudydami žydus

⁸⁵ LVOA, f. 1, ap. 1, b. 97, l. 49.

⁸⁶ Ibid., f. 3377, ap. 55, b. 53, l. 200–201.

⁸⁷ *Akiračiai*, 1998, Nr. 2(296), p. 7.

⁸⁸ A. Damušis, *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais*, p. 75.

persirengdavo lietuvių uniformomis (pvz., taip buvo Šakiuose)⁸⁹. Netgi 1943 metų pabaigoje vokiečiai mėgino sudaryti įspūdį, kad žydų žudymo akcijas vykdo lietuviai. „Vokiečių okupacinė valdžia Lietuvoje masiškai naikina žydus, bet jos agentai skleidžia žinias, kad žydus šaudo ne vokiečiai, bet lietuviai“⁹⁰.

Vis dėlto pažymėtina, kad Policijos departamento direktorius V. Reivytiš 1941 metų rugsėjo 17 dienos aplinkraščiu Nr. 1100 leido policijos vadams išlaisvintas žydų patalpas užimti savo įstaigoms ir pareigūnams apgyvendinti⁹¹. Bet neskubėkime daryti išvadų. Žydų genocido klausimu visiems reikėtų būti santūresniems, atidesniems, pripažinti ir savo, ir kitų klaidas. Reikia atvirai ištirti visus faktus ir tuomet argumentuotai paneigti mitus apie „itin aktyvų“ lietuvių policijos dalyvavimą vykdant holokaustą.

Sudarius Lietuvoje vokiečių administracinės valdžios pirmąsias struktūras ir nuolatinės policinės įstaigas, vyriausiuoju lietuvių policijos ir policijos batalionų vadu tapo vokiečių SS ir policijos vadas Lietuvoje (L. Wysockis, H. Harms, K. Hintze). Policijos batalionus tvarkė jam pavaldus vokiečių tvarkos policijos vadas (jo įstaigos Lietuvoje 1a skyrius). 1942 metais šiam skyriui vadovavo policijos majoras Friedrichas Dungsas. Kaune ir Vilniuje policijos batalionai vykdė ir vietinių SS bei policijos vadų užduotis. Tikrieji šių batalionų vadai buvo prie jų priskirti vokiečių ryšių karininkai (*Verbindungsoffizier der Schutzmannschaft*), kurie su 4–6 vokiečių policijos pareigūnais sudarė štabą. Ryšių karininkai buvo šie: 1-ojo policijos bataliono – policijos kapitonas Augustas Rathmannas, paskui – policijos kapitonas Sperlingas, 2-ojo – policijos kapitonas Voigtas, paskui – policijos kapitonas G. Beyeris, 3-iojo – policijos kapitonas Hansas Joachimus Jacobas, paskui – kapitonas Bartschas, 4-ojo – policijos kapitonas Arthuras Martinas, 5-ojo – policijos kapitonas Gerhardas Beyeris, paskui – policijos kapitonas Kopsas, 6-ojo – policijos kapitonas Kühnas, paskui – po-

⁸⁹ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, p. 137.

⁹⁰ *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, spalio 15.

⁹¹ Policijos departamento 1941 m. rugsėjo 17 d. aplinkraščio Nr. 1100 nuorašas, LCVA, f. R-713, ap. 1, b. 1, l. 31.

licijos vyresnysis leitenantas Paulis Thyrolis, 7-ojo – policijos kapitonas Wilhelmas Nietzsche, paskui nuo 1943 metų liepos 12 dienos – policijos kapitonas Helmutas Reininghausas, 8-ojo – policijos majoras Albertas Schneideris, 9-ojo – policijos majoras Karlas Legneris, paskui – policijos majoras Hansas Behrensas⁹², 10-ojo – nuo 1942 metų vasario 16 dienos – policijos kapitonas Franzas Salhoferis, 11-ojo – policijos kapitonas Walteris Draubas, 12-ojo – policijos kapitonas Kurtas Spangenbergas, 13-ojo – policijos kapitonas Kurtas Edelmannas, paskui – policijos kapitonas Tempas, 14-ojo – iki 1942 metų vasario 16 dienos ir vėl po pertraukos – policijos kapitonas F. Salhoferis, 15-ojo – policijos kapitonas Oelmannas, paskui – policijos kapitonas Jahnas⁹³, 252E⁹⁴ – policijos kapitonas Heinrichas Kruse⁹⁵, paskui – policijos kapitonas Ruszynskis, 253-iojo – policijos kapitonas Hertzelis, paskui iki 1944 metų balandžio 7 dienos – policijos majoras Karlas Legneris, 254E – policijos kapitonas Augustas Rathmannas, 255-ojo – policijos majoras Alfredas Dietzas⁹⁶, 256-ojo – policijos kapitonas Buchumas, 257-ojo – policijos kapitonas Helmutas Reininghausas, paskui – policijos kapitonas Kühnas. Ryšių karininkas prižiūrėdavo, kaip vykdomos užduotys, kai kur net mėgindavo perimti vadovavimą. Be to, jis sankcionuodavo kiekvieną dalinio vado įsakymą ar potvarkį. Generolo majoro E. Justo teigimu, retkarčiais kai kuriems lietuvių policijos batalionams tiesiogiai vadovavo vokiečių karininkai, nes pavieniai lietuvių karininkai netekdavo pasitikėjimo. Lietuvių karininkams pareiškus nepasitenkinimą, tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininkas W. Denicke 1942 metų birželio 8 dienos raštu visiems ryšių karininkams kategoriškai uždraudė kištis į batalionų taktinio vadovavimo reikalus⁹⁷. Ryšių karininkas išleisdavo policininkus atosto-

⁹² Gimė 1895 m. rugsėjo 13 d., 1943 m. sausio 15 d. apdovanotas Žiemos kautynių Rytuose 1941–1942 metais medaliu.

⁹³ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 10.

⁹⁴ Rezervinis.

⁹⁵ Gimė 1902 m. birželio 3 d.

⁹⁶ LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 18, l. 12.

⁹⁷ Tvarkos policijos vado 1942 m. birželio 8 d. rašto vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 9.

gų, pristatydavo juos apdovanojimui, informuodavo savo vadovybę apie dalinio veiklą. Be to, jis nagrinėdavo policijos batalionų karininkų ir eilinių prašymus atleisti iš tarnybos⁹⁸. Ryšių karininkas paprastai turėdavo už dalinio vadą žemesnį specialų laipsnį, ir tai žemino lietuvių karininkus.

Pulkininkas Antanas Rėklaitis 1942 metų liepos 15 dieną parašė vokiečių tvarkos policijos vadui Lietuvoje policijos pulkininkui W. Denicke'ei išsamų raportą apie sunkią lietuvių policijos batalionų teisinę padėtį, priklausomybę, komplektavimo metodus, mokymą ir kitus aktualius klausimus. Raporte teigiama, kad 1941 metais batalionų kariai pasirašė pasižadėjimus tarnauti fiureriui 6 mėnesius, o karininkai – 12 mėnesių. Pasižadėtą tarnybos laiką visi kariai seniai jau išbuvo, o į savo ūkius nepaleidžiami. Tai, kad vokiečiai taip nesilaiko duoto žodžio, neigiamai veikia lietuvių jaunimą, jis vengia eiti į šią tarnybą, todėl batalionų gretos mažėja. Tarptautinės teisės atžvilgiu Lietuvos kareivio padėtis yra visai be teisės, nes jo dalyvavimo šiame kare Vokietija visai nedeklaravo ir šiuo požiūriu jis turi tik partizano teises. Suteiktas vardas *Schutzmannschaft* nepatenkina lietuvių kario, nes jo teisinė padėtis dėl to nesikeičia. Šis pavadinimas lietuvių akyse nepopuliarus. Vokiečių pareigūnai jį prilygino policijos vardui, bet iš tikrųjų tai yra institucija tarp civilio žmogaus ir policijos. Teisiškai jie neprilyginti nei policijai, nei kariuomenei. Ypač tai pasakytina apie batalionus, kurie atlieka tarnybą už Lietuvos ribų. Pulkininkas A. Rėklaitis reiškė pretenzijas, kad iki šiol nėra reglamentuota priėmimo į tarnybą policijoje bei atleidimo iš jos tvarka, viršininkų ir pavaldinių teisės bei pareigos, karininkų, puskarininkių ir eilinių tarnybos laikas, laipsnio pakėlimas, nuobaudos ir pareigų bei laipsnio pažeminimas ir t. t. Nereglamentuotos vokiečių ryšių karininkų prie lietuvių policijos batalionų teisės ir pareigos. Pulkininkas A. Rėklaitis priekaištavo, kad vokiečių kariškiai ir policijos pareigūnai atiduoda pagarbą aukštesniems lietuvių policijos pareigūnams tik jei juos asmeniškai pažįsta. Kitais atvejais vokiečiai neatiduoda

⁹⁸ Ibid., f. R-659, ap. 1, b. 3, l. 165.

pagarbos mūsų karininkams, nors lietuvių policija ir vokiečiai eina nelengvą tarnybą, ir tai pakerta gerus santykius⁹⁹.

Nepasitenkinimas lietuvių policijos batalionų padėtimi buvo pareikštas ir 5-ojo bataliono vado kapitono Prano Ambraziūno 1942 metų lapkričio mėnesio raporte vokiečių 584-osios užnugario srities komendantui:

„<...> 7. Batalionai pavadinti „Lietuvos Savisaugos Daliniais“. Kuriais sumetimais taip pavadinta, galima tik spėti, bet šis pavadinimas yra visai netinkamas, nes jis turi visai kitą reikšmę ir tik iškreipia mūsų uždavinių ir darbo esmę. Tik jau ne save saugoti tie daliniai yra sukurti – lietuviams nuo lietuvių jokie pavojai negresia. Tikrumoje mes saugojame Vokietijos Reicho žygį prieš bolševizmą, patys tame žygyje su ginklu rankoje dalyvaudami, už mūsų ir jūsų ateitį. Todėl visai nesuprantama, ko siekiant yra įvestas toks nevykęs pavadinimas.

8. Lietuvių batalionai yra išskaidyti po visą Rytų frontą. Jokio bendro teisėto lietuvių tų batalionų vado nėra. Esantis Kaune Rysių karininkas [A. Špokevičius. – P. S.] tokio bendro visų batalionų vado uždavinių atlikti negali, nes jam savistovaus viršininko teisės nesuteiktos. Jo teisės tik bataliono vado. Jis priklauso tik Tvarkos Policijos Vadui Lietuvoje. Čia jau jokios logikos nėra. Šis lietuvių batalionų vadas visų pirma turėtų būti teisėmis, ne mažesnėmis kaip divizijos vado, nes atsižvelgiant į bendrą batalionų skaičių atrodo būtų normalu. Lietuvių batalionų vadas turėtų priklausyti ne Tvarkos Policijos Vadui Lietuvoje, bet tiesiai BdO [vermachto vadas Ostlande. – P. S.], nes jo kompetencija praktiškai nesibaigia Lietuvos teritorijoje, bet yra platesnė net už visą Ostland sritį, kai tuo tarpu Tvarkos Policijos Vado kompetencija yra apibrėžta Lietuvos teritorija <...>“¹⁰⁰.

1941 metų rugsėjo 16 dieną savisaugos dalinių vado generalinio štabo pulkininko leitenanto A. Špokevičiaus įsakymu

⁹⁹ A. Rėklaičio 1942 m. liepos 15 d. raportas tvarkos policijos vadui Lietuvoje, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 16–18.

¹⁰⁰ P. Ambraziūno 1942 m. lapkričio mėn. (be tikslios datos) raporto nuorašas, *ibid.*, f. R-739, ap. 1, b. 1, l. 20.

Nr. 16 Vilniuje buvo suformuota reprezentacinė policijos kuopa¹⁰¹, susidedanti iš 200 vyrų¹⁰². Į ją vyrai buvo atrenkami labai kruopščiai, ne žemesni kaip 180 cm ūgio. Kuopos paskirtis nurodyta jos pavadinime – reprezentavimas. Kuopos vadu buvo paskirtas gabus karininkas kapitonas V. Miliauskas. 1941 metų pabaigoje reprezentacinė policijos kuopa persikėlė į Kauną ir dalyvaudavo įvairiuose politinio pobūdžio renginiuose. 1942 metų gruodžio mėnesį, trūkstant policinių pajėgų, ji buvo perkelta į Šiaurės rytų Lietuvą kovoti su sovietiniais partizanais. Gruodžio 9 dieną kuopa atvyko į Tverečių. Du jos būriai dislokavosi Tverečiuje, o vienas – Vasiūnuose (vėliau perkeltas į Adutiškį). Čia, aktyviai dalyvaudama kovos veiksmuose, kuopa išbuvo iki 1943 metų sausio 12 dienos. Sausio mėnesį, sovietiniams partizanams suaktyvinus veiklą Svyrių apskrityje¹⁰³, ji gavo įsakymą persidislokuoti į Mykoliškių–Svyrių rajoną. Sausio 12 dieną kuopa paliko Tverečių ir per Švenčionis nuvyko į Mykoliškes (sausio 15 dieną). Čia buvo dislokuoti du jos būriai, Svyriuose – vienas (sausio 16 dieną), o vasario viduryje Svyriuose buvo sutelkta visa kuopa. Čia jai teko dalyvauti dviejose didesnėse akcijose prieš sovietinius partizanus, o kasdienių nedelių susirėmimų su jais būta gan daug¹⁰⁴.

1943 metų vasario 9 dieną kartu su vokiečių žandarmerijos ir Vokietijos karinių oro pajėgų (*Luftwaffe*) daliniais Čeremčicės kaime (2 km nuo Naručio ežero) kuopa aktyviai dalyvavo operacijoje, kuriai vadovavo vokiečių leitenantas H. Hahnas. Čeremčicėje buvo sovietinių partizanų būrių jungtinis štabas. Ši akcija nepavyko, nes žandarmerijos leitenantas H. Hahnas prieš užimant kaimą ir jį jau užėmus padarė nemažai taktinių klaidų. Partizanams iš miško kaimą kontratakavus, lietuvių bei vokiečių policijos daliniai buvo priversti netvarkingai ir patirdami nuostolių trauktis. Lietu-

¹⁰¹ Savisaugos dalinių vado 1941 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. 16 nuorašas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 234, l. 46.

¹⁰² *Karys*, 1987, Nr. 4, p. 155.

¹⁰³ 1942 m. balandžio 1 d. prie Lietuvos ge-

neralinės srities buvo prijungtos Svyrių bei Ašmenos apskritys, dar keli valsčiai bei vietovės ir sudaryta nauja Eišiškių apskritis. Žr.: S. Buchaveckas, *Šalčios žemė*, p. 142.

¹⁰⁴ *Karys*, 1979, Nr. 3, p. 96.

vių reprezentacinės policijos kuopos policininkas Mulkis žuvo, o vienas jo kolega buvo sužeistas. Vokiečių nuostoliai buvo daug didesni. Tai liudija gerą lietuvių policijos kuopos kovinį parengimą.

Vasario 14 dieną Čeremčicėje buvo suorganizuota antroji operacija, kuriai vadovavo vokiečių kapitonas Kuehnas, pakeitęs susikompromitavusį leitenantą H. Hahną. Operacijoje dalyvavo reprezentacinė policijos kuopa, 1-oji policijos kuopa, vokiečių žandarmerijos bei karinių oro pajėgų daliniai su septyniais bombonešiais. Bombonešiai Čeremčicę bombardavo du kartus: vasario 13 dieną ir prieš pat puolimą. Šį kartą operacija buvo sėkminga – Čeremčicė buvo sunaikinta, ir raudonieji partizanai nurimo iki gegužės.

1943 metų kovo pradžioje reprezentacinė policijos kuopa paliko Svyrius ir kovo 15 dieną atvyko į Eišiškes. Kovo 22 ir 23 dienomis ji dalyvavo Dubičių akcijoje. Gegužės 28 dieną kuopa išvyko iš Eišiškių į Rygą, kur išbuvo iki spalio pabaigos. Čia ji buvo panaudota kaip manevrinis dalinys prie policijos karininkų kursų. Spalio pabaigoje kuopa grįžo į Lietuvą ir buvo panaudota Panevėžio rajone prieš sovietinius partizanus vykdytoje akcijoje. Čia ji išbuvo iki gruodžio. Gruodžio 3 dieną reprezentacinė policijos kuopa vėl atvyko į Svyrius ir buvo įtraukta į 257-ąją policijos batalioną¹⁰⁵.

Vokiečių žandarmerijos vadas Lietuvoje žandarmerijos kapitonas N. Brogmusas 1943 metų rugsėjo 14 dieną įsakė apskričių policijos pareigūnams saugoti nenuimtą derlių Vilniaus apskrityje. Šiam tikslui iš keleto apskričių buvo komandiruoti 383 policininkai, tačiau į surinkimo vietą atvyko tik 275, kiti savavališkai pasišalino, t. y. dezertyravo. Minimame N. Brogmuso nurodyme buvo teigiama, kad apsauga reikalinga 7–8 savaitėms. Iš tiesų ši užduotis buvo vykdoma 11 savaitių. Nepaisant pažadų, atvykę saugoti derliaus policininkai, išskyrus retas išimtis, nebuvo grąžinti į ankstesnes tarnybos vietas – iš jų buvo sudaryta kuopa darbo jėgos mobilizacijai Vilniaus apskrityje vykdyti. Tai vėl paskatino vyrus dezertyruoti. Galų gale derliaus apsaugos kuopa buvo įtraukta į 253-iąją policijos batalioną ir mesta kovai su sovietiniais ¹⁰⁵ Ibid., p. 97.

partizanaais. Nors kuopa turėjo būti aprūpinama iš 253-iojo bataliono rezervo, ji buvo nepakankamai aprūpinta¹⁰⁶.

Vykdamas SS reichsführerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio bei Trečiojo reicho vidaus reikalų ministerijos 1942 metų rugpjūčio 31 dienos įsakymą, tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje žandarmerijos pulkininkas dr. H. Hachtelis savo ruožtu spalio 15 dieną pasirašė įsakymą dėl priesaikos davimo lietuvių policijos batalionuose¹⁰⁷. Nors 1907 metų spalio 18 dienos IV Hagos tarptautinės konvencijos 45 straipsnis¹⁰⁸ draudžia versti užimtos šalies gyventojus duoti ištikimybės priesaiką ją užėmusiai valstybei, vis dėlto visi batalionų karininkai, puskarininkiai ir eiliniai, ištarnavę ne mažiau kaip keturias savaites, privalėjo duoti tokią priesaiką:

„Aš, policijos tarnautojas, prisiekiu būti ištikimu ir drąsiu; prisiekiu, kad sąžiningai vykdysiu savo tarnybines pareigas, ypač kojoje su mirtinu bolševizmu. Šios priesaikos įvykdymui aš pasiruošęs paaukoti savo gyvybę. Tepadeda man Dievas!“

Vienos iš tokių priesaikos davimo iškilmių įvyko 1942 metų spalio 22 dieną Kaune. Jose dalyvavo 9-asis policijos batalionas, dislokuotas Kaune, ir 1-ojo, 6-ojo, 10-ojo¹⁰⁹, 14-ojo, 251-ojo, 252E (rezervinio) ir 254E (rezervinio) batalionų vadai. Priesaiką dalyvaujant vokiečių policijos vadams ir aukštiesiems pareigūnams priėmė pulkininkas leitenantas A. Špokevičius, lietuvių policijos batalionų ryšių karininkas prie tvarkos policijos vado Lietuvoje štabo. Šventės proga SS ir policijos vadas Lietuvoje SS brigadeführeris

¹⁰⁶ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 5.

¹⁰⁷ Tvarkos policijos vado 1942 m. spalio 15 d. įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 48–54.

¹⁰⁸ *Documents on the Laws of War*, p. 56.

¹⁰⁹ 1942 m. liepos mėn. suformuotas Panevėžyje ir naudojamas objektų apsaugai. Rugsėjo mėn. atleistas nuo objektų

apsaugos Panevėžyje ir priskirtas prie tvarkos policijos vado Kaune. 1943 m. vasario mėn. išformuotas, bet po metų vėl sukurtas. 1944 m. spalio mėn. sukoncentruotas Dancige, kad būtų prijungtas prie 2-ojo lietuvių savanorių pėstininkų pulko. Lapkričio mėn. vėl išformuotas, o jo likę kariai perkelti į 256-ąjį batalioną.

ir policijos generolas majoras L. Wysockis padėjo vainiką ant žuvusių lietuvių policininkų kapo.

Tuo pačiu dr. H. Hachtelio įsakymu buvo nustatyta, kad 252E batalionas prisiekia 1942 metų spalio 28 dieną Šančiuose, 251-asis – spalio 30–31 dienomis Marijampolėje, Vilkaviškyje ir Alytuje, 1-asis – lapkričio 5 dieną Vilniuje, 6-asis – lapkričio 6 dieną Vilniuje, 254E (konkreiti data nenustatyta), 10-asis – lapkričio 2 dieną Panevėžyje ir 14-asis – lapkričio 4 dieną Šiauliuose¹¹⁰. Visur priesaiką privalėjo priimti pulkininkas leitenantas A. Špokevičius.

1943 metų rugsėjo 19 dieną Vilniuje įvyko karinės vėliavos įteikimo vieno lietuvių savisaugos bataliono, kovojančio Rytų fronte, atstovams ceremonija. Vėliavos siuvimu ir jos įteikimo iškilėmis rūpinosi Vilniaus sporto klubas „Šarūnas“. Vėliava buvo pašventinta ir su dailiai įrištu aktu perduota bataliono vadui, kuris ją paėmė bučiuodamas. Šarūniečių įteikta vėliava atrodė tikrai įspūdingai. Vienoje jos pusėje žaliame fone – didžiulis tautinis trispalvis mūsų karių nešiojamas skydas su meniškai stilizuotu Vyčiu, taip pat įrašas: „Sentėvių dvasia tevadovauja Jums!“ Antroje vėliavos pusėje raudoname fone – didžiulis Vyčio kryžius. Vėliavai taip pat buvo pagamintas ir gražus sudedamas kotas su viršūne¹¹¹.

Per visą vokiečių valdymo laikotarpį Lietuvoje buvo suformuoti 25 policijos batalionai, reprezentacinė policijos kuopa ir policijos kavalerijos eskadronas (vadas kavalerijos leitenantas Karosas). 1943 metais šie policijos daliniai buvo taip išdėstyti: Lietuvoje buvo 1-asis, 2-asis, 6-asis, 9-asis, 10-asis, 14-asis¹¹², 253-iasis¹¹³, 257-asis batalionai ir batalionas „Lietuva“, reprezentacinė polici-

¹¹⁰ 1942 m. rugsėjo 1 d. 14-asis batalionas buvo perkeltas iš Telšių į Šiaulius. Žr.: LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 38.

¹¹¹ *Karys*, 1943, rugsėjo 25, Nr. 39(1201), p. 246.

¹¹² Suformuotas 1942 m. liepos mėn. Šiauliuose ir naudojamas objektų apsaugai. Rugsėjo mėn. atleistas nuo apsaugi-

nių funkcijų ir priskirtas tvarkos policijos vadui Kaune.

¹¹³ Suformuotas 1943 m. birželio mėn. Kaune. Nuo 1944 m. balandžio 18 d. 253-iasis batalionas pavadintas lietuvių policijos 253F batalionu (*Litauische Polizei-F-Bataillon Nr. 253*).

jos kuopa, kavalerijos eskadronas, Ilmenio ežero rajone – 5-asis, 13-asis, 256-asis batalionai, Baltarusijoje – 3-iasis, 12-asis¹¹⁴, 15-asis, 254-asis, 255-asis batalionai, Ukrainoje – 4-asis, 7-asis, 8-asis, 11-asis¹¹⁵ batalionai, Latvijoje – 251-asis batalionas, Lenkijoje – 252-asis batalionas.

Kadangi beveik visų Lietuvos policinės rikiuotės padalinių – būrių, kuopų, batalionų, pulkų – struktūra buvo bemaž vienoda, panagrinėkime vieno iš jų – lietuvių savisaugos dalinių 257-ojo policijos bataliono steigimo istoriją, struktūrą, ginkluotę ir aprūpinimo tvarką¹¹⁶.

1943 metų pabaigoje labai suaktyvėjo sovietinių partizanų veikla Šiaurės rytų Lietuvoje, ypač vadinamųjų naikinimo batalionų (*istrebitelnyje bataljony*). Buvo žudomi taikūs gyventojai, deginami vienkiemiai, kaimai (po karo sovietų ideologai už tai visą kaltę suvertė vokiečiams ir ypač lietuvių policijai), ir tai sukėlė vokiečių civilinės administracijos ir lietuvių savivaldos įstaigų susirūpinimą: iškilo reali grėsmė lietuviams ūkininkams, jų išaugintam derliui, sutriko žemės ūkio produkcijos tiekimas Vilniui. Tuo tikslu vokiečių policijos vadovybė priėmė sprendimą Šiaurės rytų Lietuvoje dislokuoti stipresnius lietuvių savisaugos dalinius: Adutiškyje – 2-ąją policijos batalioną, o Svyriuose – naujai kuriamą 257-ąją¹¹⁷.

1943 metų pabaigoje daugelis lietuvių policijos karininkų, žemesnių vadų ir policininkų pulkininko leitenanto W. Musilio įsakymu buvo perkelti į policijos rikiuotės dalinius, kas sukėlė jų nepasitenkinimą. Teisindamasis W. Musilis gruodžio 21 dienos rašte, skirtame 257-ojo bataliono vadui, teigė, jog tai padaryta, kad daliniui būtų galima skirti nuo 1944 metų sausio 1 dienos įsigaliojantį didesnę savisaugos batalionų narių atlyginimą. Paleidus 257-ąją savisaugos

¹¹⁴ 1944 m. sausio mėn. perkeltas į Minską ir vasario mėn. priskirtas armijų grupei „Mitte“ užnugario kovai su sovietiniais partizanais.

¹¹⁵ 1942 m. kovo mėn. suformuotas Kaune ir nusiųstas į Vilnių, iš kur liepos mėn. perdislokuotas į Korostenį (Ukraina). Ten

buvo naudojamas nuimant derlių ir saugant jį nuo sovietinių partizanų. 1943 m. lapkričio mėn. mūšyje prie Korostenio sutriuškintas ir oficialiai išformuotas.

¹¹⁶ L. B. „Lietuvių apsaugos dalinių 257 Bn.“, *Karys*, 1979, Nr. 3, p. 94–101.

¹¹⁷ LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 202.

batalioną, jie bus vėl priskirti lietuvių policijai, kur įgis pelnytą pirmenybę „įvertinant ir pripažįstant jų žygius kovoje su banditų gaujomis“¹¹⁸. Spalio 24 dieną kovos su sovietiniais partizanais Šiaurės rytų Lietuvoje vadas vokiečių policijos majoras Kurtas Königas¹¹⁹ sušaukė visų trijų (1-osios, 2-osios ir 3-iosios) policijos kuopų vadų pasitarimą. Reprezentacinės policijos kuopos vadas kapitonas V. Miliauskas į pasitarimą neatvyko, kadangi jo kuopa tuo metu dalyvavo kautynėse su sovietiniais partizanais Panevėžio apskrityje. Tame pasitarime policijos majoras K. Königas paskelbė tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininko W. Denicke's įsakymą dėl lietuvių savisaugos dalinių reprezentacinės policijos, 1-osios, 2-osios ir 3-iosios policijos kuopų sujungimo į lietuvių savisaugos dalinių 257-ąją policijos batalioną, kurio vadu skiriamas kapitonas V. Miliauskas. Kadangi pats bataliono vadas tuo metu negalėjo prisidėti prie bataliono formavimo, šis darbas laikinai buvo pavestas kitam lietuvių kapitonui, tarnavusiam policijos majoro K. Königo štabe. Lapkričio 19 dieną buvo galutinai suformuotas bataliono štabas, o jaunesnysis leitenantas Zaleskis paskirtas bataliono adjutantu. Deja, štabe labai trūko patyrusių karininkų. Gruodžio 4 dieną 257-asis policijos batalionas buvo galutinai suformuotas ir perduotas atvykusiam į Svyrius kapitonui V. Miliauskui.

257-ojo policijos bataliono kuopų pavadinimai buvo tokie¹²⁰:

Bataliono sudėtis	Prieš įtraukiant į batalioną
1-oji kuopa	reprezentacinė kuopa
2-oji kuopa	1-oji policijos kuopa
3-ioji kuopa	2-oji policijos kuopa
4-oji kuopa	3-ioji policijos kuopa

257-ąją policijos batalioną sudarė viena dviratininkų kuopa, trys šaulių kuopos, pionierių, ryšininkų ir ūkio būriai, bataliono štabas ir bataliono tvarstykla.

1944 metų vasario mėnesį batalione buvo 433 karininkai, puskarininkiai ir eiliniai policininkai.

¹¹⁸ Ibid., f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 16.

¹¹⁹ Policijos majoras (*Major der Schutzpolizei*) nuo 1943 m. birželio 21 d. Žr.: ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 102.

¹²⁰ *Karys*, 1979, Nr. 3, p. 98.

Kuopą sudarė trys šaulių ir vienas sunkiųjų kulkosvaidžių būriai, vadovybės skyrius. Joje buvo apie 90 policininkų. Šaulių būrį sudarė būrio vadas, būrininkas ir trys koviniai skyriai. Sunkiųjų kulkosvaidžių būryje buvo būrio vadas, būrininkas, keturi sunkiųjų kulkosvaidžių skyriai ir vienas minosvaidžio skyrius. 4-oji šaulių kuopa minosvaidžio neturėjo. 1-oji dviratininkų kuopa taip vadinosi todėl, kad jos 1-asis ir 2-asis būriai buvo aprūpinti dviračiais.

1944 metų sausio pabaigoje 3-ioji šaulių kuopa (buvusi 2-oji policijos kuopa) buvo išformuota: pusė jos kovotojų buvo perkelta į 2-ąją, o kita pusė – į 4-ąją šaulių kuopą. Galutinai išformavus 7-ąją policijos batalioną, viena jo kuopa (per 100 policininkų) buvo perkelta į 257-ąją batalioną ir pavadinta 3-iaja šaulių kuopa. Kuopoje buvo palikta 90 policininkų, o kiti buvo perkelti į 1-ąją dviratininkų kuopą ir ūkio būrį.

Pionierių būrys iš trijų skyrių po septynis kovotojus ir būrininkus buvo suformuotas 1944 metų vasario mėnesį. Tą patį mėnesį buvo įsteigtas ir ryšių būrys, pavaldus bataliono adjutantui (bataliono struktūros schemą žr. „Prieduose“).

Bataliono štabą sudarė rikiuotės skyrius, ryšininkų būrys, ūkio skyrius ir ūkio būrys.

Rikiuotės skyriaus sudėtis buvo tokia:

Adjutantas	1
Kvotos karininkas	1
Skyriaus viršila	1
Kadrų tarnyba	2
Mašininkas	1
Registratorius	1
Iš viso:	7

Ūkio skyrių sudarė:

Viršininkas	1
Skyriaus viršila	1
Mašininkas	1
Atlyginimo dalis (sąskaitininkas ir raštininkas)	2
Ginkluotės dalis (ginklininkas ir 2 eiliniai)	3
Mitybos dalis (maistininkas ir sandėlininkas)	2
Aprangos bei inventoriaus dalis (ūkvedys ir sandėlininkas)	2
Iš viso:	12

Bataliono tvarstykloje buvo sanitarijos karininkas gydytojas ir du sanitarai.

257-ojo bataliono sudėtis 1944 metų vasario mėnesį buvo tokia:

	Karininkai	Puskarininkiai, eiliniai	Iš viso
Bataliono vadas	1	–	1
Rikiuotės skyrius	2	5	7
Ūkio skyrius	1	11	12
Bataliono tvarstykla	1	2	3
1-oji dviratininkų kuopa	2	88	90
2-oji šaulių kuopa	3	87	90
3-ioji šaulių kuopa	4	86	90
4-oji šaulių kuopa	3	87	90
Pionierių būrys	1	22	23
Ryšininkų būrys	–	20	20
Ūkio būrys	–	7	7
Iš viso:	18	415	433 ¹²¹

257-ojo policijos bataliono padalinių ginkluotė buvo labai įvairi, ir tai neigiamai atsiliepė ne tik sprendžiant tiekimo bei aprūpinimo klausimus, bet ir kovos rezultatams. Policininkų šautuvai buvo „Mauser“ sistemos, visi vienodo kalibro: vokiški 1898 metų, belgiški ir čekiški. Lengvieji čekų kulkosvaidžiai buvo „Bruno“ (1-oji ir 3-ioji kuopos) ir angliški iš Pirmojo pasaulinio karo laikų (2-oji ir 4-oji kuopos). Etatinis lengvųjų kulkosvaidžių skaičius kuopoje – 9, tačiau kiekviena kuopa jų turėjo po 12.

Bataliono ginkluotėje buvo keli vokiečių „Maksim“ sistemos sunkieji kulkosvaidžiai, o visi kiti – tos pačios sistemos rusų gamybos. Kiekviena kuopa buvo ginkluota keturiais sunkiaisiais kulkosvaidžiais. Kuopa, perkelta iš 7-ojo policijos bataliono, atsivežė aštuonis rusiškus „Maksim“ tipo sunkiuosius kulkosvaidžius. Buvo paimti keturi sunkieji kulkosvaidžiai ir jais apginkluoti pionierių būrys ir viena ryšininkų būrio grandis. Tokiu būdu pionierių būrys tapo sunkiųjų kulkosvaidžių daliniu.

257-asis policijos batalionas turėjo tris rusiškus 40 mm minosvaidžius, kuriais (po vieną) buvo apginkluotos 1-oji, 2-oji ir 3-ioji kuopos. Kuopos dar turėjo po keletą vokiškų ir suomiškų au-

¹²¹ Ibid., p. 100.

tomatų, taip pat rusiškų automatų, atimtų iš sovietinių partizanų, bet jie į sąrašus nebuvo įtraukti. 1944 metų liepos pabaigoje batalionas buvo perginkluotas prancūziškais šautuvais ir lengvaisiais kulkosvaidžiais, tuo tarpu sunkieji kulkosvaidžiai buvo palikti tie patys – vokiški ir rusiški. Taigi bataliono ginkluotė buvo šiek tiek suvienodinta¹²².

Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininkas leitenantas dr. W. Musilis (pakeitęs W. Denicke) žinojo, kad batalionas turi ginklų perteklių. Jis keletą kartų kėsinosi tą perteklių atimti, tačiau bataliono vadas kapitonas V. Miliauskas, pasiėmęs kumpio ir kiaušinių, nuvykdavo į Kauną ir reikalą sutvarkydavo bataliono naudai.

Bataliono ūkio tarnybos viršininkas parengdavo maisto, algų, aprangos ir amunicijos paraiškas, kurias pateikdavo Ryšių karininko štabui, o šis savo ruožtu paraiškas perduodavo vokiečių tvarkos policijos vado štabui Kaune, kur buvo tvarkomi visi tiekimo reikalai. Maistas buvo gaunamas reguliariai, bet aprangos tiekimas gerokai „šlubavo“, ypač 1944 metų birželio ir liepos mėnesiais. Kartais bataliono policijos padalinių nebuvo galima panaudoti kovos veiksmams, nes kariai, visiškai nuavėję batus, naujų dar nebūdavo gavę. Labai sunkiai buvo tvarkomi ir aprūpinimo uniformomis reikalai. 1-oji ir 3-ioji kuopos vilkėjo prieškarinės Lietuvos kariuomenės ir policijos uniformas, tuo tarpu 2-oji ir 4-oji kuopos – vokiečių policijos su Lietuvos kariuomenės laipsnių skiriamaisiais ženklais.

257-ajam policijos batalionui buvo priskirtas vokiečių ryšių karininkas ir nedidelis štabas. Jo uždavinys – palaikyti ryšius su bataliono vadu ir rūpintis tiekimu. Ryšių karininko štabą sudarė pats ryšių karininkas, sekretorius (dažniausiai leitenanto laipsnio), kuris rūpinosi tiekimo reikalais, ir keli raštininkai vachmistrai. Batalionui formuojantis ryšių karininko pareigas laikinai ėjo policijos hauptmanas (kapitonas) H. Reininghausas, o po jo trumpam buvo paskirtas vienas policijos vyresnysis leitenantas. Ilgiausiai tas pareigas ėjo policijos kapitonas Kühnas. ¹²² Ibid.

1944 metų spalio mėnesį 257-asis policijos batalionas atsidūrė Dancige. Čia jis formaliai buvo įtrauktas į 2-ąjį lietuvių savanorių pėstininkų pulką, tačiau netrukus, gruodžio mėnesį, buvo sutriuškintas, o skurdūs jo likučiai išskirstyti į kitus dalinius.

Lietuvių policijos batalionai, taip pat ir aptartasis 257-asis, buvo komplektuojamas beveik savanoriškumo principu. 1942 metų liepos 25 dieną V. Reivytiš ir A. Špokevičius išplatino atsišaukimą į Lietuvos vyrus ragindami aktyviau stoti tarnauti į lietuvių savi-saugos batalionus. Buvo priimami visi sveiki ir patikimi vyrai nuo 21 iki 45 metų amžiaus¹²³. Per visą karo laiką vokiečiai nebuvo paskelbę nė vienos mobilizacijos į policijos dalinius. Nors vokiečių policinė vadovybė Lietuvoje ne kartą ragino aktyviau verbuoti savanorius į lietuvių policijos batalionus, tačiau ji reikalavo griežtai laikytis savanoriškumo principo. Tai patvirtina tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje pavaduotojo policijos majoro F. Dungso 1942 metų rugpjūčio 15 dienos raštas¹²⁴. Tikrai retkarčiais vokiečiai griebdavosi įvairių spaudimo būdų. Didelės svarbos turėjo tai, kad lietuviai, stoję į policijos dalinius, arba jų šeimos nariai atgaudavo sovietų nacionalizuotą nuosavybę. Pradiniam karo etape nemažas akstinas stoti savanoriu į policijos batalioną buvo didelė alga. Vedęs eilinis policininkas, kurio dalinys dislokavosi už Lietuvos ribų pafrontės ruože, gaudavo 465 rub. per mėnesį, kuopos viršila – 960 rub., leitenantas – 1170 rub., kapitonas – 1630 rub.¹²⁵ Kadangi policininkai buvo aprūpinami maistu ir drabužiais, jie beveik visą algą palikdavo šeimoms, kurios, be to, dar naudojosi įvairiomis privilegijomis: maisto už korteles pirkinimas be eilės, nemokamas butas, aprūpinimas kuru ir kt.

Buvo nustatyta tam tikra policijos pareigūnų kėlimo į aukštesnį laipsnį tvarka¹²⁶. Kiekvienas kandidatas policininkas, sėkmingai baigęs pirminį mokymą ir teigiamai viršininkų ates-

¹²³ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 69.

¹²⁴ Tvarkos policijos vado pavaduotojo 1942 m. rugpjūčio 15 d. rašto vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 27–29.

¹²⁵ J. Vicas, *SS tarnyboje*, p. 22.

¹²⁶ Policijos statutas, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 4, l. 12.

tuojuamas, buvo keliamas į policijos sargybinio laipsnį. Policijos sargybinis, ištarnavęs ne mažiau kaip dvejus metus ir teigiamai atestuojamas, galėjo būti keliamas į policijos vachmistro laipsnį ir t. t. Gavus laipsnį reikėjo ištarnauti tam tikrą metų skaičių:

Policijos sargybinis	2 metai
Policijos vachmistras	3 „
Policijos vyresnysis vachmistras	5 „
Policijos karininkas kandidatas	3 „
Policijos leitenantas	3 „
Policijos vyresnysis leitenantas	3 „
Policijos kapitonas	3 „
Policijos majoras	2 „
Policijos pulkininkas leitenantas	2 „
Policijos pulkininkas	nenustatyta

Lietuvių policijos pareigūnai, ypač pasižymėję ir turintys nuopelnų policijos tarnyboje, buvo keliami į aukštesnį laipsnį ir neištarnavę nustatytų metų.

Reicho tvarkos policijos vado pavaduotojas SS grupenfiureris ir policijos generolas leitenantas Otto Winkelmannas 1943 metų vasario 12 dieną pasirašė aplinkraštį dėl Rytų sričių policijos pareigūnų skatinimo ir apdovanojimo tvarkos. Už ypatingus nuopelnus pirmiausia buvo pakeliamas policijos pareigūno laipsnis, jis pristatomas apdovanojimui (fiurerio 1942 metų liepos 14 dienos potvarkiu buvo įsteigtas specialus medalis, skirtas užimtoms Rytų sritims – *Tapferkeits- und Verdienst-Auszeichnungen für Angehörige der Ostvölker*), jam papildomai skiriama cigarečių, šokolado, alkoholio ir kt. Be to, buvo nustatytos piniginės premijos: (I laipsnio – 25 RM, II – 50 RM, III – 100 RM)¹²⁷.

Lietuvių policijos pareigūnai ir policijos batalionų kariai už drąsą bei sumanų pareigų atlikimą vokiečių policinės ir karinės vadovybės buvo apdovanojami įvairiais nuopelnų ženklais. Be jau minėto medalio, skirto Rytų tautoms, pats aukščiausias ir garbingiausias Antrojo pasaulinio karo metais lietuvių karių gautas apdovanojimas buvo Geležinio kryžiaus ordinas. Šiuo II klasės

¹²⁷ Reicho tvarkos policijos štabo aplinkraščio vertimo į lietuvių kalbą nuorą: šas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 30–32.

ordinu buvo apdovanota beveik 100 lietuvių, atliekančių nelengvą tarnybą Rytuose. Nepavyko nustatyti, ar bent vienas lietuvis (išskyrus J. Semašką) yra gavęs tokį I klasės ordiną, taip pat Riterio kryžių prie Geležinio kryžiaus¹²⁸. Už didvyriškumą mūšiuose su sovietiniais partizanais II klasės Geležiniu kryžiumi buvo apdovanotas policininkas Jonas Aleksaitis, 13-ojo policijos bataliono policininkas Edvardas Dambrauskas. Už pasižymėjimą kautynėse Rytuose šį apdovanojimą gavo jaunesnysis leitenantas Petras Petrušaitis, viršila Povilas Motiejūnas, ciliniai Andrius Gutauskas ir Petras Tauzoza¹²⁹, sanitarijos puskarininkis Apolinaras Tamašauskas ir kt.¹³⁰ Lietuvių policininkai, dešimt kartų užkirtę kelią geležinkelio sprogdinimams, taip pat gaudavo II klasės Geležinį kryžių. Dažniausiai lietuvių policijos dalinių kariai būdavo apdovanojami II klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kalavijais (*Das Kriegsverdienstkreuz 2. Klasse mit Schwertern*, įsteigtas 1939 metų spalio 18 dieną). Be daugelio kitų, juo buvo apdovanoti 253-iojo bataliono 1-osios kuopos jaunesnysis puskarininkis Povilas Stankus, 3-iosios kuopos viršila Augustas Pilvinis, jaunesnieji puskarininkiai Justas Latakas, Petras Platakis, Henrikas Civeničius¹³¹. Be to, lietuvių policijos pareigūnai buvo apdovanojami įvairių klasių bei kategorijų Narsumo ženklu su kardais (*Tapferkeits-Auszeichnung mit Schwertern*), Žiemos kautynių Rytuose 1941–1942 metais medaliu (*Winterschlacht im Osten 1941/1942*, įsteigtas 1942 metų gegužės 26 dieną), įvairių kategorijų Sužeidimo ženklu (*Verwundeten-Abzeichen*), Demjansko skydu (*Demjanskschild*, įsteigtas 1943 metų balandžio 25 dieną) ir kt. Už dalyvavimą puolime priešakinėse fronto linijose ne mažiau kaip tris kartus policininkai buvo apdovanojami Puolimo ženklu (*Sturmabzeichen*, įsteigtas 1939 metų gruodžio 20 dieną).

Kartu buvo reglamentuota įvairių policinių institucijų baudimo teisė. Apskričių ir policijos batalionų vadams buvo suteikta teisė bausti drausminėmis baudomis:

¹²⁸ Šiuo vienu iš aukščiausių apdovanojimų buvo pažymėta 17 latvių ir 6 estai.

¹²⁹ *Karys*, 1944, gegužės 6, Nr. 18(1232).

¹³⁰ *Ibid.*, 1944, liepos 1, Nr. 26(1240).

¹³¹ Pristatyti apdovanojimui sąrašai, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 78; *ibid.*, f. R-659, ap. 2, b. 65, l. 1–24 ir kt.

1) visus policijos pareigūnus, išskyrus karininkus ir puskarininkius – iki 14 parų arešto;

2) puskarininkius – iki 8 parų arešto;

3) karininkus – iki 8 parų namų arešto¹³².

Iki 1943 metų pavasario, t. y. iki to laiko, kai vis daugiau policijoje tarnaujančių lietuvių imta siųsti į frontą, norinčiųjų tarnauti policijoje buvo pakankamai, per mėnesį buvo priimama po 70–80 naujų žmonių. Spauldoje suaktyvinus verbavimo propagandą, į tarnybą policijoje buvo priimta apie 600 žmonių, bet pasklidus gandui, kad lietuvių policija siunčiama į frontą, beveik nutrūko norinčiųjų tarnauti policijoje srautas, ir per mėnesį buvo priimami vos keli žmonės.

Kai 1943 metų viduryje pradėjo veikti šauktinių sveikatos tikrinimo komisija (tarnybai kariuomenėje, darbui Vokietijoje ir t. t.), vėl nemažai jaunuolių sutiko tarnauti lietuvių policijoje siekdami išvengti šaukimo. Tačiau tuo metu priimti į tarnybą policijoje buvo galima tik turinčiuosius darbo būrio leidimą. Nepaisant to, įvairiais būdais tarnauti lietuvių policijoje buvo priimta 1512 jaunų žmonių¹³³.

Lietuvių policijos ryšių karininko prie vokiečių tvarkos policijos vado štabo rašte SS brigadefiureriui H. Harmui pažymima: „Dabartiniu metu [1944 metų sausis. – P. S.], nežiūrint apskričių policijos vadų bei apskričių viršininkų pastangų, beveik neatsiranda norinčių tarnauti policijoje. Mėnesio bėgyje priimami 5–10 žmonės“¹³⁴.

Į lietuvių policijos gretas stengėsi patekti nemažai vokiečių kilmės lietuvių, juolab kad 1943 metų gegužės 19 dieną A. Hitleris pasirašė dekretą dėl reicho pilietybės suteikimo tokiems asmenims¹³⁵.

Viešojoje policijoje tarnavę policininkai buvo sutelkti į kuopas, o jos – į batalionus. Stojantis į tarnybą savanoris pasižadėjimą pasirašydavo šešioms mė-

¹³² Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 32.

¹³³ Ibid., b. 28, l. 3.

¹³⁴ Ibid., l. 4.

¹³⁵ S. Nawrocki, *Policja hitlerowska w tzw. Kraju Warty: 1939–1945*, Poznań, 1970, s. 155.

nesiams, bet po to tarnyba paprastai būdavo prailginama neribotam laikui. SS reichsführerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio 1942 metų rugsėjo 28 dienos įsakymu policijos batalionuose tarnavę žmonės, remiantis reicho ministro NSDAP reichsleiterio A. Rosenbergo 1941 metų gruodžio 19 dienos įstatymu dėl priverstinio darbo įvedimo okupuotose Sovietų Sąjungos srityse, buvo prisaikdinti policijos batalionuose tarnauti neribotą laiką¹³⁶. Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininkas leitenantas dr. W. Musilio įsakymu šis reicho ministro potvarkis atitinkamai buvo skiriamas ir lietuvių savisaugos batalionų karininkų bei eilinių policininkų tarnybos įsipareigojimams¹³⁷. Už dezertyravimą iš dalinių buvo baudžiama kalėjimu ar net mirties bausme. Batalionai eidavo sargybą, taip pat kovodavo su sovietiniais partizanais. Tai jų nuopelnas, kad sovietų inspiruojamas „partizaninis“ karas Lietuvoje neįgijo tokio masto, kokį buvo numatę Maskvos ideologai. Batalionai, buvę Vokietijos kariuomenės žinioje fronte ar artimame užnugaryje, dalyvaudavo kautynėse (4-asis, 5-asis, 13-asis¹³⁸, 256-asis batalionai).

Lietuvių batalionų vyrai puikiai pasirodė kovoje su bolševizmu. Tai patvirtina įvairūs pasižymėjimo ženklai, puošę jų krūtines. Vokiečių karo ir policinė vadovybė, matydama mūsų karių sugebėjimus bei narsumą per kautynes, be daugelio kitų pasižymėjimo ženklų, apdovanodavo juos garbingu Geležinio kryžiaus ordinu. Ši II klasės apdovanojimą gavo leitenantai Vincas Gumauskas, Vladas Ašmontas, jaunesnysis leitenantas Vincas Čerskus, jaunesnysis puskarininkis Antanas Bendoraitis, grandinis Vaclovas Jermolka, eiliniai Mikas Vaičekauskas ir Kazys Čalkevičius¹³⁹.

Nuo 1942 metų pabaigos padažnėjo atvejų, kai lietuvių policijos pareigūnai paduodavo savo vadovybei prašymus atleisti juos iš tarnybos dėl sveikatos ar nustojus darbingumo, pridėdami prie prašymo gydytojų paži-

¹³⁶ LCVA, f. R-556, ap. 2, b. 19, l. 30.

¹³⁷ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 3.

¹³⁸ Baigtas formuoti Kaune 1942 m. kovo 11 d. ir nusiųstas į Leningrado frontą, į 16-osios armijos užnugarį kovai su sovietiniais partizanais.

¹³⁹ *Karys*, 1944, gegužės 13, Nr. 19(1233).

mėjimus, kuriais remtis policijos vadovybei nebuvo pakankamo pagrindo. Dėl to Vyriausiosios sveikatos valdybos generalinis direktorius dr. B. Matulionis, susitaręs su generaliniu tarėju vidaus reikalams J. Naraku, 1942 metų gruodžio 10 dieną išleido potvarkį, kad apie policininko tinkamumą tolesnei tarnybai sprendžia tik tai gydytojų komisija¹⁴⁰.

SS reichsfiurerio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio įsaky-
mu naujai užimtose Rytų srityse iš svetimos tautybės vyrų sudaryti
pagalbiniai policijos junginiai (vadinamieji *Schutzmannschaften des
Einzeldienstes*), kaip policijos junginiai ypatingiems uždaviniams
atlikti, priklausė atskiram SS ir policijos teismui (SS, *Waffen-
SS und Polizeigericht*)¹⁴¹. Teisę tvirtinti SS ir policijos teismo nuta-
rimus dėl policijos karių nusižengimų SS reichsfiureris pasiliko
sau. Baudžiamosios bylos turėjo būti pateikiamos SS teismo vy-
riausiajam skyriui. Policijos teismas buvo kompetentingas nagrinė-
ti bylas tik tų nusikaltimų, kurie policijos karių buvo padaryti jau
juos paskyrus į pagalbines policijas. Tokie nusikaltimai iš esmės bu-
vo nagrinėjami pagal vokiečių teisę, o ypač pagal karo įstatymus,
tačiau kartu atsižvelgiant į ypatingas aplinkybes ir nusikaltėlio as-
menybę¹⁴². Remdamasis H. Himmlerio įsaku, vokiečių teismo pro-
kuroras Lietuvoje dr. Martinas Hennigas 1942 metų gruodžio
2 dieną Apeliacinių rūmų prokurorui nurodė iš lietuviškųjų teis-
mų kompetencijos perimti visas bylas, susijusias su lietuvių „savi-
saugos dalinių kariais, lietuviško saugumo, kriminalinės policijos
ir viešosios policijos tarnautojais“. Visos tokios bylos būsiančios
perduotos vokiečių prokurorui, o šis jas perduosiąs „SS ir polici-
jos teismams, nes visos tokios bylos yra teisingos pastariesiems
teismams“. Saugumas miesto prokuroro nurodymu pats nagrinė-

¹⁴⁰ Vyriausiosios sveikatos valdybos 1942 m. gruodžio 10 d. potvarkio nuora-
šas, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 62, l. 8.

¹⁴¹ Šio SS teismo kompetencijai priklausė ne tik visos lietuvių policijos reikalai,

bet ir SS, SD, gestapo ir *Waffen-SS* pa-
reigūnų nusižengimų klausimai. Vien šio
teismo Kauno skyriuje dirbo per 12 tei-
sėjų.

¹⁴² LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 10.

ja minėtas bylas, nes „jam priklauso visa Lietuvos policija“. Reicho ministro užimtoms Rytų sritims 1942 metų sausio 12 dienos potvarkiu¹⁴³, be paprastųjų ir ypatingųjų teismų, buvo įsteigti karo teismai ypač svarbioms ir skubioms byloms nagrinėti. Reicho piliečiams ir vokiečių tautybės asmenims karo teismų jurisdikcija netaikyta.

Pagal paduotus skundus dėl lietuvių policijos pareigūnų kvotos nebūdavo atliekamos, o skundai būdavo įteikiami atitinkamam apygardos teismo prokurorui, kuris nustatyta tvarka per Apeliacinių rūmų prokurorą juos perduodavo vokiečių prokurorui prie Vokiečių teismo Kaune. Taigi prasikaltusius lietuvių policijos pareigūnus teisdavo SS ir policijos karo teismai, kurių sprendimai dažnai būdavo mirties bausmė. Nemaža lietuvių policininkų buvo nužudyta. Apskritai lietuvių policija nebuvo vokiečių mėgstama. Dažni suėmimai, tardymai ir išsiuntimas į frontą lietuvių policininkams tapo įprastu dalyku. Vis labiau aštrėjant lietuvių tautos santykiams su naciais, tarnyba policijoje pasidarė nebepakenčiama. Retas doras lietuvis būtų pasilikęs policijos tarnyboje, tačiau vokiečiai į jokiais aplinkybėmis neatsižvelgdavo ir iš šios tarnybos neatleisdavo. Teisinis pagrindas Lietuvos gyventojus laikyti policinėse struktūrose buvo reichs ministro A. Rosenbergo 1941 metų gruodžio 19 dienos įsakas dėl priverstinio darbo įvedimo Ostlando gyventojams nuo 18 iki 45 metų amžiaus¹⁴⁴. Dėl to policijos tarnyboje netrūko dezertyrų. Jų buvo užregistruota per 1000, nors iš tikrųjų buvo gerokai daugiau. Vien Vilniaus apskrityje dezertyravo 500 policininkų¹⁴⁵. Dezertyruojama dažniausiai būdavo komandiruočių metu arba persikeliant tarnauti į kitą vietą. Apskričių policijos būstinėse nuolat slapstėsi iš fronto pabėgę policininkai, kurių saviškiai neišduodavo.

¹⁴³ A. Rosenbergo 1942 m. sausio 12 d. potvarkio vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-634, ap. 1, b. 1, l. 279–280.

¹⁴⁴ A. Rosenbergo 1942 m. gruodžio 19 d. įsako vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-626, ap. 1, b. 1, l. 1.

¹⁴⁵ *Karys*, 1967, Nr. 8, p. 243.

Pirmą kartą lietuvių policijos istorijoje dezertyrų atsirado tada, kai pirmieji LSD būriai buvo nusiųsti į Vilniaus apygardoje naujai įsteigtas apskritis kovoti su sovietinių partizanų būriais. Vėliau jų padaugėjo, kai policijos daliniai per prievartą buvo siunčiami į frontą. Iš pat pirmo dalinio dezertyravo 57 kariai¹⁴⁶.

1942 metais iš 251-ojo policijos bataliono dezertyravo 16 pareigūnų, o jau 1943 metais vien sausio 23–25 dienomis iš jo savavališkai pasišalino 16 pareigūnų, 5 jaunesnieji puskarininkiai¹⁴⁷. Galų gale 1943 metų sausio 31 dieną vokiečių policijos vadovybės Lietuvoje įsakymu 251-asis batalionas (vadas kapitonas Petras Nazaras) buvo išformuotas ir įtrauktas į 2-ąjį policijos batalioną¹⁴⁸. 1943 metų vasario 3 dieną, prieš išsiunčiant vieną lietuvių policijos batalioną į Rytus, arčiau fronto, Vilniuje iš jo pabėgo 171 žmogus. 56 bataliono policininkus SS ir policijos teismas nuteisė kalėti, o vieną – sušaudyti¹⁴⁹. Paskelbus Policijos departamento direktoriaus V. Reivyčio 1943 metų birželio 6 dienos įsakymą dėl amnestijos daugiau kaip pusė dezertyravusiųjų grįžo į tarnybą.

Gėdą lietuvių policijai darantiems dezertyrams V. Reivytis siūlė taikyti gan griežtas sankcijas, net sušaudyti juos, kas teigiamai paveiktų likusiuosius¹⁵⁰. Be to, patarė Kaune įsteigti bausmės kuopą, kurioje griežtai kontroliuojami tarnybą atliktų nedrausmingi, nepaklusnūs policijos pareigūnai, o buvimo trukmė kuopoje priklausytų nuo nusizengimo dydžio.

Remdamasis SS ir policijos teismo karininko įsakymu V. Reivytis 1944 metų sausio 13 dieną išleido potvarkį¹⁵¹, nustatiusį, kad jei pasišalinęs iš tarnybos policijos pareigūnas dezertyras pats grįžta į policijos tarnybą, tai jis nesuimamas (jam leidžiama eiti tarnybos pareigas), bet dėl jo pabėgimo tuojau atliekama kvota ir atšaukia-

¹⁴⁶ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 3.

¹⁴⁷ Ibid., f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 5–6.

¹⁴⁸ Ibid., l. 1.

¹⁴⁹ Ibid., f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 15.

¹⁵⁰ V. Reivyčio tarnybinis pranešimas

H. Harmui, ibid., f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 11.

¹⁵¹ Policijos departamento direktoriaus 1944 m. sausio 13 d. įsakymo nuorašas, ibid., f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 18.

ma jo paieška. Kvotos medžiaga pateikiama SS ir policijos teismui, kuris, atsižvelgęs į savanorišką grįžimą, bausmę sušvelnina. Iki 1944 metų kovo 17 dienos dezertyravo 2,3 tūkst. policininkų, iš kurių buvo sugauta ir nubausta 430. Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininko leitenanto dr. W. Musilio 1944 metų vasario 26 dienos potvarkiu lietuvių policijos batalionų ir įstaigų dezertyrai nuo jų savavališko pasišalinimo dienos privalėjo būti išbraukiami iš sąrašų du mėnesius, jei per šį laiką nebūtų suimti, o po to byla nutraukiama¹⁵². Dezertyrų paieška pasitelkus lietuvių policijos pajėgas neduodavo norimų rezultatų, nes kai kurie tarnaujantys policininkai palaikė glaudžius ryšius su savo dezertyravusiais draugais. Tuo tarpu SS ir policijos teismas labai lėtai nagrinėdavo dezertyravimo bylas, o tai neigiamai atsiliepė drausmei.

Ar teisėtai elgėsi vokiečiai lietuvius policininkus dezertyrus bausdami pagal Trečiojo reicho baudžiamąją teisę? Prof. H. Gerberis, Leipcigo universiteto Teisės fakulteto dekanas, karo metais buvęs patarėju Vyriausiosios sausumos kariuomenės vadovybės (*Oberkommando des Heeres, OKH*) Teisės skyriuje, teigė, kad jei vyriausybė (valstybė) kapituliavo, tai jos gyventojai už dalyvavimą karo veiksmuose prieš reichą yra baudžiami kaip už išdavystę. Jei Lietuvos laikinoji vyriausybė nekapituliavo, tai, pasak H. Gerberio, lietuviai taip pat traktuojami, nes jų valstybė nustojo egzistavusi ir ištikimybės bei pareigos jausmas jai negali egzistuoti, o lietuviai tapo vokiečių pavaldiniais (*deutsche Schutzgenossen*)¹⁵³.

Nepasitikėdami lietuviais, 1943 metais į kai kurias nuovadas ir beveik prie visų valsčių valdybų vokiečiai buvo priskybę savus patikėtinius.

Lietuvių savisaugos dalinių policininkams aprengti buvo naudojama senoji lietuviška uniforma, o vėliau, jos pritrūkus, – mišri ir pagaliau – vokiečių policijos arba kariuomenės uniforma, tačiau visi ant kairės rankovės turėjo ryšėti ar kitaip pri-

¹⁵² Tvarkos policijos vado 1944 m. vasario 26 d. aplinkraščio vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, I. 69.

¹⁵³ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 2, s. 21–22.

tvirtinti ženklą su Vyčiu. Beje, kuriant apsaugos dalinius savanorių netrūko, nes buvę policininkai, kariai, partizanai noriai stojo į kovą su sovietais. Vėliau stodavo ir tie, kuriems grėsė privertiniai darbai Vokietijoje ar Reicho darbo tarnyboje. Taigi stodami į LSD tūkstančiai vyrų išvengė žeminančio ir vergiško darbo vokiečių fabrikuose. Tačiau ilgainiui drausmė batalionuose pakriko. Negana to, ją ardė patys vokiečiai, kurie nepaisė Lietuvos interesų, alino krašto ūkį, siųsdavo lietuvių policininkus už Lietuvos ribų, prastai su jais elgėsi ir dar prasčiau aprūpindavo maistu bei apranga.

Vokiečių policijos vadovybė lietuvių Policijos departamentą informavo, kad visas lietuvių policijos žinioje esantis ir tarnybai naudojamas turtas (automobiliai, arkliai, vežimai, dviračiai, ginklai, šaudmenys, apranga ir kt.) ir toliau paliekamas lietuvių policijos žinioje ir jo be departamento žinios niekam negalima perduoti¹⁵⁴. Iki 1943 metų rugpjūčio (per dvejus metus) 5,6 tūkst. lietuvių policijos pareigūnų aprengti iš vokiečių policijos įstaigų buvo gauta:

Milinių	5370 vnt.	Marškinių	4330 vnt.
Mundurų	5500 „	Kelnių (apatinių)	1380 „
Kelnių (viršutinių)	5500 „	Kojinių (vilnonių)	4080 porų
Batų (įvairių)	3196 poros	Autų (vasarinių)	1250 „
Puspadžių	2911 porų	Pirštinių (vilnonių)	291 pora

1944 metų vasario mėnesį lietuvių policijos ryšių karininkas prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje štabo V. Reivytiš savo tarnybiniame pranešime SS ir policijos vadui Lietuvoje SS brigadefiureriui ir policijos generolui majorui H. Harmui skundėsi, kad lietuvių policija nepakankamai aprūpinta avalyne, viršutiniais ir apatiniais rūbais. 1942 metais lietuvių policija gavo 411 porų aulinių batų, o 1943 metais – tik 205 poras. 1362 žmonės visai negavo avalynės¹⁵⁵. Ypač trūko uniforminių rūbų. Galima buvo matyti policininkus, vilkinčius senąją lietuvių policijos uniformą (mėlyną), buvusios Lietuvos kariuomenės uniformą, senąją juodą

¹⁵⁴ Policijos departamento 1941 m. rugsėjo 19 d. aplinkraščio Nr. 1093/15 nuorašas, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 1, l. 19.

¹⁵⁵ Ibid., b. 28, l. 3.

SS uniformą, senąją žalią vokiečių policijos uniformą. Taip pat labai trūko kelnų. Kepurių pasirinkimas buvo šiek tiek įvairesnis. Gautieji uniforminiai rūbai buvo gerokai nunešioti, apie 25 proc. jų – suplyšę, kiti daugiausia skirti žemaūgiams. Kai kada lietuvių policijos pareigūnai, iš šalies žiūrint, savo aprangą beveik nesiskyrė nuo karo belaisvių¹⁵⁶.

Ypač lietuvių policijai trūko transporto priemonių. 1941 metų rudenį jos žinioje tarnybinėms pareigoms atlikti buvo tokios susisiekimo priemonės: 750 arklių, 1000 dviračių, 40 motociklų, 10 automobilių ir 10 sunkvežimių¹⁵⁷, tuo tarpu 1943 metų rudenį ji turėjo tokių susisiekimo priemonių:

Rūšis	Valdiškos	Nuosavos
Sunkvežimiai	6	–
Lengvieji automobiliai	34	2
Motociklai	48	2
Dviračiai	121	339
Arkliai	21	490

Beveik visų – tiek nuosavų, tiek valdiškų – susisiekimo priemonių būklė buvo prasta, trūko atsarginių dalių, padangų. Ypač stigo sunkvežimių. Dėl jų stokos užpuolus partizanams ar susekus jų pėdsakus nebuvo galima permesti didesnių jėgų. Labai trūko benzino ir tepalo. Benzino buvo skiriama vienai mašinai 5 litrai per mėnesį. Nuo karo pradžios lietuvių policija nebuvo gavusi iš vokiečių nė vienos susisiekimo priemonės¹⁵⁸.

Prieš lietuvius buvo mėginta panaudoti ir kitų tautybių ginkluotas policines pajėgas. 1943 metais vokiečiai, nepasitikėdami lietuvių policininkais, į Lietuvą atgabeno ginkluotus latvių ir estų policijos dalinius, taip pat būrius iš Lenkijos ir Ukrainos¹⁵⁹. 1943 metų spalio 22 dieną Naujojoje Vilnioje netgi buvo prisaikdintas vienas ukrainiečių policijos batalionas¹⁶⁰. Tik baltarusių policijos batalionų Lietuvoje nebuvo. Policijos funkcijos tekdavo ir vadinamosios Rusų išsivadavimo armijos (*Russkaja osvo-*

¹⁵⁶ Ibid., b. 13, l. 129.

¹⁵⁷ Ibid., b. 4, l. 3.

¹⁵⁸ Ibid., b. 13, l. 120–121.

¹⁵⁹ LVOA, f. 3377, ap. 55, b. 10, l. 68.

¹⁶⁰ *Karys*, 1943, spalio 30, Nr. 44(1206), p. 277.

boditelnaja armija) kareiviams. Jiems kaip tik buvo skirta rūpintis koncentracijos stovyklų, kur daugiausia buvo laikomi lietuviai (Pravieniškės), priežiūra. Vilniaus apygardos Eišiškių ir kitose gyvenvietėse ilgesnį ar trumpesnį laiką buvo vlasovininkų įgulų. Kai kurie iš buvusių raudonarmiečių sudaryti būriai ne tik uoliai atliko vokiečių užduotis – bauginavo gyventojus, bet ir plėšė juos, nekaltus žudė. Tuo tarpu lietuvių policijai buvo kategoriškai uždrausta kištis į buvusių rusų belaisvių nusikalstamą veiklą, kadangi šie buvo vokiečių SS ir policijos žinioje. Kai 1943 metais buvo likviduojamas Vilniaus žydų getas, ten lietuvių policijos batalionų nebuvo. Getą sunaikinti padėjo ukrainiečių, latvių, estų policijos daliniai.

Dažnai įvykdavo susirėmimai tarp lietuvių ir ukrainiečių policininkų. Antai 1943 metų gegužės 25 dieną ukrainiečiai apšaudė lietuvių policininkų saugomą tiltą, esantį už 4 km nuo Alytaus¹⁶¹. Be to, ukrainiečiai plėšikaudavo¹⁶². Kitaip elgėsi latviai ir estai, kurie suprato vokiečių klastą. Jie dažnai nematydavo ir negirdėdavo to, kas lietuviams būtų galėję pakenkti darant kratas, juos saugant, suimant.

Lietuvių policija buvo bejėgė kovoti su moderniais ginklais ginkluotais banditais. Gyventojai, matydami policijos bejėgiškumą, bijojo pranešti apie banditus, nes žinojo, kad policija vis tiek jų nelikviduos, o jie gali keršyti gyventojams. Esant tokiai padėčiai, policija nebeturėjo pasitikėjimo ir autoriteto tarp gyventojų. Pavyzdžiui, Alytaus apskrities viršininkas H. Pečiulis kreipėsi į generalinį tarėją vidaus reikalams su prašymu geriau apginkluoti lietuvių policiją ir padidinti jos skaičių tuose valsčiuose, kur dažniausiai pasirodo banditų gaujos¹⁶³.

1943 metų lapkričio mėnesį laikraštis „Nepriklausoma Lietuva“ rašė: „<...> Banditai beveik visai nesutinka pasipriešinimo, nes mūsų policijos ir skaičius, ir apginklavimas toli gražu neprilygsta banditams. <...> Policija, mėgindama priešintis bandi-

¹⁶¹ LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 128, l. 16.

¹⁶² Ibid., b. 129, l. 43.

¹⁶³ Ibid., b. 128, l. 99–100.

tams, daugelyje vietų buvo žymiai skaitlingesnių gaujų atmušta ir turėjo trauktis su nuostoliais <...>. Vokiečių žandarmerija mūsų policijai kovoje su banditais nepadeda.“

Beveik kiekvienas policijos batalionas turėjo tokius karininkų etatus: 1 pulkininko, 1 pulkininko leitenanto, 2 majoro, 16 kapitano, 12 leitenanto. Policininkų etatai buvo tokie: 8 viršilos, 51 puskarininkis, 124 jaunesnieji puskarininkiai, 340 eilinių policininkų. Taigi batalione iš viso buvo 32 karininkai ir 523 policininkai¹⁶⁴. Vadinasi, pagal šiuos etatus vokiečiai lietuvių policijos rikiuotės daliniuose galėjo turėti 15–16 tūkst. karių¹⁶⁵, tačiau iš tikrųjų jų tiek nebuvo, nes paprastai daliniuose trūkdavo apie 15–20 proc. žmonių. Iš viso lietuvių policijos batalionuose per visą vokiečių valdymo laikotarpį tarnavo apie 20 tūkst. lietuvių. Sudarytuose 25 atskiruose LSD sąrašuose įrašyta apie 13 tūkst. žmonių, tačiau iš tiesų jų tebuvo per 8 tūkst. 1942 metų rugpjūčio 1 dieną juose tarnavo 341 karininkas, 1772 puskarininkiai, 6275 eiliniai, t. y. iš viso 8388 žmonės. Iš jų Lietuvos teritorijoje tarnavo ir grynai viešosios tvarkos palaikymo, kriminalinės bei apsaugos policijos funkcijas vykdė 133 karininkai, 632 puskarininkiai ir 2223 eiliniai policininkai¹⁶⁶. Šis skaičius nuolat kito. Policijos štabo duomenimis, 1943 metų rugpjūčio 24 dieną Lietuvoje buvo 5670 policininkų: štabe – 46, Kaune – 495, Vilniuje – 459, Kaune policijos orkestre – 48, apskrityse – 3643, geležinkelių policijoje – 222, Vilniaus policijos mokykloje – 108, 3-iojoje policijos kuopoje – 110, dvarus nuo sovietinių ir lenkų partizanų saugojo 314 policininkų, kovoti su šiais partizanais į Rytų Lietuvą buvo pasiųsta visa kuopa – 121 žmogus, Prienų mokomajame policijos dalinyje buvo 241 žmogus.

Lietuvių policijos ryšių karininkas prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje štabo V. Reivytiš 1944 metų vasario mėnesį pa-

¹⁶⁴ J. Vicas, *SS tarnyboje*, p. 16.

¹⁶⁵ Sara Neshamit straipsnyje „Lietuvių ir žydų santykiai vokiečių okupacijos metais“ teigia, kad 1941 m. pabaigoje

lietuvių policijos batalionuose tarnavo 16 tūkst. žmonių. Žr.: *Atminties dienos*, Vilnius, 1995, p. 420.

¹⁶⁶ *Karys*, 1987, Nr. 4, p. 154.

rengė tarnybinį pranešimą, skirtą SS ir policijos vadui Lietuvoje SS brigadefiureriui ir policijos generolui majorui H. Harmui, kuriame apžvelgė sunkią lietuvių policijos padėtį ketvirtaisiais karo metais¹⁶⁷. Tarnybiniame pranešime teigiama, kad 1944 metų sausio 6 dieną lietuvių policijoje buvo įregistruoti 5734 pareigūnai¹⁶⁸, iš kurių 71 žmogus sirgo arba atostogavo, 964 už įvairius nusikaltimus ir nusižengimus buvo suimti, 257 dezertyravo, 849 saugojo strateginius tiltus, dvarus, geležinkelio ruožus arba atliko kitokią postų tarnybą, 510 buvo pasiūsta į atramos punktus kovai su lenkų ir sovietiniais partizanais Vilniaus apygardoje. Iš bendro policijos pareigūnų skaičiaus reikėtų išskirti specifinę geležinkelių policiją, policijos štabą, policijos orkestrą, Vilniaus policijos mokyklą, Kauno policijos poskyrį, kuris rūpinosi policininkų mokymu, 664 policininkus, kuriems buvo pavesta vykdyti darbo jėgos mobilizaciją Vokietijai, tad grynai policiniam darbui 1944 metų pradžioje buvo likę 2747 lietuvių policininkai. Taigi policijos pajėgos buvo taip nusilpnintos, kad kai kuriuose postuose liko po 1–2 žmones. Kuo toliau, tuo sunkiau lietuvių policijai buvo vykdyti savo funkcijas, o ką jau kalbėti apie kovą su sovietiniais partizanais, kurie kasdien aktyvėjo. Pagrindinės policinės pajėgos – 2643 policininkai – laikytos Vilniaus apygardoje, kur sovietinių ir lenkų partizanų judėjimas buvo itin išplitęs. Nereikėtų manyti, kad policijos batalionuose tarnavo santykinai labai daug Lietuvos vyrų. Generolo S. Raštikio teigimu, Lietuva paskutinio karo metais nesunkiai galėjo sudaryti dviejų didelių korpusų armiją iš 150 tūkst. karių¹⁶⁹.

LSD policininkai buvo ginkluoti mišriais pėstininkų ginklais – vokiškais, rusiškais ir buvusios Lietuvos kariuomenės. 1943 metų rudenį lietuvių policijos ginkluotę sudarė 4586 šautuvai, iš kurių 127 buvo visai netinkami, 1421 pistoletas, iš jų 88 netinkami, ir vos 27 kulkosvaidžiai. Šautuvai ir karabinai buvo įvairiausių rūšių: vokiški, rusiški, lenkiški,

¹⁶⁷ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 1–11.

¹⁶⁸ Kitų archyvinių šaltinių duomenimis, lietuvių policijoje 1944 m. sausio 6 d. tarnavo 5070 žmonių. Žr.: *ibid.*, f. R-972, ap. 2, t. 2, b. 399, l. 1–2.

¹⁶⁹ *Lietuvos fronto biuletenis*, 1943, lapkričio 26, Nr. 11.

belgiški, prancūziški, angliški ir olandiški, bet daugiausia – seno modelio muziejiniai rusiški šautuvai surūdijusiais vamzdžiais. Dažnai policija negaudavo ir reikiamo šovinių kiekio¹⁷⁰. Sunkieji ginklai (sunkieji kulkosvaidžiai, minosvaidžiai) buvo priskiriami tiesiogiai šaulių kuopoms. Artilerijos ir šarvuočių neturėta.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje policijos pulkininko leitenanto dr. W. Musilio nurodymu¹⁷¹ visi kovoje su sovietiniais partizanais paimti ginklai privalėjo pereiti vokiečių tvarkos policijos nuosavybėn. Atiduoti ginklus kitoms įstaigoms buvo kategoriškai uždrausta. Partizanų asmeniniai daiktai (išskyrus ginklus) turėjo būti atiduodami artimiausiais SD įstaigai.

Tuo tarpu ryšių karininkas prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje štabo ir Policijos departamento direktorius V. Reivytiš savo 1944 metų gegužės 10 dienos įsakymu¹⁷² leido lietuvių policijos pareigūnams mūšyje gautus ginklus, atitinkamai juos įforminus, pasilikti sau. Pavyzdžiui, jei pareigūnas turėjo tik pistoletą, o mūšyje paėmė šautuvą, tai galėjo pasilikti abu ginklus sau, o jei turėjo abu minėtus ginklus ir mūšyje paėmė automata – galėjo pasilikti pistoletą ir automata, o šautuvą turėjo priduoti sandėliui.

1944 metų pradžioje lietuvių policija buvo šiek tiek geriau ginkluota, bet vis tiek nepakankamai: sausio 6 dieną 5734 lietuvių policijos pareigūnams priklausė 5357 šautuvai, 1335 pistoletai, 1 sunkusis kulkosvaidis, 39 rankiniai kulkosvaidžiai, 22 automatai¹⁷³. Be to, lietuvių policija išdalijo rusų 1933 metų rankinės skeveldrines puolamąsias-ginamąsias granatas (R. G. D. 233 modelis)¹⁷⁴. Tuo tarpu sovietiniai partizanai, aprūpinami Maskvos, turėjo puikią ginkluotę ir pakankamai šaudmenų.

1944 metų balandžio 8 dieną SS reichsführeris ir vokiečių policijos vadas H. Himmleris ligtolinius lietuvių policijos (*Schutzmannschaft*) batalionus oficialiai taip pavadino: lietuvių policijos batalionai (*Litauische*

¹⁷⁰ LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 122.

¹⁷¹ 1944 m. vasario 26 d. nurodymo Nr. 564/44 vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 61.

¹⁷² *Ibid.*, l. 144.

¹⁷³ *Ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 3.

¹⁷⁴ *Ibid.*, b. 13, l. 30.

Polizei-Bataillone)¹⁷⁵. Kartu lietuvių policijai įsigaliojo 1943 metų rugpjūčio 20 dienos įsakymas dėl vokiečių tarnybinių laipsnių bei skiriamųjų ženklų svetimšalių policijoje ir 1944 metų sausio 12 dienos įsakymas dėl vokiško sveikinimosi būdo (romėnų pasisveikinimas pakeliant dešinę ranką). Nuo šiol lietuvių policijos pareigūnams buvo suteikiami vokiečių tvarkos policijos tarnybiniai laipsniai, o prie jų uniformų buvo prisiūti vokiečių tarnybinių laipsnių ženklai. Tarnybinių laipsnių pavadinimai taip pasikeitė:

Oberstleutnant der Schutzmannschaft – *Oberstleutnant der litauischen Polizei*;

Major der Schutzmannschaft – *Major der litauischen Polizei*;

Hauptmann der Schutzmannschaft – *Hauptmann der litauischen Polizei*;

Oberleutnant der Schutzmannschaft – *Oberleutnant der litauischen Polizei*;

Leutnant der Schutzmannschaft – *Leutnant der litauischen Polizei*;

Kompaniefeldwebel der Schutzmannschaft – *Hauptwachtmeister der litauischen Polizei*;

Vizefeldwebel der Schutzmannschaft – *Zurwachtmeister der litauischen Polizei*;

Korporal der Schutzmannschaft – *Oberwachtmeister der litauischen Polizei*;

Vizekorporal der Schutzmannschaft – *Wachtmeister der litauischen Polizei*;

Unterkorporal der Schutzmannschaft – *Rottwachtmeister der litauischen Polizei*;

Schutzmann der Schutzmannschaft – *Unterwachtmeister der litauischen Polizei*.

Nuo 1944 metų balandžio 1 dienos buvo įsteigtas Lietuvių policijos savišalpos fondas. Mokant policijos tarnautojams algas buvo išskaitoma 2 proc. pagrindinio atlyginimo. Žuvusių policininkų laidojimo išlaidos būdavo apmokamos iš šio fondo. Statute fondo tikslai buvo taip apibrėžti:

¹⁷⁵ H. Himmlerio 1944 m. balandžio 8 d. aplinkraščio vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 247, l. 13–14; *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 106, l. 6.

1) teikti paramą policijos tarnautojams ir jų šeimoms mirties atveju;

2) rūpintis policijos tarnautojų sveikatos reikalais;

3) remti policijos tarnautojus ir jų šeimos narius materialiai¹⁷⁶.

Žuvusių policijos pareigūnų našlės gaudavo 43–144 RM vienkartinės pašalpas¹⁷⁷.

Vykdam SS ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio 1942 metų vasario 6 dienos nurodymą, lietuvių policijos pareigūnai atlyginimus gaudavo iš reicho kasos reicho markėmis. 1944 metais dėl sunkios karinės ir ekonominės padėties smuko lietuvių policininkų atlyginimai, suprastėjo jų šeimos narių materialinis aprūpinimas. Palyginti su to meto pragyvenimo lygiu, policininko atlyginimas tapo toks mažas, kad jo nepakako pačiam pavalgyti ir šeimai išmaitinti. Pavyzdžiui, viengungis naujai priimtas policininkas gaudavo 96 RM per mėnesį, vedęs – 126 RM. Po šešių mėnesių tarnybos atlyginimas padidėdavo atitinkamai 114 ir 144 RM. Kitų aukštas pareigas ėjusių LSD pareigūnų atlyginimas siekdavo 408 RM. Todėl kiekvienas policininkas, neturintis giminaičių kaime, buvo priverstas verstis pašaline veikla, pvz., spekuliacija. Nuo 1944 metų balandžio 1 dienos buvo nustatytos naujos mokėjimo sąlygos, dar prastesnės nei ligtolinės. Policininkams buvo nustatytos tokios pat maisto normos kaip ir kariškiams. Jų šeimos nariai gaudavo maisto korteles kaip ir kiti vietos gyventojai. Iš tiesų jie gaudavo tik duonos, cukraus, druskos. Ne ką geriau buvo aprūpinama ir kuru¹⁷⁸.

Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje policijos pulkininkas leitenantas dr. W. Musilis savo 1944 metų balandžio 19 dienos įsakyme Nr. 4¹⁷⁹ priminė, kad lietuvių policijos

¹⁷⁶ LPSF statutas, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 29, l. 116, 149–150.

¹⁷⁷ *Ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 3.

¹⁷⁸ V. Reivyčio tarnybinis pranešimas H. Harmui, *ibid.*, l. 4.

¹⁷⁹ Tvarkos policijos vado 1944 m. balandžio 19 d. įsakymo Nr. 4 vertimo iš vokiečių kalbos nuorašas, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 135.

eiliniai bei žemesnieji vadai privalo sveikinti vokiečių tvarkos policijos karininkus, o vokiečių tvarkos policijos eiliniai ir žemesnieji vadai – lietuvių policijos karininkus.

Tuo pačiu metu buvo paskelbtas aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlande SS obergruppenfiurerio ir policijos bei *Waffen-SS* generolo F. Jeckelno slaptas 1944 metų balandžio 15 dienos įsakymas, kad be jau veikiančių lietuvių policijos batalionų, kuriuose tuomet tarnavo 5,6 tūkst. vyrų, kuo skubiausiai bus įsteigti ir sukomplektuoti dar šeši policijos batalionai, turintys tvarkos policijos vado Lietuvoje nustatytus numerius. Pagrindinė jų paskirtis – kovoti su sovietiniais partizanais Vilniaus srityje. Be to, kaip pranešė per radiją generolas P. Kubiliūnas, į Lietuvą gražinti keturi lietuvių policijos batalionai, buvę už krašto ribų. Jų paskirtis ta pati – kovoti su sovietiniais partizanais.

Atėjus lemtingiems 1944 metams Vilniaus miesto lietuvių policijos vadas A. Iškauskas naujametiniame įsakyme kreipėsi į savo kolegas:

„Vilniaus miesto policijos vyrai.

Štai jau tretįjį kartą po skaudžios bolševikinės okupacijos žengiamo į Naujuosius Metus.

Praėjusieji 1943 metai visais atvejais nebuvo mums lengvi. Šiais metais Jūs vyriškai atlikote savo pareigas, drausme ir susiklausymu įrodėte, kad mokate ir galite dirbti. Tie metai taip pat pareikalavo iš Jūsų tarpo aukų. Šios aukos tebūnie mums kelrodžiu, o jų atminimas amžinai tegyvena mūsų širdyse. Dalis mūsų policistų šeimos šiais metais išvyko į frontą, kad su ginklu rankoje padėtų pribaigti didžiausią mūsų ir viso kultūringo pasaulio priešą – bolševizmą, kiti gi krašto viduje ir už jo kovoja su to priešo agentų ir banditų gaujomis. Ir Jūs, likę Vilniaus mieste ir čia nešdami savo sunkią tarnybą, taip pat prisidedate prie tos kovos.

Žengiant į Naujuosius 1944 Metus kiekvienam mūsų kyla klausimas: ką atneš jie mūsų Tėvynei ir mums? – To mes nežinome. Tačiau žinome, kad bolševizmas nėra galutinai parbloškstas ir sunaikintas. Jo vadai dar vis graso mums „išvadavimu“, o raudono-

sios bandos, nežiūrint aukų, į mus vis veržiasi. Mes suprantame ir žinome, koks likimas mums grėstų, jei jos vėl į mūsų Tėvynę įsiveržtų. Todėl mes dar su didesniu pasišventimu, drausme ir susiklausymu, dar su didesniu pasiryžimu turime dirbti mums pavestą darbą, nežiūrėdami į nedateklus ir trūkumus, kad tik toliau atitolintume pavojų. Mūsų likimas – mūsų pačių rankose. Jei mes visą savo energiją, visą sugebėjimą ir visą sielą įdėsime į mums pavestų pareigų tvarkingą atlikimą, jei mes drausmingai ir su pasišventimu jas atliksime, – daug kuo prisidėsime prie pergalės, kuri ir mūsų Tėvynei žada šviesesnį rytą.

Jums, Vilniaus miesto policijos vyrai, žengiant į Naujuosius 1944 Metus, linkiu kuo didžiausios ištvermės ir sėkmės tarnyboje, o privačiame gyvenime – didžiausios kloties jums ir Jūsų šeimoms¹⁸⁰.

Tačiau susiklosčiusi politinė ir karinė situacija pakoregavo planus. Ostlando reicho komisaras H. Lohse be Berlyno žinios ir susitikimo nusišalino nuo savo pareigų ir pabėgo. Į H. Lohse's vietą buvo paskirtas reicho komisaras Ukrainoje, Rytų Prūsijos NSDAP gauleiteris Erichas Kochas. Karo frontui artėjant į Lietuvą, savivaldos valdžia vis menkėjo, ją perėmė SS ir policijos vadovybė. Netrukus valdžią Lietuvoje perėmė Vokietijos karinė vadovybė (*Militarverwaltung*). Vokiečių kariuomenei traukiantis iš Lietuvos, lietuvių policijos daliniai buvo reorganizuoti. Pavyzdžiui, sovietinės kariuomenės daliniams priartėjus prie Vilniaus, miesto policija buvo suskirstyta į kuopas. Nuovadų viršininkai buvo paskirti tų kuopų vadais, o policijos vadas – bataliono vadu. Visi turėjo susirinkti nurodytoje vietoje, bet sužinojus, kad jie bus siunčiami į frontą, dauguma, taip pat ir nuovadų viršininkai, į susirinkimo vietą neatvyko. Vokiečiai buvo labai nepatenkinti. Atėjusiesiems patarė trauktis kartu su lietuvių savisaugos batalionu, nes trauktis vieniems labai pavojinga. Prie to bataliono prisidėjo ne tik policijos likučiai, bet ir kitų įstaigų tarnautojai, kurie dėl įvairių

¹⁸⁰ Miesto policijos vado 1943 m. gruodžio 31 d. įsakymo Nr. 89 kopija, *ibid.*, f. R-690, ap. 1, b. 1, l. 23.

priežasčių negalėjo pasitraukti anksčiau. Minėtasis batalionas Vilnių paliko 1944 metų liepos 3 dieną. Jis traukėsi Maišiagalos–Ukmergės plentu Kauno link.

Dar 1943 metų vasario mėnesį buvo pradėta atrinkinėti policijos karininkus bei kitus valdininkus ir karius į numatomo steigti lietuvių policijos pulko štabą ir specifinius būrius: ryšių, pelengavimo, priešlėktuvinės apsaugos ir motorizuotąjį. 1943 metų gegužės 31 dieną vyresnysis tvarkos policijos vadas prie aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlande SS oberfiureris ir policijos pulkininkas Otto Gieseke įsakė įsteigti po vieną policijos pulką (keturių batalionų) Lietuvoje ir Latvijoje. Tačiau lietuvių pulkas tais metais dėl objektyvių priežasčių įsteigtas nebuvo. Tik tai 1944 metų liepos 13–15 dienomis iš prie Kauno ir Sūduvoje buvusių 2-ojo, 9-ojo, 253E, 257-ojo batalionų buvo suformuotas 1-asis Lietuvos policijos pulkas (LPP)¹⁸¹. Batalionų numeriai buvo palikti tie patys. Pulkas buvo formuojamas ir keletą dienų stovėjo buvusios priešlėktuvinės apsaugos rinktinės kareivinėse Panemunėje, o vėliau persikėlė į šiaurės rytus nuo Kauno, kur iki liepos 29 dienos Kleboniškio, Biruliškių ir Naujasodžio vietovėse įrenginėjo kovos pozicijas. 1944 metų liepos 29 dieną pulko koviniai daliniai sunkvežimiais buvo perkelti į Šilavoto vietovę (12 km nuo Prienų), o ūkio daliniai vyko žygio tvarka. Tačiau vokiečių divizijos vadas, kurio vadavietė buvo Igliaukoje, pakeitė įsakymą ir liepė ginti Kleboniškio–Kulšių barą. Liepos 30 dieną 3 valandą ryto rusų armijos šarvuotiesiems daliniams prasiveržus tarp Kauno ir Prienų, o taip pat gresiant apsupimui, LPP gavo įsakymą pasitraukti į Plutiškes, kur turėjo užimti gynimosi pozicijas. Besitraukiant įsakymas buvo pakeistas ir duotas naujas – susitelkti Pilviškių rajone. Vėliau, žygiuojant Kauno–Marijampolės plentu, ties Baciliškiais pulko voros galą užpuolus sovietų armijos šarvuotiesiems daliniams, smarkiai nukentėjo 2-asis ir 257-asis batalionai. 1944 metų rugpjūčio 1 dieną 1-asis LPP ir prie jo prisijungę 1-asis bei 6-asis batalionai pradėjo žygį į Tilžę ir ties Ku-

¹⁸¹ *Lietuvių enciklopedija*, penkioliktas tomas: *Lietuva*, p. 120.

dirkos Naumiesčiu perėjo senąją Lietuvos–Vokietijos sieną. Po kelių dienų pulkas pasiekė Tilžę, kur buvo nuginkluotas, puskarininkiai ir eiliniai policininkai buvo priskirti Vokietijos karinėms oro pajėgoms, o karininkai išsiųsti į Dresdeną. Dar apie pusmetį mūsų policininkams teko kariauti įvairiuose frontuose Balkanuose, Vengrijoje, Austrijoje, Prūsijoje, bet niekada vokiečiai nepamiršdavo prie mūsų karių vokiškų uniformų ant rankovių prisiūti skydelio su lietuviškomis spalvomis¹⁸².

1943–1944 metais per mūsų Ukrainoje 4-asis batalionas buvo išblaškytas ir tik maža jo karių dalis pasiekė Lietuvą, kur pateko į kitus dalinius. 7-asis batalionas dėl patirtų didelių nuostolių iš Rytų fronto buvo atšauktas poilsio ir dislokuotas Alytuje, 1944 metų sausio mėnesį išformuotas, o jo likučiai priskirti 13-ajam lietuvių savisaugos batalionui. 11-asis batalionas buvo išformuotas 1943 metų rudenį Ukrainoje, 12-asis batalionas 1944 metų vasarą sujungtas su 15-uju, o 255-asis batalionas tuo pačiu metų rugpjūčio mėnesį pasiekė Dresdeną, kur buvo įtrauktas į naują lietuvių policijos batalioną, suformuotą iš lietuvių, prievarta tarnavusių Reicho darbo tarnyboje, ir išsiųstas į Jugoslaviją. Dar vienas lietuvių policijos batalionas buvo išsiųstas į Italiją, o 3-iasis ir 15-asis – nuginkluoti ir išformuoti. Iš 3-iojo policijos bataliono, kuris 1944 metų rugsėjo 11 dieną buvo išformuotas Dancige, čia pat buvo suformuotas 3-iasis savanorių batalionas (*Freiwilligen Bataillon*), prijungtas prie Dancige steigiamo 2-ojo lietuvių savanorių pėstininkų pulko (2. *Litauische Freiwilligen Infanterie Regiment*). Į šį pulką taip pat pateko 15-ojo ir 254-ojo batalionų likučiai¹⁸³. Tuo pačiu metu buvo formuojamas 3-iasis lietuvių savanorių pulkas, o į jį įtraukti lietuvių policijos batalionai gavo naują pavadinimą – lietuvių savanorių batalionų.

Lietuvių policija, sąžiningai atlikdama savo pareigas, neapsiėjo ir be skaudžių nuostolių. Vien nuo jos atgimimo iki 1942 metų lapkričio 4 dienos

¹⁸² V. Šimkus, *Atsiminimai*, d. 2, Chicago, 1990, p. 138.

¹⁸³ A. Muñoz, *Hitler's Eastern Legions*, p. 42.

48 lietuvių policijos pareigūnai žuvo kovoje su priešais, iš jų 35 – kautynėse su sovietiniais partizanais¹⁸⁴. 1943 metų spalio 1 dieną lietuvių policijos nuostoliai jau buvo 262 žmonės, iš jų kovoje su kriminaliniais elementais ir banditais žuvo 137, mirė 41, eidami tarnybines pareigas buvo sužeisti 84¹⁸⁵. 194 policijos batalionų kariai žuvo ne savo tėvynėje¹⁸⁶.

Iki 1944 metų liepos LSD batalionai patyrė tokių nuostolių: žuvo apie 400 žmonių¹⁸⁷, iš jų 15 karininkų, sužeista apie 1000, iš jų apie 100 liko invalidai. Kokių nuostolių būta vėliau, autoriui nepavyko nustatyti¹⁸⁸.

LSD nustojo gyvuoti 1944 metų pabaigoje–1945 metų pradžioje. Ilgiausiai išsilaikė 5-asis, 13-asis ir 256-asis batalionai. 5-asis policijos batalionas (vadas majoras P. Ambraziūnas) nuo 1944 metų rudens saugojo Baltijos krantus į šiaurę nuo Paviluostos miestelio (apie 20 km nuo Liepojos). 1944 metų rugsėjo 21 dieną šis batalionas dėl didelių nuostolių ir moralinio pakrikimo buvo išformuotas ir iš jo likusių dviejų kuopų lapkričio mėnesį Kurše buvo įsteigtas 5-asis statybos batalionas. 1945 metų vasario mėnesį šis batalionas pradėjo maištauti, sukilo, buvo vokiečių karo vadovybės internuotas ir maždaug mėnesį uždarytas stovykloje. Vėliau jis buvo išformuotas ir labiausiai patyrę jo vyrai papildė kitas dalis, daugiausia 13-ąjį ir 256-ąjį policijos batalionus, dislokuotus Kurše. 256-ojo bataliono vadu tapo Geležinio kryžiaus kavalierius majoras P. Ambraziūnas. 13-asis batalionas, papildytas 7-ojo likučiais, vėl atsidūrė karo sūkuryje, Rytų fronto šiaurės sektoriuje. Jam vėl teko veržtis iš „Demjansko katilo“ apsupties prie Pskovo. 1944 metų rugsėjo–spalio mėnesiais šis batalionas, vadovaujamas

¹⁸⁴ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 97, l. 15–16.

¹⁸⁵ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 13, l. 103.

¹⁸⁶ Ibid., f. R-1018, ap. 1, b. 97, l. 78.

¹⁸⁷ Kitais duomenimis, iki 1944 m. kovo 1 d. žuvo 451 lietuvių savisaugos batalionų karys. Žr.: *Laisvės kovų archyvas*,

Nr. 14, p. 264.

¹⁸⁸ Ne rikiuotės padalinių lietuvių policijos įvairių tarnybų nuostoliai 1944 m. sausio 6 d. buvo: 198 žuvo, 16 dingo be žinios, 94 sužeisti. Žr.: LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 11.

majoro J. Semaškos, pateko į paskutinę Kuršo apsuptį. Iš pradžių batalionas buvo dislokuotas tarp Liepojos ir Paviluostos, saugojo pakrantes nuo galimo desanto išsilaipinimo iš jūros. Gruodžio mėnesį jis buvo reorganizuotas į 13-ąją savanorių batalioną ir nusiųstas į pirmąsias fronto pozicijas į pietus nuo Liepojos. Iki 1945 metų gegužės 8 dienos 13-asis lietuvių savanorių batalionas beveik penkis mėnesius be pertraukos kovojo pirmosiose fronto linijose. Kiti lietuvių policijos batalionai, kovoję Šiaurės rytų fronte, buvo įtraukti į *vermachto* Kuršių grupuotę. Raudonosios armijos apsupti tarp Tukumo ir Liepojos miestų, jie didvyriškai kovėsi iki paskutinės karo dienos. 1945 metų gegužės 8 dieną dalis jų kapituliavo kartu su vokiečiais. Kiti, pasinaudoję tuo, kad pažinojo vietas ir mokėjo kalbą, persirengė civiliais rūbais ir stengėsi miškais pasiekti gimtąją Lietuvą, kad tęstų ginkluotą kovą su sovietiniais okupantais. Dauguma jų įstojo į Lietuvos laisvės armijos Žemaičių legiono gretas. Kai kas pasitraukė net į Švediją, tačiau švedai išdavė juos sovietams¹⁸⁹.

Antrojo pasaulinio karo metais užimtose teritorijose ir neutraliose šalyse dešimtys tūkstančių savanorių užsirašė į *Waffen-SS* dalinius, norėdami dalyvauti kovoje su bolševizmu. Todėl vokiečių civilinė, policinė bei karinė administracija ypač daug pastangų dėjo, kad suorganizuotų lietuvių *SS* savanorių legioną ir įtrauktų jį į lietuvių policijos struktūrą. 1943 metų sausio 23 dieną A. Hitleris pritarė H. Himmlerio pasiūlymui organizuoti latvių ir lietuvių *SS* dalinius. *SS* reichsführeris siūlė Pabaltijo kraštams už jų gyventojų mobilizaciją į *Waffen-SS* dalinius suteikti ribotą autonomiją¹⁹⁰. *SS* Vyriausiojoje valdyboje (viršininkas *SS* obergruppenführeris Gottlobas Bergeris) valdybos D grupė (*Amtsgruppe D*) buvo padalyta į Vidurio Europos I valdybą (*Amt I „Europäische Mittelstelle“*), Germanų reikalų II valdybą (*Amt II „Germanische Leitstelle“*) ir Rytų savanorių vadovavimo III valdybą (*Amt III „Freiwilligen-Leitstelle Ost“*). III valdybos

¹⁸⁹ J. Laucė, *Penktasis savisaugos batalionas*, Vilnius, 1998, p. 42.

¹⁹⁰ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 2, s. 36.

vadovu buvo paskirtas SS oberšturmbanfiureris dr. Fritzas Arltas, o jos pagrindinė funkcija buvo organizuoti Rytų sričių, taip pat ir lietuvių, policines SS formuotes. Valdyba buvo padalyta į Ukrainos, Baltarusijos, Kaukazo kraštų, Rusijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos sekcijas. Dar 1942 metų lapkričio 11 dieną tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje žandarmerijos pulkininkas H. Hachtelis, remdamasis SS reichsfuiererio ir vokiečių policijos vado H. Himmlerio nurodymu, pasirašė slaptą aplinkraštį visų lietuvių policijos batalionų vokiečių ryšių karininkams. Jame nurodyta, kad būtina iš visų lietuvių policijos batalionų atrinkti asmenis, išoriškai panašius į rasičius vokiečius (šviesūs garbanoti plaukai, žydros akys ir t. t.). Iš atrinktų žmonių priklausomai nuo jų kiekio buvo ketinama įsteigti uždara būrį arba kuopą Nr. 1¹⁹¹. 1942 metų gruodžio 21 dieną Vyriausioji reicho saugumo valdyba įsakė atrinkti iš lietuvių ir latvių policijos batalionų mėlynakius bei blondinus. 2 tūkst. „rasės atžvilgiu tinkamų“ vyrų iš Lietuvos ir Latvijos turėjo būti po 10 išskirstyti į vokiečių SS policijos batalionų kuopas¹⁹².

Remdamasis 1941 metų gruodžio 19 dienos potvarkiu ir 1942 metų rugpjūčio 27 dienos pakeitimu bei papildymu dėl darbo prievolės užimtuose Rytų kraštuose, Ostlando reicho komisaras H. Lohse 1943 metų vasario 16 dienos potvarkiu Lietuvoje paskelbė vyrų, gimusių 1919–1924 metais, registraciją. Ją organizuoti buvo įpareigota Generalinės srities nacionalinė policija¹⁹³. Buvo įsteigtas mobilizacinis štabas, vadovaujamas Lietuvos generalinės srities komisariato Darbo politikos ir socialinės priežiūros skyriaus vedėjo Güntherio von Dammerio, jo pavaduotoju tapo komisariato tarėjas Erdmanas, nariais – tvarkos policijos vadas policijos pulkininkas leitenantas dr. W. Musilis, komisaria-

¹⁹¹ Tvarkos policijos vado 1942 m. lapkričio 11 d. rašto vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 72–73.

¹⁹² Ibid., f. R-1399, ap. 1, b. 57, l. 17.

¹⁹³ H. Lohse's 1943 m. vasario 16 d. potvarkio vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, ibid., f. R-729, ap. 2, b. 3, l. 4–5.

to Sveikatos reikalų ir gyventojų priežiūros skyriaus vadovas Eberhardas Obstas ir vermachto atstovas pulkininkas leitenantas Dietzas.

Lietuvos generalinėje srityje buvo išplatinti „Nurodymai Lietuvių SS savanorių legionui“:

„Atsižvelgdamas į narsų laikymąsi jau esančių fronte lietuvių Savisaugos dalinių karių, Fiureris leido Waffen-SS sudėtyje organizuoti lietuvių savanorių SS legioną.

1. Kas gali stoti į lietuvių SS-savanorių legioną.

Į lietuvių SS-savanorių legioną gali stoti kiekvienas Lietuvos pilietis nuo 17 iki 45 metų amžiaus.

Savanoris turi būti:

- a) airiškos kilmės,
- b) teismo ir policijos nebaustas,
- c) karinei tarnybai fiziškai ir dvasiškai visiškai tinkamas.

2. Kokio ūgio turi būti kandidatas.

Kandidatai į lietuvių SS-savanorių legioną, nuo 17 iki 20 metų amžiaus, turi būti ne žemesnio kaip 166 cm ūgio, virš 20 metų amžiaus – ūgis turi būti ne mažesnis kaip 168 cm.

3. Įsipareigojimas.

Kiekvienas kandidatas į lietuvių SS-savanorių legioną gali įsipareigoti tarnybai visam karo laikotarpiui. Karininkams ir puskarininkiams veikia atskiri nuostatai. Tinkami buvusios Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai, pristatę karinius dokumentus, gali būti priimami į lietuvių SS-savanorių legioną su jų turimais laipsniais.

4. Maistas, alga ir rūbai.

Lietuvių SS-savanorių legionas gaus tokį patį maistą, algą ir rūbus kaip vokiečių Waffen-SS daliniai.

5. Globa ir aprūpinimas.

Lietuvių SS-savanorių legiono nariai globojami ir aprūpinami pagal SS Globos ir Aprūpinimo įstatymą, taip kaip aprūpinama vokiečių kariuomenėje. Smulkesnę informaciją tuo klausimu duoda Waffen-SS Globos Karininkas Rygoje.

6. Kur galima registruotis į lietuvių SS-savanorių legioną.

Į lietuvių SS-savanorių legioną galima registruotis žodžiu ir raštu pas SS ir Policijos Vadą Lietuvoje, Kaunas, Laisvės al. Nr. 29¹⁹⁴.

Savanoriams į SS dalinius atrinkti iš lietuvių policijos batalionų buvo sudaryta speciali, vadinamoji Lechthalerio komisija (*Musterungskommission Lechthaler*), kuriai vadovavo policijos majoras F. Lechthaleris. Iki 1943 metų vasario 15 dienos 595 lietuvių policijos pareigūnai buvo pripažinti tinkamais tarnauti SS daliniuose¹⁹⁵. Vien 1943 metų vasario 15–26 dienomis 498 lietuvių policijos pareigūnai perėjo medicinos komisiją ir buvo pripažinti tinkamais tarnybai SS daliniuose (*Waffen-SS*). Galutinai visų policijos batalionų tinkamumo tarnybai SS tikrinimas buvo baigtas vasario 26 dieną, ir 1093 lietuviai buvo pripažinti tinkamais tarnybai¹⁹⁶. Iš viso buvo patikrinta 5010 lietuvių policijos pareigūnų. Iš 1093 pripažintųjų tinkamais 286 pasisiūlė savanoriais, o iš jų 50 mokėjo vokiečių kalbą. Netinkamais pripažinta 3917 žmonių. Iš viso į lietuvių SS savanorių legiono sąrašus buvo įrašyta 3050 žmonių, tarp jų buvo trys moterys¹⁹⁷. Vasario 28 dieną komisija išvyko į Ukrainą patikrinti ten esančių policijos batalionų. Lietuvių SS dalinių vadu vokiečiai buvo numatę paskirti buvusį aukštą Valstybės saugumo departamento pareigūną S. Čenkų, kuris dar būdamas emigracijoje palaikė tiesioginius ryšius su aukščiausiąja vokiečių SS ir policijos vadovybe. Vėliau legiono vado pareigos buvo pasiūlytos generolui S. Raštikiui, tačiau jis atsisakė. Kandidatams į legioną buvo žadamas geras maistas, graži uniforma (pilkos spalvos, ant kairės rankovės – lietuvių herbas) ir lygios su vokiečių esesininkais teisės bei privilegijos po karo įsigyti

¹⁹⁴ Spalvotas didelio formato tipografiniu būdu išspausdintas plakatas, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 247, l. 1; *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 92, l. 1; *Kauener Zeitung*, 1943, vasario 26; *Ateitis*, 1943, vasario 27, Nr. 48.

¹⁹⁵ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 97, l. 5.

¹⁹⁶ *Ibid.*, l. 8–9.

¹⁹⁷ R. Prakapas, „Kaip buvo mėginta 1942–1943 metais Lietuvoje suformuoti SS legioną“, *Voruta*, 1997, rugsėjo 6–12, Nr. 34(316).

privatinę nuosavybę¹⁹⁸. Savanorių į SS legioną atsirado ne tik tarp policininkų. Tokio tautinio legiono steigimui entuziastiškai pritarė ir vieni pirmųjų savanoriškai į jį užsirašė brigados generolas Kazys Navakas, generalinio štabo pulkininkas Adolfas Birontas, kiti garbūs Lietuvos vyrai.

Atrinkti į *Waffen-SS* dalinius lietuviai savanoriai vėliau, kovo 24 dieną, buvo priskirti vėl atkurtam 10-ajam policijos batalionui ir pasiųsti į frontą prie Ilmenio ežero¹⁹⁹.

Vokiečių vadovybė, neprarasdama vilties vis dėlto įsteigti lietuvių SS legioną, kovo pradžioje spaudoje paskelbė kreipimąsi į lietuvių tautą „Lietuviai, prie ginklo!“²⁰⁰ Jį pasirašė dr. A. T. von Rentelnas, generolas majoras E. Justas ir SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras L. Wysockis.

Bet, deja, pirmieji bandymai įkurti nacionalinį *Waffen-SS* legioną Lietuvoje sužlugo, kaip ir daugelis kitų vokiečių pastangų verbuoti jaunimą karo tarnybai. Kovo 17 dieną iš Rygos į Kauną atvykę dr. A. T. von Rentelnas, ir SS reichsfiureris H. Himmleris paskelbė komunikatą, kuriame sakoma, kad registracija į SS legioną Lietuvoje yra nutraukiama²⁰¹, o lietuviai nėra verti vilkėti puikios SS uniformos²⁰².

„Pašauktųjų registracijos vykdymas Lietuvoje dėl tam tikrų intelektualinių sluoksnių įtakos buvo neigiamai paveiktas.

Tuo metu, kai estai ir latviai, savaime suprasdami savo pareigą, įsijungė į kovą su bolševizmu, – ar tai fronte, ar tai savo tėviškėj, – šios valandos reikalavimas Lietuvoje nebuvo lygiai suprastas.

Atsakingieji asmenys tuo ne tik nusikalto prieš Europos tautų bendruomenę, bet ir prieš savo lietuvių tautos interesus, – tautos, kuri pagal savo geografinę padėtį bolševizmo daugiau yra grasoma, negu vokiečių tauta, kuri visas savo jėgas mobilizavo totaliniam karui.

¹⁹⁸ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 38–40.

¹⁹⁹ Ibid., f. R-683, ap. 2, b. 28, l. 2.

²⁰⁰ *Karys*, 1943, kovo 6, Nr. 10(1172).

²⁰¹ J. Romualdas Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: Nepriklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992, p. 63.

²⁰² LCVA, f. R-1474, ap. 1, b. 20, l. 18.

Todėl nuo Lietuvių Legiono steigimo atsisakoma²⁰³.

Lietuviams buvo leista tarnauti pagalbinuose vermachto daliniuose ir Reicho darbo tarnyboje Vokietijoje. SS reichsführeris H. Himmleris sutiko už 2 tūkst. *Hiwi*²⁰⁴ reicho reikmėms pašaukti 1 tūkst. karių lietuvių pavaldumui. Balandžio mėnesį buvo paskelbta papildoma registracija (*Nachmusterungsrazzien*). Iš 234 tūkst. kviestų į komisiją atvyko 123 tūkst., iš kurių po 15 tūkst. nusiųsta į pagalbines vermachto tarnybas ir darbus Lietuvos generalinėje srityje arba reiche²⁰⁵. Prieš lietuvius buvo griebtasi įvairių sankcijų, netgi uždarytos visos aukštosios mokyklos²⁰⁶.

Nors tarptautinė teisė (1907 metų spalio 18 dienos IV Hagos tarptautinės konvencijos 52 straipsnis)²⁰⁷ draudžia okupantams mobilizuoti užimto krašto gyventojus ir versti juos dalyvauti karo veiksmuose prieš savo šalį, ši nuostata lietuviams nebuvo taikytina. Lietuva nelaikė savęs kariaujančia su Vokietija, todėl tarp krašto gyventojų ir vokiečių karių dėl bendros kovos (sukilimo) su sovietais Lietuvoje buvo užsimezgę natūralūs, nuoširdžiai draugiški santykiai. Sukilusi Lietuva, savo ar ne savo noru, atsidūrė ne anglų, ne prancūzų, ne Vakarų sąjungininkų, bet Vokietijos ir jos sąjungininkų stovykloje. Jau vien dėl to, kad Lietuva buvo SSRS okupuota, lietuviai negalėjo priklausyti antihitlerinei koalicijai. Lietuviai partizanai buvo pirmieji vokiečių ginklo talkininkai kovojant su bolševizmu. Vokiečių vermachto pusėje lietuvių policijos daliniuose savanoriškai tarnavo ir kovojo daugiau lietuvių jaunimo negu per prievartą

²⁰³ „Oficialus vokiečių vadovybės pareiškimas“, *Karys*, 1943, kovo 20, Nr. 12 (1174), p. 67.

²⁰⁴ *Hilfswillge*, sutrumpintai *Hiwi* – vermachto savanoriai iš kitų šalių piliečių, daugiausia rusų tautybės.

²⁰⁵ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje* <...>, t. 1, s. 616. Kai kurie Lietu-

vos istorikai nurodo mažesnius skaičius.

²⁰⁶ 1943 m. gegužės mėn. vokiečiai sušvelnino sankcijas ir sudarė sąlygas vyresniųjų kursų studentams tęsti studijas Vokietijoje (Vienos, Tiūbingeno ir kituose universitetuose).

²⁰⁷ *Documents on the Laws of War*, p. 57.

mobilizuotų į vadinamąją 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją. 1942 metų gegužės 22 dieną šioje divizijoje buvo 12 398 kariai, iš kurių tiksliai 36,3 proc., t. y. 4499 žmonės, buvo lietuviai²⁰⁸. Be policijos dalinių, lietuviai jaunuoliai tarnavo vermachto kariuose junginiuose (5,4 tūkst. karių, iš jų 1,4 tūkst. inžineriniuose daliniuose), Vokietijos karinėse oro pajėgose (12 tūkst. vyrų), Reicho darbo tarnyboje (400) bei organizacijoje „Todt“ (15 tūkst. lietuvių)²⁰⁹. Iš šių skaičių galima spręsti, kieno pusėje buvo Lietuva.

Rytų frontui artėjant prie Lietuvos, rezistencinė spauda dažniau ėmė svarstyti gynimosi nuo sovietų invazijos klausimą. Dauguma laikraščių manė, jog būtina kokia nors forma atkurti Lietuvos kariuomenę ir ginklu priešintis antrajai sovietų okupacijai. „Nepriklausoma Lietuva“, svarstydamą, kaip lietuviai galėtų elgtis artėjant frontui, teigė: „Paskutiniu laiku kalbama, kaip reikėtų elgtis bolševikams veržiantis į Lietuvą? Vieni įrodinėja, kad tokiu atveju geriausiai būtų bėgti į vakarus, kiti – kad reiktų slapstytis vietoje, nes užėjimas bus tik laikinas. Tačiau ir vieni, ir kiti klysta. Gresiančio pavojaus akivaizdoje yra vienintelė teisinga išeitis: kovoti ir gintis“²¹⁰. Ginkluotosios lietuvių pajėgos buvo labai reikalingos ir veiksmingos karo pabaigoje, įgyvendinant svarbiausią tautos tikslą – nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Reikėjo stengtis sutelkti į ginkluotus vienetus kuo daugiau vyrų.

1943 metų balandžio 5 dieną Kaune buvo susirinkusi lietuvių konferencija (pirmininkas prof. Mykolas Biržiška). Joje dalyvavę visų lietuvių tautos sluoksnių ir visų krašto dalių atstovai (iš viso 91 žmogus) priėmė tris rezoliucijas, kuriose protestuota prieš bet kokias Sovietų Sąjungos pretenzijas į Lietuvos teritoriją ir prieš visokius bandymus kalbėti lietuvių tautos vardu, ir pareikšta, kad lietuvių

²⁰⁸ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 473.

²⁰⁹ A. Muñoz, *Hitler's Eastern Legions*, p. 11.

²¹⁰ *Nepriklausoma Lietuva*, 1944, kovo 1, Nr. 4(40).

tauta, stodama kovon su bolševizmu, visiems laikams nutraukė jai primestus ryšius su Sovietų Sąjunga. Konferencija, išklaušiusi pranešimą apie Lietuvos ginkluotų dalinių organizavimą, turėdama galvoje SSRS nuolat reiškiamas pretenzijas į Lietuvą ir tą pavojų, kurį bolševizmas kelia visai Lietuvai, nusprendė, kad sėkmingesnei kovai su bolševizmu pageidautina savanoriškais pagrindais organizuoti ginkluotus Lietuvos dalinius, kuriems vadovautų lietuviai karininkai²¹¹. Konferencijos pabaigoje buvo paskelbta sveikinimo telegrama vokiečių tautos vadoi A. Hitleriui.

Dar kartą SS legiono steigimo klausimui išsiaiškinti generalinio komisaro dr. A. T. von Rentelno pavedimu 1943 metų lapkričio 24 dieną generolas P. Kubiliūnas sušaukė specialų pasitarimą, kuriame dalyvavo lietuvių savivaldos generaliniai tarėjai, Pirmojo generalinio tarėjo tarybos nariai, pakviesti prieškarinės Lietuvos karininkai, mokslo, visuomenės ir dvasininkijos atstovai, iš viso 46 asmenys. Pasitarimo dalyvių buvo paprašyta pareikšti nuomonę dviem pagrindiniais klausimais: „<...> pirmas – ar reikia dėti pastangas, kad būtų leista organizuoti Lietuvos ginkluotas pajėgas, ir antras – kokia forma vykdomas šis organizavimas turėtų didesnę pritarimą krašte ir visuomenėje ir garantuotų tokių karinių pajėgų organizavimo sėkmingumą.“

Pirmuoju klausimu visi pasitarimo dalyviai vieningai pritarė tam, kad reikia „suorganizuoti Lietuvoje karines pajėgas, kurios gintų kraštą nuo gresiančios bolševikinės invazijos“.

Antruoju klausimu buvo pasisakyta už grynai lietuvių kariuomenės sudarymą. Artėjant sovietų frontui susirūpinta, kad Lietuvoje liktų kuo daugiau žmonių ir ginklų. Kartu buvo prieštarauta lietuvių SS legiono organizavimui, nes „lietuvių akyse Lietuvos SS legiono organizavimas neturėtų šių idealių elementų, turinčių sprendžiamos reikšmės“. Buvo teigiama, kad šiuo metu, remiantis vokiečių siūloma pagalba, ypač

²¹¹ LCVA, f. R-729, ap. 2, b. 3, l. 122.

įtakingu ir galingu SS reichsfüreriu H. Himmleriu, lietuviams turėtų rūpėti organizuoti savo SS karinį junginį, būsimosios kariuomenės branduolį, kad, žlugus vokiečių galybei, juo būtų galima pasiremti atkuriant savo valstybę. Deja, tradiciniai lietuvių tarpusavio nesutarimai neleido Lietuvai, panašiai kaip Latvijai, Estijai²¹² ir beveik visai Europai, organizuoti nacionalinio karinio SS legiono ir dar svariau prisidėti prie kovos su bolševizmu. Dėl to kai kurie lietuvių policijos batalionų kariai savanoriais įstojo į 19-ąją latvių *Waffen-SS* grenadierių diviziją ir kitus *Waffen-SS* dalinius²¹³ ir tęsė kovą su sovietais fronte.

Tuo, kad Lietuva kartu su Lenkija ir Graikija yra vienintelės Europos šalys, kurios nesutiko sudaryti tautinio SS dalinio ir tam pasipriešino, galima didžiuotis. Antra vertus, tai būtų galima vertinti ir kitu aspektu. Jei Lietuvoje tokie daliniai būtų buvę įsteigti, jie būtų buvę daug geriau parengti, materialiai aprūpinti ir apginkluoti negu policiniai rikiuotės batalionai, todėl mūsų karių nuostoliai būtų buvę mažesni, pokarinė ginkluotoji rezistencija – daug efektyvesnė, o kolonistų iš Rytų antplūdis – mažesnis. Po karo JAV perkeltųjų asmenų komisija 1950 metų rugsėjo 13 dienos dokumente DPC-320 nustatė, kad „šios Pabaltijo šalių, praradusių dėl sovietų agresijos nepriklausomybes, savigynos priemonės, siekusios atkurti užgrobtų kraštų valstybinį suverenitetą, buvo garbingos“. Komisija pažymėjo, kad „Pabaltijo kraštų *Waffen-SS* daliniai (Pabaltijo legionai) turi būti vertinami kaip skirtingi ir garbingi pagal tikslą, ideologiją, veiklą ir asmeninės sudėties kvalifikaciją, lyginant juos su Vokietijos SS tarnybomis: daliniai nebuvo priešiški Jungtinėms Valstybėms“²¹⁴.

1943 metų kovo mėnesį karo komendantas Lietuvoje generolas majoras E. Justas krei-

²¹² *Waffen-SS* daliniuose tarnavo 31,5 tūkst. latvių ir 20 tūkst. estų. Žr.: R. Majewski, *Waffen-SS – mity i rzeczywistość*, Wrocław, 1977, s. 103.

²¹³ G. Williamson, *SS: gwardia Adolfa Hitlera*, Warszawa, 1995, s. 139.

²¹⁴ *Karys*, 1987, Nr. 4, p. 157.

pėsi į lietuvių tautą, į buvusius Lietuvos kariuomenės karininkus, karo gydytojus, puskarininkius ir karius atsišaukimu²¹⁵, raginusi juos stoti į naujai steigiamus lietuvių inžinerijos (statybos) batalionus (*Litauische Bauabteilung*), kuriuos numatoma panaudoti būtiniams karo darbams fronto užnugaryje. Į batalionus galėjo stoti kiekvienas lietuvis iki 45 metų amžiaus. Šių batalionų organizatoriumi bei globėju buvo paskirtas generolas E. Justas. Visi bataliono karininkai, puskarininkiai ir kariai buvo lietuviai, tik tai ūkio karininkas – vokietis. Batalionų nariai vilkėjo vokiečių kariuomenės uniformas su lietuviams skirtais laipsniais bei nacionalinės priklausomybės ženklais.

1-asis lietuvių statybos batalionas (vadas generalinio štabo pulkininkas leitenantas Kazys Pranckonis), susidedantis iš 600 vyrų, buvo galutinai suformuotas Kaune 1943 metų gegužės pradžioje ir išlydėtas į frontą²¹⁶. Beveik tuo pačiu laiku Panevėžyje buvo organizuotas 2-asis lietuvių statybos batalionas (vadas pulkininkas leitenantas Strimas)²¹⁷. 1943 metų birželio 2 dieną Vilniuje, Katedros aikštėje, įvyko šiame mieste organizuoto 3-iojo lietuvių statybos bataliono iškilmingos išleistuvės (vadas majoras Stasys Narušis)²¹⁸. Birželio viduryje Panevėžyje jau antrą kartą buvo suformuotas lietuvių statybos batalionas – ketvirtas iš eilės Lietuvos generalinėje srityje (vadas majoras J. Černius)²¹⁹. Rugsėjo pradžioje po keturių savaitių mokymo iš Panevėžio į tarnybos vietą buvo išlydėtas 5-asis lietuvių statybos batalionas (vadas majoras Nagrodskis)²²⁰. Tais pačiais metais buvo įsteigtas ir 6-asis lietuvių statybos batalionas²²¹.

²¹⁵ *Karys*, 1943, kovo 27, Nr. 13(1175), p. 73.

²¹⁶ *Ibid.*, 1943, gegužės 15, Nr. 20(1182), p. 119.

²¹⁷ *Ibid.*, 1943, gegužės 22, Nr. 21(1183), p. 121; *Lietuvių enciklopedija* (t. 28, p. 468) nurodo 2-ojo bataliono vadą majorą Milaševičių.

²¹⁸ *Ibid.*, 1943, birželio 5, Nr. 23(1185), p. 133.

²¹⁹ *Ibid.*, 1943, birželio 19, Nr. 25(1187), p. 153.

²²⁰ *Ibid.*, 1943, rugsėjo 7, Nr. 32(1194), p. 194.

²²¹ G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, S. 28.

Kiekviename statybos batalione buvo 600–700 vyrų. Visų batalionų organizacinė struktūra buvo panaši: trys statybos kuopos, viena transporto kuopa (apie 200 arklių) ir bataliono štabas²²². Iš pradžių statybos batalionų kariai nebuvo ginkluoti, kiekviena kuopa turėjo tik po 20 šautuvų sargybų tarnybai. Vėliau, pafrontėje pasirodžius sovietinių partizanų būriams, visi batalionai buvo apginkluoti lengvaisiais ginklais – kulkosvaidžiais ir šautuvais. Tiesioginiuose fronto mūšiuose lietuvių statybos batalionai nedalyvavo, tačiau jiems tekdavo susišaudyti su rusų partizanais ir nedideliais rusų armijos daliniais, prasiveržusiais pro fronto liniją. Lietuvių statybos batalionai veikė prie Narvos, Pskovo, Lugos, Polocko, Daugpilio. Vokiečiams pasiūlius stoti į *Waffen-SS* dalinius, apie 40 proc. statybos batalionų karių užsirašė savanoriais ir išvyko į Lietuvą kelių mėnesių mokymui²²³. Visi šie lietuvių statybos batalionai vokiečių dokumentuose vadinami *Litauische Bau-Abteilung I–VI*. 1944 metais prie vokiečių armijų grupės „Nord“ buvo priskirtas 13-asis lietuvių statybos batalionas (*Litauische Bau-Bataillon 13*), anksčiau buvęs policijos batalionu²²⁴.

Beveik visi statybos batalionai 1944 metais buvo išformuoti (3-iasis ir 5-asis – gegužės, 1-asis – birželio, 2-asis – rugpjūčio, 6-asis – spalio mėnesį): karininkai buvo paleisti į atsargą, o kareiviai ir puskarininkiai išskirstyti į kitus vokiečių statybos bei pionierių dalinius. Tiksliai 4-ojo bataliono trys kuopos 1945 metų pradžioje Vakarų Prūsijoje buvo priskirtos prie vokiečių 252-osios pėstininkų divizijos (2-oji armija).

1944 metų pradžioje vokiečių leidimu kovai su sovietiniais partizanais ir kitoms policinėms funkcijoms Lietuvos teritorijoje vykdyti buvo pradėta organizuoti Lietuvos vietinė rinktinė (LVR; *Litauische Sonderverbände*). Rinktinės steigimo motyvas buvo vienas: sustabdyti atslenkančią sovietų kariuomenę prie Lietuvos žemės

²²² Karys, 1979, Nr. 1, p. 3.

²²³ Lietuvių enciklopedija, t. 28, p. 468.

²²⁴ G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, S. 273.

ir vokiečiams pasitraukus apginti atkuriamą nepriklausomą Lietuvos valstybę. Lietuvos politikai daug vilčių dėjo į organizuojamos Lietuvos vietinės rinktinės potencialą, nors prieš ke-lerius metus tie patys politikai savo kariuomenei neleido nė simboliškai pasipriešinti išgygiuojančiai Sovietų Sąjungos kariuomenei. LVR veiklos ribos turėjo eiti nuo Narvos iki Vilniaus, o jos operacijos pradiniam etape turėjo būti vykdomos prieš sovietinius partizanus. Daugelis žymių žmonių, priešišku ankstesnėms mobilizacijoms, palaikė LVR, nes manė, kad ji suteiks galimybę atkurti Lietuvos kariuomenę Raudonajai armijai artėjant. Šis lietuvių dalinys buvo kuriamas su antinacinio pagrindžio organizacijų ir jų veiklą koordinuojančio VLIK'o palaiminimu ir pritarrimu. Tai buvo kompromisinis lietuvių ir vokiečių sprendimas.

Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga kuriant LVR laikėsi neutraliai, o kartais netgi aktyviai padėjo, nes besiantantis sovietų frontas vertė rūpintis, kad Lietuvoje liktų kiek galima daugiau žmonių ir ginklų²²⁵.

Po generolo Povilo Plechavičiaus pasitarimo su Ostlando aukštesniuoj SS ir policijos vadu SS obergruppenfiureriu ir policijos generolu F. Jeckelnu ir Lietuvos SS ir policijos vadu SS brigadefiureriu ir policijos generolu majoru H. Harmu 1944 metų vasario 13 dieną buvo paskelbtas jų susitarimas organizuoti LVR. Jos vadu nuo 1944 metų vasario 1 dienos buvo paskirtas generolas leitenantas P. Plechavičius, štabo viršininku nuo vasario 3 dienos – pulkininkas Oskaras Urbonas. H. Harmo prašymu visi vokiečių pareigūnai ir visos jų įstaigos prireikus privalėjo teikti jam pagalbą bei apsaugą²²⁶. Verbuoiant savanorius į LVR, vasario 18 dieną Policijos departamento direktorius V. Reivytiis lietuvių policijai davė slaptą nurodymą aktyviai padėti sėkmingai atlikti šią akciją ir šiuo reikalu komendantūroms, apskričių viršininkams, burmistrams ir valsčių viršai-
čiams teikti visokeriopą pagal-

²²⁵ *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 14, p. 137.

²²⁶ LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 43.

ba²²⁷. Lietuvos jaunimas entuziastiškai stojo į LVR, tikėjo tapsiant ją būsimosios kariuomenės branduoliu, ir rinktinės vadas generolas P. Plechavičius jau kovo 11 dieną buvo priverstas savanorių registraciją nutraukti, nes vietoje leistų 18 tūkst. jau buvo užsirašę 30 tūkst. jaunuolių. Į rinktinę buvo priimta apie 12 tūkst. savanorių ir suformuota 13 batalionų²²⁸. Jiems buvo suteikti numeriai nuo 263 iki 265 ir nuo 301 iki 310. Savo ruožtu vokiečių valdžia atsisakė prievarta gabenti Lietuvos žmones darbams į Vokietiją.

Lietuvių policijos pareigūnams buvo kategoriškai uždrausta stoti tarnybon į LVR, nes iš policijos jie nebus atleidžiami (V. Reivyčio 1944 metų vasario 21 dienos įsakymas), tačiau pasitaikė ne vienas atvejis, kai policininkai paliko savo tarnybą ir apgaule įstojo į rinktinę. Tokie pareigūnai pagal Policijos departamento direktoriaus 1943 metų aplinkraštį Nr. 600 buvo traktuojami kaip dezertyrai ir privalėjo būti policijos suimti²²⁹. Draudimą lietuvių policijos pareigūnams stoti į LVR patvirtino SS ir policijos vadas Lietuvoje SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras K. Hintze savo gegužės 5 dienos rašte LVR vadui generolui leitenantui P. Plechavičiui²³⁰. Vietinė rinktinė vokiečiai nepasitikėjo, todėl ją apginklavo daugiausia pasenusiais, trofėjiniais, iš Vakarų fronto atgabentais šautuvais, davė mažai šaudmenų.

Deja, LVR organizavimo sėkmė tik padidino įtampą tarp lietuvių ir vokiečių. Organizacinei stadijai dar nepasibaigus vokiečiai sumanė paimti LVR savo valdžion, net pareikalavo mobilizuoti lietuvių jaunimą ir duoti vokiečių pagalbinės kariuomenės reikalams 70–100 tūkst. vyrų.

Kovo 22 dieną Šiaurės fronto vadas generolas feldmaršalas Waltheris von Modelis ir Ostlando aukštesnysis SS ir policijos vadas SS obergruppenfiureris E. Jeckelnas Polocke iš genero-

²²⁷ Ibid., l. 39.

²²⁸ *Karys*, 1987, Nr. 3, p. 110.

²²⁹ LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 107.

²³⁰ SS ir policijos vado Lietuvoje 1944 m. gegužės 5 d. rašto vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, *ibid.*, l. 137.

lo leitenanto P. Plechavičiaus pareikalavo iki balandžio 15 dienos sudaryti 15 naujų batalionų (9 tūkst. vyrų) ir perduoti juos Vokietijos vermachto žinion – karinių oro uostų apsaugai. P. Plechavičiui atsisakius tai daryti, dr. A. T. von Rentelnas pareikalavo, kad generolas paskelbtų visuotinę mobilizaciją, tačiau ji nieko gero vokiečiams nedavė.

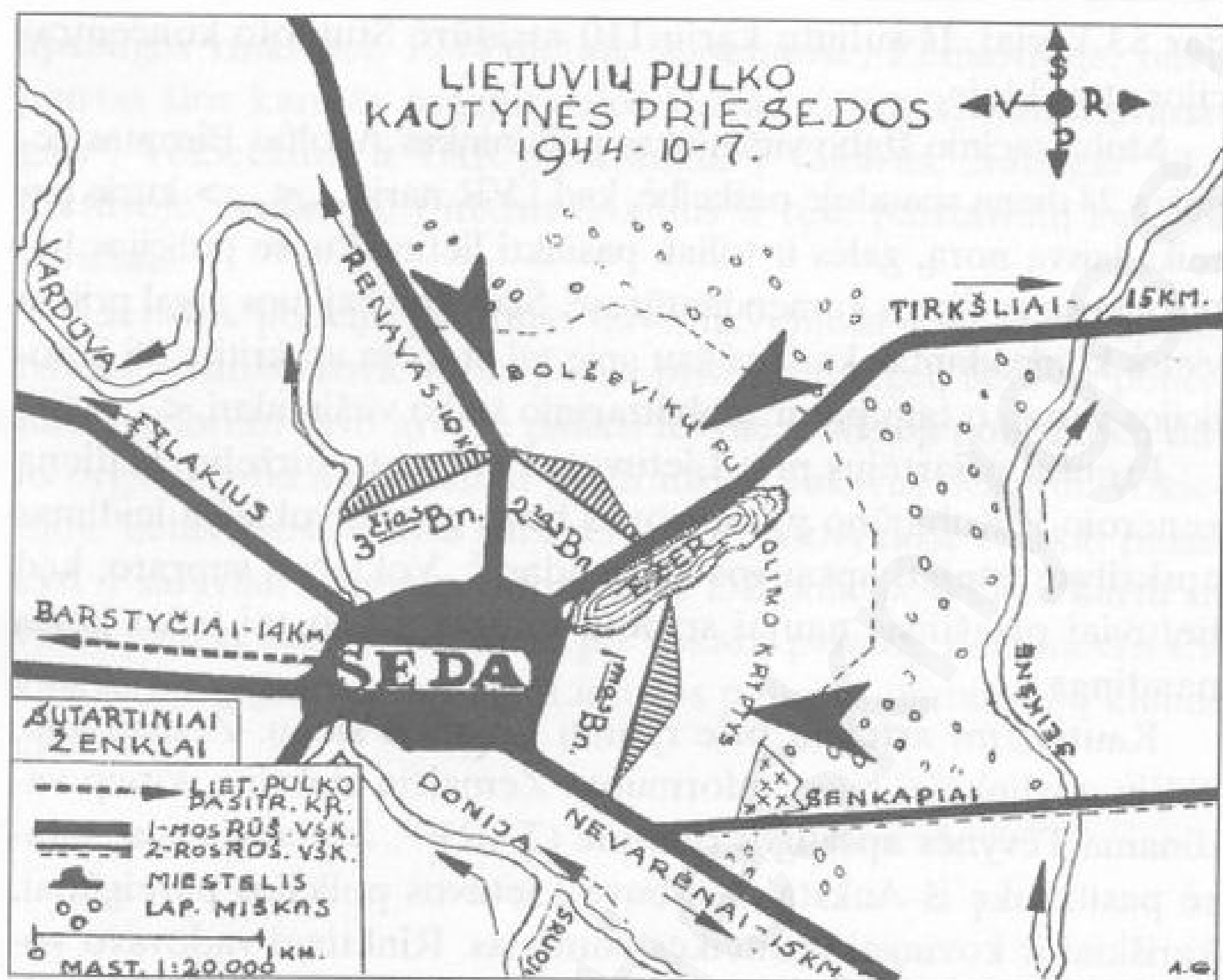
Savo atsiminimuose generolas S. Raštikis rašė, jog „gegužės 9 dieną rinktinės štabe buvo gautas raštas, kad F. Jeckelno įsakymu Vilniaus krašte esantys vietinės rinktinės batalionai (jų ten buvo 7) pereina betarpiškon paties F. Jeckelno valdžion, kad visi kiti batalionai, visos vietinės rinktinės komendantūros apskrityse ir visi kiti daliniai pereina vokiečių sričių komisarų valdžion, kad visi lietuvių batalionai gausią vokiečių SS uniformas, kad nuo šiol jie esą vokiečių policijos pagalbiniai batalionai“²³¹. Gegužės mėnesį keli LVR batalionai buvo pertvarkyti į SS pagalbinės policijos tarnybą ir perrengti esesininkų uniformomis²³². Be to, LVR vadui buvo pranešta, kad priimtas sprendimas rinktinės karius įtraukti į vokiečių policijos sudėtį ir pavadinti vokiečių policijos pagalbiniais batalionais. Lietuvių savivaldos generaliniai tarėjai ir karininkai delsė, ieškojo argumentų atsisakyti kurti vokiečių generalitetui pavaldžius dalinius. Buvo teigiama, jog nepavyks jų sudaryti ir pasiųsti už Lietuvos ribų, o per rezistencijos pagrindį, su kuriuo siejo glaudūs ryšiai, agituojama boikotuoti tokių dalinių mobilizaciją. LVR štabas su vokiečių reikalavimais bei savivale nesutiko, ir jau gegužės 15 dieną Kaune rinktinės vadovybė kartu su generolu leitenantu P. Plechavičiumi ir štabo viršininku pulkininku O. Urbonu buvo gestapo suimta ir išgabenta į Salaspilio koncentracijos stovyklą (Latvija). Paskui jau suformuoti daliniai buvo likviduoti²³³.

Dauguma jų buvo išvežti į Vokietiją – į karinių oro pajėgų pagalbinių darbų dalinius. Dalis LVR vyrų pasitraukė į miš-

²³¹ *XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos*, Kaunas, 1990, p. 104.

²³² *Dokumentai Lietuvos vietinės rinktinės istorijai*, sudarė Z. Raulinaitis, Chicago, 1990, p. 252.

²³³ LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 112, l. 166.

Lietuvių policijos 1-ojo pulko gynimosi pozicijos prie Sedos

kus. Juos sugaudyti padėjo skubiai iš Vokietijos atvykęs karo aviacijos šaulių batalionas. Tai buvo vienintelis atvejis Lietuvoje, kai akcijoje drauge dalyvavo Vokietijos karinių oro pajėgų batalionas, policijos ir SS rezervo daliniai. Kai kurie daliniai nespėjo išsiskirstyti ir pasislėpti, tad buvo vokiečių užklupti. Taip atsitiko Kalvarijoje, kur LVR dalinį iš ryto apsupo SS kuopa, tuo tarpu lietuvių ginkluotę sudarė mažiau kaip šimtas prancūziškų šautuvų be šovinių²³⁴. Vokiečiai suėmė, prievarta aprenge karinių oro pajėgų uniformomis ir išvežė į Vokietiją apie 3,5 tūkst. vyrų, kurie ėjo karinių oro pajėgų žemės tarnybą Vokietijoje ir Norvegijoje, o keliasdešimt buvo sušaudyta suimant. Vilniuje nuginkluojant vieną batalioną iš pradžių buvo sušaudyta 13 lietuvių, gegužės 17 dieną – 17, o gegužės 21 dieną –

²³⁴ Karys, 1979, Nr. 1, p. 3.

dar 53 kariai. Iš suimtų karių 110 atsidūrė Štuthofio koncentracijos stovykloje.

Mobilizacinio štabo viršininkas pulkininkas Adolfas Birontas gegužės 24 dieną spaudoje paskelbė, kad LVR nariai, „<...> kurie pareiškė laisvą norą, galės ir toliau pasilikti lietuviškuose policijos batalionuose ar vietos komendantūrose. Šiai tarnybai juos atgal priima vietos komendantai, kurie vėliau apie tai praneša apskrities SS ir policijos vadui, o taip pat ir mobilizacinio štabo viršininkui <...>“²³⁵.

Frontui priartėjus prie Lietuvos, 1944 metų birželio 24 dieną generolo P. Kubiliūno pastangomis buvo gautas vokiečių leidimas apskrityse įsteigti apsaugos komandas²³⁶. Vokiečiai suprato, kad lietuviai priešinsis naujai sovietų okupacijai, o tai buvo jiems naudinga.

Kautynėms artėjant prie rytinių Lietuvos sienų, Žemaitijoje, Telšių apylinkėje, buvo suformuota Žemaičių rinktinė, kitaip vadinama Tėvynės apsaugos rinktine (TAR)²³⁷. Ją daugiausia sudarė pasitraukę iš Aukštaitijos buvę Lietuvos policijos pareigūnai, kariškiai ir kovingai nusiteikęs jaunimas. Rinktinei vadovavo vokiečių pulkininkas Hellmuthas Maederis. Sovietams slenkant į vakarus, TAR Lietuvoje sudarė besitraukiantiems vokiečių daliniams ariergardą. Įvyko keletas kruvinių kautynių (ypač smarkios prie Sedos). TAR buvo menkai ginkluota, o priešų jėgų persvara didžiulė, todėl ji buvo priversta trauktis į Vokietiją.

Nė viena karo liepsnos apimtoje Lietuvoje besikurianti karinė formuotė neapsiėjo be lietuvių policininkų. Jie su ginklu rankose, su meile širdyje kovojo dėl savo tėvynės laisvės ir nepriklausomybės. Dar iki 1944 metų Lietuvoje buvo įsteigti ir pradėjo aktyviai veikti Lietuvos laisvės armijos daliniai²³⁸. Jų šūkis – „Nesitraukti iš Lietuvos ir kovoti“. Jie Lietuvoje vykdė policines funkcijas, gynė gyventojus nuo vokiečių rekvizicijų ir neteisėtų veiksmų, padėjo kovoti Tėvynės

²³⁵ *Ateitis*, 1944, Nr. 121.

²³⁶ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija*, Vilnius, 1997, p. 18.

²³⁷ V. Šimkus, *Atsiminimai*, d. 2, p. 142–143.

²³⁸ „Lietuvos laisvės armija“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1968, p. 387.

apsaugos rinktinei. 1944 metais Plateliuose, Žemaitijoje, buvo įkurtas šios karinės organizacijos štabas, o ji pasivadino „vanagais“. Vokiečiams ir TAR pasitraukus į Vakarus, „vanagai“ liko Lietuvoje, išsiskirstė į mažus dalinius ir tęsė partizaninį karą su sovietais.

Lietuvos policija galutinai buvo likviduota 1944 metų spalio mėnesį. Antroji sovietų okupacija privertė daugelį lietuvių policininkų gelbstint savo gyvybę palikti tėvynę. Didžioji policininkų dalis organizuotai ar pavieniui pasitraukė į Vakarus. Kai kur Vokietijoje lietuviškose darbo pabėgėlių (DP) stovyklose tvarkai palaikyti ir sargybai eiti buvo suformuota DP policija. Vėliau kartu su visais pabėgėliais ji išsiskirstė po Vakarų pasaulį. 1955 metais Čikagoje buvo įkurtas buvusių Lietuvos policijos darbuotojų klubas „Krivulė“.

Pabaigos žodis

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, 1941 metų birželio–liepos mėnesiais Lietuvoje savarankiškumo principu, pačių lietuvių pastangomis ir iniciatyva buvo atkurta sovietų neseniai panaikinta policija, kuri išaugo iki 7 tūkst. darbuotojų. Į policiją grįžo dirbti apie 40 proc. buvusių darbuotojų. Vokiečiams panaikinus Lietuvos laikinąją vyriausybę, jos sukurtos policinės struktūros daug kur išliko per visą vokiečių administravimo laikotarpį. Karo sąlygomis lietuvių policijos uždaviniai buvo nepalyginti platesni negu taikos metais. Ji ne kolaboravo, o padėjo lietuvių tautai įveikti karo sunkumus. Buvo atkurta lietuvių kriminalinė, saugumo, pavienė (viešoji), geležinkelių, eismo, kalėjimų priežiūros, priešgaisrinės apsaugos, kai kur – rezervinė policija ir sukurti nauji policinės rikiuotės padaliniai – 25 policijos batalionai, policijos kavalerijos eskadronas ir reprezentacinė policijos kuopa. Rikiuotės padaliniuose tarnavo apie 20 tūkst. lietuvių. Tomis istorinėmis karo dienomis lietuviai jaunuoliai teisėtai stojo į garbingą policijos darbą ir tuo veiksmu išreiškė savo ištikimybę priesaikai bei tėvynei. Lietuvių tauta gavo galimybę ginklu pasipriešinti iš Rytų atėjusiam priešui ir iš dalies savo krauju nuplauti prieškario Lietuvos politikų padarytą gėdą. Lietuvių policijos daliniai buvo suformuoti ne vokiečių įsakymu, o pačių lietuvių iniciatyva ir pastangomis, savanoriškumo principu. Jie buvo sukurti kovai su

bolševizmu, tikintis su vokiečių pagalba atkurti Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Jie buvo sukurti Lietuvai, o ne Trečiajam reichui, bet vokiečių administracinės valdžios pasisavinti. Lietuvių policinės rikiuotės batalionai narsiai kovojo su bolševizmu. Pabrėždamas tai vienas vermachto karininkas rašė: „Rytų fronte mačiau metant ginklus ir bėgant italų, ispanų, Balkanų tautų karius, bet aš nemačiau ir negirdėjau, kad iš mūsų lauko būtų bėgę lietuviai kariai. Nežinau jokios kitos tautos, kurioj šios vertingiausios žmonių giminės savybės būtų išsivysčiusios tokiam aukštam lygyje kaip lietuvių tautoj“¹.

Išnagrinėjus lietuvių policijos įstaigų ir rikiuotės padalinių atkūrimo bei veiklos karo metais peripetijas, jų teisinę padėtį galima drąsiai daryti išvadą, kad ši institucija pagal savo pavaldumą, kompetenciją bei uždavinius ir jų vykdymą buvo ne kas kita, kaip pagalbinė vokiečių administracinės valdžios tarnyba. Lietuvių policija priklausė vokiečių administracijos įstaigų sistemai kaip jos sudedamoji dalis ir karo metais, ypač jo pradiniam etape, padėjo vokiečiams įtvirtinti jų režimą. Tačiau apskritai lietuvių policija sergėjo savo krašto reikalus. Lietuvių policijos vadovybė laikėsi principinės nuostatos, kad „atėjūnas anksčiau ar vėliau iš mūsų krašto išeis, mums gi vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis reikės čia, su savo žmonėmis pasilikti gyventi“.

Dabar, atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, būtina prisiminti tuos dešimtis tūkstančių lietuvių policininkų, Antrojo pasaulinio karo metu tarnavusių ginkluotuose lietuvių daliniuose. Jie buvo ne naciai, o liaudies kariai, nes atkurti reguliariųjų karių dalinių vokiečiai neleido. Be to, nė vienas jų nepriklausė A. Hitlerio nacionalsocialistų darbininkų partijai.

Tarp mūsų dar yra tūkstančiai tautiečių, kurie ir po 50 metų bijo prisipažinti buvę lietuvių savisaugos (policijos) dalinių nariais. Atsiminkime nesugriaunamą faktą ir šventą teisybę, kad teisę būti laisva ir nepriklausoma lietuvių tauta turėjo ir anomis vokiečių valdymo dienomis. Niekam nevalia lietuvių policininkų vadinti

¹ *Karys*, 1979, Nr. 1, p. 3.

vokiečių samdiniais, esesininkais, naciais ir kitokiais vardais, nes jie buvo ne tėvynės išdavikai, o savo krašto laisvės kovotojai.

Taigi vadinkimės tikraisiais vardais ir drąsiai pasisakykime, kad esame lietuvos policijos batalionų ir 19-osios SS grenadierių divizijos kariai veteranai, buvę laisvės kovotojai. Prie laisvės paminklų dedant gėles ir keliant vėliavas nederėtų pamiršti pasakyti šiltą žodį prisimenant tuos, kurie gražiausius savo jaunystės metus praleido karo audrų sukuriuose rizikuodami mirti, atsižadėdami patogaus gyvenimo, kentėdami šaltuose žiemos bunkeriuose, trumpai atsikvėpdami tik sniego pusnyuose.

Šioje knygoje pateikti nauji faktai daugiau ar mažiau keičia to laikotarpio Lietuvos istorijos problemų sampratą. Pagaliau svarbu ne vien nauji duomenys. Bene svarbiausia tai, kad per tą daugiau kaip pusę amžiaus praturtėjome skaudžia, bet kartu ir reikalinga patirtimi, atsirado naujas požiūris į save ir į kitus, į savo praeitį ir į ateitį. Todėl suprantamas nepermaldaujamas noras ieškoti naujų faktų ir interpretacijų, kurios dar labiau priartintų mus prie istorinės tiesos.

Apskritai Lietuvos policijos veiklos Antrojo pasaulinio karo metais koncepcija dar tik pradedama domėtis. Istorikams reikia laiko konkretiems istorijos įvykiams blaiviai įvertinti. Dėl archyvinių dokumentų stokos, negalėjimo kai kuriais jų pasinaudoti šiame darbe liko neišnagrinėti kiti labai svarbūs mūsų policijos veiklos karo metais istorijos klausimai. Tai – dar viena Lietuvos istorijos „baltoji dėmė“. Jai reikia kruopščių tyrimų, įdėmių svarstymų, o istorikų laukia daug labai sunkaus ir atsakingo darbo.

1

2

3

1. *Adrianas Theodoras von Rentelnas – Lietuvos generalinis komisaras*

2. *Petras Kubiliūnas – Lietuvos generalinės srities pirmasis generalinis tarėjas ir vidaus reikalų generalinis tarėjas*

3. *Antanas Špokevičius – lietuvių savisaugos dalinių vadas, lietuvių policijos organizatorius karo metais*

4

VERPFLICHTUNG.

„Ich verpflichte mich zum Dienst in der Schutzmannschaft. Ich verpflichte mich, die mir von meinen deutschen Vorgesetzten und meinen Vorgesetzten der Schutzmannschaft gegebenen Befehle bedingungslos zu befolgen. Ich verspreche, gehorsam, treu und tapfer zu sein“.

ISIPAREIGOJIMAS.

„Aš įsipareigoju tarnauti savisaugos daliniuose. Aš įsipareigoju, savo vokiečių viršininkų ir savo savisaugos dalinių viršininkų man duotus įsakymus įvykdyti besąlyginiai. Aš pasižadu būti paklusnus, ištikimas ir narsus“.

Wilna, den 29. 1. 1942.

(Unterschrift des Verpflichtenden)

(Unterschrift des Verpflichteten)

MOCKUS Jonas

Palėiškių kaimo valdovas

„Vasara“ „Aukra“, V. 2021

5

6

4. Atkurtos lietuvių policijos skiriamasis ženklas – baltas raištis, antspauduotas vokiečių policijos štabe

5. Įsipareigojimas tarnauti lietuvių policijos batalione

6. Lietuvos generalinės srities apskričių policijos vadai lietuviai ir jų kolegos vokiečiai. Sėdi iš kairės į dešinę: vokiečių tvarkos policijos leitenantas Gentzas, lietuvių Policijos departamento direktoriaus pavaduotojas Bronius Stasiulis, vokiečių tvarkos policijos vadas

Lietuvoje policijos pulkininkas Wolfgangas Denicke, SS ir policijos vadas Lietuvoje SS brigadeführeris Lucianas Wysockis, lietuvių Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytis, vokiečių žandarmerijos vadas Lietuvoje žandarmerijos kapitonas Nikolausas Brogmusas, lietuvių ryšių karininkas prie SS ir policijos vado Lietuvoje majoras Genrichas Songinas, vokiečių žandarmerijos vadas Šiauliuose žandarmerijos leitenantas Karlas Schrammas. Stovi apskričių policijos vadai
(Kaunas, 1942 m. liepos 8 d.)

7

8

9

1. *Portrait of a man in a military uniform, facing forward.*
 2. *Portrait of a man in a military uniform, wearing a peaked cap.*
 3. *Portrait of a man in a military uniform, facing slightly to the left.*

10

7. Povilas Dirkis – 1941 m. I. e. lietuvių Policijos departamento direktoriaus pareigas (nuotraukoje vilki pasienio policijos uniformą, 1932 m.)

8. Antanas Michelevičius – 1941 m. liepos mėn. I. e. lietuvių Policijos departamento direktoriaus pareigas (nuotraukoje vilki Rusijos karo laivyno uniformą)

9. Stasys Čenkus – lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininkas

10. Lietuvos generalinio komisaro įstaigos rūmai Kaune

11

Kauen, am 24. 11. 1942.

Inhaber dieses Ausweises
Aleksas Kušleika
(Vor- und Zuname)

geboren am 1913 in Vilkeviškis

ist Angehöriger der lit. Sicherheits-
Kriminal - Polizei.

Er ist berechtigt, Waffen zu tragen.

Der Kommandeur
Jäger
Waffenführer

Gültigkeitsvermerke:

Gültig für das Kalen- derjahr	Beglaubigt durch	
	Name und Dienstgrad	
1943	Jäger	
1944	Jäger	

Seit Bestehen der Sicherheitspolizei und des SD
Litauen

12

13

11 ir 12. Lietuvių kriminalinės policijos pareigūno kriminalinio asistento Alekso Kušleikos tarnybinis pažymėjimas, pasirašytas vokiečių SS ir policijos vado Lietuvoje SS štandartenfiurerio Karlo Jägerio

13. Vokiečių tvarkos policijos vado pavaduotojas policijos generolas Jūrgenas von Kamptzas inspektuoja lietuvių policiją. Šalia jo – majoras Genrichas Songinas, pirmas iš kairės – vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje pavaduotojas policijos majoras Friedrichas Dungsas. Priekyje (nugara) – lietuvių policijos jaunesnysis leitenantas Grinius

14

15

16

14. 253-iojo lietuvių policijos bataliono karininkai (1944 m. balandis)

15. 255-ojo lietuvių policijos bataliono karininkai. Sėdi iš kairės: 253-iojo bataliono vadas kapitonas A. Kazanas, 255-ojo bataliono vadas kapitonas M. Lormanas, karo kapelionas Z. Ignatavičius, kapitonas J. Jankus, leitenantas A. Gasiūnas; stovi: leitenantas V. Baltrušaitis, jaunesnysis leitenantas Ralys, jaunesnysis leitenantas Karnavičius, jaunesnysis leitenantas Stanaitis, jaunesnysis leitenantas V. Tervydis

16. Lietuvių policijos orkestras žygiuoja Kauno gatvėmis, priekyje – orkestro vadovas Bronius Jonušas (nuotrauka iš A. Radzevičiaus asmeninio archyvo)

17

18

19

1. 20-го года вступил в ряды Красной Армии.
2. 25-го года вступил в ряды Красной Армии.
3. 30-го года вступил в ряды Красной Армии.
4. 35-го года вступил в ряды Красной Армии.
5. 40-го года вступил в ряды Красной Армии.
6. 45-го года вступил в ряды Красной Армии.
7. 50-го года вступил в ряды Красной Армии.
8. 55-го года вступил в ряды Красной Армии.
9. 60-го года вступил в ряды Красной Армии.
10. 65-го года вступил в ряды Красной Армии.
11. 70-го года вступил в ряды Красной Армии.
12. 75-го года вступил в ряды Красной Армии.
13. 80-го года вступил в ряды Красной Армии.
14. 85-го года вступил в ряды Красной Армии.
15. 90-го года вступил в ряды Красной Армии.
16. 95-го года вступил в ряды Красной Армии.
17. 100-го года вступил в ряды Красной Армии.

20

17. SS obergruppenführeris Friedrichas Jeckelnas – nuo 1941 m. lapkričio – aukštesnysis SS ir policijos vadas Ostlande

18. SS štandartenführeris Erichas Ehrlingeris – A operatyvinės grupės 1b ypatingojo būrio vadas Lietuvos teritorijoje

19. SS brigadeführeris Walteris Franzas Stahleckeris – nuo 1941 m. birželio – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Ostlande

20. Lietuvos vokiečių vyriausiasis karo lauko komendantas generolas Emilis Justas deda vainiką prie žuvusiųjų paminklo (1938 m.)

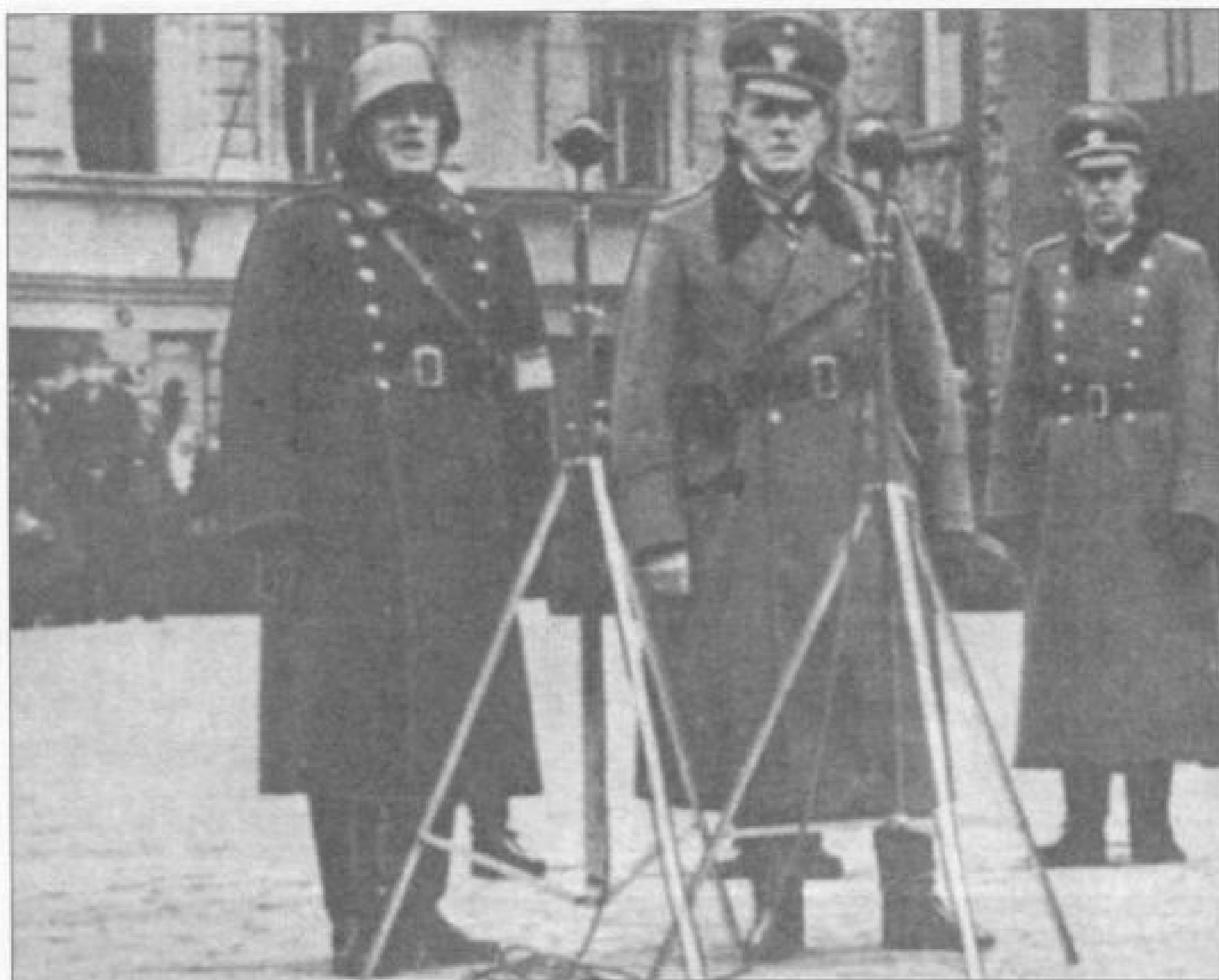
21

22

23

24

21. *SS štandartenfiureris Friedrichas Panzingeris – nuo 1943 m. rugsėjo – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Ostlande*

22. *SS oberšturmbanfiureris Eduardas Strauchas – iki 1941 m. spalio – SS 2/A operatyvinio būrio vadas Šiauliuose, vėliau – saugumo policijos ir SD vadas Latvijoje*

23. *SS oberšturmfiureris Heinrichas Hamannas – Vilniaus miesto saugumo policijos ir SD skyriaus viršininkas*

24. *Vokiečių tvarkos policijos vadas Ostlande SS grupenfiureris Georgas Jedicke (viduryje)*

25

26

27

28

25. *Augustas Heringas – Vilniaus SS operatyvinio būrio vadas, atsakingas už masinį žydų šaudymą Paneriuose*

26. *SS brigadefiureris Heinzas Jostas – nuo 1942 m. kovo – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Ostlande*

27. *Tvarkos policijos vadas Ostlande policijos pulkininkas Otto Giesecke*

28. *Vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje SS štandartenfiureris Horstas Böhme (antras iš kairės)*

29

30

31

29 ir 30. *Holokaustas*

31. *Vokiečių esesininkai išveža žydus į
naikinimo vietą*

32

33

34

32. *Lietuvių policijos pareigūnams išduodami ginklai*

33. *Lietuvių policijos kariai pasirengę mūšiui su sovietiniais partizanais*

34. *Pertrauka tarp mūšių*

35

36

37

35. Lietuvių policininkų bunkeris

36. 10-ojo lietuvių policijos bataliono karininkas kpt. Petrulionis prie savo bunkerio Volchovo fronte. Virš bunkerio angos – „Geležinio vilko“ vėliavėlė. Karininkas vilki vokišką uniformą su lietuvišku skydeliu ant kairės rankovės

37. Mūsų policininkai fronte prie Ilmenio ežero. Pirmoji pagalba sužeistam ginklo draugui

38

39

40

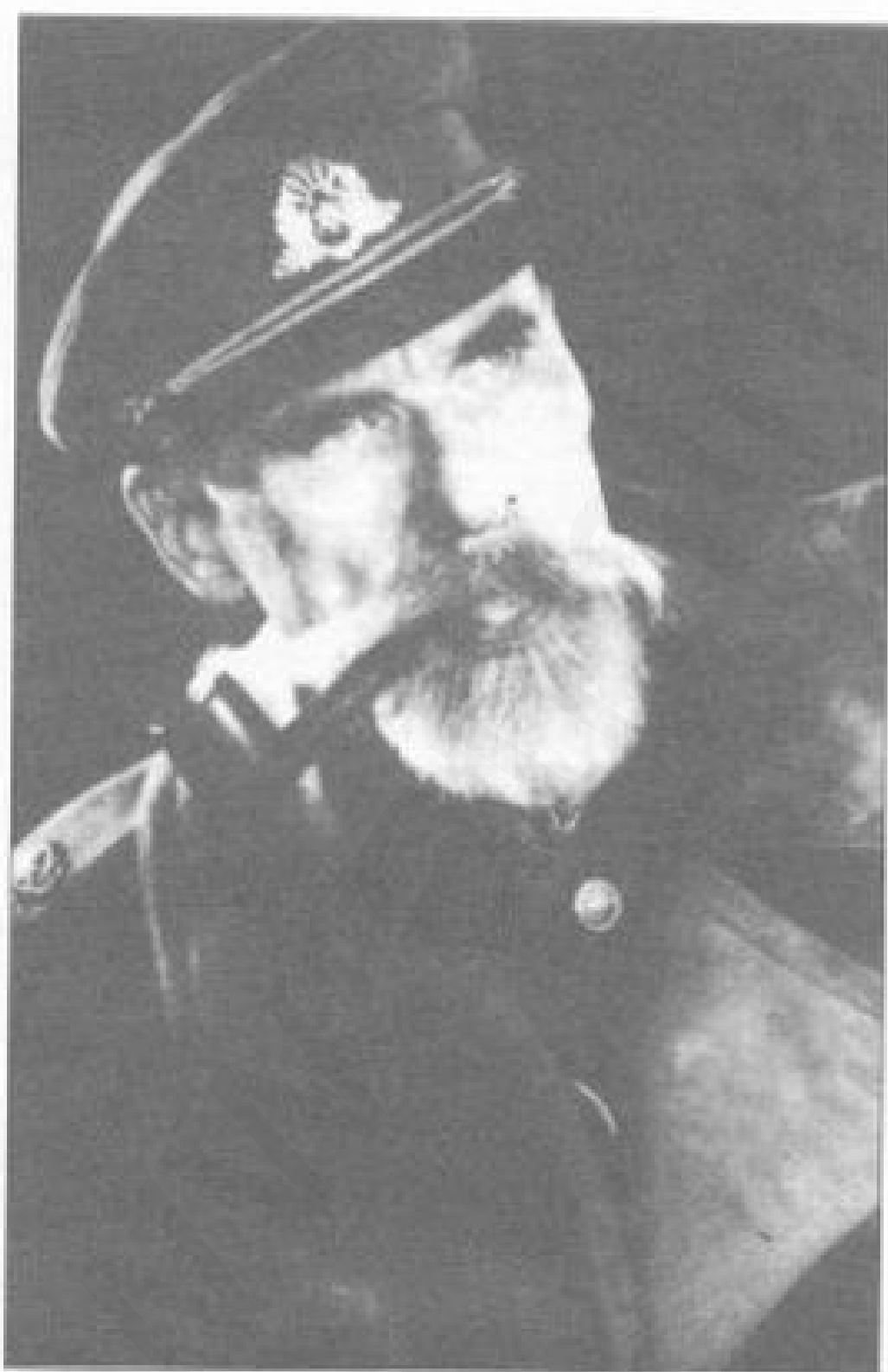
38. *Lietuvių policijos bataliono kariai po sėkmingo mūšio su sovietiniais partizanais (Trakai, 1943 m.)*

39. *10-ojo lietuvių policijos bataliono būrys su vadu leitenantu Petru Dumčiumi atlieka inspekcinę apžiūrą prie Naugarduko (1943 m. rugpjūčio 5 d.)*

40. *Po kovos veiksmų prieš sovietinius partizanus policijos dalinio vyrai rikiuojasi ant užšalusio ežero prie Trakų*

41

42

43

41. Tėvynės apsaugos rinktinės gretose
Lietuvai tarnavo nemažai lietuvių
policijos pareigūnų

42. Lietuvos vietinės rinktinės vadas
generolas Povilas Plechavičius

43. Statybos bataliono karių išleistuvės
(Kaunas, 1943 m.)

45

44. *Lietuvių policijos bataliono kariai
Baltarusijoje prie lietuviško paminklo
(1943 m.)*

45. *Čia palaidoti žuvę lietuvių policijos
pareigūnai (Adutiškis, 1943 m.)*

NEKROLOGAS

Kovoje su bolševizmu kario mirtimi fronte nuo priešo žuvo Lietuvos apsaugos batalijonų kariai:

majoras	Brusokas Jurgis
leitenantas	Meškauskas Antanas
vyr. viršila	Plevokas Petras
san. viršila	Krutulis Bronius
puskarin.	Einkevičius Juozas
puskarin.	Kučinskas Juozas
puskarin.	Senulis Alfonsas
puskarin.	Bačiūška Vladas
puskarin.	Garilis Stasys
puskarin.	Nedzinskas Antanas
puskarin.	Pileckas Danielius
grand.	Legečinskas Valerijonas
grand.	Daugirdas Vincas
grand.	Novikas Povilas
grand.	Žiurkevičius Pranas
grand.	Kuncė Antanas
eilinis	Menčinskas Kostas
eilinis	Redzevičius Jonas
eilinis	Kasperavičius
eilinis	Meškauskas Vladas
eilinis	Urbšys Jonas
eilinis	Puidokas
eilinis	Mikulskis Aleksas
eilinis	Gracijonas Valasinas
eilinis	Novickas Alfonsas

Priešo veiksmų iš vieno lietuvių mokomojo batalijono eilių išplesti šie savanoriai:

grand.	Lejokas Jonas
j. kareivis	Rimša Juozas
j. kareivis	Driskius Valentinas
j. kareivis	Šileika Lionginas
j. kareivis	Parnovas Kazys
j. kareivis	Liepavičius Vladas
polic.	Kalinauskas Antanas
polic.	Ziogelis Domas

Kovoje su teroristais ir niekšais kario mirtimi mirė, ištikimai eidami tarnybos pareigas, lietuvių policijos valdininkai:

aps. polic.	Senovaitis Pranas
aps. polic.	Cepulis Aleksandras
aps. polic.	Juodkasis Antanas
aps. polic.	Lankotis Vincas
aps. polic.	Rakašis Antanas

Visi vokiečių ir lietuvių policijos pareigūnai užtikrina nuolatinį jų narsiai žuvusių lietuvių karių ir policininkų atminimą.

SS ir Policijos Vadas Lietuvoje

WYSOCKI

SS Brigados Vadas ir Policijos
Generalmajoras

Priedai

Administracinis Lietuvos valdymas 1941–1944 metais

TREČIOJO REICHO KANCLERIS IR NSDAP VADAS
A. HITLERIS

UŽIMTŲ RYTŲ SRIČIŲ MINISTERIJA
REICHSLEITERIS A. ROSENBERGAS

OSTLANDO REICHO KOMISARIATAS
GAULEITERIS H. LOHSE

LIETUVOS GENERALINIS KOMISARIATAS
A. T. von RENTELNAS

*KAUNO APYGARDOS
KOMISARIATAS*
SA BRIGADEFIURERIS
A. LENTZENAS

*VILNIAUS MIESTO
KOMISARIATAS*
SA ŠTURMBANFIURERIS
H. HINGSTAS

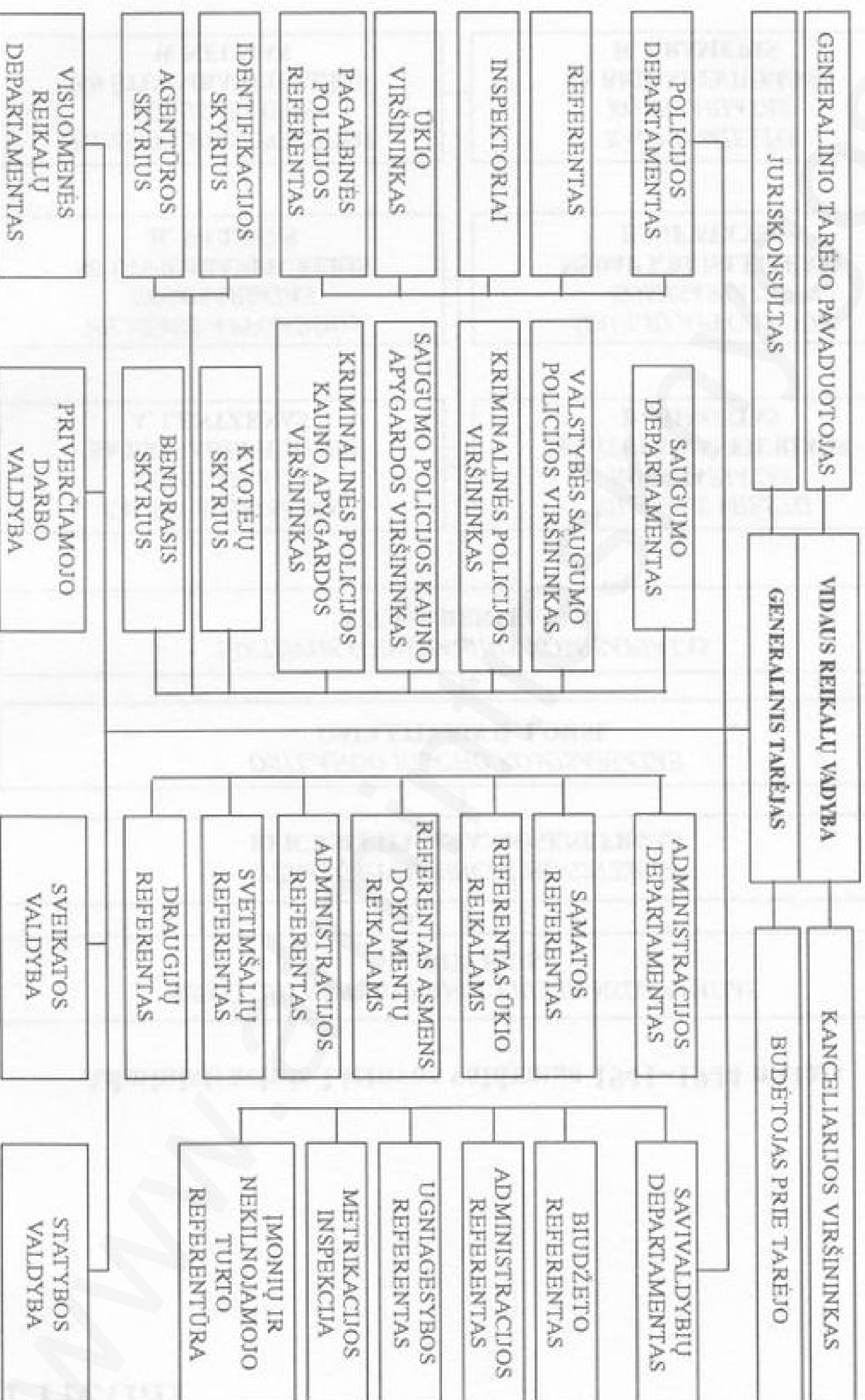
*VILNIAUS APYGARDOS
KOMISARIATAS*
SS ŠTURMBANFIURERIS
H. WULFFAS

*ŠIAULIŲ APYGARDOS
KOMISARIATAS*
NSDAP KREISLEITERIS
H. GEWECKE

*PANEVĖŽIO APYGARDOS
KOMISARIATAS*
SS ŠTURMBANFIURERIS
W. NEUMAS

*KAUNO MIESTO
KOMISARIATAS*
SA BRIGADEFIURERIS
H. CRAMERIS

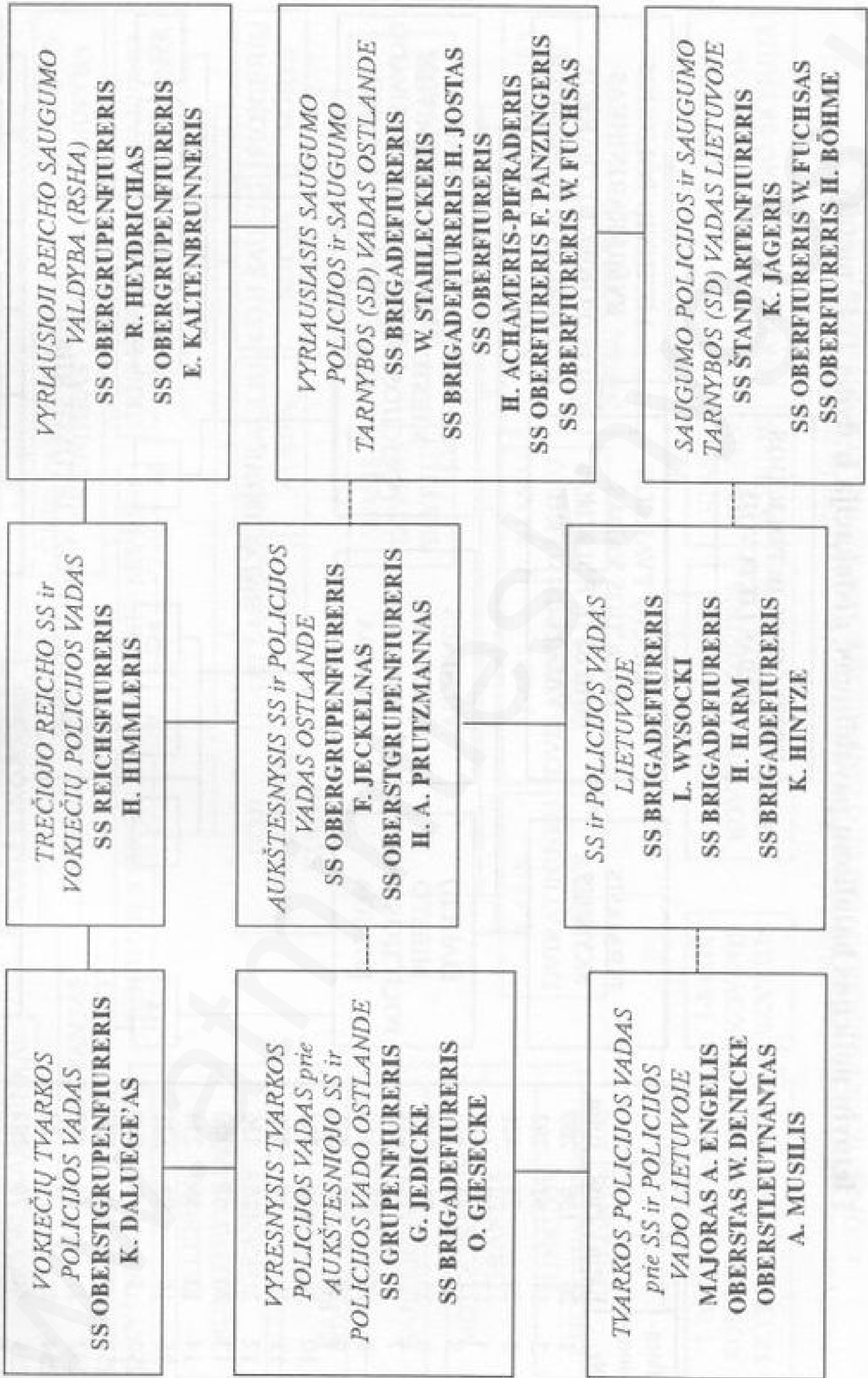
Lietuvos vidaus reikalų sistemos organizacinė struktūra 1941–1944 metais

Administracinis Lietuvos valdymas 1941–1944 metais

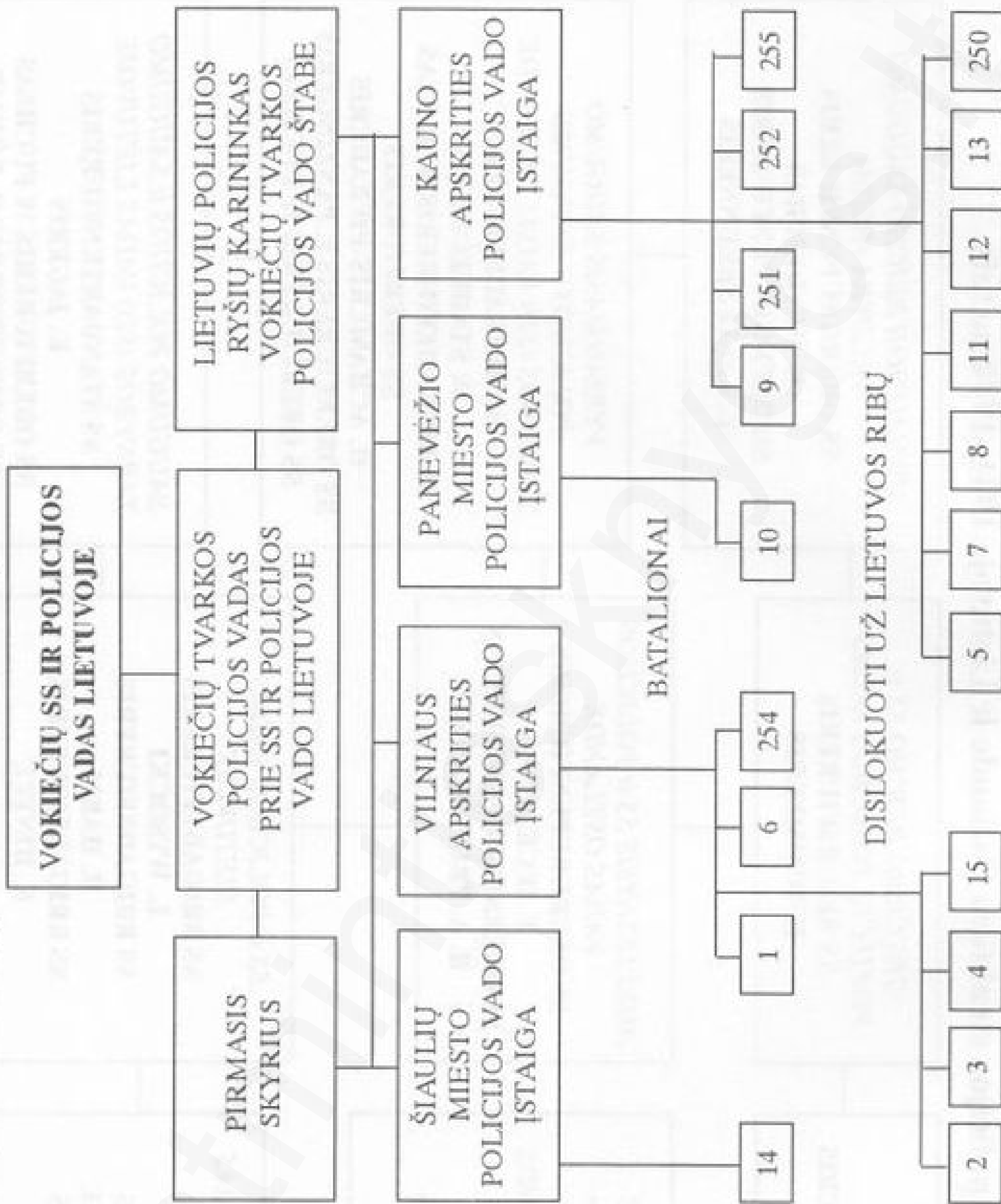

Vokiečių policijos struktūra Ostlande ir Lietuvoje 1941–1944 metais

Lietuvių policijos batalionų pavaldumas, dislokacija ir dydis 1942 metais

Bata- liono Nr.	Karin.	Pusk.	Eilim.
1	26	136	280
2	14	61	292
3	24	77	421
4	13	57	418
5	13	93	210
6	20	71	309
7	9	164	304
8	15	52	416
9	28	163	356
10	21	135	204
11	15	99	326
12	21	118	336
13	20	67	300
14	13	85	234
15	16	92	521
250	5	42	260
251	9	76	205
252	21	88	402
254	15	27	184
255	14	70	297
Iš viso: 332		1773	6275
Iš viso: 8380			

Lietuvos generalinės srities apskričių lietuvių policijos etatai 1941 metų rudenį

EIL. NR.	APSKRITIES PAVADINIMAS	APSKRI- TIES POLI- CIJOS VADAS	APSKRI- TIES POLI- CIJOS VADO PAVADUO- TOJAS	POLICI- JOS VADO SEKRE- TORIUS	APSKRI- TIES NUO- VADOS VIRŠI- NINKAS	APSKRI- TIES NUO- VADOS VIRŠI- NINKO PAVADUO- TOJAS	PUNKTŲ VEDEJAI	VYRES- NIEJI VACH- MISTRAI	VACH- MISTRAI	POLICI- NINKAI	IŠ VISO
1.	ALYTUS	1	1	1	1	1	15	9	23	53	105
2.	BIRŽAI	1	1	1	1	1	9	6	13	29	62
3.	KAUNAS	1	1	1	-	-	16	10	20	53	102
4.	KĖDAINIAI	1	1	1	1	1	11	6	16	33	71
5.	KRETINGA	1	1	1	1	1	11	6	17	31	70
6.	MARIJAMPOLĖ	1	1	1	1	1	13	8	22	49	97
7.	MAŽEIKIAI	1	1	1	1	1	8	6	12	24	55
8.	PANEVĖŽYS	1	1	1	-	-	16	6	16	41	82
9.	RASEINIAI	1	1	1	1	1	11	7	17	33	73
10.	ROKIŠKIS	1	1	1	1	1	9	6	14	26	60
11.	LAZDIJAI	1	1	1	1	1	6	5	10	19	45
12.	ŠAKIAI	1	1	1	1	1	11	7	17	24	64
13.	ŠIAULIAI	1	1	1	-	-	23	10	24	61	121
14.	ŠVENČIONYS	1	1	1	1	1	11	8	25	49	98
15.	TAURAGĖ	1	1	1	1	1	13	7	19	50	94
16.	TELŠIAI	1	1	1	1	1	8	6	13	25	57
17.	TRAKAI	1	1	1	1	1	10	8	22	89	134
18.	UKMERGĖ	1	1	1	1	1	17	15	21	67	125
19.	UTENA	1	1	1	1	1	10	7	15	36	73
20.	VILKAVIŠKIS	1	1	1	1	1	10	6	14	31	66
21.	VILNIUS	1	1	1	-	-	12	12	20	81	128
22.	ZARASAI	1	1	1	1	1	9	8	15	30	67
IŠ VISO:		22	22	22	18	18	259	169	385	934	1849

ŠALTINIS: LCVA, F. R-683, AP. 2, B. 4, L. 3.

Kauno miesto lietuvių policijos pajėgų paskirstymas 1944 metų sausio 6 dieną

EIL. NR.	IŠTAIGA ARBA TARNYBOS VIETA	TIKRA- SIS SKAI- ČIUS	POLICIJOS PAJĖGŲ PASKIRSTYMAS				IŠ JŲ						KO- MAN- DI- RUO- TĖ
			NE TARNY- BOJE (SERGA, SUIMTA, ATOSTO- GAUJA IR T. T.)	TIESIO- GINĖ POLI- CINĖ TARNYBA NUOVA- DOSE ARBA POSTIUOSE	ŠALU- TINĖ POLI- CINĖ TARNYBA (KARINIŲ OBJEKTŲ APSAUGA)	SER- GA TOGAU- JA	SUIM- TA	SAVA- VALIŠ- KAI PASI- ŠALI- NO	APSAUGA				
									TIL- TŲ	SAN- DĖ- LIŲ	KI- TŲ OB- JEK- TŲ		
1.	MIESTO POLICIJOS VADO ĮSTAIGA	23	13	10	-	-	-	1	-	-	-	-	12
2.	RYTŲ NUOVADOS VIRŠININKAS	6	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3
3.	VAKARŲ NUOVADOS VIRŠININKAS	7	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	1
4.	I NUOVADA	42	19	17	6	-	-	2	6	-	5	1	11
5.	II NUOVADA	40	12	19	9	3	-	-	3	-	-	9	6
6.	III NUOVADA	66	32	20	14	3	2	-	5	-	-	14	22
7.	IV NUOVADA	37	20	16	1	2	-	-	6	-	-	1	12
8.	V NUOVADA	35	19	14	2	4	1	1	4	-	-	2	9
9.	VI NUOVADA	36	20	14	4	2	-	2	5	-	-	-	11
10.	VII NUOVADA	37	14	15	8	2	-	1	3	-	-	4	8
11.	VIII NUOVADA	18	7	7	4	1	-	-	1	-	-	-	5
12.	IX NUOVADA	13	3	8	2	1	-	1	-	-	-	2	1
13.	EISMO REGULIAVIMO POLICIJOS NUOVADA	40	21	11	8	2	2	1	4	-	-	8	12
14.	POLICIJOS REZERVAS	41	15	24	2	5	-	2	2	-	-	2	6
IŠ VISO:		443	199	184	61	25	5	10	40	12	5	49	119

ŠALTINIS: LCVA, F. R-683, AP. 2, B. 28, L. 4.

Marijampolės apskrities lietuvių policijos pajėgų paskirstymas 1944 metų sausio 6 dieną

EIL. NR.	ĮSTAIGA ARBA TARNYBOS VIETA	TIKRA- SIS SKAI- ČIUS	POLICIJOS PAJĖGŲ PASKIRSTYMAS				IŠ JŲ				
			NE TARNY- BOJE (SERGA, SUIMTA, ATOSTO- GAUJA IR T. T.)	TIESIO- GINĖ POLICINĖ TARNYBA NUOVA- DOSE ARBA POSTUOSE	ŠALU- TINĖ POLI- CINĖ TARNYBA (KARINIŲ OBJEKTŲ APSAUGA)	SER- GA	ATOS- TOGAU- JA	SUIM- TA	APSAUGA		KO- MAN- DI- RUO- TĖ
									SAN- DĖ- LIŲ	KI- TŲ OB- JEK- TŲ	
1.	APSKRITIES POLICIJOS VADO ĮSTAIGA	10	4	6	-	3	1	-	-	-	-
2.	MARIJAMPOLĖS POLICIJOS NUOVADA	40	6	16	18	2	-	1	12	6	3
3.	ĮŠORINIAI PASTATAI:										
4.	MARIJAMPOLEJE	9	1	8	-	1	-	-	-	-	-
5.	PRIENUOSE	8	-	8	-	-	-	-	-	-	-
6.	KAZLŲ RŪDOJE	6	-	6	-	-	-	-	-	-	-
7.	VEIVERIUOSE	4	-	4	-	-	-	-	-	-	-
8.	MARIJAMPOLĖS APSKRITIES ADMINISTRACIJOS POSTAS	4	-	3	1	-	-	-	-	1	-
9.	LIUDVINAVAS	4	1	3	-	1	-	-	-	-	-
10.	LIUBAVAS	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-
11.	KROSNA	2	1	1	-	1	-	-	-	-	-
12.	BALBIERIŠKIS	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-
13.	ŠILAVOTAS	3	1	2	-	1	-	-	-	-	-
14.	SASNAVA	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-
15.	GUDELIAI	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-
16.	IGLIŠKĖLIAI	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-
IŠ VISO		103	14	70	19	9	1	1	12	7	3

ŠALTINIS: LCVA, F. R-683, AP. 2, B. 28, L. 4.

Trečiojo reicho partiniai, kariniai, SS bei policijos specialūs ir pareiginiai laipsniai

EIL. NR.	NSDAP	VERMACHTAS	SS	POLICIJA	GESTAPAS	ATTIKMUO, ARTIMAS LIETUVIŠKIEMS LAIPSNIAMS
1.	Helfer	Grenadier	SS-Mann	Anwärter	-	Eilinis
2.	Oberhelfer	Obergrenadier	Oberschütze	-	-	Grandinis
3.	Arbeitsleiter	Gefreiter	Sturmann	Unterwachtmeister	-	J. puskarininkis
4.	-	Obergefreiter	Rottenführer	Rottwachtmeister	-	-
5.	-	Stabsgefreiter	-	-	-	-
6.	Oberarbeitsleiter	Unteroffizier	Unterscharführer	Wachtmeister	-	Puskarininkis
7.	Hauptarbeitsleiter	Unterfeldwebel	Scharführer	Oberwachtmeister	-	Vyr. puskarininkis
8.	Bereitschaftsleiter	Feldwebel	Oberscharführer	Zugwachtmeister	Kriminalassistent	Viršila
9.	Oberbereitschaftsleiter	Oberfeldwebel	Hauptscharführer	Hauptwachtmeister	Kriminaloberassistent	Vyr. viršila
10.	Hauptbereitschaftsleiter	Hauptfeldwebel	Sturmsharführer	-	-	Štabo viršila
11.	-	Oberfähnrich	-	Meister	-	-
12.	-	Stabsfeldwebel	-	Obermeister	-	J. leitenantas
13.	Blockleiter	Leutnant	Untersturmführer	Leutnant	Kriminalsekretär	Leitenantas
14.	Zellenleiter	Oberleutnant	Obersturmführer	Oberleutnant	Kriminalkomissar	Vyr. leitenantas
15.	Ortsgruppenleiter	Hauptmann	Hauptsturmführer	Hauptmann	Kriminalrat	Kapitonas
16.	Kreisleiter	Major	Sturmabführer	Major	Kriminaldirektor	Majoras
17.	Hauptgemeinschaftsleiter	Oberstleutnant	Obersturmbannführer	Oberstleutnant	Regierungsrat	Pulkininkas leitenantas
18.	Hauptabschnittsleiter	Oberst	Standartenführer	Oberst	Reichskriminaldirektor	Pulkininkas
19.	Hauptbereichsleiter	-	Oberführer	-	Oberst der Polizei	-
20.	Hauptdienstleiter	Generalmajor	Brigadeführer	Generalmajor	Generalmajor der Polizei	Generolas majoras
21.	Hauptbefehlsleiter	Generalleutnant	Gruppenführer	Generalleutnant	Generalleutnant der Polizei	Generolas leitenantas
22.	Gauleiter	General	Obergruppenführer	General	General der Polizei	Generolas
23.	-	Generaloberst	Oberstgruppenführer	Generaloberst	-	Generolas pulkininkas
24.	Reichsleiter	Generalfeldmarschall	-	-	-	-
25.	-	Reichsmarschall	Reichsführer SS	-	-	-

Ostlando ir Lietuvos
generalinės srities
civilinės ir karinės
administracijos, kariuomenės,
SS bei policijos vokiečių ir
lietuvių svarbesnių
pareigūnų trumpi
biografijos duomenys

Abel Hinrich – gimė 1884 m. gegužės 14 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 122398), SS narys (bilieto Nr. 276321), SS oberšturmfiureris, Lietuvos kolonizacijos štabo (*SS-Ansiedlungsstab*) viršininko pavaduotojas.

Achamer-Pifrader Humbert – gimė 1900 m. lapkričio 21 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 614104), SS narys (bilieto Nr. 275750). Nuo 1942 m. rugsėjo 10 d. iki 1943 m. rugsėjo 4 d. – A operatyvinės grupės viršininkas ir kartu Ostlando saugumo policijos ir SD vadas. Nuo 1943 m. sausio 1 d. – SS oberfiureris ir policijos pulkininkas. 1944 m. lapkričio mėn. perėjo į Vyriausiąją reicho saugumo valdybą.

Acus Jonas – gimė 1908 m. Prieš karą dirbo Kauno 5-osios nuovados vachmistru. Kauno miesto policijos vado pavaduotojas, 2-ojo policijos bataliono vado pavaduotojas.

Aleweier – SS unteršturmfiureris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje I skyriaus Kadro poskyrio viršininkas.

Ambrazevičius Juozas – gimė 1903 m. 1922–1927 m. studijavo Kauno universiteto Filosofijos-teologijos fakultete, vėliau – Bonos universitete (Vokietija), profesorius. Vokiečių valdymo metais

1941 m. birželio 23–rugpjūčio 5 d. buvo LLV švietimo ministras ir laikinai einantis ministro pirmininko pareigas. Vėliau – aktyvus VLIK'o veikėjas. Greitos orientacijos, sumanus ir tvirtos valios politikas. Sovietiniams okupantams grįžus į Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją, o po karo – į JAV. Nuo 1952 m. dirbo „Darbininko“ redaktoriu, vėliau redagavo žurnalą „Į laisvę“. Mirė 1974 m. Niu Džersyje.

Ambraziūnas Pranas – kapitonas, 1941 m. – Trakų lietuvių savisaugos dalinio, paskui – Vilniaus 3-iojo policijos bataliono vadas. Nuo 1942 m. rugpjūčio iki 1945 m. kovo – 5-ojo policijos bataliono vadas. 1945 m. kovo mėn. paskirtas 256-ojo bataliono vadu. Už drąsą buvo apdovanotas II klasės Geležinio kryžiaus bei Karo nuopelnų kryžiaus ordinais ir pakeltas į majoro laipsnį.

Vokietijai kapitulavus, gumine valtele pasitraukė į Švediją, tačiau švedai jį išdavė sovietams. 1949 m. enkavedistų suimtas ir nuteistas 25 metams lagerių. 1955 m. lapkričio 9 d. rašė skundą SSRS Aukščiausiojo Teismo karinei kolegijai dėl bausmės panaikinimo.

Andrašūnas Juozas – lietuvių saugumo policijos Marijampolės apygardos viršininkas.

Andriulaitis Aleksandras – pulkininkas leitenantas, 1941 m. – Šiaulių apygardos policijos batalionų štabo viršininkas.

Arimont Peter – policijos kapitonas, nuo 1942 m. birželio 5 d. – tvarkos policijos vado Lietuvoje įstaigos referentas transporto ir aprūpinimo klausimais.

Arlt Fritz Rudolf – gimė 1911 m. Leipcege studijavo sociologiją, teologiją, genetiką ir statistiką. Būdamas studentu lankėsi Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Austrijoje, Vengrijoje ir Lietuvoje. 1936 m. tapo Breslau universiteto asistentu. Daktaras, statistikos ir demografijos profesorius, SS oberšturmbanfiureris. Dirbo Generalinės gubernijos administracijoje, tarnavo *Waffen-SS* divizijos „Das Reich“ štabe, kur 1944 m. pradžioje buvo sunkiai sužeistas. SS Vyriausiojoje valdyboje vadovavo specialiai valdybai (*Freiwilligen-Leitstelle Ost*), kurio pagrindinė funkcija – organizuoti Rytų sričių, taip pat ir lietuvių, SS policines formuotes. Po karo dirbo Kelno vokiečių pramonės institute.

Arlt Herbert – 1943 m. buvo vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus viršininko pavaduotojas.

Artschwager – SS oberšturmfiureris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje I skyriaus Biudžeto ir ūkio poskyrio viršininkas.

Augulis Vaclovas – 1943 m. – Kriminalinės policijos direkcijos viršininkas.

Augustinavičius Kazys – 1943 m. – Vilniaus sunkiųjų darbų kالجimo viršininkas.

Aušrotas Bronius – gimė 1909 m. birželio 25 d. Prieš karą – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo Antrojo skyriaus žvalgybos karininkas. 1940 m. birželio 25 d. pasitraukė į Vokietiją ir čia buvo įtrauktas į karinės žvalgybos darbą. Karo metu – Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų vadybos Priverčiamojo darbo valdybos viršininkas. LNP narys.

Nuo 1949 m. gyveno Floridoje (JAV).

Avižienis Antanas – gimė 1895 m. Lietuvos kariuomenės majoras, karo metais – Rokiškio apskrities policijos vadas.

Babravičius Aleksandras – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos Lenkų komisariato viršininkas.

Bagdonas Vladas – 1943 m. – Vilniaus miesto ir srities priešlėktuvinės ir priešcheminės apsaugos tarnybos viršininkas, daktaras.

Bagdonis Juozas – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos Komunistų komisariato viršininkas.

Bajerčius Vladas – gimė 1906 m. Iki karo – Lietuvos policijos valdininkas. Karo metais – Druskininkų ir Jiezno policijos nuovadų viršininkas, Salako policijos punkto vedėjas, paskui – 252-ojo policijos bataliono vadas (Liublinas, Lenkija, Maidaneko stovykla)¹.

Banys Petras – karo pradžioje – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos viršininko pavaduotojas, o nuo 1941 m. spalio – Marijampolės apygardos saugumo policijos viršininkas.

¹ Kitais duomenimis, jo vardas Bronius, turėjo majoro laipsnį. Žr.: *Lietuvos aidas*, 1998, kovo 5, Nr. 44.

Barauskas Mykolas – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos kanceliarijos vadovas.

Bareišis Povilas – kapitonas, naujokų bataliono, vėliau – 254E bataliono vadas.

1981 m. mirė Australijoje.

Barthmann Fritz – daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 5919716), SS narys (bilieto Nr. 308192), SS šturmbanfiureris, *Kriminalrat*². Dėstytojas Berlyno–Šarlotenburgo policijos karininkų mokykloje ir Vienos vadų mokykloje. Vokiečių kriminalinės policijos vadovas Lietuvoje, paskui perėjo į Vyriausiąją reicho saugumo valdybą. Po karo – vyriausiasis policijos komisaras ir kriminalinės policijos viršininkas Krefelde.

Barzda Juozas – Lietuvos kariuomenės leitenantas. Karo metais – policijos bataliono kuopos vadas, bataliono vado padėjėjas, Tautinės darbo apsaugos 2-ojo bataliono vado pavaduotojas. 1944 m. rudenį – vokiečių žvalgybos ir diversijų mokyklos instruktorius. Vokiečių lėktuvu permestas į rusų okupuotą Lietuvą, šoko su parašiotu ir nuskendo ežere Kretingos rajone.

Bellmann Otto – žandarmerijos kapitonas, 1942–1943 m. – žandarmerijos vadas Panevėžio mieste. 1944 m. balandžio mėn. – Panevėžio apygardos SS ir policijos vadas.

Bernotas Juozas – Mažeikių apskrities policijos nuovados viršininkas, nuo 1943 m. gruodžio 15 d. – Svyrių apskrities policijos vadas.

Biebl – SS unteršturmfüreris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus IVA 1-ojo poskyrio (ginklai, šaudmenys, kova su partizanais) viršininkas.

Binderis Napoleonas – 1943 m. – Alytaus jaunamečių kalėjimo viršininkas.

Birontas Adolfas – gimė 1886 m. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas, 1944 m. – lietuvių mobilizacinio štabo viršininkas. Aktyviai rėmė sumanymą steigti lietuvių SS savanorių legioną.

² Kriminalinės policijos pareiginis laipsnis, atitinkantis kapitoną.

Blynas Zenonas – „Geležinio vilko“ organizacijos narys, Italijoje studijavo fašizmą, musolininio fašizmo šalininkas. Karo pradžioje – LNP generalinis sekretorius, vėliau – generalinio tarėjo vidaus reikalams referentas.

Blinstrubas Juozas – nuo 1941 m. spalio – Vilniaus apygardos kriminalinės policijos viršininkas.

Bliudnikas Ernestas – majoras, nuo 1941 m. spalio – lietuvių savisaugos dalinių Panevėžio apygardos štabo viršininkas, nuo 1942 m. rugsėjo 8 d. – 13-ojo policijos bataliono vadas.

Bliumfeldas Vytautas – lietuvių saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininko pavaduotojas.

Blume Walter – gimė 1906 m. liepos 23 d. Dortmunde Martene. Studijavo Erlangeno universitete, teisės daktaras. Nuo 1933 m. gegužės 1 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 3282505). Iki 1934 m. dirbo Vestfalijos SA Ic grupės referentu. 1935 m. balandžio 11 d. įstojo į SS (bilieto Nr. 267224). 1935 m., turėdamas SS untersturmfürerio laipsnį, priimtas į SD, paskui ėjo įvairias pareigas gestapo Dortmundo, Halės ir Hanoverio įstaigose. 1941 m. – Vyriausiosios reichs saugumo valdybos Personalo skyriaus pareigūnas. 1941 m. birželio–rugsėjo mėn. – Vilniaus 7a ypatingojo būrio vadovas. Nuo 1941 m. lapkričio 9 d. – SS oberfiureris ir policijos pulkininkas. Nuo 1942 m. rugpjūčio – Zalcburgo saugumo policijos ir SD komendantas, o nuo 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Graikijoje. 1948 m. Niurnbergo procese Nr. 9 nuteistas mirties bausme, bet 1951 m. bausmė sumažinta iki 25 metų kalėjimo.

Tolesnis likimas autoriui nežinomas.

Bobelis Jurgis – gimė 1895 m. Lietuvos kariuomenės pulkininkas, dviejų Vyčio kryžiaus ordinų kavalierius. 1926–1940 m. – Kauno miesto ir apskrities karo komendantas. Karo metu LLV paskirtas Kauno miesto karo komendantu, o nuo 1941 m. liepos 24 d. voldemarininkų organizacijos tarybos nutarimu pašalintas iš jos. Lietuviškų policinių struktūrų atkūrimo organizatorius, 1-ojo policijos bataliono steigėjas. Vėliau – Vyriausiosios butų valdybos

viršininkas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1947–1948 m. – JAV kariuomenės Liudvigsburgo (Vokietija) štabo Vertimų skyriaus viršininkas.

Nuo 1948 m. gyveno JAV, kur 1954 m. mirė.

Böhme Horst – gimė 1909 m. rugpjūčio 24 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 236651), SS narys (bilieto Nr. 2821). 1942 m. – policijos vadas Čekijos ir Moravijos protektorate, vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Ukrainoje, vėliau – Kėnigsberge, o paskui – Lietuvoje. 1944 m. balandžio–rugsėjo mėn. – Breslau saugumo policijos inspektorius. Nuo 1944 m. lapkričio 9 d. – SS oberfiureris ir policijos pulkininkas.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Boysen Carl – nuo 1937 m. gegužės 1 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 5362839), SS šturmbanfiureris, 1942–1943 m. – SS 16-ojo policijos pulko bataliono vadas Lietuvoje ir Latvijoje. Vėliau perkeltas į Paryžių, į tvarkos policijos štabą. Po karo – Vakarų Vokietijos vidaus reikalų ministerijos pareigūnas, Hamburgo policijos direktorius.

Braemer Walter – gimė 1883 m. sausio 7 d. Kėnigsberge, Pirmojo pasaulinio karo metu buvo kavalerijos kapitonas. NSDAP narys (bilieto Nr. 4012329), SS narys (bilieto Nr. 223910), nuo 1932 m. – generolas majoras, nuo 1939 m. rugsėjo 6 d. – Bydgoščiaus (Lenkija) miesto karo komendantas. Nuo 1941 m. liepos 25 d. – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas Ostlande, nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. – kavalerijos generolas, nuo 1944 m. balandžio 20 d. – SS grupenfiureris, nuo 1944 m. lapkričio – tarnyba SS vyresniajame ruože „Šiaurės jūra“ (*SS Oberabschnitt Nordsee*).

Brandt F. – majoras, generolo E. Justo adjutantas.

Brazys Juozas – iki 1944 m. vasario – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos Žinių dalies viršininkas.

Braziukaitis Aleksas – gimė 1901 m. Lietuvos policijos pareigūnas, Šaulių sąjungos narys. Iki 1940 m. buvo Utenos apskrities saugumo policijos viršininkas. Nuo 1941 m. spalio – Ukmergės apygardos saugumo policijos viršininko padėjėjas, vėliau – viršininkas.

von Bredow Hermann – gimė 1893 m. lapkričio 4 d. Jo tėvas – jūrų karininkas, tad 1912 m. pradėjo tarnybą laivyne. 1917–1919 m. praleido anglų nelaisvėje. 1936 m. – artilerijos mokomojo laivo „Brummer“ komendantas. Nuo 1937 m. rudens – 5-ojo laivų diviziono vadas. Nuo 1939 m. – komandoras ir Klaipėdos tvirtovės viršininkas.

Brejeris Juozas – 1943 m. – Švenčionių kalėjimo viršininkas.

von Brendel – majoras, Šiaulių miesto komendantas.

Bridžius Kazys – 1942 m. – Vilkaviškio apskrities policijos vado pavaduotojas.

Brogmus Nikolaus – gimė 1898 m. sausio 29 d. Žandarmerijos kapitonas, nuo 1941 m. rugsėjo 15 d. – vokiečių žandarmerijos vadas Lietuvoje. Nuo 1941 m. gruodžio 1 d. visi lietuvių savisaugos daliniai perėjo jo žinion.

Bucalski – SS untersturmführeris, SD pareigūnas, Šiaulių apygardos komisaro H. Gewecke's referentas žydų reikalams.

Bukauskas Juozas – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos Išorinio sekimo skyriaus viršininkas.

Büniger Willi – policijos kapitonas, nuo 1941 m. rugsėjo 15 d. – tvarkos (viešosios) policijos vadas Kaune. 1942 m. sausio 30 d. apdovanotas II klasės Karo nuopelnų kryžiumi be kalavijų. Nuo 1943 m. gegužės mėn. – Kauno vietinės priešlėktuvinės apsaugos vadas.

Burba Pranas – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos viršininko pavaduotojas.

Butas Andrius – iki 1943 m. lapkričio 30 d. – Vilniaus apskrities policijos vado pavaduotojas, o nuo gruodžio 1 d. – vadas.

Būtėnas Juozas – kapitonas, Ukrainoje dislokuoto 11-ojo policijos bataliono vadas.

Butkūnas-Butkus Andrius – gimė 1890 m. Lietuvos kariuomenės pulkininkas, dviejų Vyčio kryžiaus ordinų kavalierius, 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko vadas. Karo metu, 1941 m. birželio 28–liepos 24 d. – TDA 1-ojo policijos bataliono Kaune vadas. Po karo buvo Traunšteino (Vokietija) perkeltųjų asmenų stovyklos komiteto pirmininkas. Mirė 1976 m.

Butkus – 1941 m. – vienas iš Vilniaus ypatingojo būrio organizatorių.

Chilian – majoras, 1941 m. – Vilniaus 344-osios sovietinių karo belaisvių stovyklos komendantas.

Christiansen Julius – gimė 1897 m. kovo 30 d. Sylto saloje Šiaurės jūroje. Iki 1933 m. buvo Prūsijos Landtago deputatas. Prieš karą dirbo vokiečių karinės žvalgybos ir kontržvalgybos, vadinamojo abvero (*Abwehr*), rezidentūroje Kopenhagoje. Po Čekoslovakijos užėmimo – abvero vadovas Brno mieste. 1941 m. užėmė eilinį postą Prancūzijos Atlanto pakrantėje Biaritzo miestelyje. 1942 m. lapkričio 1 d. tapo abvero 304-ojo būrio (*Abwehrkommando 304*) Vilniuje vadovu. 1944 m. sausumos kariuomenės vadovybės pavedimu vedė derybas su Armijos krajos vadovu A. Kržižanowskriu. 1944 m. gegužės 1 d. paliko Lietuvą ir tapo FAK 305 (*Frontaufklärungskommando* – Fronto žvalgybos būrys) Galicijoje, paskui – Krokuvoje vadovu. 1945 m. balandžio 1 d. jam suteiktas pulkininko leitenanto laipsnis. Protektorato teritorijoje pateko į sovietų rankas ir 1950 m. mirė Rusijos kalėjime.

Cramer Hans – gimė 1904 m. rugsėjo 23 d. SA oberfiureris, nuo 1942 m. – SA brigadefiureris. 1941 m. paskirtas Kauno miesto komisaru.

Tolesnis likimas autoriui nežinomas.

Čenkus Stasys – gimė 1901 m. Prieš karą – Lietuvos policijos valdininkas, pulkininkas. 1933–1939 m. dirbo Saugumo departamento Marijampolės apygardos viršininku, 1939–1940 m. – Vilniaus apygardos viršininku. 1940 m. rusams okupuojant Lietuvą pasitraukė į Vokietiją ir dirbo abvere. Karo metais – Valstybės saugumo departamento direktorius, paskui – Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininkas.

1944 m. pasitraukė į Vokietiją, po karo – į JAV. Gyveno Niujorke, dirbo slaptu JAV imigracinės tarnybos ir Federalinio tyrimų biuro tarnautoju.

Černius Juozas – majoras, 1943 m. – 4-ojo statybos bataliono vadas.

Čiuoderis Albinas – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos viršininkas.

Dabulevičius Karolis – gimė 1898 m. Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas. 1941 m. birželio–liepos mėn. – Vilniaus policijos batalionų štabo viršininkas, VAT štabo viršininkas, vėliau – Vilniaus miesto burmistras ir Vilniaus miesto komisaro patarėjas, policijos batalionų organizatorius. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, o po karo – į JAV.

Dainauskas Jonas – 1943 m. – Ašmenos kalėjimo viršininkas.

Daluege Kurt – gimė 1897 m. rugsėjo 15 d. Diplomotas inžinierius, baigė Berlyno aukštąją technikos mokyklą. Po Pirmojo pasaulinio karo – savanorių korpuso „Rossbach“ karininkas, NSDAP narys (bilieto Nr. 31981), SS narys (bilieto Nr. 1119), Berlyno SA vadas, nuo 1926 m. steigė SS dalinius Berlyne ir kartu ėjo Berlyno NSDAP gauleiterio pavaduotojo pareigas. 1930 m. kovo mėn. tapo Berlyno ir Šiaurės Vokietijos SS vadu, gavęs SS oberfiurerio laipsnį, nuo 1932 m. – SS grupenfiureris, SS grupės „Ost“ („Rytai“) vadas. Prūsijos Landtago ir Reichstago deputatas. Nuo 1936 m. – Trečiojo reicho uniformuotosios (tvarkos) policijos vadas. Bohemijos ir Moravijos protektorius (R. Heydricho) pavaduotojas, o po jo mirties užėmė protektorius postą. 1942 m. balandžio 20 d. jam suteiktas retas SS oberstgruppenfiurerio ir policijos generolo pulkininko laipsnis. 1941 m. spalio 14 d. Vilniuje inspektavo lietuvių policiją. Buvo silpnavalis, oportunistas, menko intelekto. SS reichsfiurerio H. Himmlerio bičiulis. Teismo nuosprendžiu 1946 m. spalio 20 d. Prahoje pakartas.

von Dammer Günther – gimė 1912 m. kovo 4 d. Lietuvos generalinės srities Darbo politikos ir socialinio administravimo skyriaus vadovas. Nuo 1943 m. spalio mėn. – profesinės sąjungos įgaliotinis Lietuvoje.

Danaitis Antanas – leitenantas, 1941 m. – Ašmenos lietuvių savisaugos dalinio vadas.

Daniūnas Jonas – gimė 1894 m. vasario 25 d. Pirmojo pasaulinio karo metais mobilizuotas į rusų kariuomenę, baigė karo mokyklą ir gavo karininko laipsnį. 1918–1920 m. Antono Denikino armijos gretose kovojo su bolševikais. 1923 m. birželio 25 d. paskirtas Panevėžio miesto policijos nuovados viršininku. 1926 m. baigė Aukštesniąją policijos mokyklą, 1930 m. tapo Šiaulių miesto ir apskrities policijos vadu. 1940 m. spalio 4 d. sovietinių okupantų suimtas ir kalėjo Lukiškių kalėjime. Išlaisvinus Lietuvą iš sovietų, paskirtas Panevėžio apskrities policijos vadu. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, o 1950 m. persikėlė į JAV, kur 1958 m. rugsėjo 15 d. mirė.

Daugnora Vladas – Kauno miesto policijos vado pavaduotojas.

Deinert A. – Lietuvos generalinio komisariato Teisės skyriaus valdininkas, nuo 1941 m. lapkričio 6 d. atsakingas už visų kalėjimų priežiūrą.

Delbogas Feliksas – Kauno miesto policijos Vakarinės apylinkės viršininkas. 1943 m. gruodžio 20 d. žuvo eidamas tarnybines pareigas.

Dengel – 1941 m. – 403-iosios apsauginės divizijos karinės administracijos viršininkas Lietuvoje.

Denicke Wolfgang – policijos pulkininkas. Nuo 1942 m. vasario 29 d. iki 1943 m. – tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje. Į Lietuvą atvyko iš Frankfurto prie Maino.

Derbutas Stepas – gimė 1904 m. LLA narys, buvęs Šiaulių apskrities policijos viršininko padėjėjas, 1943 m. – Mažeikių apskrities policijos vadas, Alsėdžių geto organizatorius. Karo pabaigoje vadovavo LLA Alsėdžių „vanagų“ būriui.

Dexheimer Hans – gimė 1904 m. sausio 17 d. Daktaras, Lietuvos generalinės srities Finansų skyriaus vadovas.

Dietrich – daktaras, SS oberšturmbanfiureris, aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlande (F. Jeckelno) štabo viršininkas.

von Ditfurth Wolfgang – gimė 1879 m. Potsdame. Generolas leitenantas, 403-iosios apsauginės divizijos vadas Lietuvoje, vokiečių karinės administracijos viršininkas Vilniuje, nuo 1942 m. ba-

landžio mėn. – Kursko komendantas. 1946 m. vasario 3 d. Rygoje Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo nuosprendžiu nuteistas mirti pakariant, tačiau dėl ligos nuosprendis neįvykdytas.

Dittmar Erwin – gimė 1892 m. birželio 30 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 1050060), SS narys (bilieto Nr. 309808). Nuo 1938 m. gruodžio 1 d. – SS šturmbanfiureris, žandarmerijos majoras, žandarmerijos vadas Lietuvoje. 1944 m. birželio mėn. pavadavo tvarkos policijos vadą prie SS ir policijos vado Lietuvoje.

Domke – SS šturmbanfiureris, vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje įstaigos V skyriaus viršininkas, vokiečių kriminalinės policijos vadas Lietuvoje, tiesiogiai dalyvavo šaudant žydus Kauno IX forte.

Drechsler Otto Heinrich – daktaras, valstybės tarėjas, NSDAP narys, Liūbeko oberburgomistras, nuo 1941 m. liepos 17 d. – Latvijos generalinis komisaras, SA brigadefiureris.

Dubauskas Vincas – Kauno miesto policijos Rytinės apylinkės viršininkas, nuo 1944 m. sausio 1 d. – Kauno miesto policijos vado pavaduotojas.

Duckart – daktaras, SS šturmbanfiureris, Lietuvos kolonizacijos štabo viršininkas.

Dudzus Wilhelm – gimė 1908 m. lapkričio 3 d. Lietuvos generalinės srities Kultūrinės politikos skyriaus vadovas.

Dulkė Fabijonas – Policijos departamento Policijos mokyklos sporto instruktorius, iki 1943 m. gruodžio 15 d. – Lietuvos policijos sporto vadovas.

Dungs Friedrich – policijos majoras, 1942 m. – tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje pavaduotojas, jo įstaigos Ia skyriaus (policijos batalionai) referentas.

Dženkaitis Juozas – 1939–1940 m. – Vilniaus policijos mokyklos viršininkas, karo metais – Kauno apskrities policijos vadas. 1944 m. sausio mėn. žuvo eidamas tarnybines pareigas.

Ehrlinger Erich – gimė 1910 m. spalio 14 d. Viurtemberge. NSDAP narys nuo 1931 m. balandžio 15 d. (bilieto Nr. 541195), SS narys nuo 1935 m. birželio 22 d. (bilieto Nr. 107493). Nuo

1935 m. liepos 1 d. – SS unteršturmfüreris ir SD Vyriausiosios valdybos pareigūnas Berlyne.

Nuo 1938 m. kovo 12 d. – SS šturmbanführeris. Nuo 1941 m. kovo mėn. dirbo Vyriausiojoje reicho saugumo valdyboje. Nuo 1941 m. birželio mėn. iki gruodžio 3 d. Lietuvos teritorijoje vadovavo A operatyvinės grupės 1b ypatingajam būriui. Nuo 1941 m. gruodžio 9 d. – saugumo policijos ir SD vadas Kijevo apygardoje, o vėliau – Baltarusijos generalinėje srityje. Nuo 1943 m. rugsėjo 1 d. – SS štandartenführeris. Nuo 1943 m. rugpjūčio 28 d. iki 1944 m. balandžio – B operatyvinės grupės vadas. Nuo 1944 m. balandžio 1 d. perėjo į Vyriausiąją reicho saugumo valdybą ir buvo paskirtas Kadro valdybos viršininku, o vėliau – Vyriausiosios reicho saugumo valdybos vadovo E. Kaltenbrunerio pavaduotoju.

Karo pabaigoje, persirengęs vermachto puskarininkio uniforma, pasislėpė anglų karo belaisvių stovykloje. Tikrai 1958 m. gruodžio 9 d. patrauktas į teismą ir Liudvigsburge nuteistas 12 metų kalėti. 1963 m. dėl pašlijusios sveikatos paleistas iš kalėjimo.

Eichler Horst – SS oberšturmführeris, 1941 m. birželio mėn. – Ostlando saugumo policijos ir SD vado W. F. Stahleckerio adjutantas. 1959 m. rugsėjo 15 d. buvo tardomas Liudvigsburgo teisme.

Eigelis Jonas – gimė 1898 m. liepos 22 d. Ukmergėje. Buvęs Vilniaus policijos rezervo viršininkas. 1941 m. – Vilniaus miesto policijos vado pavaduotojas. Nuo 1942 m. lapkričio 10 d. paskirtas Vilniaus policijos mokyklos viršininku.

Eisenbeck Martin – gimė 1895 m. vasario 13 d. Trebschene. Generalarbeitsführeris (generolas leitenantas), nuo 1941 m. gruodžio – Reicho darbo tarnybos vadovo įgaliotinis Reicho darbo tarnybai organizuoti Ostlande.

Engel A. – policijos majoras, tvarkos policijos vadas Vilniaus apskrityje, nuo 1941 m. rugsėjo 14 d. iki 1942 m. vasario mėn. – tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje.

Engelhardt Conrad – gimė 1898 m. 1938 m. lapkričio–1939 m. rugsėjo mėn. – jūrų artilerijos mokyklos klausytojas, 1940 m. gegu-

žės–liepos mėn. – karinio jūrų laivyno vadovybės Šiaurės Prancūzijoje štabo viršininkas, 1940 m. gruodžio–1941 m. vasario mėn. – Gaskono–Liuaro–Žirondo atkarpos (Prancūzija) jūrų komendantas. 1941 m. birželio–1943 m. kovo mėn. – Ostlando admirolo štabo viršininkas, 1943 m. kovo–1944 m. birželio mėn. – vokiečių jūrų transporto vadas Italijoje. 1944 m. – kontradmirolas.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Erdvys P. – 1941 m. birželio–liepos mėn. – Policijos departamento direktorius. Nuo 1941 m. liepos 26 d. – pirmojo generalinio tarėjo ir vidaus reikalų generalinio tarėjo generolo P. Kubiliūno kanceliarijos viršininkas, asmens sekretorius ir patarėjas.

Erštikaitis Alfonsas – gimė 1911 m. Šakių apskrities policijos vadas, aktyviai dalyvavo Lietuvos antinacinio pogrindžio veikloje. Nuo 1944 m. vasario – Kauno apskrities policijos vado pavaduotojas.

Ertel Hermann – gimė 1905 m. birželio 22 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 738043), SS narys (bilieto Nr. 130709), SS oberšturmfiureris, SS ir policijos vado Lietuvoje L. Wysockio adjutantas.

Essen – daktaras, Lietuvos generalinės srities komisariato Pagrindinio skyriaus vedėjas.

Euler – aviacijos pulkininkas leitenantas, nuo 1941 m. lapkričio iki 1943 m. vidurio – abvero atstovas Kaune.

Faulhaber – SS oberšarfiureris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus I (kadrai ir vidaus administracija) ir II poskyrių viršininkas.

Fengler – SS unteršturmfiureris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje I skyriaus Techninio poskyrio viršininkas.

Filbert Alfred – gimė 1905 m. rugsėjo 8 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 1321414), SS narys (bilieto Nr. 44552), SS oberšturm-banfiureris, SS B operatyvinės grupės 9-ojo operatyvinio būrio vadas. Iki 1941 m. rugpjūčio 2 d. aktyviai veikė Vilniuje, paskui iki spalio 20 d. buvo 9/B operatyvinio būrio vadas, vėliau išvyko į Pskovą. 1962 m. birželio 22 d. Berlyne nuteistas 10 metų kalėti.

Fischer-Schweder Bernhard – gimė 1904 m. sausio 12 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 17141), SS narys (bilieto Nr. 401232), nuo 1941 m. rugpjūčio 15 d. – SS oberfiureris, policijos prezidentas. Klaipėdos miesto policijos direktorius. 1944 m. dirbo Vyriausiojoje reicho saugumo valdyboje. Po karo – Ulmo–Vilhelmsburgo pabėgėlių stovyklos vadovas. Teistas.

Forster – SS hauptšturmfüreris, Šiaulių koncentracijos stovyklos komendantas.

von Fritsch – daktaras, Lietuvos generalinio komisaro pavaduotojas.

Fritsch von Thom – gimė 1903 m. lapkričio 7 d. Lietuvos generalinės srities Administracinio skyriaus vadovas.

Fromm Werner – gimė 1905 m. balandžio 9 d. Husume. NSDAP narys (bilieto Nr. 753170), SS narys (bilieto Nr. 17080). Nuo 1934 m. kovo 14 d. – SS unteršturmfüreris. Nuo 1941 m. rugpjūčio 14 d. – personalinio biuro vadovas prie aukštesniojo SS ir policijos vado „Rusija–Šiaurė“ Rygoje, nuo 1941 m. rugsėjo 23 d. – zonderfiureris prie aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlande. Iki 1941 m. gruodžio 1 d. – zonderfiureris prie aukštesniojo SS ir policijos vado „Rusija–Pietūs“ (Ukraina). Nuo 1942 m. sausio 18 d. – SS ir policijos vado Balstogėje laikinasis įstaigos vadovas. Nuo 1942 m. sausio iki 1943 m. gegužės – SS ir policijos vadas Balstogėje. Nuo 1943 m. sausio 30 d. – SS oberfiureris ir policijos pulkininkas. 1943 m. vasario 2 d. apdovanotas II klasės Kovinių nuopelnų kryžiumi su kalavijais, o 1944 m. spalio 14 d. gavo tokį pat I klasės apdovanojimą. 1943–1944 m. – Sarajevo policijos viršininkas.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Fuchs Wilhelm – gimė 1898 m. rugsėjo 1 d. Daktaras, nuo 1932 m. kovo – NSDAP narys (bilieto Nr. 1038061), SS narys (bilieto Nr. 62760). Nuo 1936 m. – SS karininkas SS Vyriausiojoje rasių valdyboje. 1937 m. – SS štandartenfiureris SD Vyriausiojoje valdyboje. 1940 m. – SD referentas prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Generalinėje gubernijoje. 1941 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės viršininkas Jugoslavijoje.

je. Aukštesnysis SS ir policijos vadas Serbijoje. Nuo 1942 m. gegužės 1 d. – SS oberfiureris ir policijos pulkininkas. Nuo 1943 m. rugsėjo 15 d. – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, paskui – Ostlande. SS reichsfiurerio H. Himmlerio buvo apdovanojamas Garbės špaga ir SS žiedu „Mirties galva“. Kaip reta brutalus ir negailestingas žmogus.

1946 m. gruodžio 22 d. Belgrado teismo nuteistas mirti pakariant.

Gaissert Viktor – generolas leitenantas, karo belaisvių viršininkas prie vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado Ostlande.

Gasėnas Norbertas – gimė 1906 m. Kapitonas, nuo 1941 m. liepos 30 d. tarnavo TDA, buvo bataliono kuopos vadas. 1941–1942 m. – Kauno 1-ojo savisaugos bataliono vadas, paskui – 13-ojo policijos bataliono vadas.

Gečas Stasys – gimė 1907 m. sausio 9 d. Žurnalistas, teisininkas. 1932–1936 m. tarnavo Valstybės saugumo departamente, 1941–1943 m. – Tauragės rajono saugumo policijos viršininkas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1948 m. išvyko į JAV.

Gelhaar – SS šarfiureris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje I skyriaus vyriausiosios kanceliarijos centrinės kartotekos viršininkas.

Genys Petras – gimė 1894 m. Pulkininkas, nuo 1941 m. spalio 24 d. – lietuvių savisaugos dalinių Panevėžio apygardos vadas. Nuo 1944 m. vasario 10 d. – Vietinės rinktinės Biržų apskrities komendantas.

1949 m. išvyko į JAV.

Gens Jacob – buvęs Lietuvos kariuomenės karininkas. Vilniaus geto žydų policijos vadas, judenrato pirmininkas, bandė išgelbėti dalį darbingų žydų. Jo žmona buvo lietuvė. 1943 m. rugsėjo 14 d. sušaudytas gestapo būstinėje.

Gerhardt – pulkininkas, nuo 1942 m. – Kauno 336-osios sovietinių karo belaisvių stovyklos komendantas.

Gerth Hermann Arthur – gimė 1901 m. Berlyne. SS hauptšturmfüreris, 1941–1942 m. – Vilniaus miesto saugumo policijos ir SD skyriaus viršininkas.

Gewecke Hans – gimė 1906 m. liepos 17 d. Hachelhauzene. Kirpėjas. 1928 m. įstojo į NSDAP ir šioje organizacijoje tapo kreisleiteriu. Nuo 1930 m. – Reichstago deputatas, atstovavęs Šlėzvigui-Holšteinui. Nuo 1941 m. liepos 25 d. – Šiaulių apygardos komisaras. 1970 m. kovo mėn. Liūbeke nuteistas 4,5 metų kalėti.

Tolesnis likimas autoriui nežinomas.

Gieseke Otto – gimė 1891 m. kovo 24 d. Hohenhamelne. Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, iš pradžių eilinis, paskui karininkas, apdovanotas II ir I klasės Geležiniais kryžiais. Po karo – savanorių korpuso narys. NSDAP narys (bilieto Nr. 2084825), SS narys (bilieto Nr. 357198). Nuo 1935 m. – majoras, nuo 1940 m. – policijos pulkininkas leitenantas. Nuo 1942 m. spalio 6 d. – SS štandartenfiureris ir policijos pulkininkas, SS 4-osios policijos divizijos 1-ojo apsauginio pulko vadas, paskui – tvarkos policijos vadas Ostlande. 1942 m. rugsėjo 30 d. apdovanotas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi. Nuo 1944 m. birželio 10 d. – SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras.

Tolesnis likimas autoriui nežinomas.

Giessler – kapitonas, Eišiškių komendantas. Vienas iš Pirčių kaimo sunaikinimo ekspedicijos vadovų.

Gimžauskas Kazys (Kazimieras) – gimė 1908 m. 1941–1944 m. – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininko A. Lileikio pavaduotojas. Buvo slaptos „Kęstučio“ organizacijos Vilniaus apygardos štabo narys ir teikdavo reikiamas žinias Lietuvių fronto vadovams. Po karo pasitraukė į JAV. Demaskavus jo veiklą karo metais, 1996 m. neteko JAV pilietybės ir grįžo į Lietuvą. 1997 m. lapkričio mėn. Lietuvos generalinėje prokuratūroje jam iškelta baudžiamoji byla.

Girdvainis Juozas – Kauno miesto policijos 2-osios nuovados viršininkas, nuo 1944 m. sausio 1 d. – Kauno miesto policijos Rytinės apylinkės viršininkas.

Gliaudelis Juozas – geležinkelių policijos vado pavaduotojas, nuo 1944 m. sausio 1 d. – policijos štabo asmens dalies vedėjas, kartu ėjo antrojo geležinkelių policijos vado pavaduotojo pareigas.

Goecke Wilhelm – SS hauptsturmführeris, Kauno koncentracijos stovyklos komendantas.

Gončerauskas Jonas – Vilniaus miesto policijos 6-osios nuovados viršininkas, nuo 1942 m. kovo 18 d. – 4-osios policijos nuovados viršininkas.

Graebe Horst – daktaras, pulkininkas leitenantas, abvero vyriausiosios būstinės pareigūnas, kur jam buvo pavesta palaikyti ryšius su Baltijos valstybių antibolševikiniais sąjūdžiais. Gerai pažinojo K. Škirpą. 1940 m. pradžioje Vokietijos vyriausybės buvo paskirtas komisijos nariu ir važinėjo į Lietuvą perimti mūsų internuotų buvusių Lenkijos kariuomenės karių. Vokiečių okupacijos metais – vermachto vadovybės narys Kaune.

Gräfe Heinz – gimė 1908 m. liepos 15 d. Daktaras, NSDAP partijai nepriklausė, SS narys (bilieto Nr. 107213), vyresnysis vyriausybės tarėjas. 1939 m. Lenkijoje vadovavo SS V operatyvinės grupės 1-ajam operatyviniam būriui. Tilžės gestapo viršininkas, o vėliau – visos Rytų Prūsijos gestapo vadas. Netrukus perkeltas į Vyriausiąją reicho saugumo valdybą ir paskirtas VI valdybos (SD) C grupės viršininku (ši grupė kuravo Rytų valstybes, tarp jų ir Baltijos šalis). 1940 m. birželio 16 d. jam teko internuoti prezidentą A. Smetoną su palydovais, pabėgusius iš Lietuvos ir atsidūrusius Eitkūnuose. Nuo 1943 m. balandžio 20 d. – SS oberšturmбанfiureris, o nuo 1944 m. sausio 1 d. – SS štandartenfiureris.

Mirė 1944 m. sausio 25 d.

Grauer Gustav – gimė 1909 m. gruodžio 31 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 271216), SS narys (bilieto Nr. 12790), nuo 1937 m. balandžio 20 d. – SS hauptsturmführeris, vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio pavaduotojas.

Griphan – policijos pulkininkas, nuo 1941 m. gruodžio 5 d. – tvarkos policijos vado Ostlande štabo viršininkas.

Grossman Woldemar – policijos majoras, nuo 1942 m. lapkričio 12 d. – apsaugos tvarkos policijos vadas Vilniuje.

Groth Heinrich – nuo 1938 m. – SS narys, SS oberšturmfiureris, nuo 1939 iki 1942 m. pradžios tarnavo Vienos gestape, paskui

buvo vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje I (kadrai ir vidinė administracija) ir II (organizacija, administracija ir teisė) skyrių vedėjas. 10–12 kartų dalyvavo šaudant žmones Kauno IX forte ir pats nušovė apie 50 žmonių. Jo žinioje buvo koncentracijos stovyklos bei žydų getai. 1950 m. vasarą buvo tardomas sovietų saugumo.

Grušys Juozas – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos Sekimo dalies viršininkas. 1945 m. vasario mėn. buvo tardomas sovietų saugumo.

Hachtel Hans – gimė 1894 m. spalio 25 d. Daktaras, žandarmerijos pulkininkas, 1942 m. – vokiečių žandarmerijos vadas Lietuvoje. Nuo 1942 m. rugsėjo 22 d. – vokiečių tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje. Kartu iki 1943 m. rugsėjo ėjo lietuvių savisaugos dalinių inspektoriaus pareigas.

Hamann Heinrich – gimė 1908 m. rugsėjo 1 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 647427), SS narys (bilieto Nr. 33531). Nuo 1937 m. sausio 30 d. – SS unteršturmfiureris. Apdovanotas SA sportiniu ženklu ir SS žiedu „Mirties galva“. Nuo 1941 m. balandžio 20 d. – SS oberšturmfiureris. Nuo 1941 m. birželio mėn. – vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio adjutantas. Lietuvos teritorijoje organizavo motorizuotąsias komandas ir joms vadovavo. Vėliau – Vilniaus miesto saugumo policijos ir SD skyriaus viršininkas, policijos kriminalinis komisaras. 1943 m. tapo SS hauptšturmfiureriu. Po karo 1945 m. liepos 15 d. nusižudė.

Harm – kapitonas, Panevėžio miesto komendantas.

Harm Hermann – gimė 1894 m. rugsėjo 30 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 204385), SS narys (bilieto Nr. 21342). Nuo 1936 m. rugsėjo 13 d. – SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras. 1943 m. iš Dnepropetrovsko perkeltas į Lietuvą ir paskirtas SS ir policijos vadu Lietuvoje. 1944 m. pradžioje kartu su generolu P. Plechavičiumi organizavo Lietuvos vietinę rinktinę.

Tolesnis likimas autoriui nežinomas.

Held Bernd – policijos majoras, nuo 1941 m. rugpjūčio 17 d. – SS ir policijos vado Lietuvoje L. Wysockio adjutantas.

Helfsgoth Walter – SS hauptsturmführeris, 1943–1944 m. Lietuvos ir Ukrainos teritorijoje veikė 1005-ajame ypatingajame būryje, kurį sudarė rinktiniai esesininkai, atkasinėdavę ir degindavę sušaudytų žydų kūnus. 1968 m. gruodžio 9 d. Štutgarte buvo teisiamas už prisidėjimą prie 180 žmonių sunaikinimo. Iki teismo užėmė aukštą postą VFR policijoje.

Hensen Theo – gimė 1907 m. balandžio 14 d. Lietuvos generalinės srities Mitybos ir žemės ūkio skyriaus vadovas.

Hentschel – majoras, vokiečių karinės administracijos Kaune viršininko generolo R. von Pohlio pavaduotojas.

Hering August – Lietuvos vokietis, gimė Kybartuose. 1942 m. sausio–birželio mėn. – SS Vilniaus operatyvinio būrio vadovas, atsakingas už masinį žydų šaudymą Paneriuose. 1950 m. vasario 3 d. Vakarų Vokietijoje nuteistas kalėti iki gyvos galvos.

Himmler Heinrich – gimė 1900 m. spalio 7 d. Miunchene, pedagogo šeimoje. 1919–1922 m. studijavo žemės ūkio mokslus Miuncheno universitete ir tapo agronomu. 1922 m. įstojo į NSDAP (bilieto Nr. 14303). 1923 m. lapkričio 9 d. aktyviai dalyvavo Miuncheno puče. Nuo 1925 m. – SS narys (bilieto Nr. 168). 1926 m. – NSDAP propagandos vadovo pavaduotojas. 1929 m. sausio 6 d. tapo SS reichsführeriu. Nuo 1930 m. – Reichstago deputatas. 1934 m. balandžio 1 d. tapo ir gestapo viršininku. 1936 m. liepos 17 d. A. Hitlerio įsaku, likdamas SS reichsführeriu, buvo paskirtas Trečiojo reicho policijos vadu. 1943 m. rugpjūčio 25 d. tapo Vokietijos vidaus reikalų ministru. Po eilinio nepavykusio pasikėsinimo į A. Hitlerį (1944 m. liepos 20 d.), nors ėjo daug pareigų, tapo vermachto rezervinės kariuomenės vadu. Jis turėjo išskirtinių administratoriaus gabumų, buvo didelis astrologijos ir alchemijos, chiromantijos ir okultizmo mokslų, runiškų legendų bei germanų mitologijos, rasių eugenikos ir riterių ordinų istorijos specialistas. Jis pats sukūrė esesininkų uniformą su kaukolėmis ir runomis, pats parašė gestapo tardymo instruktažą. 1943 m. kovo 17 d. lankėsi Kaune.

Karo pabaigoje už išdavystę A. Hitleris pašalino jį iš partijos ir iš visų postų.

Po Vokietijos kapituliacijos suimtas. 1945 m. gegužės 23 d. nusinuodijo. Palaidotas kažkur miške, netoli Liuneburgo.

Hingst Hans – gimė 1895 m. rugpjūčio 3 d. Hachelhauzene (Harzo sritis). Miunchene dirbo kirpėju. NSDAP kreisleiteris, nuo 1939 m. rugsėjo tarnavo Lodzėje (Lenkija). SA šturmbanfiureris. Nuo 1941 m. liepos 28 d. – Vilniaus miesto komisaras. Spėjama, kad jo žmona buvo lenkė, tad simpatizavo lenkams, ypač Armijos krajobos kariams. 1944 m. liepos 4 d. automobiliu pabėgo iš Vilniaus į Kauną ir rugpjūčio 1 d. pasitraukė į Vokietiją.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Hintze Kurt – gimė 1901 m. spalio 8 d. Ferbeline. NSDAP narys (bilieto Nr. 98200), SS narys (bilieto Nr. 282066). Reichstago deputatas. Nuo 1931 m. gruodžio 1 d. – SS šturmbanfiureris, 1933–1934 m. – Miuncheno vadų mokyklos skyriaus viršininkas. Nuo 1935 m. lapkričio 9 d. – SS oberfiureris. 1939 m. lapkričio mėn. – savisaugos vadas Generalinėje gubernijoje. 1941 m. – kolonizacijos štabo „Altreich–Ostmark“ vadovas. Nuo 1942 m. sausio 30 d. – SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras. 1944 m. gegužės 5 d. paskirtas SS ir policijos vadu Lietuvoje, aktyviai dalyvavo likviduojant Lietuvos vietinę rinktinę. 1944 m. rudenį nusiųstas tęsti tarnybos į Katovicus (Lenkija), kur lapkričio 13 d. per sovietų aviacijos antskrydį žuvo.

Impulevičius Antanas – gimė 1907 m. Panevėžyje. Įgijo aukštąjį karinį išsilavinimą. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo 2-ojo skyriaus (žvalgyba ir kontržvalgyba) karininkas, majoras. Pirmomis karo dienomis nuo 1941 m. liepos 3 d. – TDA 1-ojo bataliono vado pavaduotojas, Kauno 1-ojo policijos bataliono vado padėjėjas, vėliau iki 1943 m. – 2-ojo (12-ojo) policijos bataliono vadas, veikė Minske, Borisove, Slucke. 1944 m. įstojo į LVR ir buvo paskirtas Kauno rinktinės pulko štabo viršininku. Dalyvavo Sedos kautynėse, paskui pasitraukė į Vokietiją. Po karo gyveno Filadelfijoje (JAV). 1964 m. jam suteikta JAV pilietybė.

1962 m. LSSR Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų teisminė kolegija už akių nuteisė jį mirties bausme – sušaudyti.

Iškauskas Antanas – gimė 1898 m. gegužės 30 d. Marijampolės apskrityje. Lietuvos kariuomenės karininkas, įvairiu laiku buvęs kelių apskričių policijos vadu, Kauno miesto ir Vilniaus miesto bei apskrities policijos vadų padėjėjas. „Geležinio vilko“ organizacijos narys. Antrojo pasaulinio karo metu – Vilniaus miesto ir apygardos viešosios policijos vadas.

Jäger Karl – gimė 1888 m. rugsėjo 20 d. Šafhauzene. Mokėsi prekybos mokykloje ir konservatorijoje. Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo eilinis kareivis. 1923 m. kovo mėn. įstojo į NSDAP (bilieto Nr. 359269), 1932 m. kovo 15 d. – į SS (bilieto Nr. 62823). Nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. – SS štandartenfiureris. Nuo 1941 m. gruodžio 3 iki 1943 m. rugsėjo 15 d. – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, kartu ir A operatyvinės grupės 3-iojo operatyvinio būrio viršininkas. Dėl savo minkštumo, ypač pasireiškusio akcijoje prieš žydus ir kovose su sovietiniais partizanais, netiko einamoms pareigoms ir buvo atleistas. Nuo 1944 m. gegužės 24 d. – komisarinis policijos prezidentas Reichenberge. 1959 m. birželio 22 d. vokiečių policijos suimtas ir netrukus nusižudė kameroje pasikardamas.

Jagutis Stasys – Vilniaus miesto raitosios policijos rezervo viršininkas, o nuo 1942 m. kovo 1 d. – Vilniaus miesto policijos nuovados viršininkas.

Jakys Pranas – gimė 1900 m. Valstybės saugumo policijos tarnautojas – Raseinių, Mažeikių saugumo policijos rajonų valdininkas, Kretingos rajono viršininkas. Priklausė tautininkų ir „Geležinio vilko“ organizacijoms. 1940 m. pasitraukė į Vokietiją. Prasidėjus karui grįžo į Lietuvą kaip Tilžės saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės dalyvis. Buvo paskirtas lietuvių saugumo policijos Kretingos rajono viršininku.

Po karo Lukio pavarde gyveno Vakarų Vokietijoje. 1958 m. Ulmo mieste nuteistas 7 metus kalėti.

Jakubka – Lietuvos kariuomenės jaunesnysis leitenantas. 1941 m. – vienas iš Vilniaus ypatingojo būrio organizatorių.

Jameikis Pranas – gimė 1907 m. Lietuvos kariuomenės karininkas, leitenantas, išėjęs į atsargą – šaulių būrio vadas, Alytaus,

Marijampolės kalėjimų tarnautojas. 1943 m. – Ukmergės kalėjimo viršininkas.

Jankauskas Juozas – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo karininkas, aviacijos pulkininkas leitenantas. Karo metais – LAF'o Organizacinio-politinio skyriaus viršininkas, vienas iš policijos batalionų steigėjų. Nuo 1941 m. spalio – lietuvių savisaugos dalių Kauno apygardos štabo viršininkas.

Janukaitis Antanas – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos I (komunistų) komisariato vadovas.

Janulaitis Jonas – Lietuvos generalinės srities Priešgaisrinės apsaugos įstaigos prie vidaus reikalų generalinio tarėjo vadas.

Jasaitis Aleksas – 1943 m. – Panevėžio kalėjimo viršininkas.

Jeckeln Friedrich – gimė 1895 m. vasario 2 d. Hamberge (Švarcvalde) fabrikanto šeimoje. Pirmajame pasauliniame kare dalyvavo kaip eilinis kareivis, paskui tapo savanorių korpuso nariu. Nuo 1929 m. – NSDAP narys (bilieto Nr. 163348), nuo 1930 m. – SS narys (bilieto Nr. 4367). Pagal išsilavinimą architektas. Nuo 1930 m. kovo 15 d. – SS štandartenfiureris. 1932–1943 m. – Reichstago deputatas. Nuo 1933 m. – trijų provincijų SS vadovas; 1936 m. balandžio–1940 m. liepos mėn. – SS apygardos „Centras“ vadas. Nuo 1936 m. rugsėjo 13 d. – SS obergruppenfiureris, 1940 m. liepos–1941 m. gegužės mėn. – grupės „Vakarai“ aukštesnysis SS ir policijos vadas (Diuseldorfas). Nuo 1941 m. birželio 29 d. – aukštesnysis SS ir policijos vadas „Rusija-Pietūs“ ir Ukrainoje, o nuo 1941 m. lapkričio mėn. – „Rusija-Šiaurė“ ir Ostlande. 1944 m. – generolas *Waffen-SS*. 1944 m. rugpjūčio 27 d. apdovanotas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi. 1945 m. kovo–gegužės mėn. – *Waffen-SS* V savanorių kalnų korpuso vadas. 1945 m. kovo 5 d. kaip 802-asis vermachto karys apdovanotas Ažuolo lapais prie Geležinio kryžiaus riterio kryžiaus. 1946 m. vasario 3 d. Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo nuosprendžiu pakartas Rygoje.

Jedicke Georg – gimė 1887 m. kovo 26 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 346948), SS narys (bilieto Nr. 323869). Nuo 1941 m. gruodžio 12 d. – SS grupenfiureris ir policijos generolas leitenantas,

tvarkos policijos vadas Ostlande. 1941 m. spalio 14 d. inspektavo Vilniaus miesto policiją ir liko labai ja patenkintas.

○ Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

○ **Jonušas Bronius** – gimė 1899 m. vasario 27 d. Mažeikių aps. Lietuvos kariuomenės ir policijos orkestrų kapelmeisteris. Karo metais – lietuvių policijos orkestro direktorius ir dirigentas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, iš kur 1949 m. atvyko į JAV. Mirė 1976 m.

○ **Jordan Fritz** (kituose dokumentuose – **Friedrich**) – SA ir SS hauptsturmführeris, SD tarnautojas, Kauno civilinės administracijos referentas žydų klausimais, Kauno geto komendantas. 1942 m. pradžioje pasiųstas į Rytų frontą, kur žuvo.

○ **Jost Heinz** – gimė 1904 m. liepos 9 d. Holchauzene. Nuo 1928 m. sausio 2 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 75946), nuo 1929 m. – SA narys, nuo 1934 m. liepos 25 d. – SS narys (bilieto Nr. 36243), teisininkas ir ekonomistas, 1931 m. – advokatas Lorschė. Nuo 1933 m. kovo – komisarinis policijos direktorius Vormse, paskui – Gezene. 1934 m., turėdamas majoro laipsnį, perėjo tarnauti į SD, 1936 m. – SD valdybos Kontržvalgybos skyriaus vadovas. Nuo 1939 m. balandžio 20 d. – SS brigadeführeris ir policijos generolas majoras. Nuo 1938 m. iki 1941 m. birželio 22 d. – Vyriausiosios reicho saugumo valdybos VI valdybos (SD) viršininkas. Nuo 1942 m. kovo 24 d. – A operatyvinės grupės viršininkas ir kartu Ostlando saugumo policijos ir SD vadas. 1944 m. balandžio mėn. perėjo tarnauti į *Waffen-SS*. 1949 m. amerikiečių karinio tribunolo nuteistas iki gyvos galvos kalėti, tačiau tarpininkaujant VFR vyriausybei 1951 m. sausio mėn. bausmė sumažinta iki 10 metų, o 1951 m. gruodžio mėn. paleistas į laisvę. Daugelio Vokietijos koncernų patarėjas ir savarankiškas ekonomistas Diuseldorfe. Mirė 1964 m.

○ **Jucius Juozas** – 1942 m. – Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Žinių direkcijos vadovas.

○ **Juknevičius Jonas** – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas leitenantas, karo metais – Vilniaus apygardos polici-

jos batalionų štabo viršininko pavaduotojas ir nuo 1941 m. gruodžio – štabo viršininkas. Vilniaus 1-ojo sargybos bataliono vadas. Po karo amerikiečių okupacinėje kariuomenėje Vokietijoje vadovavo 4-ajai lietuviškai sargybų kuopai.

Mirė JAV.

Jungclaus Richard – gimė 1905 m. kovo 17 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 305661), SS narys (bilieto Nr. 7368). Nuo 1931 m. balandžio 29 d. – SS unteršturmfiureris, 1943 m. lapkričio 9 d. – SS grupenfiureris ir policijos generolas leitenantas. Aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlande štabo viršininkas. 1943–1944 m. – SS ir policijos vadas Belgijoje.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Juodikis Bronius – gimė 1907 m. Lietuvos kariuomenės karininkas, atsargos leitenantas, vėliau – policijos tarnautojas – Šakių ir Telšių policijos nuovadų viršininko padėjėjas. Karo metais – Telšių apskrities policijos vadas.

Juodvalkis Jonas – Zarasų apskrities policijos vadas.

Juodviršis Jonas – lietuvių saugumo policijos Telšių apygardos viršininkas.

Jurkšas Leonardas – gimė 1897 m. spalio 28 d. Majoras, Vyčio kryžiaus kavalierius. 1941 m. – Lydos lietuvių savisaugos kuopos vadas, vėliau – 4-ojo policijos bataliono vadas Ukrainoje. Po karo dirbo Jungtinių Tautų administracijos pabėgėliams remti (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA*) vertėju prie prancūzų karo teismo Vokietijoje, vėliau tarnavo JAV daliniuose.

Mirė 1958 m. sausio 31 d., palaidotas Dortmundo (Vokietija) katalikų kapinėse.

Just Emil – gimė 1886 m. Strاسبūre. Nors lietuvių kalbos nebemokėjo, tačiau buvo kilęs iš Rytprūsių lietuvių ir savo lietuviškos kilmės neslėpė. Nuo 1924 m. tarnavo abvere. 1938–1940 m. – karo bei aviacijos atašė Kaune ir Rygoje, abvero rezidentūros Kaune (slaptas pavadinimas „Likog“) viršininkas. Vadovavo slaptai antisovietinei organizacijai „Lietuvos karinė organizacija“.

1941 m. – karo atašė Rumunijoje. Prasidėjus karui – Lietuvos generalinės srities saugumo zonos komendantas (*der Kommandant des Sicherungsgebietes Litauen*), o nuo 1941 m. lapkričio 1 d. iki 1944 m. – Lietuvos vyriausiasis karo lauko komendantas (*Oberfeldkommandant*), nuo 1942 m. – generolas majoras. Buvo palankus lietuviams ir visuomet stengdavosi padėti. Karo pabaigoje pateko nacių nemalonėn, buvo atleistas iš pareigų ir išsiųstas į Kuršo frontą. 1945 m. gegužės 3 d. Berlyne suimtas sovietų. Niurnbergo procese kaip liudytojas liudijo palankiai Lietuvai. 1946 m. teismo procese Rygoje liudijo prieš F. Jeckelną. 1946 m. lapkričio 2 d. Vilniuje nuteistas mirti, 1947 m. vasario mėn. NKVD Vilniaus rūmų požemyje sušaudytas ir po Tuskulėnuose buvusio garažo grindimis slapta užkastas³.

Juškauskas Antanas – Kauno apskrities policijos vado pavaduotojas, nuo 1943 m. lapkričio 30 d. – Alytaus apskrities policijos vadas.

Kaiser Arthur – gimė 1900 m. gegužės 26 d. Daktaras, Lietuvos generalinės srities Kainų nustatymo skyriaus vadovas.

Kalakauskas Eduardas – gimė 1911 m. 1940 m. okupavus Lietuvą pasitraukė į Rytų Prūsiją, gyveno Tilžėje. Karo metu – Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Agentūros poskyrio viršininko pavaduotojas.

Kalakauskas Vincas – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos IV (dešiniųjų srovių) komisariato vadovas.

Kalendra Kostas – gimė 1898 m. 1921–1929 m. – eskadrono vadas, Lietuvos kariuomenės pulkininkas, dirbo Lietuvos teismo organuose (1929–1933 m. – prokuroro padėjėjas). 1936 m. – Šiaulių apskrities valdybos pirmininkas. Įvairiu metu buvo kelių apskričių viršininkas. Karo metais – Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto vidaus rei-

³ Habil. dr. K. Ėringis rašo, kad į sovietų nelaisvę pateko prie Bauskės, sovietų karinio tribunolo nuteistas ir Rygoje, šalia Operos ir baletų teatro už kanalo esančiame skvere, pakartas. Žr.: A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, p. 10.

kalų valdytojas, Vilniaus apygardos komisaro patarėjas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, o po karo – į Kanadą.

Kalmantas-Kalmantavičius Mykolas – gimė 1895 m. Lietuvos kariuomenės pulkininkas, 1925–1935 m. – Šaulių sąjungos štabo viršininkas, 1935–1936 m. dirbo Lietuvos kariuomenės Generaliniame štabe. Nuo karo pradžios – Kauno karo komendanto, kurio žinioje buvo policijos daliniai, pavaduotojas. Po karo pasitraukė į JAV.

von Kamptz Jürgen – gimė 1891 m. rugpjūčio 11 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 1258905), SS narys (bilieto Nr. 292714). Vokietijos tvarkos policijos vado K. Daluge'o pavaduotojas, generalinis žandarmerijos inspektorius. 1942 m. rugpjūčio mėn. lankėsi Lietuvoje ir inspektavo Lietuvos policijos dalinius. Nuo 1944 m. rugpjūčio 1 d. – SS obergruppenfiureris. Nuo 1944 m. lapkričio – tvarkos policijos vyriausiasis vadas Italijoje.

Karalius Albinas – gimė 1910 m. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo kapitonas, šaulių kuopos vadas. Karo metais – Lazdijų apskrities policijos vadas, Vilniaus policijos mokyklos viršininkas. Priklausė Lietuvos laisvės armijai.

Karosas – kavalerijos leitenantas, policijos kavalerijos eskadrono vadas.

Kausteklis Petras – Alytaus rajono saugumo ir kriminalinės policijos viršininkas.

Kazakaitis Henrikas – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo majoras, nuo 1941 m. spalio – lietuvių savisaugos dalių Šiaulių apygardos štabo viršininkas.

Kazanas Afanasijus – gimė 1898 m. sausio 23 d., rusų kilmės. Kapitonas, 1941–1943 m. – 255-ojo policijos bataliono vadas Rytų fronte. Nuo 1944 m. – Zarasų apskrities karo komendantas. Artėjant antrajai sovietų okupacijai pasitraukė į Vokietiją, tačiau 1945 m., grįždamas į Lietuvą rezistencinei kovai, Rytų Prūsijoje pateko į sovietų rankas ir buvo nuteistas 25 metus kalėti. Bausmę atliko Uchtos, vėliau Vorkutos lageriuose. Įvykus kalinių sukilimui, 1953 m. rugpjūčio 1 d. žuvo nuo sargybinio kulkos.

Kaziūnas Antanas – iki 1940 m. birželio 15 d. ir nuo 1941 m. birželio 23 d. – Alytaus apskrities policijos vadas, nuo 1941 m. lapkričio – Trakų apskrities policijos vadas.

Kazlauskas Mikas – Utenos apskrities policijos vadas.

Kemmerling – daktaras, pulkininkas leitenantas, generolo G. Poelo štabo viršininkas.

Kempf Werner – generolas majoras, 1939 m. – tankų divizijos „Kempf“ vadas; vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas Ostlande, pakeitė W. Braemerį. 6-osios tankų divizijos vadas. 1940 m. birželio 30 d. apdovanotas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi, o 1942 m. rugpjūčio 10 d. kaip 111-asis vermachto karys apdovanotas Ažuolo lapais prie anksčiau gauto apdovanojimo. Generolas leitenantas.

Kenstavičius Antanas – leitenantas, Švenčionių apskrities policijos vadas, 1944 m. – Mažeikių apskrities policijos vadas.

Kerbelis Andrius – gimė 1893 m. Pulkininkas leitenantas. Vidaus reikalų vadybos Priverčiamojo darbo įstaigų vyresnysis inspektorius. Apdovanotas Vyčio kryžiumi.

Kielhorn Wilhelm – policijos vyresnysis leitenantas, nuo 1943 m. liepos 7 d. – teismo karininkas prie tvarkos policijos vado Lietuvoje.

Kymantas Stasys – Kauno miesto policijos Rytinės apylinkės viršininko pavaduotojas, nuo 1944 m. sausio 1 d. – Kauno miesto policijos 2-osios nuovados viršininkas.

Kindurys Alfonsas – 1941 m. – Policijos departamento direktoriaus sekretorius, nuo 1941 m. spalio 28 d. – lietuvių apsaugos policijos reikalų tvarkytojo V. Reivyčio adjutantas.

Kirkutis Antanas – gimė 1907 m. Lietuvos policijos tarnautojas, kelių nuovadų viršininkas, lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos valdininkas. Karo metais – Kėdainių apskrities policijos vadas, Alytaus rajono saugumo policijos tarnautojas.

Kirschtain Fritz – SS šturmsarfiureris, 1943–1944 m. Lietuvos ir Ukrainos teritorijoje veikė 1005-ajame ypatingajame būryje. 1968 m. gruodžio 9 d. Štutgarte prasidėjo jo teismas.

Kitel Hans (kituose dokumentuose – **Bruno**) – SS oberšarfiureris, kino aktorius ir dainininkas, nuo 1943 m. birželio – žydų reikalų referentas Vilniaus gestapo įstaigoje, aktyvus žydų geto likviduotojas Rygoje, Vilniuje ir Kaune.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Kleinschmidt – kapitonas, abvero Vilniaus skyriaus vadovas.

Kleist Peter Bruno – gimė 1904 m. sausio 29 d. Daktaras, nuo 1931 m. – NSDAP narys (bilieto Nr. 1277679), SS narys (bilieto Nr. 203045), 1934–1935 m. – lenkų ir Baltijos valstybių referato vadovas, J. von Ribbentropo biuro (*NSDAP Dienststelle von Ribbentrop*) pareigūnas; 1940 m. – Užsienio reikalų ministerijos departamento viršininkas, paskui perėjo į A. Rosenbergo vadovaujamą Reicho užimtų Rytų kraštų ministeriją. Germanizavimo akcijos Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje vadovas, visų užimtų Rytų sričių suvokietinimo ekspertas. Nuo 1941 m. balandžio 20 d. – SS šturmbanfiureris, apdovanotas SS reichsfiurerio Garbės špaga ir SS žiedu „Mirties galva“. Lietuvos teritorijoje vadovavo specialiai sukurtos smogiamosios A grupės daliniams. 1943 m. – ministerijos regentas, Užimtų Rytų sričių ministerijos I/2 skyriaus (Ostland) vadovas. Po karo – neofašistinės organizacijos „Pasipriešinimo akcija“ vadovas. Knygų „Tarp Hitlerio ir Stalino“ (1950) ir „Europos tragedija“ (1972) autorius.

Klimaitis Algirdas Jonas – žurnalistas, buvęs laikraščio „10 centų“ redaktorius. 1941 m. vadovavo lietuvių partizanų būriui, įtariamas prisidėjęs prie holokausto. Jo būrio veiksmus LLV griežtai pasmerkė kaip gėdingą kriminalinį nusikaltimą. Netrukus jis iš viešojo gyvenimo pasitraukė. Po karo ramiai gyveno Vakarų Vokietijoje ir ten mirė 1987 m.

Klimavičius Vladas (kituose dokumentuose – **Viktoras**) – Lietuvos kariuomenės kapitonas. Karo metais nuo 1941 m. rugpjūčio 25 d. – Kauno 4-ojo policijos bataliono vadas, vėliau – Marijampolės apskrities viršininko pavaduotojas. LNP narys.

Klipštas Petras – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos V (ekonominio) komisariato vadovas.

Knobbe Walter – gimė 1899 m. rugpjūčio 20 d. Daktaras, Lietuvos generalinės srities Veterinarijos skyriaus vadovas.

Köckritz Richard – nuo 1938 m. rugpjūčio 1 d. – SS narys (bilieto Nr. 393844), SS untersturmführeris, policijos viršila. 1941 m. gruodžio mėn. dirbo Vilniaus tvarkos policijos vado įstaigoje.

Kompaitis Stepas – 1941 m. – Policijos departamento policijos inspektorius, nuo 1942 m. – Policijos departamento policijos referentas.

König Kurt – nuo 1943 m. birželio 21 d. – policijos majoras, Šiaurės rytų Lietuvoje vadovavo kovai su sovietiniais partizanais.

von Konradi (Conradi) Otto – policijos leitenantas, priešlėktuvinės apsaugos karininkas prie vokiečių policijos vadovybės Vilniuje.

Kopelman Moisej – Kauno geto žydų policijos vadas.

Krasnickas-Audronis Antanas – gimė 1910 m. rugpjūčio 20 d. Lietuvos aviacijos kapitonas, „Geležinio vilko“ organizacijos narys. Karo metais – Kauno kalėjimo viršininko padėjėjas, Alytaus apskrities policijos vadas.

Krasnickas-Krosniūnas Stasys – gimė 1915 m. Lietuvos aviacijos kapitonas. Nuo 1941 m. iki 1943 m. balandžio 3 d. – Alytaus apskrities policijos vadas.

Kraunaitis Izidorius – gimė 1899 m. Karybos mokslus baigė Prancūzijoje, kavaleristas. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas, nuo karo pradžios – policijos batalionų štabo viršininkas. Nuo 1941 m. rugpjūčio – Policijos departamento pagalbinės policijos referentas, nuo 1941 m. rugsėjo – Policijos departamento savisaugos referentas. Nuo 1941 m. spalio 24 d. iki 1942 m. rugsėjo 30 d. – Vilniaus apygardos policijos batalionų vadas. Vienas iš LLA vadovų. 1944–1945 m. dirbo vokiečių žvalgybos ir diversijų mokyklose. Po karo gyveno ir mirė JAV.

Kressner – aviacijos majoras, nuo 1943 m. vidurio iki 1944 m. vidurio – abvero Kauno skyriaus vadovas.

Krieg Paul Reinhard Bernhard – gimė 1901 m. liepos 29 d. Berlyne. NSDAP narys (bilieto Nr. 62099), SS narys (bilieto Nr. 12775). Apsaugos policijos pulkininkas leitenantas. Nuo

1941 m. rugsėjo 19 d. – Vilniaus miesto ir srities SS ir policijos vadas, nuo 1942 m. sausio 30 d. – SS štandartenfiureris. Nuo 1944 m. lapkričio mėn. dirbo Vyriausiojoje reicho saugumo valdyboje.

Kriegsheim – Generalinio štabo pulkininkas leitenantas, generolo K. von Roques'o štabo viršininkas.

Kriščiūnas Juozas – Lietuvos kariuomenės kapitonas. Karo metais, nuo 1941 m. rugpjūčio 28 d. – 5-ojo policijos bataliono vadas. 1941 m. spalio 9 d. suteiktas majoro laipsnis. 1943 m. – Vidaus reikalų vadybos Visuomenės reikalų departamento direktorius.

Krivickas Juozas – gimė 1894 m. Iki karo ir nuo 1941 m. – Ukmergės apskrities policijos vadas. Apdovanotas IV laipsnio Gedimino ordinu.

Kubiliūnas Petras – gimė 1894 m. gegužės 29 d. Totoriškiuose, Rokiškio r. 1914 m. baigė Vilniaus karo mokyklą. Lietuvos kariuomenės generolas leitenantas, 1929 m. vasario 10–1934 m. birželio 7 d. – Generalinio štabo viršininkas. „Geležinio vilko“ organizacijos narys. 1934 m. liepos mėn. nuteistas mirti. Karo metais – Lietuvos generalinės srities pirmasis generalinis tarėjas ir vidaus reikalų generalinis tarėjas. LNP steigėjas.

1944 m. pasitraukė į Vokietiją, kur 1945 m. gruodžio mėn. Vokietijos anglų zonoje Holšteino mieste buvo slapta pagrobtas, sovietų žvalgybos suimtas ir išsiųstas į SSRS. Sovietų Sąjungos Aukščiausiojo Teismo karinė kolegija 1946 m. liepos 25 d. nuteisė jį mirti. Nuosprendis įvykdytas tų pačių metų rugpjūčio 22 d.

Kurmis Martin – SS oberšturmfiureris, iki 1941 m. spalio – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje IV skyriaus (gestapo) viršininkas.

Kuzmickas Pranas – gimė 1902 m. Ukmergės kalėjimo tarnautojas. Karo metais – Ukmergės kalėjimo viršininkas.

Kviecinskas Stasys – gimė 1900 m. Lietuvos kariuomenės kapitonas, Karo policijos mokyklos viršininkas. Nuo 1941 m. liepos 24 d. voldemarininkų organizacijos tarybos nutarimu paskirtas Kauno karo komendantu. Kauno policijos batalionų viršininkas,

nuo 1941 m. spalio 9 d. – majoras. Iki 1941 m. lapkričio 25 d. – ryšių karininkas prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono. Paskui perėjo į Pirmojo generalinio tarėjo įstaigą ir tapo P. Kubiūno adjutantu. Vienas iš LNP vadovų, aktyvus „Geležinio vilko“ organizacijos narys.

Kviklys Bronius – gimė 1913 m. lapkričio 10 d. Zastrone, Daugailių vlsč., Utenos aps. Žurnalistas, 1935–1940, 1942–1944 m. – žurnalo „Policija“ administratorius ir techninis redaktorius, redagavo leidinius „Policijos kalendorius“ (1936–1940), „Policijos žinynas“ (1940). 1941 m. – Policijos departamento sekretorius, 1942 m. – Lietuvos policijos štabo (Policijos departamento) Spaudos skyriaus vedėjas. Mirė 1990 m. rugpjūčio 28 d. Čikagoje (JAV).

Labutis Kazys – Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas. Karo metais – Vilniaus policijos batalionų štabo narys, nuo 1941 m. spalio 24 d. – lietuvių savisaugos dalinių Kauno apygardos vadas, 1944 m. – Vietinės rinktinės Vilkaviškio apskrities komendantas.

Lackner Heinrich – 1942 m. – Vilniaus miesto komisaro štabo vedėjas.

Lakačiauskas Feliksas – Tauragės apskrities policijos vadas.

Lange Rudolf – gimė 1910 m. rugsėjo 18 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 4922869), SS narys (bilieto Nr. 290308). Vyriausiosios reichs saugumo valdybos IV valdybos (gestapo) pareigūnas, karo metais – Latvijos saugumo policijos ir SD viršininkas, vyriausiojo saugumo policijos ir SD vado Ostlande pavaduotojas. 1942 m. sausio 20 d. dalyvavo Vanzė konferencijoje, kur buvo galutinai sprendžiamas žydų klausimas. Nuo 1943 m. lapkričio 9 d. – SS oberšturmbanfiureris. Po karo gyveno Hanoveryje (VFR).

Lechthaler Franz – policijos majoras, 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas. Nuo 1941 m. liepos 30 d. – visų lietuvių policijos batalionų ir kitų padalinių vadas iš vokiečių pusės. 1943 m. vadovavo vadinamajai Lechthalerio komisijai, kuri atrinko lietuvius jaunuolius, tinkamus tarnybai lietuvių SS savanorių legione. 1962 m. Vakarų Vokietijoje nuteistas lygtinai 3,5 metų kalėti.

Lentzen Arnold – gimė 1902 m. birželio 30 d. Nuo 1941 m. liepos 28 d. – Kauno apygardos komisaras. Nuo 1941 m. spalio – SA oberfiureris, o nuo 1942 m. kovo – SA brigadefiureris.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Leveckis Albinas – gimė 1909 m. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo majoras. 1941 m. – Gardino lietuvių savisaugos bataliono vadas. 1943 m. – 15-ojo policijos bataliono vadas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, kur po karo dirbo Tiūbingeno lietuvių komiteto sekretoriumi. Mirė 1989 m. Australijoje.

Libenschitz – pulkininkas, iki 1943 m. sausio – abvero vadovas Ostlande.

Liepa Antanas – gimė 1896 m. Panevėžyje. Lietuvos saugumo policijos tarnautojas. 1940 m. bolševikų suimtas ir kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. 1942 m. – Panevėžio apygardos saugumo policijos viršininkas. Mirė 1962 m. birželio 13 d.

Lileikis Aleksandras – gimė 1907 m. birželio 10 d. Vaiguvoje. Lietuvos valstybės saugumo policijos valdininkas. 1937–1939 m. dirbo saugumo policijos Marijampolės apygardos viršininko pavaduotoju, 1939 m. perkeltas dirbti į Vilniaus apygardą. 1940 m., prieš sovietams okupuojant Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją. Karo metais nuo 1941 m. rugpjūčio iki 1944 m. – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas. Aktyviai dalyvavo slaptame antinaciniame lietuvių sąjūdyje. Po karo pasitraukė į JAV ir 1976 m. įgijo JAV pilietybę. Netekęs pilietybės, 1996 m. birželio 18 d. grįžo į Lietuvą. Kaltinamas civilių gyventojų persekiojimu per Antrąjį pasaulinį karą. Tarptautinių žydų organizacijų ir JAV prokurorų be išlygų dar iki teismo paskelbtas karo nusikaltėliu, nors jo byloje neužfiksuota nė vieno objektyvaus įrodymo, kad duodavo raštiškus nurodymus naikinti žydų tautybės asmenis.

Linz (Lenz) – liaudies mokytojas, fanatiškas NSDAP narys, Lietuvos generalinio komisariato Švietimo skyriaus vedėjas.

Litzmann Karl Siegmund – gimė 1893 m. rugpjūčio 1 d. Mindene. Prūsų baronas, žymaus Pirmojo pasaulinio karo generolo

sūnus. Nuo 1929 m. – NSDAP narys. Nuo 1933 m. lapkričio 12 d. – Reichstago deputatas. Nationalsocialistinio raitelių korpuso (NSRK) vadas. Nuo 1933 m. – SA obergruppenfiureris. 1935 m. – Liaudies teismo narys. Nuo 1941 m. liepos – Estijos generalinis komisaras.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Loew Werner – gimė 1912 m. Berlyne. Abvero karininkas. 1937 m. atvyko į Lietuvą, 1940–1941 m. – Kupiškio gimnazijos vokiečių kalbos mokytojas. Karo metais – Kupiškio miesto komendantas, majoras. Karo pabaigoje pasitraukė į Vokietiją.

Löhndorf Johannes – gimė 1912 m. rugpjūčio 6 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 753085), SS narys (bilieto Nr. 107029). Nuo 1939 m. – SD valdyboje. Nuo 1939 m. balandžio 20 d. – SS hauptsturmfüreris. 1943 m. komandiruotas į Lietuvą ir paskirtas vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje III skyriaus (SD) viršininku (SS šturmbanführerio laipsnis)⁴.

Lohse Hinrich – gimė 1896 m. rugsėjo 2 d. Miulnbarbeke (Holšteinas). 1915–1916 m. – eilinis kareivis fronte. Nuo 1921 m. – NSDAP narys. 1925 m. – NSDAP Šlėzvigo-Holšteino žemės gauleiteris, 1928 m. – Prūsijos Landtago deputatas. Nuo 1933 m. kovo – Šlėzvigo-Holšteino ir Prūsijos žemių tarybos vyresnysis prezidentas. Nuo 1934 m. – „Šiaurinės bendrovės“ prezidentas. Nuo 1932 iki 1939 m. – Reichstago deputatas. SA obergruppenführeris. Nuo 1941 m. liepos 25 d. iki 1944 m. rugpjūčio – Ostlando reicho komisaras. Buvo neigiamai nusistatęs Ostlando gyventojų atžvilgiu, tačiau nepritarė holokaustui ir draudė savo administracinio aparato darbuotojams dalyvauti jį vykdant. Laisvą laiką skyrė rengti konstitucijai, kurioje numatė, kad jo postas Ostlande turėtų būti paveldimas. 1944 m. rugpjūčio mėn. be Berlyno žinios ir sutikimo nusišalino nuo savo pareigų ir pabėgo. 1948 m. nuteistas 10 metų kalėti, po trejų metų buvo paleistas į laisvę. Kaip atsargos karininkas gavo nemažą pensiją. Mirė 1964 m.

vasario 25 d.

⁴ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 49, l. 331.

Lormann M. – kapitonas, nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. perkeltas iš 252E (rezervinio) bataliono į 255-ąją policijos batalioną ir paskirtas jo vadu.

Lukošius Balys – leitenantas, Vilniaus ypatingojo būrio vadovo B. Norvaišos pavaduotojas. 1943 m. pabaigoje perėjo tarnauti į savisaugos batalioną.

von Luth Joachim – gimė 1907 m. gegužės 26 d. Valstybės tarėjas, SA štandartenfiureris, Lietuvos generalinio komisariato I skyriaus Politinio poskyrio (*Abt. Leiter Politik*) ir II skyriaus Kadru poskyrio viršininkas.

Mackevičius Mečislovas – vienas valstiečių liaudininkų vadovų, karo metais – teisingumo generalinis tarėjas.

Mačiulis Justinas – 1943 m. – Pabradės priverčiamojo darbo įstaigos viršininkas.

Maeder Hellmuth – 34-osios pėstininkų divizijos štabo adjutantas. 1941–1943 m. – Rytų fronto 297-osios pėstininkų divizijos bataliono vadas, numatytas visų lietuviškų savanoriškų SS junginių vadu, Šiaulių karo komendantas, pulkininkas. 1944 m. – Tėvynės apsaugos rinktinės, arba Žemaičių rinktinės, vadas. Drąsus, taktiškas, palankus lietuviams. Karo pabaigoje – elitinės divizijos „Grosdeutschland“ vadas. 1942 m. balandžio 3 d. apdovanotas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi, 1944 m. rugpjūčio 27 d. kaip 560-asis vermachto karys apdovanotas Ažuolo lapais prie Geležinio kryžiaus riterio kryžiaus, o 1945 m. balandžio 18 d. kaip 143-iasis karys – dar ir Kalavijais. Po karo (1960) – pėstininkų karo mokyklos viršininkas, generolas leitenantas. 1970 m. – korporacijų „Bell-Aerospace“ ir „Rheinmetall“ (JAV) patarėjas. Mirė 1984 m. gegužės mėn.

Malskis Jurgis – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos viršininkas.

Maskoliūnas Aleksas – Šakių apskrities policijos vadas, nuo 1944 m. gegužės 1 d. – Marijampolės apskrities policijos vadas.

Mašalaitis Petras – nuo 1943 m. pabaigos – Teisingumo vadybos Kalėjimų departamento direktorius.

Matiukas Juozas – Kauno miesto policijos vado pavaduotojas, nuo 1944 m. sausio 1 d. paskirtas geležinkelių policijos vado pavaduotoju.

Matthiessen Martin – gimė 1901 m. vasario 26 d. Vèzelburner-kroge. NSDAP narys (bilieto Nr. 92345), SS narys (bilieto Nr. 277130). 1928 m. – NSDAP ortsguppenleiteris, 1929 m. – kreisleiteris, nuo 1931 m. spalio – Reichstago deputatas, atstovavęs Šlèzvigu-Holšteiniui, nuo 1933 m. – Šlèzvigo-Holšteino žemės ūkio rūmų valstybės komisaras. Nuo 1941 m. liepos – ūkinės inspekcijos „Šiaurė“ karinės administracijos vadovo pavaduotojas ir kartu Ostlando reicho komisariato Vyresniosios ūkio tarnybos vadovas, SS oberfiureris.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Matulis Kazys – 1941–1944 m. – nuolatinis lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininko S. Čenkaus pavaduotojas.

Meins Heinrich – gimė 1907 m. vasario 3 d. Lietuvos generalinės srities Patikėtinių skyriaus vadovas.

Menger – gimė 1888 m. Mėsininkas. Majoras, nuo 1943 m. lapkričio – Centrinės lietuvių pagalbinių dalinių įstaigos (*Zentralstelle für litauische Hilfswillige*) viršininkas; su panieka žiūrėjo į lietuvius.

Mentz – SS untersturmfüreris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus 5-ojo poskyrio (kriminalinė policija) viršininkas.

Merz – kapitonas, Radviliškio karo komendantas.

Meyer Alfred – gimė 1891 m. spalio 5 d. Gėtingene. 1912 m. pradėjo karinę tarnybą, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, 1917 m. pateko į prancūzų nelaisvę. 1920 m. grįžo į Vokietiją. Studijavo Bonos ir Viurburgo universitetuose, 1922 m. tapo politinių mokslų daktaru. Nuo 1928 m. – NSDAP narys (bilieto Nr. 28758), Gelzenkircheno ortsguppenleiteris. Nuo 1931 m. sausio – NSDAP Šiaurės Vestfalijos gauleiteris. 1930–1933 m. – Reichstago deputatas, nuo 1933 m. gegužės – reicho vietininkas Lipėje ir Šauburge-Lipėje. Nuo 1938 m. – SA obergruppenführeris. Nuo 1939 m. – Vestfalijos

provincijos oberprezidentas. Karo pradžioje – vienos armijos vakaruose administracijos vadovas, vėliau paskirtas į 6-ąją karinę apygardą. Nuo 1941 m. – Užimtų Rytų sričių ministerijos valstybės sekretorius, A. Rosenbergo pavaduotojas, lankėsi Lietuvoje. 1945 m. nusižudė.

Meyer Bruno – gimė 1909 m. rugpjūčio 15 d. Lietuvos generalinės srities Propagandos skyriaus vadovas.

Meyer Johannes – gimė 1890 m. liepos 19 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 2176339), SS narys (bilieto Nr. 391820). Vokietijos priešgaisrinės apsaugos policijos generalinis inspektorius, pavaldus Trečiojo reicho tvarkos policijos vadui (K. Daluge'ui). Nuo 1944 m. balandžio 20 d. – SS grupenfiureris ir policijos generolas leitenantas. Ne kartą lankėsi Lietuvoje.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Meyszner August – gimė 1886 m. rugpjūčio 30 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 6119650), SS narys (bilieto Nr. 263406). Austrijos-Vengrijos, Austrijos Respublikos ir Trečiojo reicho karininkas. Nuo 1935 m. vasario 20 d. – SS oberfiureris, 1938 m. kovo 18 d. – policijos pulkininkas, 1938 m. – Reichstago deputatas. Nuo 1940 m. rugsėjo 10 d. – tvarkos policijos vadas Norvegijoje, 1941 m. gruodžio – policijos generolas leitenantas, 1942 m. sausio 1 d. – SS grupenfiureris. Žandarmerijos generalinis inspektorius, ne kartą lankėsi Lietuvos generalinėje srityje.

1946 m. gruodžio 22 d. Jugoslavijoje nuteistas mirti ir pakartas.

Meškauskas Juozas – kanauninkas, buvęs Kauno kunigų seminarijos profesorius, Kauno metropolijos kurijoje – sinodinių teisių ir religinių knygų cenzorius, karo metais – karo komendantūros kapelionas, Kauno įgulos bažnyčios rektorius ir policijos batalionų vyresnysis kapelionas.

Po karo gyveno JAV.

Metzner Franz – gimė 1895 m. gegužės 26 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 355139), SS narys (bilieto Nr. 290263), SS oberšturmbanfiureris, SD Vyriausiosios valdybos atsakingas pareigūnas. Ostlande buvo atsakingas už psichinių ligonių naikinimą.

Michelevičius Antanas – gimė 1895 m. Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos karo laivyne. Nuo 1941 m. liepos 14 d. – laikinai einantis Policijos departamento direktoriaus pareigas, pulkininkas leitenantas. Mirė 1956 m. vasario 21 d. Lenkijoje.

Mickevičius Alfonsas – Mažeikių rajono kriminalinės policijos viršininkas.

Mikšys Norbertas – gimė 1897 m. Iki karo – Kauno kriminalinės policijos Agentūros skyriaus vedėjas. 1941 m. liepos mėn. – Vilniaus saugumo policijos politinės srities viršininkas. Nuo 1941 m. rugpjūčio – Lietuvių pagalbinės valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas.

Milaševičius – majoras, kavaleristas. 1943 m. – 2-ojo lietuvių statybos bataliono vadas.

Mileška Albertas – 1943 m. – Teisingumo vadybos Kalėjimų departamento direktorius.

Miliauskas V. – kapitonas, 257-ojo policijos bataliono vadas, prieš tai vadovavo reprezentacinei policijos kuopai. 1943 m. apdovanotas II klasės sidabrinio „Narsumo ir pasižymėjimo ženklu Rytų tautoms“.

1945 m. žuvo Vokietijoje, palaidotas Bedburge prie Reino.

Milmantavičius Antanas – 1941 m. – Tauragės apskrities policijos vadas.

Mintautas Fabijonas – gimė 1901 m. Lietuvos policijos tarnautojas, nuovados viršininkas. Karo metais – Tauragės policijos nuovados viršininkas, Utenos apskrities policijos vado padėjėjas, Zarasų apskrities policijos vadas.

Mockus Stasys – 1941 m. – VRM Savivaldybių reikalų departamento direktorius.

Möller – jūrų kapitonas (komandoras), Klaipėdos (Mėmelio) tvirtovės komendantas. Nuo 1945 m. vasario tokį pat postą užėmė Pilau.

Möller Hinrich – gimė 1906 m. balandžio 20 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 113298), SS narys (bilieto Nr. 5741). Nuo 1931 m. lapkričio 21 d. – SS untersturmführeris. SS ir policijos vadas Estijoje,

nuo 1944 m. balandžio 30 d. – SS brigadefiureris ir policijos generalmajoras.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Moser Hans – NSDAP kreisleiteris ir SA vadas Tilžėje. SA ir SS dalinių organizatorius Klaipėdoje (Mėmelyje).

Mücke Herbert – gimė 1906 m. spalio 11 d. Lietuvos generalinės srities Susisiekimo skyriaus vadovas.

Müller August – SS oberšturmfiureris, vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje IV skyriaus (gestapo) viršininkas. Tiesiogiai dalyvavo šaudant žydus Kauno IX forte. Nuo 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus viršininkas.

Müller Hermann – žandarmerijos leitenantas, SS ir policijos bei žandarmerijos vadas Kaune.

Müller Paul – gimė 1905 m. rugpjūčio 26 d. NSDAP narys (bilio Nr. 3846146), SS narys (bilio Nr. 133633), nuo 1938 m. rugsėjo 11 d. – SS unteršturmfiureris, iki 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje III skyriaus (SD) viršininkas.

Murer Franz – gimė 1912 m. sausio 24 d. Austrijoje, Štirijos provincijoje. Nuo 1933 m. – NSDAP narys, SS karininkas. Karo metais – Vilniaus miesto komisaro H. Hingsto asmeninis adjutantas ir referentas žydų klausimams (1941 m. rugpjūčio–1943 m. liepos mėn.), Vilniaus geto organizatorius ir administratorius. Po karo slapstėsi, bet 1947 m. buvo atpažintas Vienoje ir suimtas. 1948 m. Vilniuje nuteistas 25 metus kalėti, tačiau 1960 m. N. Chruščiovo nurodymu paleistas. 1963 m. birželio mėn. Austrijoje, Graco mieste, dar kartą teistas, tačiau išteisintas.

Musil Walter – gimė 1894 m. birželio 8 d., austras. Daktaras. Nuo 1942 m. lapkričio 30 d. – policijos pulkininkas leitenantas. 1943–1944 m. – tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje. Kartu nuo 1943 m. rugsėjo – lietuvių savisaugos dalinių inspektorius.

Nabersberg Carl – gimė 1908 m. liepos 11 d. Krefelde. Nuo 1925 m. – NSDAP narys, organizacijos „Hitler-Junged“ (HJ) obergebtsfiureris, Vokietijos nacionalsocialistinės studentų draugijos

vadovas, hauptabteilungsleiteris, Lietuvos generalinio komisaro (dr. A. T. von Rentelno) pavaduotojas ir nuolatinis atstovas, Generalinio komisariato Politikos ir Administracijos pagrindinių skyrių vadovas.

Nagrodskis – kavaleristas, majoras. 1943 m. – 5-ojo lietuvių statybos bataliono vadas.

Narakas Juozas – „Geležinio vilko“ organizacijos narys, 1934 m. birželio 7 d. voldemarininkų pučo dalyvis, teismo nuteistas mirti. 1941 m. – LLV vidaus reikalų ministro pavaduotojas, pulkininkas. Lietuvos generalinės srities vidaus reikalų generalinio tarėjo pavaduotojas, tarėjas. 1943 m. kovo mėn. išvežtas į Štuthofą, bet liko gyvas. Po karo gyveno Vakaruose.

Narušis Stasys – majoras, Vilniaus 3-iojo lietuvių statybos bataliono organizatorius ir vadas, vėliau – Vilniaus 4-ojo lietuvių statybos bataliono vadas.

Nazaras Petras – gimė 1907 m. Kapitonas, iki 1943 m. sausio 31 d. – 251-ojo policijos bataliono vadas.

Neimerkel – pulkininkas, nuo 1943 m. sausio – abvero vadovas Ostlande.

Neise – SA oberšturmibanfiureris, generalinio komisaro dr. A. T. von Rentelno referentas.

Nenorta Pranas – 1942 m. – Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Bendrosios direkcijos vadovas.

Neugebauer Rudolf – gimė 1912 m. gruodžio 21 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 1086615), SS narys (bilieto Nr. 266047), SS oberšturmfiureris, vokiečių saugumo policijos ir SD štabo Vilniuje IV skyriaus (gestapo) B poskyrio viršininkas. Nuo 1942 m. vasario iki 1943 m. spalio – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Vilniuje, pakeltas į SS hauptšturmfiurerio laipsnį. Vėliau perkeltas į Kauną, SD štabą Lietuvoje. Iš Lietuvos išvyko į Budapeštą.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Neum Walter – gimė 1902 m. balandžio 1 d. Braunšveige. NSDAP narys (bilieto Nr. 869342), SS narys (bilieto Nr. 107430), nuo 1933 m. balandžio – Braunšveigo žemės vadovas, nuo 1934 m.

balandžio perkeltas vadovauti Pomeranijos apygardai. Nuo 1936 m. rugsėjo 13 d. – SS unteršturmführeris, 1936 m. – Svine-
miundės burmistras. SS narys nuo pat šios organizacijos įkūrimo
dienos, SS šturmbanführeris, SD Vyriausiosios valdybos pareigū-
nas. Nuo 1941 m. lapkričio 19 d. – Panevėžio srities komisaras.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Neumann – Mažeikių apskrities vokiečių žandarmerijos vadas.

Nykštaitis Alfonsas – Lietuvos kriminalinės policijos tarnauto-
jas, „Geležinio vilko“ organizacijos narys. Karo metais – Alytaus
apskrities kriminalinės policijos viršininkas.

Norvaiša Balys – Lietuvos kariuomenės leitenantas, nuo
1941 m. lapkričio – Vilniaus ypatingojo būrio vadas. 1943 m. pa-
baigoje perėjo tarnauti į savisaugos batalioną. Po karo gyveno JAV.

Obst Eberhard – gimė 1907 m. vasario 12 d. Daktaras, pulki-
ninkas, Lietuvos generalinės srities Sveikatos reikalų ir gyventojų
priežiūros skyriaus vadovas.

Olšauskas Antanas – Alytaus apskrities policijos vado pava-
duotojas, kartu laikinai ėjo Lazdijų apskrities policijos vado parei-
gas. Nuo 1943 m. gruodžio 1 d. – Lazdijų apskrities policijos vadas.

Opitz – policijos leitenantas, generalinio komisaro dr. A. T. von
Rentelno adjutantas.

von Ostman Karl – pulkininkas leitenantas, 1941 m. birželio
24–26 d. – pirmasis vokiečių karinės administracijos viršininkas
Vilniuje, 749-osios karo lauko komendantūros komendantas.

Pakulis Juozas – gimė 1906 m. Lietuvos saugumo policijos val-
dininkas, Šiaulių apygardos agentūros vedėjas. 1940 m. prieš so-
vietams okupuojant Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. Nuo 1941 m.
spalio – Šiaulių apygardos saugumo, o nuo 1942 m. lapkričio –
Šiaulių apygardos saugumo ir kriminalinės policijos viršininkas.

Paliliūnas K. – 1943 m. – Vilniaus miesto ir srities priešlėktu-
vinės tarnybos štabo viršininkas.

Paliulionis Bronius – gimė 1905 m. Lietuvos kariuomenės ka-
rininkas, leitenantas, policijos valdininkas, nuovados viršininko pa-
dėjėjas, viršininkas, apskrities policijos vado padėjėjas. Karo me-

tais – Šiaulių apskrities policijos vadas. 1942 m. rugsėjo 16–spalio 1 d. tarnybos reikalais lankėsi Vokietijoje.

Pamataitis Petras Augustinas – gimė 1900 m. sausio 18 d. Šakių aps. 1919 m. įstojo į besikuriančią Lietuvos kariuomenę ir jau 1920 m. dalyvavo kovose su lenkais. Iš kariuomenės pasitraukė 1925 m. vasario 1 d. ir tą pačią dieną stojo tarnauti į kriminalinę policiją. 1932 m. baigė teisės mokslų studijas Vytauto Didžiojo universitete. 1927–1928 m. reorganizavo buvusią prie kriminalinės policijos II skyriaus nusikaltusių asmenų daktiloskopinę registraciją į Kriminalinės policijos valdybos Identifikacijos biurą ir sėkmingai jam vadovavo. 1931 m. apdovanotas Vytauto Didžiojo ordinu. 1934–1940 m. atstovavo Lietuvai Tarptautinėje kriminalinės policijos komisijoje ir nuo 1935 m. buvo jos vicepirmininkas. Karo metais – kriminalinės policijos Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininkas. Vadovavo jaunų kriminalinės policijos tarnautojų lietuvių mokymui. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. Heidelbergo universitete apsigynė teisės daktaro disertaciją. Tais pačiais metais atvyko į JAV ir apsigyveno Los Andželo mieste.

Panzinger Friedrich – gimė 1903 m. vasario 1 d. Miunchene. NSDAP narys (bilieto Nr. 5017341), SS narys (bilieto Nr. 322118), studijavo teisę. Nuo 1933 m. liepos 10 d. – SA narys. 1934 m. gruodžio 1 d. pradėjo tarnybą policijoje. 1937 m. spalio 1 d. perkeltas į gestapo būstinę Berlyne. Nuo 1939 m. balandžio 20 d. – SD pareigūnas. 1940 m. rugpjūčio mėn. perėjo į Vyriausiąją reicho saugumo valdybą ir vadovavo IVA grupei (kova su nacionalsocializmo priešais). 1941 m. birželio mėn. Pabaltijyje veikė A operatyvinėje grupėje. Komisijos, tiriančios „Raudonosios kapelos“ veiklą, vadovas. Apdovanotas I klasės Kovinių nuopelnų kryžiumi su kalavijais. Nuo 1943 m. sausio 25 d. – *Regierungsdirektor*⁵. 1943 m. rugsėjo 4 d. paskirtas vokiečių saugumo policijos ir SD vadu Ostlande. Nuo 1943 m. balandžio 20 d. – SS štandartenfiureris. 1944 m. gegužės 21 d. vėl tapo Vyriaus-

⁵ Vokiečių kriminalinės policijos pareigūnis laipsnis, atitinkantis pulkininko laipsnį.

siosios reicho saugumo valdybos IVA grupės vadovu. Nuo 1944 m. rugpjūčio 15 d. – jos V valdybos viršininkas. 1946 m. spalio 3 d. pateko į rusų rankas ir teismo, įvykusio 1952 m. kovo 22 d. Maskvoje, nuteistas 25 metus kalėti. 1955 m. rugsėjo mėn. amnestuotas ir perduotas Vakarų Vokietijai. 1959 m. Vokietijoje suimtas ir rugpjūčio 8 d. Miunchene tardymo metu mirė.

Pauli – žandarmerijos vyresnysis leitenantas, 1942 m. – Šiaulių apygardos SS ir policijos vadas.

Pawel Bruno – gimė 1890 m. Generolas majoras, 81-ojo pėstininkų pulko vadas, 1942 m. – 15-osios pėstininkų divizijos vadas, 1942 m. spalio–gruodžio mėn. – Ostlando karo belaisvių stovyklų valdybos viršininkas. Nuo 1942 m. gruodžio – Vyriausiosios lauko komendantūros Minske valdybos viršininkas, 4-osios armijos užnugario tarnybos viršininkas. Apdovanotas Auksiniu vokišku kryžiumi, I ir II klasės Geležiniais kryžiais. 1946 m. vasario 3 d. Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo nuosprendžiu pakartas Rygoje.

Pense Rudolf – gimė 1908 m. vasario 13 d. Daktaras, vyresnysis skyriaus vedėjas, nuo 1943 m. sausio – Lietuvos generalinio komisariato Vyriausiojo ūkio skyriaus vedėjas, administracinės tarnybos pirmininkas, nuo 1943 m. gruodžio – Lietuvos ūkio rūmų pirmininkas. Plačiai reiškėsi ir vadovavo pramonės, prekybos, amatų bei kitų šakų Lietuvos ūkiui.

Petkūnas Marijonas – gimė 1907 m. 1941 m. – Kauno miesto 3-iosios policijos nuovados viršininko padėjėjas. Kauno miesto policijos vado pavaduotojas.

Petrauskas Konstantinas – Pabradės priverčiamojo darbo stovyklos viršininkas, paskui – Svyrių apskrities policijos vadas.

Pyragius Juozas – gimė 1901 m. Lietuvos aviacijos majoras, vienas „Geležinio vilko“ organizacijos steigėjų ir vadovų, voldemarininkų pučų organizatorius. 1940 m. prieš sovietams okupuojant Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. Karo metais – LNP steigėjas, generalinis tarėjas vidaus reikalams. Po karo Vokietijoje, Groso-Hėzepės stovykloje, buvo Lietuvių gimnazijos kūno kultūros ir sporto mokytojas. Vėliau pasitraukė į Australiją, kur 1975 m. mirė.

von Platen Claus Benno Hans Christ – gimė 1891 m. gegužės 23 d. Koblence. Dvaro valdytojas, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, paskui – savanorių korpuso narys, iki 1926 m. tarnavo reichsvere. Nuo 1933 m. kovo mėn. – Reichstago deputatas, atstovavęs Rytų Prūsijos rinkimų apygardai. Karo metais – SA oberfiureris, SA kavalerijos dalinių vadas Ostlande.

Plechavičius Povilas – gimė 1890 m. vasario 1 d. Bukančiuose, Mažeikių aps. Pirmojo pasaulinio karo metais baigė Orienburgo kavalerijos mokyklą ir tapo karininku. Visą karą buvo fronte, tarnavo pėstininku, tačiau ilgiausiai – 5-ajame kavalerijos pulke, vadovavo eskadronui ir kuopai, tris kartus buvo sužeistas. Tarnybą baigė poručiko laipsniu. Nuo 1921 m. gegužės – 2-ojo raitelių pulko vadas, 1922 m. – majoras. 1924 m. baigė Aukštųjų karininkų kursus ir buvo išsiųstas į Čekoslovakijos generalinio štabo akademiją. Nuo 1926 m. gruodžio 31 d. – kavalerijos inspektorius, o nuo 1927 m. sausio 4 d. – kartu ir Generalinio štabo valdybos viršininkas. Nuo 1927 m. vasario 28 d. – pulkininkas leitenantas, 1927 m. vasarą tapo pulkininku, 1927 m. rugpjūčio 11–1929 m. vasario 10 d. – Vyriausiojo (generalinio) štabo viršininkas. Nuo 1929 m. vasario 10 d. – generolas leitenantas. Tuo metu paliko karinę tarnybą ir išėjo į atsargą. 1940 m. birželio 15 d., kai sovietai okupavo Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją. Karo metais – lietuvių policijos batalionų ryšių karininkas prie vokiečių viešosios policijos vadovybės, 1944 m. – pagrindinis LVR organizatorius ir vadovas. LVR paleidus, Salaspilio, o vėliau – Štuthofio koncentracijos stovyklų kalinys.

Po karo nuo 1949 m. gyveno JAV, kur 1973 m. gruodžio 19 d. mirė.

Počebutas Pranas – kapitonas, 1942 m. – 5-ojo policijos bataliono vadas.

Poel Gerhard – gimė 1896 m. Per Pirmąjį pasaulinį karą – kavalerijos karininkas. Tarpukario metais tarnavo policijoje. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui grįžo į karinę tarnybą ir po trejų metų jam buvo suteiktas generolo majoro laipsnis. Buvo Vitebsko, paskui – Smolensko komendantas. Nuo 1944 m. pradžios iki

liepos 7 d. – Vilniaus įtvirtintojo rajono komendantas (*Kampskommandant des Festen Platzes Wilna*). 1944 m. spalio 16 d. apdovano-
tas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi. Laimingai prasiveržęs iš
Vilniaus, paskirtas Brno (Čekoslovakija) komendantu, kur 1945 m.
gegužės 8 d. buvo nušautas. Po mirties jam suteiktas generolo lei-
tenanto laipsnis.

von Pohl Robert – gimė 1876 m., austras, katalikų tikėjimo.
Buvęs Austrijos karo atašė Berlyne. Generolas majoras, 1941 m. –
pirmasis vokiečių karinės administracijos viršininkas Kaune ir
841-osios karo lauko komendantūros komendantas. Lietuviams la-
bai palankus žmogus. Greitai dėl girtavimo buvo atšauktas iš Lie-
tuvos į Austriją, o vėliau išleistas į atsargą. Mirė 1946 m.

Porst Reinhold – SS hauptšarfiureris, nuo 1941 m. – vokiečių
saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje įstaigos II skyriaus (orga-
nizacija, administracija ir teisė) viršininkas, paskui – tos pačios
įstaigos IV skyriaus referentas, kuriojantis apsaugą, areštus, kalė-
jimus, koncentracijos ir darbo stovyklas.

Pranckonis Kazys – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo
pulkininkas leitenantas. 1941 m. – Kauno karo komendantūros Ri-
kiuotės skyriaus viršininkas, Kauno 1-ojo lietuvių statybos batalio-
no vadas.

Prützmann Hans Adolf – gimė 1901 m. rugpjūčio 31 d. Tolke-
mite. 1929 m. įstojo į SA ir NSDAP (bilieto Nr. 142290), SS narys
nuo 1930 m. (bilieto Nr. 3002). Nuo 1930 m. lapkričio 10 d. –
SS untersturmfüreris. 1933 m. tapo Reichstago deputatu, atstova-
vusiu Rytų Prūsijai. Nuo 1933 m. – SS brigadefüreris ir
SS „Südwest“ apygardos vadas, nuo 1934 m. kovo 1 d. – SS gru-
penführeris. Nuo 1938 m. – senatorius Hamburge. 1937 m. –
1941 m. gegužės 1 d. – aukštesnysis SS ir policijos vadas Šiaurės
vakarų apygardoje, paskui – Šiaurės rytų apygardoje. Nuo 1941 m.
gegužės 1 d. – Königsbergo SS ir policijos vadas. Nuo 1941 m. bir-
želio iki lapkričio – aukštesnysis SS ir policijos vadas „Rusija-
Šiaurė“ ir Ostlande, vėliau tos pačios pareigos – „Rusija-Pietūs“
ir Ukrainoje. 1942 m. vadovavo didžiulei investicijai – strateginio

kelio DG IV (Lvovas–Rostovas–Kaukazas) statybai. Labai intelektualus, gerai pasirengęs fiziškai, kūrybingas, tvirto charakterio, darbštus, puikus organizatorius, griežtas ir reiklus, tačiau paprastas ir kuklus. Nuo 1941 m. liepos 1 d. – generolas *Waffen-SS*. Nuo 1944 m. lapkričio 25 d. – specialios gynybos generalinis inspektorius (*Werwolfo* vadas). Karo pabaigoje jam suteiktas labai retas SS oberstgruppenfiurerio laipsnis. Po kapituliacijos traukėsi į Vokietijos pietus, tačiau buvo anglų sulaikytas. Nugabentas į Bernardo Montgomery štabą Liuneburge. 1945 m. gegužės 20 d. nusižudė.

Pupalaigis Balys – Marijampolės kriminalinės policijos viršininkas, aktyviai dalyvavo Lietuvos antinacinio pogrindžio veikloje.

Pupka Aleksandras – nuo 1944 m. – Ašmenos kalėjimo viršininkas.

Purvinis Kazys – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos Mažumų komisariato viršininkas.

Radif – SS oberšturmfiureris, 1005-ojo ypatingojo būrio atstovas Kaune.

Radunski Konrad – gimė 1907 m. birželio 1 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 1113971), SS narys (bilieto Nr. 272541), 1938 m. balandžio 20 d. tapo SS unteršturmfiureriu, 1938–1939 m. – SD Vyriausiojoje valdyboje SS hauptšturmfiureris. Vokiečių tautybės piliiečių perkėlimo iš Baltijos valstybių vyriausiasis įgaliotinis.

Radzevičius Mikas – gimė 1901 m. Lazdijų apskrities policijos viršininkas.

Rathmann August – 1941 m. rugsėjo mėn. – Vilniaus 1-ojo savisaugos bataliono, paskui – 254E bataliono priežiūros karininkas, kapitonas, vėliau – visų Vilniaus apygardos policijos batalionų priežiūros karininkas.

Rauca Albert Helmut – SS hauptšarfiureris, vokiečių saugumo policijos ir SD Kauno skyriaus IVA3 (pasipriešinimo judėjimas) referentūros darbuotojas, aktyviai dalyvavo tardant lietuvių pogrindžio dalyvius. H. Hamanno, kaip motorizuotojo būrio vadovo, pavaduotojas. Po karo nuo 1950 m. gyveno Kanadoje, 1956 m. įgijo šios šalies pilietybę. 1982 m. suimtas ir perduotas Vokietijai.

Reiff Adalbert – gimė 1904 m. birželio 19 d. Daktaras, Lietuvos generalinės srities Teisės skyriaus vadovas.

Rein – Vilniaus apygardos komisaro H. Wulffo pavaduotojas.

Reisdorf – majoras, 1944 m. gegužės mėn. – Joniškio karo komendantas.

Reivytiis Vytautas – nepriklausomos Lietuvos policijos valdininkas. 1930 m. komandiruotas į Vokietiją mokytis džiudžitso ir atlikti praktikos. Grįžęs iš Vokietijos ilgą laiką dėstė Kauno policijos mokykloje sportinę kovą, o paskui iki 1940 m. buvo Kybartų geležinkelio policijos viršininkas. 1940 m. sovietams okupuojant Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. Karo pradžioje – Saugumo, vėliau, nuo 1941 m. liepos 26 d. iki 1944 m. – Policijos departamentų direktorius, nuo 1941 m. rugsėjo 15 d. – lietuvių policijos ryšių karininkas prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje štabo, nuo 1941 m. rugsėjo – lietuvių viešosios policijos štabo viršininkas. Policijos ugniagesybos ir priešlėktuvinės apsaugos spaudos organo „Policija“ leidėjas – vyriausiasis redaktorius, 1943 m. sausio 9 d. apdovanotas II klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kalavijais. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Po karo Vokietijoje dirbo anglų žvalgybos tarnybos 2-ajame skyriuje. 1951 m. persikėlė gyventi į Škotiją.

Remeikis Vincas – nuo 1941 m. gruodžio 1 d. iki 1943 m. liepos – Vilniaus apskrities policijos vadas. Nuo 1943 m. gruodžio 1 d. perkeltas į policijos štabą ir paskirtas 3-juoju policijos referentu.

Renigeris Kęstutis – 1941–1942 m. – Policijos departamento policijos inspektorius, paskui – policijos referentas. Iki 1943 m. lapkričio 30 d. – laikinai einantis Kauno miesto policijos vado pareigas, o nuo gruodžio 1 d. patvirtintas vadu. LNP narys.

von Renteln Adrian Theodor – gimė 1897 m. rugsėjo 15 d. Maskvoje. Daktaras. Po bolševikų revoliucijos grįžo į Vokietiją, kur studijavo nacionalinę ekonomiką ir gamybinę teisę. Aktyvus žurnalistas. Rusiškai kalbėjo ne prasčiau nei vokiškai ir laikė save Rytų problemų ekspertu. Nuo 1928 m. – NSDAP, o nuo 1929 m. – SA narys. 1929 m. – Nacionalsocialistinių mokytojų

draugijos vadovas, 1931–1932 m. – organizacijos „Hitler-Jugend“ vadovas. Nuo 1933 m. – Reichstago deputatas, atstovavęs Potsdamui. 1933–1935 m. – Vokietijos pramonės ir prekybos rūmų pirmininkas. Vokietijos–Belgijos draugijos Berlyne prezidentas. 1934 m. – Reicho darbo tarnybos štabo vadovas. 1941 m. liepos 28 d.–1944 m. – Lietuvos generalinis komisaras. Pateko į rusų nelaisvę ir 1946 m. mirė.

Rėklaitis Antanas – gimė 1897 m. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas. Aukštuosius karybos mokslus baigė Čekoslovakijoje. 1941 m. spalio 24 d. paskirtas Lietuvių policijos batalionų inspekcijos štabo viršininku. 1942 m. spalio mėn. – laikinai einantis savisaugos dalių inspektoriaus pareigas. Buvo numatytas lietuvių SS legiono 1-ojo pulko vadu. 1944 m. – LVR štabo I skyriaus viršininkas.

Po karo gyveno JAV, ten ir mirė 1977 m.

Rexin – Vilniaus apygardos komisariato ūkio vadovas (*Wirtschaftsführer*).

Riedel Fritz – SS narys (bilieto Nr. 327283), SS hauptšturmfiureris, tarnauti policijoje pradėjo 1929 m. Apdovanotas Senojo kovotojo garbės ženklu. Lauko žandarmerijos vadas Latvijoje. Po karo – Miuncheno kriminalinės policijos komisaras.

von Rock – generolas, 1941 m. liepos mėn. – Vokietijos kariuomenės dalinių Lietuvoje vyriausiasis vadas.

Röhl Friedrich – NSDAP narys nuo 1937 m., žandarmerijos kapitonas, nuo 1943 m. sausio – tvarkos policijos vadas Rygoje. Po karo – Reinlando-Pfalco žemės policijos mokyklos viršininko pavaduotojas.

Rohorzka – policijos leitenantas, Kauno miesto vokiečių policijos vadas.

von der Ropp Wendt – SS hauptšturmfiureris, baronas, kilęs iš Panevėžio. Kauno komisaro padėjėjas, Lietuvos generalinio komisaro dr. A. T. von Rentelno adjutantas. Dėl jo antilietuviškų pažiūrų vokiečių santykiai su lietuviais buvo dar labiau sugadinti.

von Roques Karl – gimė 1880 m. gegužės 7 d. Pėstininkų generolas. Iki 1939 m. – reicho oro apsaugos susivienijimo prezidentas, vėliau – garbės prezidentas. Karo metais – vermachto užnugario dalinių vadas Lietuvoje. Tik jam pasipriešinus LLV nariai buvo išgelbėti nuo arešto.

1948 m. spalio 28 d. Niurnberge kaip karo nusikaltėlis buvo nuteistas 20 metų kalėti.

Rosenberg Alfred – gimė 1893 m. sausio 12 d. Taline. Studijavo architektūrą Rygoje, paskui – Maskvoje. 1919 m. su pirmaisiais pabėgėlių ešelonais pasitraukė į Vokietiją. Nuo 1919 m. – NSDAP narys (bilieto Nr. 126). 1921 m. – „Völkischer Beobachter“ redaktorius. 1930 m. išleido knygą „XX amžiaus mitas“, už kurią 1937 m. sausio 30 d. gavo Vokietijos nacionalinę premiją. 1933 m. – NSDAP Užsienio politikos valdybos vadovas. Nuo 1934 m. – NSDAP vadovas ideologijos ir užsienio politikos klausimais. NSDAP reichsleiteris, SA ir SS obergruppenfiureris. 1941 m. balandžio 20 d. A. Hitlerio paskirtas Rytų Europos erdvės problemų tyrinėjimų įgaliotiniu. Nuo 1941 m. liepos 17 d. – reicho ministras užimtoms Rytų sritims. Rasinės teorijos skelbėjas bei teoretikas. Kaip ministras dirbo prastai: buvo biurokratiškas, trūko kompetencijos, neturėjo autoriteto tarp pavaldinių. 1944 m. spalio 12 d. padavė atsistatydinimo raštą, į kurį A. Hitleris net neatsakė. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo sprendimu 1946 m. spalio 16 d. pakartas.

Ručys Juozas – nuo 1944 m. – Utenos apskrities arešto namų viršininkas.

Rüdiger Robert – policijos leitenantas, Rokiškio žandarmerijos vadas.

Ruseckas Vincentas – gimė 1910 m. Lietuvos kariuomenės kapitonas, 1942 m. – Vilniaus policinio geležinkelių apsaugos bataliono vadas.

Ruzgas Jonas – iki 1941 m. spalio 1 d. – Vilniaus apygardos kriminalinės policijos kriminalinis inspektorius, paskui – Eišiškių apskrities policijos vadas.

Ruzgys Antanas – gimė 1909 m. Kapitonas, tarnavo 5-ajame (adjutantu), 7-ajame policijos batalionuose. 1944 m. – 253-iojo policijos bataliono 2-osios kuopos vadas. Kareiviai jo nemėgo už per didelį pataikavimą vokiečiams.

Sadauskas Juozas – kriminalinis sekretorius, kriminalinės policijos šunų mokyklos vedėjas.

Sandberger Martin Karl – gimė 1911 m. rugpjūčio 17 d. Berlyne. Nuo 1931 m. gegužės 11 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 774980), nuo 1931 m. gruodžio 1 d. – SS narys (bilieto Nr. 272495), teisės mokslų daktaras. Iki 1936 m. dirbo teismuose ir Viurtembergo žemės administracijos valdyboje. Vėliau, turėdamas SS untersturmfürerio laipsnį, tarnavo SD (Štutgarte). Nuo 1939 m. – SS šturmbanführeris ir Pietvakarių rajono SD viršininkas. Taip pat dirbo Vyriausiosios reicho saugumo valdybos III valdyboje, nuo 1940 m. vasario mėn. – I valdybos F grupės (kadrai) pareigūnas. Iki 1941 m. vasario – Lodzės (Lenkija) centrinės imigracijos tarnybos vadovas. Paskui ėjo atsakingas pareigas Vyriausiojoje reicho saugumo valdyboje, vienu metu buvo W. Schellenbergo pavaduotojas. 1941 m. birželio–1943 m. spalio mėn. – A operatyvinės grupės 1a ypatingojo būrio vadas Pabaltijyje, kartu – vokiečių saugumo policijos ir SD viršininkas Estijoje. Vėliau analogiškas pareigas ėjo Šiaurės Italijoje, buvo SD referentas Veronoje. Paskui grįžo į Vyriausiąją reicho saugumo valdybą ir ėjo atsakingas pareigas VI valdyboje. SS oberführeris. Niurnbergo procese Nr. 9 1948 m. nuteistas mirti, tačiau netrukus buvo amnestuotas ir paleistas į laisvę.

Sander Johannes – policijos vyresnysis leitenantas, SS ir policijos bei žandarmerijos vadas Vilniuje.

Sasse – pulkininkas, 1944 m. gegužės mėn. – Šiaulių karo komendantas.

Schadlbauer – majoras, 1944 m. gegužės mėn. – Raseinių karo komendantas.

Schaefer Oswald – gimė 1908 m. birželio 14 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 1772081), SS narys (bilieto Nr. 272488).

Nuo 1937 m. lapkričio 9 d. – SS untersturmführeris, Miuncheno gestapo būstinės poskyrio vadovas. 1938 m. rugpjūčio 1 d. tapo SS hauptsturmführeriu (kapitonu), o po beveik dviejų mėnesių, 1938 m. rugsėjo 26 d., jam suteiktas SS šturmбанführerio (majoro) laipsnis. Apdovanotas SS reichsführerio Garbės špaga. Karo metais – SS oberšturmбанführeris, iki 1941 m. rugpjūčio 2 d. Vilniuje vadovavo SS 9/B operatyviniam būriui. Po karo, 1966 m., Vakarų Berlyne patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už veiklą karo metais, tačiau buvo išteisintas.

Schales Heinrich – gimė 1909 m. lapkričio 10 d. Daktaras, Lietuvos generalinės srities Verslo ūkio skyriaus vadovas.

Schirmer Gerhart – pulkininkas leitenantas, 16-ojo parašiutininkų pulko vadas. 1941 m. birželio 14 d. apdovanotas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi. 1944 m. liepos 7 d. su savo pulko kariais nusileido Vilniaus gatvėse ir gynė Lietuvos sostinę. 1944 m. spalio pabaigoje permestas į Klaipėdą, kur už kovinius nuopelnus lapkričio 18 d. kaip 657-asis vermachto karys apdovanotas Ažuolų lapais prie Geležinio kryžiaus riterio kryžiaus.

Schlaff – SS hauptsturmführeris, Šiaulių koncentracijos stovyklos komendantas.

Schmidt Friedrich – NSDAP pareigūnas, Reicho darbo tarnybos padalinio štabo vadovas Ostlande, dažnai lankėsi Lietuvoje.

Schmitz Heinrich – gimė 1890 m. gruodžio 26 d. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 2895358), SS narys (bilieto Nr. 141696), SS hauptsturmführeris, visų vokiečių saugumo policijos ir SD vadų Lietuvoje (K. Jägerio, W. Fuchso, H. Böhme's) pavaduotojas, šios tarnybos įstaigos Kaune IV skyriaus (gestapo) viršininkas. Vadovavo šaudymams Kauno IX forte.

Schneider Gerhard – gimė 1913 m. spalio 13 d. Partijai nepriklausė, SS narys (bilieto Nr. 117980), SS oberšturmführeris, SS B operatyvinės grupės 9-ojo operatyvinio būrio pareigūnas. Iki 1941 m. rugpjūčio 2 d. aktyviai veikė Vilniuje, vėliau išvyko į Pskovą.

Schramm Karl – žandarmerijos leitenantas, SS ir policijos vadas bei žandarmerijos vadas Šiauliuose.

Schröder Walter – gimė 1902 m. lapkričio 26 d. Liūbeke. 1925 m. – SA ir NSDAP narys (bilieto Nr. 6288), SS narys (bilieto Nr. 290797). 1927–1930 m. – SA šturmfiureris ir NSDAP ortsguppenleiteris Liūbeke. 1930–1937 m. – NSDAP kreisleiteris ir Meklenburgo–Liūbeko apygardos NSDAP inspektorius. 1932 m. – Reichstago deputatas, atstovavęs Meklenburgui. Nuo 1933 m. gegužės 31 d. – Liūbeko senatorius, nuo 1937 m. liepos 1 d. – policijos prezidentas. Nuo 1936 m. rugsėjo 8 d. – NSKK (*Nationalsozialistisches Kraftfahrer Korps*) (NS motorizuotasis korpusas) štandartenfiureris vyriausiosios motorizuotosios grupės štabe Hamburge. Nuo 1938 m. sausio 30 d. – NSKK oberfiureris, nuo 1938 m. balandžio 20 d. – SS oberfiureris. Nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d. – SS ir policijos vadas Latvijoje, vėliau tas pačias pareigas ėjo Ostlande. Nuo 1941 m. rugsėjo 27 d. – SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras. Po karo gyveno Vakarų Vokietijoje.

Semaška Jonas – gimė 1907 m. lapkričio 24 d. Panevėžio aps. Ramygalos vlsč. Naujakiemio k. 1930 m. baigė Kauno karo mokyklą, mokėjo rusų, vokiečių, prancūzų ir esperanto kalbas. Lietuvos kariuomenėje 1937 m. jam suteiktas kapitono laipsnis. 1940–1941 m., SSRS okupavus Lietuvą ir perorganizavus kariuomenę, paskirtas į LSSR teritorinio korpuso 175-osios divizijos 234-ąją šaulių pulką. Prasidėjus karui 1941 m. birželio 26 d. įstojo į TDA batalioną, kuris netrukus buvo performuotas į policijos tarnybos 4-ąją batalioną. 1941 m. rugsėjo mėn. tapo 7-ojo lietuvių savisaugos bataliono būrio, o 1942 m. balandžio mėn. – kuopos vadu. Su daliniu Ukrainoje saugojo nuo sovietinių partizanų puolimų plentus. 1943 m. jo vadovaujamas 7-asis batalionas su generolo feldmaršalo F. Pauliaus grupute pateko į Stalingrado apsuptį, tačiau nepaprastai narsus bataliono vadas išsiveržė iš „Stalingrado katilo“. Už šį žygdarbį jam suteiktas majoro laipsnis ir jis apdovanotas II klasės Geležiniu kryžiumi. Vėliau gavo I klasės šį apdovanojimą. Reorganizavus 7-ąją batalioną į 13-ąją policijos batalioną, tapo jo vadu. 1944 m. spalio 13 d. permestas į frontą Kuršo jūros apsaugai. Po karo tapo LLA nariu ir buvo paskirtas „Šat-

rijos“ rinktinės vadu (slapyvardis – Majoras Liepa). 1945 m. rugsėjo mėn. „Žemaičių legiono“ narių susirinkime buvo išrinktas legiono vadu. 1946 m. balandžio 15 d. dėl išdavikų ir parsidavėlių kaltės pateko į okupantų rankas ir Vilniuje karo tribunolo buvo nuteistas mirti. Nužudytas 1946 m. gruodžio 18 d. Tuskulėnų dvaro teritorijoje.

Senkevičius Alfonsas – 1941 m. – Policijos departamento direktorius.

Songinas Genrichas – Pirmojo pasaulinio karo metu buvo Vokietijos kariuomenės leitenantas, nuo 1919 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, po 20 metų išėjo į atsargą turėdamas majoro laipsnį. Karo metais – ryšių karininkas prie SS brigadefiurerio L. Wysockio – SS ir policijos vado Lietuvoje. Lietuvių SS legiono formavimo štabo viršininkas. Vokiečių pakeltas į pulkininkus leitenantus. Po karo gyveno Čikagoje (JAV).

von Staden – SA šturmfüreris, 1944 m. – Lietuvos generalinio komisariato Politinio skyriaus viršininkas.

Stabel Reiner – gimė 1892 m. sausio 15 d. Vestfalijoje. Pirmojo pasaulinio karo dalyvis. 1935 m. turėdamas majoro laipsnį grįžo į karinę tarnybą priešlėktuvinėje artilerijoje. 1942 m. kaip pulko vadas apdovanotas Riterio kryžiumi prie geležinio kryžiaus. 1943 m. už karinius nuopelnus prie šio apdovanojimo gavo Ažuolo lapus, jam suteiktas generolo majoro laipsnis. Netrukus paskirtas Romos komendantu. 1944 m. liepos 7 d. buvo iškviestas į fiurerio vyriausiąją būstinę, kur A. Hitleris pats jam, kaip miesto karo komendantui (*Kampfskommandant des Festen Platzes Wilna*), pavedė ginti Vilniaus tvirtovę (*Fester Platz Wilna*). Čia pat jam buvo suteiktas generolo leitenanto laipsnis. Po penkias dienas trukusių žiaurių gynybinių mūšių A. Hitlerio leidimu gan tvarkingai su didele įgulos dalimi prasiveržė iš apsupto Vilniaus. Vykstant Varšuvos gyventojų sukilimui buvo miesto karo komendantas. Vėliau perkeltas į Bukareštą, kur pateko į puolančių sovietų nelaisvę. Sovietų karinis tribunolas nuteisė kalėti Sibiro karo belaisvių stovykloje. 1955 m. gruodžio 1 d., nespėjęs išeiti į laisvę paskelbus 1955 m.

rugsėjo 29 d. įsaką dėl amnestijos, mirė kaip paskutinis Vokietijos *vermachto* generolas rusų nelaisvėje.

Stahlecker Walter Franz – gimė 1900 m. spalio 10 d. NSDAP narys (bilieto Nr. 1069130), nuo 1932 m. gegužės – SS narys (bilieto Nr. 73031). Daktaras, valstybės patarėjas, 1937 m. birželio–gruodžio mėn. – Breslau gestapo viršininkas. 1938 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD inspektorius Vienoje. Nuo 1939 m. gegužės 1 d. – SS oberfiureris. Nuo 1939 m. birželio – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Bohemijos ir Moravijos protektorate, 1940 m. tokias pat pareigas ėjo Osle. Nuo 1941 m. vasario 6 d. – SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras. Vyriausiosios reicho saugumo valdybos VI valdybos A departamento (SD žvalgyba užsienyje) vadovas. Nuo 1941 m. birželio 22 d. – A operatyvinės grupės viršininkas ir kartu Ostlando saugumo policijos ir SD vadas. 1942 m. kovo 23 d. žuvo Estijoje kovodamas su sovietiniais partizanais.

Stančiauskas Zigmas – nuo 1944 m. – Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkas.

Stankevičius P. – nuo 1943 m. balandžio – lietuvių kriminalinės policijos Vykdomo direkcijos viršininkas.

Stasiškis Vytenis – 1941–1944 m. – Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininko S. Čenkaus asmens sekretorius ir pavaduotojas.

Stasiulis Bronius – nuo 1941 m. rugpjūčio – Policijos departamento policijos referentas, nuo 1941 m. lapkričio 19 d. – Lietuvių policijos ryšių karininko prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje – Policijos departamento direktoriaus pavaduotojas.

Stegmann – daktaras, profesorius, mokslo ir švietimo reikalų įgaliotinis prie Ostlando reicho komisariato.

Steinbrink Karl – policijos vyresnysis leitenantas, vokiečių tvarkos policijos vado įstaigos Lietuvoje pareigūnas.

Steponavičius Bronius – iki 1944 m. sausio 1 d. – Kauno miesto policijos judėjimo nuovados viršininkas.

Stolze Max – nuo 1938 m. rugpjūčio 1 d. – SS narys (bilieto Nr. 400733), SS untersturmfüreris, policijos viršila. 1941 m. gruodžio

džio mėn. dirbo vokiečių tvarkos policijos vado įstaigos Lietuvoje Vilniaus skyriuje.

Stölzner Helmut – gimė 1898 m. birželio 27 d. Lietuvos generalinės srities Miškų ir medienos ūkio skyriaus vadovas.

Stötzl Maximilian – nuo 1939 m. gegužės 1 d. – SS narys (bilieto Nr. 323892), SS šturmbanfiureris ir apsaugos policijos majoras. Nuo 1941 m. rugsėjo 15 d. – tvarkos (viešosios) policijos vadas Vilniuje.

Strauch Eduard – gimė 1906 m. rugpjūčio 17 d. Esene. Teisės daktaras, nuo 1931 m. rugpjūčio 1 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 623382), nuo 1931 m. gruodžio 1 d. – SS narys (bilieto Nr. 19319). SS oberšturmpanfiureris. Iki 1941 m. spalio 1 d. – SS 2/A operatyvinio būrio vadas Šiauliuose. Nuo 1941 m. lapkričio 4 d. iki 1942 m. vasario – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Latvijoje, kartu – A operatyvinės grupės 2-ojo operatyvinio būrio vadas Latvijos teritorijoje. 1942 m. vasario–1943 m. liepos mėn. – vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Baltarusijoje. Labai gabus valdininkas.

1948 m. balandžio 10 d. nuteistas mirti. 1955 m. mirė.

Strazdas Balys – leitenantas, 1941 m. – Varėnos lietuvių savisaugos bataliono vadas.

Strimaitis Stasys – nuo 1941 m. rugsėjo 24 d. – Vilniaus miesto kainų peržiūros policijos viršininkas.

Strimas – pulkininkas leitenantas, Panevėžio 2-ojo lietuvių statybos bataliono vadas.

Studentkowski Werner – aukštas NSDAP valdininkas Ostlande ir Lietuvos generaliniame komisariate.

Stütz Josef – SS hauptšarfiureris, vokiečių saugumo policijos ir SD Kauno skyriaus IVB 2 ir IVB 3 poskyrių referentas žydų klausimais.

Surgautas Kazys – 1943 m. – Utenos apskrities arešto namų viršininkas.

Šeštokaitis Leonas – 1943 m. – Marijampolės kalėjimo viršininkas.

Šidlauskas Juozas – Lietuvos kariuomenės karininkas. Nuo 1941 m. liepos 23 d. iki lapkričio mėn. – Vilniaus ypatingojo būrio vadovas.

Šimkus Kazys – gimė 1905 m. Lietuvos aviacijos majoras, „Geležinio vilko“ organizacijos ir LNP narys. 1941 m. – TDA 1-ojo policijos bataliono Kaune vadas, vėliau, nuo 1941 m. rugsėjo 26 d. – Žaliakalnio pagalbinės policijos tarnybos dalinių igulos viršininkas, Kauno policijos batalionų vadas. Nuo 1941 m. lapkričio 25 d. – ryšių karininkas prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono. Lietuvių SS legiono steigimo šalininkas.

1944 m. pasitraukė į Vokietiją, po karo – į Australiją, kur gyveno Adelaidėje.

Šimkus Valerijonas – 1939–1940 m. – Vilniaus priešgaisrinės apsaugos viršininkas. Karo metais – Vilniaus apygardos priešgaisrinės ir priešlėktuvinės apsaugos viršininkas, brandmajoras. Klerikalinės Lietuvių fronto organizacijos veikėjas. Pasitraukė į Vokietiją, o po karo – į JAV.

Šlepetys Jonas – gimė 1892 m. Advokatas, Lietuvos kariuomenės pulkininkas, aktyvus LAF'o dalyvis, įvairiais laikotarpiais buvęs kelių Lietuvos apskričių, taip pat ir Vilniaus, viršininku. 1941 m. – LLV vidaus reikalų ministras, paskui – Vidaus reikalų vadybos juriskonsultas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Po karo 1945–1950 m. Vokietijoje buvo Lietuvių tremtinių draugijos prancūzų zonos valdybos pirmininkas ir Vyriausiojo lietuvių tremtinių komiteto vicepirmininkas. Mirė 1981 m. JAV.

Šležys Juozas – Utenos apskrities policijos vado pavaduotojas, o nuo 1944 m. vasario 1 d. – vadas.

Špokevičius Antanas – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas leitenantas. Karo pradžioje – policijos batalionų organizatorius Vilniuje, nuo 1941 m. liepos 31 d. – Vilniaus atstajimo tarnybos viršininkas, nuo 1941 m. spalio 15 d. – lietuvių savisaugos dalių inspektorius. 1943–1944 m. – lietuvių savisaugos dalinių ryšių karininkas prie vokiečių tvarkos policijos vado Lie-

tuvoje. 1943 m. balandžio 10 d. apdovanotas II klasės sidabrinio „Narumo ir pasižymėjimo ženklu Rytų tautoms“.

→ **Mirė JAV.**

→ **Švilpa Antanas** – gimė 1907 m. Lietuvos kariuomenės kapitonas. 1941 m. – Kauno 1-ojo policijos bataliono kuopos vadas, 1941 m. rugpjūčio 15 d. paskirtas Kauno 3-iojo pagalbinės policijos bataliono vadu. „Geležinio vilko“ organizacinio skyriaus viršininkas, slapyvardžiu Vidimantas.

Taiban Leopold – SS hauptšarfiureris, 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus IVE poskyrio (kontržvalgyba, lenkų pasipriešinimo judėjimas) viršininkas.

→ **Taraila Aleksandras** – nuo 1944 m. vasario – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos valdybos Žinių dalies viršininkas.

→ **Taunys Ignas** – gimė 1911 m. „Geležinio vilko“ organizacijos narys, voldemarininkas, LNP steigėjas ir partijos vado pavaduotojas. 1941 m. – Policijos departamento direktorius, vėliau – Kauno kalėjimo viršininko pavaduotojas. Darbo ir socialinių reikalų vadybos Darbo tvarkymo departamento direktorius, idealistiškai tikėjo vokiečių rasiniu išrinktinumu. 1943 m. buvo numatytas skirti lietuvių „Hitler-Jugend“ vadovu. Po karo išvyko į Australiją.

→ **Thiede** – SA oberšturmfiureris, 1942 m. – SA dalinių vadas Kaune.

→ **Tiknys Vincas** – 1941 m. – Ašmenos apskrities policijos vadas, vėliau, iki 1944 m. vasario 1 d. – Utenos apskrities policijos vadas.

→ **Titel Walter** – gimė 1894 m. gegužės 13 d. Pomeranijoje. Nuo 1933 m. gegužės 1 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 2640683), SS narys (bilieto Nr. 310317). Nuo 1938 m. lapkričio 9 d. – SS hauptšturmfiureris, tarnavo SS Vyriausiosios valdybos štabe, SS oberšturmbanfiureris ir policijos pulkininkas leitenantas. Nuo 1943 m. birželio 25 d. – SS 16-ojo (latvių) pulko vadas. Kartu iki 1944 m. gegužės 16 d. buvo kovos su sovietiniais partizanais Lietuvoje štabo (*Bandenkampfstab im Litauen*) viršininkas. Vadovavo Pirčiupių kaimo sunaikinimui (1944 m. birželio 3 d.). Jo vadovaujami kariai susprogdino

tiltą per Nerį ties Antakalnio ir Šilo gatvių sankryža. Paskutinį kartą matytas Vilniuje 1944 m. liepos 9 d. Netrukus per mūšį žuvo.

Tomaitis Ignas – Policijos departamento bendrųjų reikalų referentas, nuo 1942 m. – Policijos departamento Mokymo (mokslinimo) skyriaus vedėjas.

Trampedach Friedrich – gimė 1907 m. 1942 m. – Ostlando reich komisarato politinio sektoriaus vadovas.

Truika Stasys – lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos viršininko pavaduotojas.

Truškauskas J. – kapitonas, 1943 m. vadovavo Vilniaus batalionui. Vilniaus miesto lietuvių dalinių įgulos viršininkas. Už dalyvavimą kovose su sovietais šiauriniame fronto ruože 1943 m. apdovanotas II klasės bronziniu „Narsumo ir pasižymėjimo ženklu Rytų tautoms“.

Tumas Jonas – viršila, nuo 1943 m. pabaigos – Vilniaus ypatingojo būrio vadas. 1969 m. spalio 22 d. buvo apklausiamas sovietų saugumo.

Ugianskis Juozas – gimė 1893 m. Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas. 1941 m. – Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkas. Po karo amerikiečių okupacinėje kariuomenėje Vokietijoje vadovavo 3-iajai Vasario 16-osios sargybų kuopai.

Undraitis Jonas – LLV Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktorius, paskui – Vidaus reikalų vadybos juriskonsultas.

Urbonas Oskaras – gimė 1892 m. kovo 31 d. Ašmintos dvare, Marijampolės aps. 1914 m. baigė Petrapilio artilerijos mokyklą. Iki 1927 m. – 4-ojo artilerijos pulko vadas. Nuo 1930 m. – Lietuvos kariuomenės inspektorius, pulkininkas. 1944 m. – LVR štabo viršininkas. Netrukus buvo suimtas ir atsidūrė Salaspilio, vėliau – Štuthofio koncentracijos stovyklose. Po karo apsigyveno Švedijoje. Mirė 1978 m. lapkričio 5 d.

Utenis Bronius – Vilniaus miesto policijos 4-osios nuovados, nuo 1942 m. kovo 18 d. – 6-osios nuovados viršininkas.

Vaidakavičius Stepas – leitenantas, 1941 m. – Alytaus lietuvių savisaugos dalinio vadas.

Valiulis Pranas – nuo 1927 m. – Lietuvos Seimo kanceliarijos direktorius. 1941–1944 m. – Teisingumo vadybos Teismų departamento direktorius.

Vasauskas Stepas – nuo 1943 m. balandžio 3 d. – laikinai einantis Alytaus apskrities policijos vado pareigas, o nuo spalio 1 iki lapkričio 30 d. – vadas. Nuo 1943 m. gruodžio 1 d. – Biržų apskrities policijos vado pavaduotojas.

Vengris Stepas – gimė 1897 m. birželio 25 d. Rygoje. Nuo 1922 m. – Telšių apskrities policijos nuovados viršininkas. Karo metu – Tauragės apskrities policijos vadas. Karo pabaigoje pasitraukė į Čekoslovakiją, vėliau – į Vokietiją. 1949 m. išvyko į JAV ir apsigyveno Čikagoje. Mirė 1953 m. sausio 25 d.

Venning – generolas majoras, karo belaisvių viršininkas prie vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado Ostlande.

Vepštas Julius – 1943 m. – Raseinių kalėjimo viršininkas.

Vertelis Petras – Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas leitenantas, nuo 1941 m. spalio 24 d. – lietuvių savisaugos dalių Šiaulių apygardos vadas, nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. – 14-ojo policijos bataliono vadas. 1944 m. – LVR Marijampolės karo mokyklos viršininkas.

Po karo išvežtas į Rusiją ir žuvo Sibire.

Vetter Wolfgang – gimė 1895 m. gruodžio 30 d. Policijos majoras, nuo 1942 m. kovo 6 iki lapkričio 1 d. – tvarkos policijos vadas Vilniuje. Vėliau perkeltas į Niurnbergą.

Vialon Friedrich Karl – gimė 1905 m. liepos 10 d. Daktaras, profesorius, 1942–1944 m. – Ostlando finansų skyriaus viršininkas. Po karo, 1962–1966 m. – VFR ekonominio bendradarbiavimo ministerijos valstybės sekretorius.

Vilčinskas Balys – gimė 1896 m. Lietuvos policijos tarnautojas, Prienų policijos nuovados viršininkas, Mažeikių, Rokiškio ir Švenčionėlių apskričių policijos vadas. Karo metais – Šakių apskrities policijos vadas.

Vylius-Velavičius Ignas – gimė 1906 m. 1924–1934 m. – Lietuvos aviacijos kapitonas. Už dalyvavimą voldemarininkų sukilime

prieš prezidentą A. Smetoną buvo pasodintas į kalėjimą. 1938–1939 m. – aktyvus Lietuvių tautininkų sąjungos narys. 1941 m. birželio–1943 m. sausio mėn. – Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkas. Vienas iš LNP steigėjų, LNP „Geležinio vilko“ viršininkas. Glaudžiai bendradarbiavo su Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga ir VLIK'u. Karo pabaigoje organizavo antibolševikinį partizanų judėjimą. 1945 m. gegužės mėn. sovietų okupantų suimtas.

Villunger Anton – policijos leitenantas, nuo 1942 m. lapkričio 15 d. perkeltas iš Insbruko į Lietuvą ir paskirtas Vilniaus SS ir policijos vado adjutantu.

Vilūnas Jonas – kapitonas, Kauno kalėjimo viršininkas. 1946 m. nuteistas sovietų teismo.

Virkutis Antanas – 1936 m. baigė karininkų mokyklą, gavo jaunesniojo leitenanto laipsnį ir pradėjo dirbti Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Karo pradžioje dirbo Mažeikių policijoje, o nuo 1943 m. – Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. – į JAV, kur 1954 m. gavo JAV pilietybę ir apsigyveno Ilinojaus valstijos Sisero mieste netoli Čikagos.

Vodepp – generolas majoras, vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado Ostlande štabo viršininkas.

Vokietaitis Jonas – gimė 1909 m. „Geležinio vilko“ organizacijos narys. Karo metais – Vidaus reikalų vadybos Visuomenės reikalų departamento direktorius. Pirmojo generalinio tarėjo kanceliarijos viršininkas. Vienas iš LNP steigėjų ir jos Propagandos vadybos viršininkas.

Volodkevičius – lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos III (lenkų) komisariato vadovas.

Wagner – SA oberfiureris, Lietuvos generalinio komisariato Kadro ir organizacinio skyriaus viršininkas.

Wagner Gerhard – generolas leitenantas, 1941 m. – Lietuvoje dislokuotos 269-osios peštininkų divizijos (buvo laikoma viena geriausių vermachto divizijų) vadas. Apdovanotas Vokiečių auksiniu kryžiumi.

Watzka – policijos vyresnysis leitenantas, tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje adjutantas.

Weinert Helmut – gimė 1909 m. balandžio 5 d. Lietuvos generalinės srities Jaunimo skyriaus vadovas.

Weiss Martin – SS hauptšarfiureris, Vilniaus miesto kalėjimų ir ypatingojo būrio viršininkas. Nuo 1942 m. birželio – SS ypatingojo būrio vadas ir žydų žudynių Paneriuose organizatorius bei vykdytojas. 1943 m. liepos mėn. perkeltas į Vilniaus SD, kur pakeitė F. Murerą. 1943 m. pabaigoje paskirtas vadovauti moterų stovyklai Rasų gatvėje. 1944 m. liepos mėn. tęsė tarnybą Kaune. 1950 m. vasario 3 d. Vakarų Vokietijoje nuteistas kalėti iki gyvos galvos.

Wellems Hugo – gimė 1912 m. rugpjūčio 4 d. Kelne. Nuo 1930 m. – „Hitler-Jugend“ narys, Reicho jaunimo reikalų valdybos Propagandos skyriaus vadovas. Nuo 1936 m. – Liaudies švietimo ir propagandos ministerijos referentas. Karo metu atšauktas iš karinės tarnybos ir iki 1944 m. būdamas Kaune vadovavo nacionalsocialistinei propagandai visoje Lietuvoje. 1943 m. – HJ banfiureris. Parašė keletą knygų. Po karo, iki 1973 m. – savaitraščio „Deutsche Wort“ vyriausiasis redaktorius.

Wichmann Heinz – 1931–1934 m. – teisėjas ir prokuroras, nuo 1933 m. lapkričio 2 d. – NSDAP narys (bilieto Nr. 2726400). Nuo 1939 m. – Reicho ūkio ministerijos (karinė ekonomika) pareigūnas Hamburge ir Kelne. 1941 m. rugpjūčio 1 d. atvyko į Rygą kaip Ostlando reichs komisaro asmeninis referentas. 1942 m. – Šlėzviogo-Holšteino žemės vyresnysis valstybės tarėjas, vadovo pavaduotojas. Nuo 1942 m. iki karo pabaigos tarnavo vermachte, leitenantas, baterijos vado pavaduotojas. Po karo – VFR karo ministerijos Personalo skyriaus viršininkas.

Wieder – policijos pulkininkas, iki 1942 m. gegužės 5 d. – Ostlando tvarkos policijos vado štabo viršininkas.

Windecker – generolas, J. von Ribbentropo įgaliotinis prie Ostlando reichs komisariato Rygoje, dažnai lankėsi Lietuvoje.

Winter – pulkininkas, Panevėžio 189-osios karo lauko komendantūros komendantas.

Wysocki Lucian – gimė 1899 m. sausio 18 d. Gentomice (Vakarų Prūsija), šachtininkas. NSDAP narys (bilieto Nr. 132988), SS narys (bilieto Nr. 365199). 1933 m. – Reichstago narys, atstovavęs Kelnui ir Achenui. Nuo 1933 m. rugpjūčio – SA šturmbanfiureris. Tuo pačiu metu paskirtas Duisburgo SA 138-ojo pulko vadu ir pakeltas į SA štandartenfiurerio laipsnį. 1934 m. rugpjūčio–1937 m. sausio mėn. – Vupertalio SA 171-ojo pulko vadas. 1937 m. sausio–1940 m. gegužės mėn. – SA 73-iosios brigados vadas Esene. 1939 m. – SA brigadefiureris, policijos prezidentas. Nuo 1940 m. birželio 21 d. – SS brigadefiureris. Iki 1941 m. rugsėjo 8 d. – vyriausiasis policijos vadas Vilniaus mieste ir srityje, o nuo 1941 m. liepos iki 1943 m. – SS ir policijos vadas Lietuvoje. Nuo 1941 m. rugsėjo – policijos generolas majoras. Atleistas iš posto dėl savo minkštumo, ypač pasireiškusio vykdant akcijas prieš žydus ir kovojant su sovietiniais partizanais. 1944 m. dirbo SS vadovybės „Vakarai“ štabe.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Wöhrl Hans – iki 1943 m. spalio – profesinės sąjungos įgaliotinis Lietuvoje, Karo tarybos vyriausiasis tarėjas.

Wulff Horst – gimė 1907 m. spalio 28 d. Miulheime (Rūro sritis). NSDAP narys nuo 1926 m. rugsėjo 1 d. (bilieto Nr. 164410). Iki karo buvo SS Vyriausiosios kadru valdybos pareigūnas, SS oberšturmpanfiureris. Nuo 1941 m. liepos 28 d. – Vilniaus apygardos komisaras. 1944 m. liepos 4 d. automobiliu pabėgo iš Vilniaus į Kauną.

Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

Zavadskis Stasys – 1943 m. – Telšių kalėjimo viršininkas.

Zechlin Erich Wilhelm – gimė 1883 m. birželio 26 d. Daktaras, iki 1933 m. sausio – generalinis konsulas Leningrade. Nuo 1933 m. vasario 4 d. iki 1940 m. – Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje. Karo metais buvo numatytas skirti Lietuvos generalinės srities generaliniu komisaru, tačiau jo kandidatūros atsisakyta. 1942–1944 m. dirbo Vokietijos pasiuntinybėje Suomijoje. Kaip nepriklausęs NSDAP, po 1944 m. liepos 20 d. atentato buvo paliktas be parei-

gų ir paskui gestapo suimtas. 1945 m. pateko į sovietų rankas. Buvo nuteistas 10 metų kalėti ir Sibire išbuvo beveik 9 metus. 1953 m. grįžo į Vokietiją. Ketino rašyti atsiminimus, bet netikėtai 1954 m. spalio 24 d. svečiuodamasis Švedijoje mirė.

Zehnpfennig Adolf – pulkininkas, nuo 1941 m. birželio 26 d. – 814-osios karo lauko komendantūros, įkurtos 24 d. Vilniuje, komendantas. Pakeitė K. von Ostmaną. Nepalankus lietuviams.

Zemribas (Zubrius) A. (slapyvardis **A. Kaunas**) – iki karo – Kauno jėzuitų gimnazijos mokytojas. Karo metu – LLV ryšių karininkas prie generolo R. von Pohlio štabo. Po karo apsigyveno Australijoje.

Zenkevičius Pranas – gimė 1900 m. Lietuvos kariuomenės karininkas, atsargos leitenantas, vėliau – Trakų rajono pasienio policijos viršininkas. Karo metais – Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas.

Zentgraf Hans – SS oberšturmbanfiureris, Ostlando SS ir policijos teisėjas. Po karo – advokatas Vakarų Vokietijoje.

Ziber – pulkininkas leitenantas, iki 1942 m. – Kauno 336-osios sovietinių karo belaisvių stovyklos komendantas.

Zieben – policijos leitenantas, generalinio komisaro dr. A. T. von Rentelno adjutantas.

Ziegenbein Otto – Ostlando NSDAP vadovo pavaduotojas.

Zons Hans – SS šturmbanfiureris, 1943–1944 m. buvo 1005-ojo ypatingojo būrio narys ir veikė Lietuvos ir Ukrainos teritorijoje. 1968 m. gruodžio 9 d. Štutgarte prasidėjusiame teismo procese buvo kaltinamas prisidėjęs prie 530 žmonių likvidavimo.

Žakevičius Stasys – gimė 1908 m. balandžio 22 d. Vilniaus universiteto docentas, teisininkas. 1941 m. įsteigė Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetą ir jam pirmininkavo. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Po karo tarnavo anglų žvalgyboje, paskui persikėlė į JAV ir gyveno Žymanto pavarde.

Žarskus Antanas – gimė 1912 m. Vidaus reikalų ministerijos tarnautojas, Policijos departamento reikalų tvarkytojas. Voldemarininkas. Karo metais – kriminalinės policijos tarnautojas, Kauno

miesto ir apskrities policijos vadas, 4-ojo policijos bataliono kvotų karininkas ir būrio vadas.

Žybas Vladas – kapitonas, iki 1944 m. balandžio 28 d. – 253-iojo policijos bataliono vadas.

Žičkus Povilas – „Geležinio vilko“ organizacijos ir LNP narys. 1942–1943 m. – lietuvių saugumo policijos centrinės įstaigos (departamento) Kaune Organizacinės direkcijos viršininkas. Prieš tai buvo Politinio, o vėliau – Administracinio skyrių viršininkas. Aktyvus Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos narys, už rezistencinę veiklą 1944 m. gegužės 14 d. gestapo suimtas ir išsiųstas į Vokietijos kalėjimą.

Summary

Until recently no serious historical monograph has been written about the activity of the Lithuanian police in the period of the Second World War. The present book „The Lithuanian Police in the period of 1941–1944“ reveals a minor part of a major problem pertaining to the legal government in Lithuania during the Second World War. New facts introduced in this monograph significantly modify our understanding of the problems characteristic to the period in question of the Lithuanian history. The author sets himself with the task of at least partly unveiling certain „black holes“ of the Lithuanian history. Referring to different Lithuanian and German documents (orders, regulations, reports, adverts, statistical data) currently available at the Lithuanian archives, as well as to the war time publications in various languages, to the Lithuanian and foreign scientific literature and memoirs, the author is seeking to reveal the mechanism of the German military and civil administrative regime in Lithuania. He is also attempting to depict the shades of the reestablishment of the Lithuanian self-government and police structures and to define its legal role in the system of German governing mechanism in the period of 1941–1944. For the first time in the Lithuanian historical research literature the author draws up the structural scheme of the

Lithuanian internal affairs management which is grounded on the archive data.

At the very beginning of the war between Germany and the Soviet Union, i.e. over the short span of June and July, 1941, on the initiative of the Lithuanian side the police force (only a year ago condemned to oblivion) was reestablished and shortly grew up to as many as 7000 staff. Around 40 per cent of the former police returned back to their job. Even after the Germans terminated the functioning of the Provisional Government of Lithuania, police structures reestablished by that Government survived in many regions throughout the period of the German administration. The war time tasks of the Lithuanian police greatly differ from those of the peace time. It would not be right to allege that the Lithuanian police collaborated with the German administration. But it definitely helped the Lithuanian people to overcome hardships of the war time. The following Lithuanian police branches were reestablished during the war period: criminal, security, public, railway, traffic, prison guard, fire prevention (in some places – police in reserve). The police structure was also replenished with 25 new police battalions as well as with the Police Cavalry Squadron and the Police Representative Company. The two biggest cities Vilnius and Kaunas had a functioning Police School each. Several other squads were founded in addition. These were construction battalions, The Lithuanian Local Squad and The Squad of Homeland Guards.

The above mentioned squads provided training for nearly 20.000 Lithuanians. The act of joining the police by the young Lithuanian men during the historically significant war period was legal, and it demonstrated their commitment and faithfulness to Homeland. The Lithuanian police units were set up not upon the order of Germans but on the initiative of the Lithuanians themselves strictly following the principle of voluntariness.

Originally, the idea of establishing these units was to serve the needs of Lithuania. However, the German administration used them for the purposes of the Third Reich.

The main functions of the Lithuanian police in the period of the 2nd World War were as follows:

- maintenance of public order;
- safeguarding of peace and security of the population;
- fighting Communism;
- fighting bandits, enemy secret services and sabotage
- fighting criminality;
- fighting homebrew-makers;
- fighting profiteering;
- protection of state and private property;
- sanitary inspection;
- mobilization of manpower;
- execution of state service orders;
- execution the German civil, military and police administration orders as well as execution of the Lithuanian Local administration orders.

The theme which might seem the most sensitive and controversial in the present book is the role of the Lithuanian police in the context of ethnic minorities and first of all –the Jews. The author touches upon the problem of the possible involvement of the Lithuanian police in the massacre of the Jewish population.

Facts revealed in the present book to a certain extent modify the concept of problems Lithuania was facing during the period in question. Hence, the author will go on with searching for the new facts and interpretations which could bring us closer to the historical truth.

Zusammenfassung

Bis jetzt gibt es keine ernste geschichtliche Monographie über die Tätigkeit der litauischen Polizei und ihrer Einheiten im 2. Weltkrieg. Das Buch „Die litauische Polizei in den Jahren 1941–1944“ bildet nur einen kleinen Teil des breiten Problems aus, das die rechtliche Verwaltung Litauens im 2. Weltkrieg betrifft. Die im Buch vorgelegten neuen Tatsachen ändern das Problembewußtsein dieser Zeitspanne in der Geschichte Litauens. Das Hauptziel dieser Arbeit ist wenigstens ein Bißchen einen der „weißen Flecke“ in der litauischen Geschichte zu „füllen“. Aufgrund litauischer und deutscher Dokumente (Befehle, Anordnungen, Berichte, Bekanntmachungen, Schreiben sowie Statistikquellen), die in verschiedenen Archiven Litauens aufbewahrt werden, des Periodikums der Kriegsjahre und der wissenschaftlichen sowie memoirischen litauischen und ausländischen Nachkriegsliteratur hat der Verfasser das Ziel verfolgt, den Mechanismus des deutschen militärischen und zivilen Verwaltungsregimes sowie der Administration aufzudecken, die Wendepunkte des Wiederaufbaus und der Tätigkeit der litauischen Selbstverwaltung sowie der nationalen Polizei und ihren rechtlichen Platz im System des deutschen Regierungsmechanismus in den Jahren 1941–1944 zu zeigen. Zum ersten Mal in der geschichtlichen Literatur Litauens wird in der Arbeit ein Strukturschema des

Amtes für Innere Angelegenheiten Litauens vorgelegt, das vom Autor aufgrund diverser Archivquellen zusammengestellt wurde.

Nach dem Ausbruch des Krieges zwischen Deutschland und der UdSSR, in der Monaten Juni–Juli 1941 wurde in Litauen nach dem Grundsatz der Selbständigkeit dank den Bemühungen und der Initiative der Litauer selbst die litauische Polizei wiederaufgebaut, deren Personalstärke bis auf 7000 Bedienstete anstiegen.

In die Polizei kehrten etwa 40% ihrer ehemaligen Mitarbeiter zurück. Die durch die Provisorische Regierung Litauens geschaffenen Polizeistrukturen blieben meistens erhalten, obwohl die Regierung selbst von den Deutschen abgeschafft wurde. In der Kriegszeit waren die Aufgaben der litauischen Polizei bedeutend breiter als in den Friedensjahren. Sie hat nicht kollaboriert, sondern dem litauischen Volk im Kampf gegen die Kriegsschwierigkeiten beigestanden. Es wurde die litauische Kriminal-, Sicherheits-, Schutz-, Eisenbahn-, Verkehrs-, Gefängnisaufsichts- und Brandsschutzpolizei wiederaufgebaut und neue Polizeieinheiten – 25 Polizeibataillone, ein polizeilicher Kavallerieschwadron und eine Repräsentationskompanie der Polizei – geschaffen; in Vilnius und Kaunas funktionierten Polizeischulen. Darüberhinaus wurden Baubataillone, die örtliche Landesmannschaft und die Vaterlandsschutzmannschaft gegründet. In den polizeilichen Einheiten traten etwa 20 000 Litauer den Dienst an. In diesen historischen Kriegstagen haben die jungen litauischen Männer sich in die ehrliche polizeiliche Arbeit eingereiht und durch diese Handlung ihre Treue dem Eid und dem Vaterland zum Ausdruck gebracht. Die litauischen Polizeieinheiten wurden nicht auf Befehl der Deutschen gegründet, sondern auf Initiative und Bemühungen der Litauer selbst. Sie wurden für den Kampf gegen den Bolschewismus geschaffen, in der Hoffnung, mit deutscher Hilfe die Freiheit und Unabhängigkeit

Litauens wiederherzustellen. Sie waren für Litauen und nicht für das Dritte Reich bestimmt, aber sie wurden von den deutschen Verwaltungsbehörden benutzt.

Die litauische Polizei hatte in der Kriegszeit folgende Bestimmungen und Funktionen:

1. Beierhaltung der öffentlichen Ordnung im Land.
2. Bewahrung der Sicherheit, Ruhe und des Lebens der Bevölkerung.
3. Kommunismusbekämpfung.
4. Kampf gegen Banditen, feindliche Agenten, Fallschirmjäger, Diversanten.
5. Kriminalitätsbekämpfung.
6. Bekämpfung des Schwarzbrennens.
7. Schmugglerbekämpfung.
8. Schutz des staatlichen und privaten Eigentums.
9. Aufsicht über die Angelegenheiten der Gesundheit und Sanitarie.
10. Rekrutierung von Nachwuchs.
11. Durchführung der Vorschriften, die staatliche Verpflichtungen betreffen.
12. Kontrolle und Aufsicht über die Beschlüsse der deutschen Zivil-, Kriegs- und Polizeibehörden sowie der litauischen Selbstverwaltungsorgane.

Das empfindlichste und kontroverste Thema des Buches – ist die Position der litauischen Polizei hinsichtlich nationaler Minderheiten, vor allem Juden. Im Buch wird die Frage gestellt, ob die litauische Polizei zum Mord der Juden in Litauen beigetragen hat.

Die neuen Tatsachen, die im Buch angeführt werden, ändern mehr oder weniger das Verständnis der Probleme litauischer Geschichte dieser Zeitspanne. Deshalb ist der unerbittliche Wunsch verständlich, nach neuen einmaligen Fakten und Interpretationen zu suchen, die uns der historischen Wahrheit näher bringen.

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

F. R-409 – Lietuvos generalinės srities Lazdijų apskrities viršininkas.

F. R-434 – Lauko komendantūra Nr. 396, 1941–1944 m.

F. R-496 – Lietuvos laikinoji vyriausybė, Kaunas, 1941 m.

F. R-556 – Lietuvos generalinės srities Kauno valstybinė leidykla, 1941–1944 m.

F. R-614 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto Gebietskomisaras, 1941–1944 m.

F. R-615 – Lietuvos generalinio komisaro Kaune įstaiga, 1941–1944 m.

F. R-616 – Kauno miesto gebietskomisaras, 1941–1944 m.

F. R-617 – Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų vadyba, Kaunas, 1941–1944 m.

F. R-620 – Administracinės kontrolės vadyba, 1941–1944 m.

F. R-634 – Lietuvos generalinės srities Vokiečių informacinio biuro Kauno skyrius, 1941–1944 m.

F. R-650 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, Lietuviškasis Panevėžio skyrius, 1941–1944 m.

F. R-655 – Lietuvos generalinės srities Šakių apskrities Plokščių valsčiaus savivaldybė, 1941–1944 m.

F. R-657 – Lietuvos generalinės srities Biržų apskrities mokesčių inspekcija, 1927–1942 m.

F. R-658 – SS ir policijos įgulos vadas Vilniuje. Policijos štabas, 1941–1944 m.

F. R-659 – Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje įstaigos Vilniaus skyrius, 1941–1944 m.

F. R-660 – Lietuvos generalinės srities lietuvių savisaugos dalių štabas, 1941–1944 m.

F. R-661 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus apygardos 1-asis batalionas, 1941–1944 m.

F. R-662 – 4-asis lietuvių policijos apsaugos batalionas, 1941–1943 m.

F. R-663 – 5-asis pagalbinis policijos tarnybos batalionas, 1941 m.

F. R-664 – 6-asis lietuvių policijos batalionas, 1941–1944 m.

F. R-665 – 15-asis lietuvių policijos batalionas, 1941–1944 m.

F. R-666 – Lietuvos generalinės srities 253-iasis policijos batalionas, Prienai, 1943–1944 m.

F. R-667 – 255-asis lietuvių policijos batalionas, 1943 m.

F. R-668 – 257-asis lietuvių policijos batalionas, 1941–1944 m.

F. R-669 – Lietuvos generalinės srities 258-ojo policijos bataliono štabas Kaune, 1941–1944 m.

F. R-670 – 259-asis lietuvių policijos mokomasis batalionas, 1944 m.

F. R-671 – Lietuvos vietinės rinktinės 306-asis batalionas.

F. R-680 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, pagrindinis Vilniaus skyrius, 1941–1944 m.

F. R-681 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, Lietuviškasis Vilniaus skyrius (Vilniaus apygardos saugumo policija).

F. R-682 – Lietuvos generalinės srities tvarkos policijos vadas, 1941–1944 m.

F. R-683 – Lietuvių ryšių karininko prie tvarkos policijos vado Lietuvoje štabas, 1941–1944 m.

F. R-684 – Vilniaus apskr. N. Vilnios policijos nuovada, 1942–1944 m.

F. R-685 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-687 – Vilniaus apygardos kriminalinė policija, 1941–1942 m.

F. R-689 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos vadas, 1941–1944 m.

F. R-690 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 1-osios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-691 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 2-osios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-692 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 3-iosios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-693 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 4-osios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-694 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 5-osios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-695 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 6-osios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-696 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus miesto policijos 7-osios nuovados viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-699 – Lietuvių saugumo policijos Alytaus rajono viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-702 – Kauno miesto kriminalinės policijos viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-713 – Trakų apskrities policijos nuovada, 1941–1943 m.

F. R-729 – Lietuvos generalinės srities Panevėžio miesto ir apskrities viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-969 – Lietuvos generalinės srities finansų vadyba, 1941 m.

F. R-972 – Lietuvos generalinės srities vokiečių saugumo policijos ir SD vado įstaiga, 1941–1944 m.

F. R-1018 – Lietuvos generalinės srities tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado, 1941–1944 m.

F. R-1099 – Lietuvos generalinės srities Zarasų apskrities viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-1216 – Lietuvių kriminalinės policijos skyrius prie saugumo policijos ir SD vado, 1941–1944 m.

F. R-1363 – Lietuvos generalinės srities Ašmenos apskrities policijos viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-1393 – Čenkus Stasys, Lauryno

F. R-1399 – Lietuvos generalinės srities saugumo policijos ir SD vadas, 1941–1944 m.

F. R-1421 – Lietuvos generalinės srities Vilniaus žydų getas, 1941–1943 m.

F. R-1434 – Lietuvos generalinės srities Švenčionėlių apskrities viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-1436 – Lietuvos generalinės srities Alytaus apskrities viršininkas, 1941–1944 m.

F. R-1444 – Lietuvos generalinės srities Kauno miesto komendantūra, 1941 m.

F. R-1474 – Lietuvos generalinės srities darboamtas, 1941–1944 m.

F. R-1476 – Lietuvos generalinės srities Tauragės apskrities viršininkas, 1941–1942 m.

F. R-1491 – Lietuvos generalinės srities priešgaisrinės apsaugos vadas, 1943–1944 m.

F. R-1549 – Lietuvos generalinės srities Pirmojo generalinio tarėjo įstaiga Kaune, 1941–1944 m.

F. R-1613 – Lietuvos generalinės srities Seinų apskrities laikinasis komitetas, Lazdijai, 1941 m.

F. R-1652 – Lietuvos generalinės srities Utenos apskrities komendantūra, 1941–1943 m.

Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas

F. 3377 – Partijos istorijos instituto prie LKP CK fondas.

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka

Rankraščių skyrius

F. 26–1475 – K. Rukšėnas, „Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 m., (1970 m. rankraštis).

Senosios periodikos skyrius

Lietuvos fronto biuletenis, 1943 11 26, Nr. 11.

Lietuviškosios savivaldos administracijos žinios, 1943, Nr. 1–13; 1944, Nr. 14–21.

Spauda

Akiračiai,

Ateitis,

Į laisvę,

Kardas,

Karys,

Kauener Zeitung,

Kauno diena,

Lietuva,

Lietuvos rytas,

Naujoji Lietuva,

Nepriklausoma Lietuva,

Policija,

Politika,

Respublika,

Švyturys,

Ugniagesys,

Žiburiai. Lietuvių savaitraštis, Augsburgas, 1945, Nr. 1–12; 1946, Nr. 1–47,

Военно-исторический журнал.

Knygos

Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą, III rinkinys, Vilnius, 1961, 147 p.

Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą, V rinkinys, Vilnius, 1962, 199 p.

Amtsblatt der Generalkommissars in Kauen, 1941–1943 m.

Atminties dienos, Vilnius, 1995, 550 p.

B. Aušrotas, *Laisvės niekas nežadėjo*, Vilnius, 1990, 288 p.

E. Banasikowski, *Na zew Ziemi Wileńskiej*, Warszawa–Paryż, 1990, 480 s.

R. Batleris, *Gestapo istorija*, Kaunas, 1997, 264 p.

Befehlsblatt des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD, 1942, Nr. 1–57; 1943, Nr. 1–58; 1944, Nr. 1–23.

V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, 208 p.

Braunbuch Kriegs- und Naziverbrecher in der Bundesrepublik, Berlin, 1965, 387 S.

J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990, 577 p.

A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, Vilnius, 1991, 167 p.

A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 606.

S. Buchaveckas, *Šalčios žemė*, Vilnius, 1992, 288 p.

J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.)*, Vilnius, 1969, 295 p.

A. Bulota, *Nuo balto žirgo iki svastikos*, Vilnius, 1962, 180 p.

M. Cygański, *SS w polityce zagranicznej III Rzeszy w latach 1934–1945*, Warszawa–Wrocław, 1975, 337 s.

M. Cygański, *SS w ruchu narodowosocjalistycznym i w III Rzeszy 1925–1945*, Poznań, 1978, 447 s.

E. Crankshaw, *Gestapo – Narzędzie tyranii*, Warszawa, 1960, 302 s.

St. Czerpak, T. Wroński, *Ulica Pomorska 2*, Kraków, 1974, 192 s.

A. Damušis, *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940–1959) metais*, Kaunas, 1991, 100 p.

Sz. Datner, *55 dni Wehrmachtu w Polsce (1. IX – 25. X. 1939)*, Warszawa, 1967, 624 s.

V. Daugirdaitė–Sruogienė, *Lietuvos istorija*, Chicago, 1987, 578 p.
Dienstaltersliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS–Oberstgruppenführer–SS–Standartenführer), Stand vom 9. November 1944, Berlin, 1944, 61 S.

Dienstaltersliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS), Stand vom 1. Dezember 1938, mit Berichtigungsheft: Stand vom 15. Juni 1939, Osnabrück, 1996, 578 S.

Documents on the Laws of War, Oxford, 1994.

Dokumentai Lietuvos vietinės rinktinės istorijai, sudarė Z. Raulinaitis, Chicago, 1990.

Druga wojna światowa: terror hitlerowski w Polsce, Warszawa, 1982, 80 s.

Encyklopedia II wojny światowej, Warszawa, 1975, 798 s.

XX amžius. Lietuvos valstybingumo problemos, Kaunas, 1990.

W.-P. Fellgiebel, *Die Träger des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939–1945*, Podzun–Pallas, 1996, 520 S.

N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija: 1944–1953 metai*, 1997, 320 p.

„Geležinis vilkas“: *Archyviniai dokumentai*, VII rinkinys, Vilnius, 1965, 141 p.

S. Ginaitė, *Žydų tautos tragedijos Lietuvoje pradžia*, Vilnius, 1994, 41 p.

A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse, 1940–1944*, Vilnius, 1996, 400 p.

K. Grünberg, *SS – czarna gwardia Hitlera*, Warszawa, 1975, 558 s.

Hitlerinė okupacija Lietuvoje, Vilnius, 1961, 546 p.

Hitlerininkų piktadarybės Pabaltijyje, Vilnius, 1957, 112 p.

Hitleriniai parašiutininkai: Archyviniai dokumentai, VIII rinkinys, Vilnius, 1966, 167 p.

Ypatingosios valstybinės komisijos vokiškųjų fašistinių grobikų bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir iširti pranešimas apie hitlerinių grobikų nusikaltimus Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje, Vilnius, 1957, 24 p.

- J. Jurginis, *Šiurpus Lietuvos istorijos puslapis*, Vilnius, 1958, 80 p.
- E. Justas, *Abvero generolo prisiminimai, Rankraštis iš NKVD mirtininkų kameros. Dokumentų knyga apie 1938–1940 metų Vokietijos karo atašė Kaune ir Lietuvos vyriausiąjį karo komendantą 1941–1944 metais*, Vilnius, 1995, 118 p.
- Kaltina nužudytieji*, Vilnius, 1963, 208 p.
- R. Korab-Żebryk, *Operacja Wileńska A K*, Warszawa, 1985, 535 s.
- R. Korab-Żebryk, *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin, 1991, 170 s.
- J. Laucė, *Penktasis savisaugos batalionas*, Vilnius, 1998, 63 p.
- Laikinosios Lietuvos Vyriausybės įstatymai, nutarimai ir potvarkiai*, Kaunas, 1941.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 2, Kaunas, 1991, 96 p.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 9, Kaunas, 1993, 223 p.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 10, Kaunas, 1994, 232 p.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas, 1994, 288 p.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 13, Kaunas, 1995, 292 p.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 14, Kaunas, 1995, 288 p.
- Laisvės kovų archyvas*, t. 15, Kaunas, 1995, 352 p.
- Lemtingi posūkiai Lietuvos policijos istorijoje*, Vilnius, 1993, 75 p.
- Lietuvių archyvas: Bolševizmo metai*, d. I, Kaunas, 1942, 310 p.
- Lietuvių enciklopedija*, Penkioliktas tomas: Lietuva, Vilnius, 1990, 808 p.
- Lietuvos istorijos studijos*, 3, Mokslo darbai, 1996, 184 p.
- Lietuvos policija. Įstatymų ir tvarkos tarnyboje*, Čikaga, 1974, 436 p.
- Lietuvos TSR istorijos chrestomatija*, Kaunas, 1964, 211 p.
- Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, 240 p.
- A. Lieven, *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995, 475 p.
- R. Lumsden, *SS Regalia*, London, 1996, 160 p.
- Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje: 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. 1, Poznań, 1983, 792 s; t. 2, Poznań, 1984, 736 s.
- J. Mader, *Generałowie Abwehry zeznają*, Warszawa, 1975, 328 s.

R. Majewski, *Waffen-SS. Mity i rzeczywistość*, Wrocław–Warszawa, 1977, 303 s.

Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944), dokumentų rinkinys, d. 1, Vilnius, 1965, 347 p; d. 2, Vilnius, 1973, 423 p.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1, Vilnius, 1966, 735 p; t. 2, Vilnius, 1968, 959 p; t. 3, Vilnius, 1971, 959 p.

Ministerialblatt des Reichs- und SS Preussischen Ministeriums des Innern, 1942, Nr. 39, 40, 41, 43; 1943, Nr. 35, 36, 39, 40–42, 44–46, 48–49, 51.

J. R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: Priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992, 351 p.

A. Mollo, *Uniforms of the SS, Vol. 5: Sicherheitsdienst und Sicherheitspolizei 1931–1945*, London, 1992, 56 p.

A. Münoz, *Hitler's Eastern Legions, Vol. I: The Baltic Schutzmannschaft*, Axis Europa, New York, 1997, 60 p.

Nacionalistų talka hitlerininkams, Vilnius, 1970, 187 p.

Nationalsozialistisches Jahrbuch 1939, 474 S.

St. Nawrocki, *Policja hitlerowska w tzw. Kraju Warty w latach 1939–1945*, Poznań, 1970, 298 s.

A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970, 192 p.

A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius, 1976, 216 p.

A. Ramme, *Śłużba Bezpieczeństwa SS*, Warszawa, 1975, 328 s.

S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai*, d. 2, Vilnius, 1990, 688 p.

K. Rukšėnas, *I vergovę*, Vilnius, 1966, 151 p.

SS im Einsatz: Eine Dokumentation über die Verbrechen der SS, Berlin, 1967, 592 S.

H. Scheibert, *Die Träger des Deutschen Kreuzes in Gold. Das Heer*, Podzun–Pallas–Verlag, 1992, 440 S.

K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1996, 286 S.

- P. Stankeras, „*Kai kurių lietuvių policijos struktūrų atkūrimas bei veikla 1941–1944 metais*“, Lietuvos teisės akademija, Kriminalinė justicija, Vilnius, 1997, t. 7, 8, 223 p.
- P. Stankeras, „*Lietuvos policijos atkūrimas vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*“, Lietuvos karybos istorijos klausimai (tezės ir pranešimai), Kaunas, 1994, 163 p.
- E. Stockhorst, *5000 Köpfe Wer war was im 3. Reich*, ARNDT-Verlag, 1985, 461 S.
- V. Šimkus, *Atsiminimai*, d. 2, Chicago, 1990.
- K. Škirpa, *Sukilimas*, Washington, 1973.
- G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, Frankfurt/Main, 1965.
- Teisininkų kalendorius 1943 metams*, 310 p.
- Teisininkų kalendorius 1944 metams*, 302 p.
- J. Thorwald, *Iluzja: Żołnierze radzieccy w armii Hitlera*, Warszawa-Kraków, 1994, 432 s.
- J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa, 1993, 287 s.
- J. Vicas, *SS tarnyboje*, Vilnius, 1961, 116 p.
- G. Williamson, *Schutzstaffel: gwardia Adolfa Hitlera*, Warszawa, 1995, 256 s.
- I. Zaksas, *Rasizmas ir eugenika buržuazinėje Lietuvoje*, Vilnius, 1959, 232 p.
- Zweiten Weltkrieg 1939–1945, Zweiter Band: Die Landstreitkräfte 1–5*, Frankfurt/Main, 1965, 334 S.
- V. Žeimantas, *Teisingumas reikalauja*, Vilnius, 1984, 110 p.
- V. Žeimantas, *Procesas nesibaigia*, Vilnius, 1988, 292 p.
- Г. Аграновский, И. Гузенберг, *Литовский Иерусалим*, Вильнюс, 1992, 80 с.
- С. Н. Алексеев, *Злодеяния и возмездие*, Москва, 1986, 400 с.
- Л. Барков, *В дебрях абвера*, Таллин, 1971, 127 с.
- Ж. Деларю, *История гестапо*, Смоленск, 1993, 480 с.
- А. А. Галкин, *Германский фашизм*, Москва, 1967, 400 с.
- В. Краль, *Преступления против Европы*, Москва, 1968, 352 с.

Э. Мартинсон, *Слуги свастики*, Таллин, 1962, 296 с.

Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками, том 3, Москва, 1966, 798 с.

Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944), Сборник документов и материалов. Иерусалим, 1992, 425 с.

Энциклопедия третьего рейха, Москва, 1996, 592 с.

Straipsniai

J. Abraitis, „Atkuriami ginkluoti daliniai“, *Karys*, 1987, Nr. 1, p. 13–16; Nr. 2, p. 66–67; Nr. 3, p. 103–105; Nr. 4, p. 152–158.

A. Anušauskas, „1941 metų birželio sukilimas: aukos ir padariniai“, *Kardas*, 1996, Nr. 7–8, p. 10–12.

Ed. Barkauskas, „Žygdarbiai nemiršta“, *Kardas*, 1997, Nr. 3–4, p. 9.

V. Brandišauskas, „Kas buvo Aleksandras Slavinas?“, *Sargyba*, 1997 06 26–07 02, Nr. 26 (230).

A. Bubnys, „A. Lileikio veiklą liudija archyvai“ *Respublika*, 1996 09 25.

A. Bubnys, „Lietuvių viešojo policija ir policiniai batalionai (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1 (3), p. 81–103.

A. Bubnys, „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 160–175.

P. Dirkis, „Vietinės rinktinės sunaikinimas“, *Karys*, 1965, Nr. 5, p. 146–147.

K. Ėringis, „Lietuvos karių mirtis sovietų armijos gretų replėse“, *Karys*, 1987, Nr. 6, p. 247–250.

V. Gulmanas, „Bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas“, *Kardas*, 1997, Nr. 1–2, p. 34.

V. Gulmanas, „Neiškraipykime istorinių faktų“, *Kardas*, 1997, Nr. 1–2, p. 26.

V. Jauniškis, „Lietuvos vyrai Antrojo pasaulinio karo frontuose“, *Kauno diena*, 1996 09 18.

F. Kauzonas, „Pakarti ar paleisti. Aleksandras Lileikis – tarp kartuvių ir išteisinimo“, *Respublika*, 1996 07 19, 20.

E. Lichtenstein, „Teismai, jų rūšys ir bylų priklausomybė“, *Policija*, 1943 m. gruodis, p. 11–14.

R. Liormonas, „Lietuviai kariai Vokietijos kariuomenėje“, *Karys*, 1970, Nr. 1, p. 9–10.

V. Maldžiūnas, „Rudiosios okupacijos sutemose“, *Kardas*, 1996, Nr. 3–4, p. 32–33.

P. Matekūnas, „Atsiminimai bei įspūdžiai iš Vilniaus“, *Karys*, 1991, Nr. 6, p. 320–321.

P. Matekūnas, „Okupacijų metai Vilniuje“, *Karys*, 1989, Nr. 9, p. 393–398.

L. Petraitis, „Ir Neronas pavydėtų...“, *Švyturys*, 1962, Nr. 9, p. 12–14.

R. Prakapas, „Kaip buvo mėginta 1942–1943 m. Lietuvoje suformuoti SS legioną“, *Voruta*, 1997 09 06–12, Nr. 34.

A. Rėklaitis, „Vokiečių pastangos suorganizuoti lietuvių SS legioną nuėjo niekais“, *Karys*, 1976, Nr. 9, p. 345–346.

P. Sasnauskas, „Niekuomet nedvejojęs generolas“, *Lietuvos aidas*, 1997 05 23.

A. Sindriūnietis, „Kolaborantai“, *Kardas*, 1992, Nr. 3, p. 18–20.

P. Stankeras, „Dr. Heinz Gräfe“, *Kardas*, 1992, Nr. 3, p. 20.

P. Stankeras, „Istorija nežino sterilių karų. Tarnauti lietuvių policiniuose batalionuose dar nereikia vykdyti žydų genocidą“, *Lietuvos aidas*, 1998 04 16, 17.

P. Stankeras, „Lietuvių pagalbinė policija karo metais“, *Karys*, 1998, Nr. 13, p. 15.

P. Stankeras, „Okupuotos tautos Vokietijos kare su SSSR“, *Lietuvos aidas*, 1995 05 09.

P. Stankeras, „Vilniaus geto tragedija“, *Lietuvos aidas*, 1993 09 23.

P. Stankeras, „Žaibo karas Lietuvoje“, *Kardas*, 1996, Nr. 5–6, p. 34–38.

J. V. Sūduvas, „Kautynės prie Sedos“, *Karys*, 1968 Nr. 9, p. 280–287.

K. Škirpa, „Vokiečių kariuomenės prasiveržimas į Lietuvos sostines“, *Karys*, 1971, Nr. 6, p. 184–189.

L. Truska, „Lietuva bolševikų ir nacių metais“, *Lietuvos rytas*, 1993 01 30–07 17.

L. Truska, „Sukilimo prasmė“, *Politika*, 1991, Nr. 16, p. 18–21.

K. Uoginius, „Garbinga Lietuvos policija“, *Karys*, 1962. Nr. 8, p. 230–233.

K. Uoginius, „Lietuvos policija“, *Karys*, 1967, Nr. 8, p. 241–243.

K. Uoginius, „Lietuvos policija okupacijos metu“, *Karys*, 1971, Nr. 8, p. 261–262.

J. Vėgelis, „Lietuvos vietinės rinktinės kūrimasis Šiauliuose“, *Karys*, 1958, Nr. 9, p. 301–305.

„Вчера это было секретом“, *Известия ЦК КПСС*, 1990, No. 10, с. 129–139.

Asmenvardžių rodyklė

- Abel Hinrich 93, 210
 Abraitis Jonas 289
 Achamer-Pifrader Humbert 210
 Acus Jonas 210
 Agranovskij G. 288
 Aleksa Pranas Jonas 139
 Aleksaitis Jonas 161
 Aleksejev Nikolaj Sergejevič 288
 Aleweier 210
 Ambrazevičius Juozas 19, 21, 25, 35, 39, 210
 Ambraziūnas Pranas 123, 133, 149, 180, 211, 289
 Andersen 82
 Andrašūnas Juozas 68, 211
 Andriulaitis Aleksandras 124, 211
 Anušauskas Arvydas 289
 Apel 82
 Arimont Peter 211
 Arlt Fritz Rudolf 182, 211
 Arlt Herbert 212
 Artschwager 212
 Ašmontas Vladas 163
 Augulis Vaclovas 212
 Augustinavičius Kazys 212
 Aušrotas Bronius 81, 212, 284
 Avižienis Antanas 212
 Babravičius Aleksandras 212
 Bagdonas Vladas 212
 Bagdonis Juozas 212
 Bajerčius Vladas (Bronius) 212
 Balčaitis Jonas 96
 Baltrimas Vitalius 85
 Banasikowski Edmund 101, 284
 Banys Petras 68, 212
 Baranauskas Boleslovas 8
 Barauskas Mykolas 213
 Bareišis Povilas 125, 213
 Barkauskas E. 289
 Barkov Leonid 288
 Barthmann Fritz 70, 213

- Bartsch 146
Barzda Juozas 213
Batleris Rupertas 284
von Bechtholsheim Gustav 144
Behrens Hans 147
Beyer Gerhard 146
Bellmann Otto 213
Bendoraitis Antanas 163
Berger Gotlob 181
Bernotas Juozas 213
Biebl 213
Bierig Paul 83
Binderis Napoleonas 213
Birontas Adolfas 185, 196, 213
Biržiška Mykolas 187
Bistrickas S. 7
Blynas Zenonas 134, 214
Blinstrubas Juozas 214
Bliudnikas Ernestas 124, 214
Bliumfeldas Vytautas 214
Blume Walter 138, 214
Bobelis Jurgis 19, 51, 126, 127, 214
von Bock Fedor 21
Böhme Horst 215, 259
Boysen Carl 215
Braemer Walter 111, 127, 215, 236
Brandišauskas Valentinas 48, 56, 284, 289
Brandt F. 215
Brauchitsch Walter Heinrich 29
Bräutigam Otto 30
Brazaitis Juozas 9, 100, 140, 146, 284
Brazys Juozas 215
Braziukaitis Aleksas 68, 215
von Bredow Hermann 216
Brejeris Juozas 216
von Brendel 216
Bridžius Kazys 216
Brogmus Nikolaus 125, 151, 216
Bubnys Arūnas 7, 65, 67, 68, 95, 138, 142, 284, 289
Bucalski 88, 216
Buchaveckas Stanislovas 94, 150, 284
Buchum 147
Bukauskas Juozas 216
Bulavas Juozas 24, 284
Bulota Andrius 284
Bünger Willi 216
Buragas Petras 136
Burba Pranas 216
Butas Andrius 216
Būtėnas Juozas 216
Butkevičius Liudvikas 51
Butkūnas-Butkus Andrius 11, 127, 216
Butkus 217
Carl Hinrich 144
Chilian 217
Christiansen Julius 217
Chruščiov Nikita Sergejevič 247

- Cygański Mirosław 284
 Cinevičius Henrikas 161
 Cramer Hans 31, 217
 Crankshaw E. 284
 Czerpak Stanisław 284

 Čalkevičius Kazys 163
 Čekauskas Vladas 96
 Čenkus Stasys 65, 68, 69, 184,
 217, 244, 262, 282
 Čeplinskas Leonardas 74
 Černius Juozas 190, 218
 Čerskus Vincas 163
 Čiuoderis Albinas 218

 Dabulevičius Karolis 122, 123,
 218
 Dainauskas Jonas 218
 Daluege Kurt 62, 218, 235, 245
 Dambrauskas Edvardas 161
 von Dammer Günther 182, 218
 Damušis Adolfas 25, 33, 145,
 285
 Danaitis Antanas 123, 218
 Daniūnas Jonas 219
 Datner Szymon 285
 Daugirdaitė-Sruogienė V. 285
 Daugnora Vladas 219
 Deinert A. 82, 219
 Delariū Žak 288
 Delbogas Feliksas 74, 219
 Dengel 53, 54, 219
 Denicke Wolfgang 80, 91, 131,
 147, 148, 155, 158, 219
 Denikin Anton 219
 Derbutas Stepas 219
 Desler Salek 89
 Dexheimer Hans 219
 Dietrich 219
 Dietz Alfred 147, 183
 Dirkis Povilas 26, 49, 79, 289
 Ditfurth von Wolfgang 23, 24,
 53, 219
 Dittmar Erwin 220
 Domke 70, 220
 Draub Walter 147
 Drechsler Otto Heinrich 220
 Dubauskas Vincas 74, 220
 Duckart 93, 94, 220
 Dudzus Wilhelm 220
 Dulkė Fabijonas 220
 Dungs Friedrich 146, 159, 220
 Dženkaitis Juozas 97, 220

 Edelman Kurt 147
 Eglinis Mejeris 7
 Ehrlinger Erich 221
 Eichler Horst 221
 Eigelis Jonas 52, 53, 221
 Eisenbeck Martin 221
 Engel A. 58, 122–124, 130, 221
 Engelhardt Conrad 221
 Erdman 182
 Erdvys P. 49, 79, 222
 Ėringis Kazys 234, 289

- Erštikaitis Alfonsas 96, 222
Ertel Hermann 222
Essen 222
Euler 222
Fataras Petras 61, 96
Faulhaber 222
Fellgiebel Walter-Peer 285
Fengler 222
Fidler 141
Filbert Alfred 138, 222
Fischer-Schweder Bernhard 223
Forster 223
von Fritsch 223
von Fritsch Thom 223
Fromm Werner 223
Fuchs Wilhelm 223, 259
Gaissert Viktor 224
Gajauskas Juozas 74
Galkin Aleksandr Abramovič 288
Gasėnas Norbertas 130, 224
Gaškaitė Nijolė 196, 285
Gecevičius Antanas 144
Gečas Stasys 224
Gelhaar 224
Genys Petras 124, 224
Gens Jacob 89, 224
Gerber H. 167
Gerhardt 224
Gerth Hermann Arthur 138, 224
Gewecke Hans 31, 43, 225
Giedra Juozas 122
Gieseke Otto 178, 225
Giessler 225
Gimžauskas Kazys (Kazimieras)
95, 225
Ginaitė S. 285
Girdvainis Juozas 74, 225
Gliadelis Juozas 225
Glinskis Mykolas 74
Golecke Wilhelm 226
Gončerauskas Jonas 61, 226
Graebe Horst 226
Gräfe Heinz 26, 226, 290
Grauer Gustav 226
Gružinis Vytautas 73
Gražiūnas Albinas 51, 72, 137,
234, 285
Grinius Kazys 139
Griphan 226
Grossman Woldemar 226
Groth Heinrich 82, 226
Grünberg Karol 285
Grušys Juozas 227
Gudėnas Mykolas 52
Gulmanas Viktoras 289
Gumauskas Vincas 163
Gutauskas Andrius 161
Guzenberg I. 288
Gužas P. 19
Hachtel Hans 94, 152, 153, 182,
227
Hahn H. 150, 151

- Hamann Heinrich 10, 138, 227, 254, 287
- Harm 227
- Harm Hermann 78, 87, 146, 162, 166, 168, 172, 175, 192, 227
- Heydrich Reinhard 218
- Held Bernd 227
- Helsgoth Walter 228
- Hennig Martin 164
- Hensen Theo 228
- Hentschel 228
- Hering August 228
- Hertzel 147
- Himmler Heinrich 32, 33, 57, 86, 93, 108, 118, 119, 139, 152, 163, 164, 173–175, 181, 182, 185, 186, 189, 218, 224, 228
- Hingst Hans 31, 229, 247
- Hintze Kurt 92, 146, 193, 229
- Hitler Adolf 8, 17, 29, 32, 46, 47, 108, 117, 122, 128, 134, 136, 162, 181, 188, 189, 199, 228, 256, 257, 261, 265, 269, 285, 287, 288
- Holz knecht 121
- Impulevičius Antanas 127, 128, 132, 229
- Iškauskas Antanas 52, 53, 126, 176, 230
- Ivinskis Zenonas 21
- Yitzhak Arad 90
- Jacob Hans Joachim 146
- Jäger Karl 23, 68, 71, 138, 226, 227, 230, 259
- Jagutis Stasys 61, 74, 230
- Jahn 147
- Jakys Pranas 230
- Jakubčionis Algirdas 88
- Jakubka 99, 230
- Jakutis 99
- Jameikis Pranas 230
- Janeliūnas Povilas 96
- Jankauskas Juozas 124, 231
- Jankauskas Vladas 74
- Janukaitis Antanas 231
- Janulaitis Jonas 85, 231
- Jasaitis Aleksas 231
- Jauniškis Vaclovas 289
- Jeckeln Friedrich 33, 83, 111, 119, 176, 192–194, 219, 231, 234
- Jedicke Georg 62, 86, 103, 231
- Jegelevičius Sigitas 12
- Jermolka Vaclovas 163
- Jonušas Bronius 129, 232
- Jordan Fritz (Friedrich) 88, 232
- Jost Heinz 138, 232
- Jucius Juozas 65, 232
- Juknevičius Jonas 124, 232
- Jungclaus Richard 233
- Juodikis Bronius 233
- Juodvalkis Jonas 233

- Juodviršis Jonas 233
Jurginis Juozas 286
Jurkšas Leonardas 123, 233
Jurkūnas Juozas 129
Just Emil 21, 111, 147, 185, 190, 215, 233, 286
Juškauskas Antanas 234
Kaiser Arthur 234
Kalakauskas Eduardas 234
Kalakauskas Vincas 234
Kalendra Kostas 20, 40, 51, 52, 54, 55, 135, 234
Kalmantas-Kalmantavičius Mykolas 127, 235
Kaltenbruner Ernst 221
Kaminskas Mikas 136
von Kamptz Jürgen 235
Karalius Albinas 235
Karalius Vincas 122
Karosas 128, 153, 235
Kaunas A., žr. Zemribas A.
Kausteklis Petras 235
Kauzonas Ferdinandas 65, 290
Kazakaitis Henrikas 235
Kazanas Afanasijus 235
Kaziūnas Antanas 236
Kazlauskas Mikas 236
Kemmerling 236
Kempf Werner 236
Kenstavičius Antanas 236
Kerbelis Andrius 236
Kerpė Petras 96
Kezys Jurgis 83
Kielhorn Wilhelm 236
Kiesilius Antanas 74
Kymantas Stasys 236
Kindurys Alfonsas 236
Kirkilas A. 145
Kirkutis Antanas 236
Kirschtain Fritz 236
Kisielius Telesforas 97
Kitel Hans (Bruno) 237
Kleinschmidt 237
Kleist Peter Bruno 25, 26, 39, 237
Klimaitis Algirdas Jonas 140, 237
Klimavičius Vladas (Viktoras) 129, 237
Klipštas Petras 237
Knobbe Walter 238
Koch Erich 177
Köckritz Richard 238
Kompaitis Stepas 238
König Kurt 155, 238
von Konradi (Conradi) Otto 238
Kontratas Z. 7
Kopelman Moisej 90, 238
Kops 146
Korab-Žebryk Roman 138, 286
Kral Vaclav 288
Krasnickas-Audronis Antanas 238
Krasnickas-Krosniūnas Stasys 238
Kraunaitis Izidorius 101, 112, 123, 124, 132, 238
Kressner 238

- Krieg Paul Reinhard Bernhard 238
 Kriegsheim 21, 239
 Kriščiūnas Juozas 129, 239
 Krivickas Juozas 239
 Krupavičius Mykolas 139
 Kruse Heinrich 147
 Krzizanowski Aleksandr 217
 Kubiliūnas Petras 37, 38, 57, 78, 81, 98, 134, 135, 176, 188, 196, 222, 239, 240
 Kuehn 151
 Kühn 146, 147, 158
 Kurmis Martin 239
 Kuzmickas Pranas 239
 Kviecinskas Stasys 127, 129, 130, 239
 Kviklys Bronius 91, 240

 Labutis Kazys 124, 240
 Lackner Heinrich 240
 Lakačiauskas Feliksas 240
 Lammers Hans 30
 Lange Rudolf 145, 240
 Latakas Justas 161
 Laucė Jonas 181, 286
 Lechthaler Franz 128–130, 184, 240
 von Leeb Wilhelm Ritter 21
 Legner Karl 147
 Lemkin Raphael 136
 Lentzen Arnold 31, 41, 42, 98, 241
 Leveckis Albinas 241
 Levickas 123
 Libensnitz 241
 Lichtenstein E. 36, 290
 Liepa Antanas 67, 241
 Lieven Anatol 144, 286
 Lileikis Aleksandras 65, 67, 95, 100, 225, 241, 289, 290
 Linz (Lenz) 241
 Litzmann Karl Siegmund 241
 Liormonas R. 290
 Loew Werner 242
 Löhndorf Johannes 242
 Lohse Hinrich 30, 31, 42, 46, 84, 111, 117, 177, 182, 242
 Lormann M. 243
 Lozovskij Abram 18
 Lukošius Balys 243
 Lumsden Robin 117, 286
 von Lüth Joachim 243

 Mackevičius Mečislovas 243
 Mačiulis Justinas 243
 Madajczyk Czesław 9, 30, 33, 39, 46, 93, 116, 137, 167, 181, 186, 286
 Mader Julius 286
 Maeder Hellmuth 196, 243
 Majewski Ryszard 189, 287
 Maldžiūnas Viktoras 290
 Maliauskas Stasys 55
 Malskis Jurgis 243
 Manstein von Erich 133
 Martin Arthur 146

- Martinson Ervin 141, 289
Masionis Vladas 62
Maskoliūnas Aleksas 243
Mašalaitis Petras 243
Matekūnas Petras 290
Matiukas Juozas 244
Matthiessen Martin 244
Matulaitis Bronius 62, 83
Matulionis B. 164
Matulionis Jonas 56
Matulis Kazys 244
Mažeika Kazys 104
Meyer Alfred 29, 244
Meyer Bruno 245
Meyer Johannes 245
Meins Heinrich 244
Meyszner August 245
Meižys 129
Menger 244
Mentz 244
Merz 244
Meškauskas Juozas 245
Metzner Franz 245
Michelevičius Antanas 26, 27,
49, 246
Mickevičius Alfonsas 246
Mikšys Norbertas 67, 68, 246
Milaševičius 190, 246
Mileška Albertas 246
Miliauskas V. 150, 155, 158, 246
Milmantavičius Antanas 246
Mintautas Fabijonas 246
Misiūnas J. Romualdas 185, 287
Miškinis Vincas 61
Mockus Stasys 246
von Model Walter 193
Möller 246
Möller Hinrich 246
Mollo Andrew 137, 287
Molotov Viačeslaw 18
Montgomery Bernard 254
Moser Hans 247
Motiejūnas Povilas 161
Mücke Herbert 247
Mulkis 151
Müller August 138, 247
Müller Hermann 247
Müller Paul 247
Münoz J. Antonio 10, 118, 132,
179, 187, 287
Murer Franz 88, 89, 247, 269
Musil Walter 86, 112, 113, 154,
158, 163, 167, 173, 175, 182,
247
Nabersberg Carl 247
Nagrodskis 190, 248
Narakas Juozas 19, 38, 74, 164,
248
Narušis Stasys 190, 248
Nasevičius Vladas 19
Navakas Kazys 185
Nawrocki Stanisław 162, 287
Nazaras Petras 166, 248
Neymann 54
Neimerkel 248
Neise 248

- Nenorta Pranas 66, 248
 Neronas 290
 Neshamit Sara 171
 Neugebauer Rolf (Rudolf) 138, 248
 Neum Walter 31, 248
 Neumann 249
 Neumann Ernst 6
 Nietzsche Wilhelm 147
 Nykštaitis Alfonsas 249
 Norvaiša Balys 141, 243, 249

 Obst Eberhard 183, 249
 Oelmann 147
 Olšauskas Antanas 249
 Opitz 249
 Ort 121
 von Ostman Karl 23, 54, 249, 271

 Padaba Marianas 101
 Pakarna 95
 Pakulis Juozas 67, 249
 Palčiauskas Kazimieras 19, 126
 Paliliūnas K. 249
 Paliulionis Bronius 249
 Palskys Eugenijus 70
 Pamataitis Petras Augustinas 70, 71, 250
 Panzinger Friedrich 250
 Paulauskas Artūras 140
 Pauli 251
 Paul Friedrich 133, 260
 Pawel Bruno 251
 Pečiulis H. 170
 Pense Rudolf 251
 Petersen 85
 Petkūnas Marijonas 251
 Petraitis L. 290
 Petrauskas Konstantinas 161
 Petrušaitis Petras 161
 Pilvinis Augustas 161
 Pyragius Juozas 26, 27, 251
 Platakis Petras 161
 von Platen Claus Benno Hans Christ 252
 Plechavičius Povilas 192–194, 227, 252
 Počebutas Pranas 123, 252
 Poel Gerhard 236, 252
 von Pohl Robert 21, 228, 253, 272
 Porst Reinhold 253
 Prakapas Romas 184, 290
 Prankevičius Juozas 99
 Pranckonis Kazys 190, 253
 Prapuolenis Leonas 18
 Prützmann Hans Adolf 253
 Pundzevičius Stasys 19
 Pupalaigis Balys 96, 254
 Pupka Aleksandras 254
 Purvinis Kazys 254

 Radif 254

- Radunski Konrad 254
Radzevičius Mikas 254
Rakūnas Algirdas 9, 30, 287
Ramanauskas Jonas 131
Ramme Alwin 287
Ramonas Kazys 61
Raštikis Stasys 9, 19, 26, 37,
172, 184, 194, 287
Rathmann August 146, 147, 254
Rauca Albert Helmut 254
Raulinaitis Zigmās 194, 285
Reiff Adalbert 255
Rein 255
Reininghaus Helmut 147, 158
Reisdorf 255
Reivytiš Vytautas 43, 49, 53,
57–59, 62, 63, 65, 79, 82, 90,
91, 98, 105, 108, 146, 159,
166, 168, 171, 173, 175,
192, 193, 236, 255
Rėklaitis Antanas 148, 149,
256, 290
Rėklaitis Mikas 19
Remeikis Vincas 255
Renigeris Kęstutis 255
von Renteln Adrian Theodor
30, 31, 34–37, 39, 40, 42, 43,
46, 57, 59, 60, 78, 83, 185, 188,
194, 248, 249, 255, 256, 271
Rexin 256
von Ribbentrop Joachim 237,
269
Riedel Fritz 256
Rock von 256
Röhl Friedrich 256
Rohorzka 256
von der Ropp Wendt 93, 256
von Roques Karl 21, 239, 257
Rosenberg Alfred 29, 32, 41,
42, 45, 46, 57, 59, 87, 117,
163, 165, 237, 245, 257
Ručys Juozas 257
Rüdiger Robert 257
Rukšėnas Kazys 9, 32, 34, 258,
287
Ruseckas Vincas (Vincentas)
121, 257
Ruszynski 147
Ruzgas Jonas 257
Ruzgys Antanas 258
Sadauskas Juozas 70, 258
Salhofer Franz 147
Sandberger Martin Karl 258
Sander Johannes 258
Sasnauskas Pranas 38, 290
Sass von Theodor 6
Sasse 258
Schadlbauer 258
Schaefer Oswald 23, 138, 258
Schales Heinrich 259
Scheibert H. 287
Schellenberg Walter 258
Schenckendorff von Max 54
Schirmer Gerhart 259

- Schlaff 259
 Schmidt Arthur 133
 Schmidt Friedrich 259
 Schmitz Heinrich 259
 Schneider Albert 147
 Schneider Gerhard 259
 Schramm Karl 259
 Schreiber 82
 Schröder 121
 Schröder Walter 260
 Schwarz 77
 Semaška Jonas 133, 161, 181, 260
 Senkevičius Alfonsas 49, 261
 Sindriūnietis A. 290
 Sinius Julius 85
 Skipitis Rapolas 25
 Slavinas Aleksandras 289
 Smetona Antanas 226, 268
 Songinas Genrichas 261
 Spangenberg Kurt 147
 Sperling 146
 Stahlecker Walter Franz 138, 140, 221, 262
 von Staden 261
 Stahel Reiner 261
 Stalin Josif 237
 Stančiauskas Zigmąs 262
 Stang Knut 10, 287
 Stankeras Petras 288, 290
 Stankevičius P. 262
 Stankus Povilas 161
 Stasiškis Vytenis 262
 Stasiulis Bronius 262
 Stasiūnas Vincas 74
 Stegmann 262
 Steinbrink Karl 262
 Steponavičius Bronius 74, 262
 Stockhorst Erich 288
 Stolze Max 262
 Stölzner Helmut 263
 Stötzl Maximilian 263
 Strauch Eduard 138, 263
 Strazdas Balys 123, 263
 Strimaitis Justas 61
 Strimaitis Stasys 61, 263
 Strimas 190, 263
 Studentkowski Werner 263
 Stütz Josef 263
 Sūduvas J. V. 290
 Surgautas Kazys 263
 Šapiro Jokūbas 96
 Šeštokaitis Leonas 263
 Šidlauskas Juozas 141, 264
 Šimkus Kazys 127–130, 264
 Šimkus Valerijonas 179, 196, 264, 288
 Škirpa Kazys 9, 14, 19, 20, 25, 35, 143, 226, 288, 290
 Šlepetys Jonas 19, 27, 264
 Šležys Juozas 264
 Špokevičius Antanas 121–124, 149, 152, 153, 159, 264
 Švilpa Antanas 128, 265

- Taagepera Rein 185, 287
Taiban Leopold 265
Tamašauskas Apolinaras 161
Tamulevičius Jonas 61
Taraila Aleksandras 265
Taunys Ignas 265
Tauzoza Petras 161
Temp 147
Tessin G. 120, 190, 191, 288
Thiede 265
Thyrol Paul 147
Thorwald Jürgen 288
Tiknys Vincas 265
Tyrulis A. 110
Titel Walter 265
Tomaitis Ignas 105, 266
Trampedach Friedrich 266
Truika Stasys 266
Truska Liudas 36, 94, 291
Truškauskas J. 266
Tumas Jonas 266
Turonek Jerzy 9, 29, 33, 46, 120, 132, 144, 288

Ugianskis Juozas 266
Undraitis Jonas 56, 266
Uoginius Kalpas 62, 291
Urbonas Oskaras 192, 194, 266
Urbonas Simas 91
Ūsas 95
Ūsorius 95
Utenis Bronius 61, 266

Vaičekauskas Mikas 163
Vaidakavičius Stepas 123, 266
Vaišnys Jonas 61, 135
Valenta 77
Valiulis Pranas 267
Vasauskas Stepas 267
Vėbra Juozas 19
Vėgelis J. 291
Vengris Stepas 267
Venning 267
Vepštas Julius 267
Vertelis Petras 124, 267
Vetter Wolfgang 267
Vialon Friedrich Karl 267
Vicas Jakovas 7, 159, 171, 288
Vydūnas 21
Vygantas Juozas 74
Vilčinskas Balys 267
Vylius-Velavičius Ignas 267
Villunger Anton 268
Vilūnas Jonas 268
Virkutis Antanas 268
Vodepp 268
Voigt 146
Vokietaitis Jonas 268
Volodkevičius 268

Wagner 268
Wagner Gerhard 268
Watzka 269
Weinert Helmut 269
Weiss Martin 269

- Wellems Hugo 269
Wichmann Heinz 269
Wieder 269
Wiesenthal Szymon 140
Williamson Gordon 189, 288
Windecker 269
Winkelmann Otto 160
Winter 269
Wysocki Lucian 40, 44, 53, 58,
62, 76, 77, 122, 146, 153,
185, 222, 227, 261, 270
Wöhrl Hans 270
Wolff Erich 138
Wroński Tadeusz 284
Wulff Horst 31, 40, 100, 135,
255, 270

Zakaras Mykolas 74
Zaksas Irmija 288
Zaleskis 155

Zaranka 99
Zavadskis Stasys 270
Zechlin Erich Wilhelm 30, 270
Zehnpfennig Adolf 23, 24, 39,
52, 54, 55, 121, 271
Zemribas (Zubrius) A. 21, 271
Zenkevičius Pranas 271
Zentgraf Hans 271
Ziber 271
Zieben 271
Ziegenbein Otto 271
Zons Hans 271
Zuroff Efraim 140

Žakevičius Stasys 21, 39, 54, 271
Žarskus Antanas 26, 27, 271
Žeimantas Vytautas 288
Žybas Vladas 272
Žičkus Povilas 65, 96, 272
Žitkevičius Leonardas 14

Turinys

Ivadas	5
Pirmos Antrojo pasaulinio karo dienos Lietuvoje ir Lietuvos ...	
laikinosios vyriausybės sudarymas	13
Vokiečių civilinės valdžios struktūra	28
Lietuvių policijos struktūrų atkūrimas ir jų teisinis statusas	48
Policijos mokyklos	103
Lietuvių policijos batalionai ir kiti junginiai	116
Pabaigos žodis	198
Priedai	201
<i>Administracinis Lietuvos valdymas 1941–1944 metais</i>	201
<i>Lietuvos vidaus reikalų sistemos organizacinė struktūra</i>	
1941–1944 metais	202
<i>Vokiečių policijos struktūra Ostlande ir Lietuvoje</i>	
1941–1944 metais	203
<i>Lietuvių policijos batalionų pavaldumas, dislokacija ir dydis</i>	
1942 metais	204
<i>257-ojo policijos bataliono organizacinė struktūra</i>	
1944 metų sausio 1 dieną	205
<i>Lietuvos generalinės srities apskričių lietuvių policijos etatai</i>	
1941 metų rudenį	206
<i>Kauno miesto lietuvių policijos pajėgų paskirstymas</i>	
1944 metų sausio 6 dieną	207
<i>Marijampolės apskrities lietuvių policijos pajėgų paskirstymas</i>	
1944 metų sausio 6 dieną	208
<i>Trečiojo reicho partiniai, kariniai, SS bei policijos specialūs ir</i>	
<i>pareiginiai laipsniai</i>	209
<i>Ostlando ir Lietuvos generalinės srities civilinės ir karinės</i>	
<i>administracijos, kariuomenės, SS bei policijos vokiečių ir</i>	
<i>lietuvių svarbesnių pareigūnų trumpi biografijos duomenys</i>	210
Summary	273
Zusammenfassung	276
Šaltiniai ir literatūra	279
Asmenvardžių rodyklė	292

Petras Stankeras
Lietuvių policija 1941–1944 metais

Nuotraukos iš autoriaus asmeninio archyvo

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*

Redaktorė *Rima Mekaitė*

Maketuotojas *Edvardas Dumčius*

SL 2015. 1998 10 28. 10,5 sp. l. Tiražas 1000 egz. Užs Nr. 696
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, LT-2001 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius
Kaina sutartinė

St 74

Lietuvių policija 1941–1944 metais / Petras Stankeras. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998. – 305 p., [28] iliustr. lap.

Santr. angl., vok. – Bibliogr.: p. 278–291. – Asmenvardžių rodyklė: p. 292–304.

ISBN 9986-757-17-7

Antrojo pasaulinio karo įvykiai vis tebetraukia istorikų dėmesį. Hitlerinės Vokietijos 1941–1944 metais valdyta Lietuva – šis laikotarpis sovietinių lietuvių istorikų tyrinėtas labai vienpusiškai, o Lietuvos savi-valdos ir konkrečiai – lietuvių policijos, jos rikiuotės padalinių veikla beveik nenagrinėta arba nušviesta tendencingai.

Lietuvių policija 1941–1944 metais – tai tik nedidelė plačios temos – Lietuvos teisinis valdymas Antrojo pasaulinio karo metais – dalis. Knygos autoriaus siekis – bent šiek tiek „nuspalvinti“ vieną iš Lietuvos istorijos „baltųjų dėmių“.

UDK 351.74/.76(474.5)(091)